

A MÓRA FERENC MÚZEUM ÉVKÖNYVE

N É P R A J Z I
TANULMÁNYOK

STUDIA ETHNOGRAPHICA

4.

SZEGED, 2003

A MÓRA FERENC MÚZEUM ÉVKÖNYVE

N É P R A J Z I
TANULMÁNYOK

STUDIA ETHNOGRAPHICA

4.

SZEGED, 2003

A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Néprajzi Tanulmányok
Yearbook of Móra Ferenc Museum – Ethnographical Studies

Szerkesztette:
Bárkányi Ildikó

Technikai szerkesztő:
Korpa Zoltán

A tanulmányok lektorai:
Szilágyi Miklós
Paládi Kovács Attila
Grynaeus Tamás
Szigeti Jenő
Fodor Ferenc
Juhász Antal
Felföldi László
és a szerkesztő

Fordította:
Miskolczi Lászlóné
David Curley
Nagy Janka Teodóra

A rajzokat készítette:
Czabarka Zsuzsa
Koncz Margit

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alapprogram Múzeumi Kollégiuma támogatta

ISSN 1219-7092

Kiadta a Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága
Felelős kiadó: Dr. Vörös Gabriella
Cím: 6720 Szeged, Roosevelt tér 1-3.
Telefon: 62-549-040, Fax: 62-549-061

Nyomdai kivitelezés:
Juhász Nyomda Kft. Szeged

TARTALOM

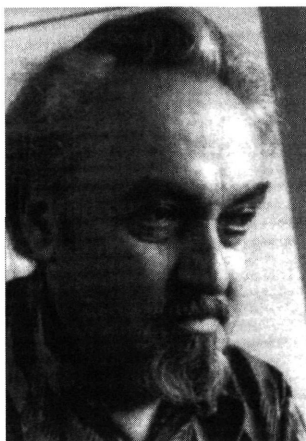
Trogmayer Ottó: Lux aeterna (Sermo lugubris)	5
Ifjú Lele József 65 éves	7
Ifj. Lele József: Megállítottam az időt	9
Mód László: Egy dél-alföldi mezőváros gazdasági kapcsolatai a 18. században..	27
Mód László: Egy szentesi állattartó gazdaság számadásai (1763–1769)	49
Benkéné Sándor Barbara Zita: Hódmezővásárhely egészségügyi kultúrája a 18. századi boszorkányperek alapján	69
Orbán Imre: Népéletre vonatkozó adatok a makói nazarénus gyülekezet 1870-es, 1880-as évekbeli följegyzéseiben	99
Fodor Ferenc: Az öttömösi spárgatermesztés.....	113
Nagy Netta: Virág- és kertkultúra három Szeged környéki településen	133
Kerekes Ibolya: Egy tápairéti tanya és lakói a 20. században	157
Markos Gyöngyi: A karácsonyi ünnepkör szokásai Makón	185
Grynaeus Tamás: Vésztői gyermekjátékok (1953–1961)	209
Szakál Aurél: Szentesi sertekarók. Kovácsoltvas házoromdfszek Szentesen	217
Kőhegyi Mihály–Nagy Janka Teodóra: Bónis György és társai jogi népszokás- gyűjtése (Forrásközlés) III.	233
Szűcs Judit: „Csongrád népelete” című állandó kiállítás forgatókönyve	247

CONTENTS

Trogmayer, Ottó: Lux aeterna (Sermo lugubris)	5
A Tribute to 65-years-old József Lele Jr.	7
Lele, József Jr.: I have turned back the clock	9
Mód, László: The economic links of a market town in the south-eastern part of the Great Hungarian Plain in the 18 th century	27
Mód, László: The account books of a livestock farm in Szentes (1763–1769)	49
Benkéné Sándor, Barbara Zita: Insights into public health in Hódmezővásárhely in the light of 18 th century witch trials	69
Orbán, Imre: Data on everyday life in the records of the Makó congregation of the Church of Nazarene from the 1870s and 1880s	99
Fodor, Ferenc: Asparagus cultivation on the sand-hills in the area between the Rivers Danube and Tisza	113
Nagy, Netta: Floriculture and landscape gardening at three places in the surroundings of Szeged	133
Kerekes, Ibolya: A farmstead in Tápairét and its residents in the 20 th century ...	157
Markos, Gyöngyi: Traditional Christmas Festivities in Makó	185
Grynaeus, Tamás: Toys from Vésztő (1953–1961)	209
Szakál, Aurél: Wrought-iron decorations ('sertekarók') for gables in Szentes ..	217
Kőhegyi, Mihály–Nagy, Janka Teodóra: György Bónis and his colleagues' research on folk law in Tápé (source publication)	233
Szűcs, Judit: Script of the standing exhibition "The Daily Life of Csongrád"	247

Lux aeterna (Sermo lugubris)

Látjátok feleim szemeitekkel mik vagyunk? E szavakkal kezdődik az egyik legrégebb, s talán legszebb magyar nyelvemlék. Magam is így kezdeném mondataim sorát, ha patétikus, vagy bölcselkedő, esetleg oktató hangulatú beszédet szándékoznék elmondani kedves barátom tiszteletére.

Ámde nem úgy folytatom, ahogy évszázadokkal ezelőtt a nádtoll pergamenre rögzítette, hanem úgy, ahogy belém villant az első gondolat, amikor a sötét hírt meghallottam.

Látjátok feleim lelki szemeitekkel milyen volt Tripolszky Géza negyven évvel ezelőtt, amikor megismertem?

Én látom a göndör fekete hajú, rózsás arcú fiatalembert, hallom öblös hangjának, nevetésének zengését, érzem a citromos kávé illatát az átmulatott éjszaka hajnalán, látom a szobája sarkába támasztott nagybögőt, mellette ülök a hévízi tó lépcsőjén, lábunkat a langy vízbe lógatva, amikor együtt néztük a tavaszi napfényben fürdő lányok, asszonyok domborulatait, látom a birkanyíró asszonyok között ma már ódivatú magnetofonját igazgatva, hallom a tanítóképzőben kifinomított fülének tetsző zentai nótáit, látom a régi művésztelep asztalánál a kertben, a zsírkarikáktól szivárványos tányér fölé hajolva, látom a velebiti ásatáson, látom a szelíd Tisza partján a régi töltés lábánál, és látom a szegedi múzeum irodájában, amint Móra csókai kalandjairól mesél, most is érzem benne a háromlengyel ábrándos büszkeségét, romantikus érzékenységet, vagy akár vakmerőségét.

Évtizedek messzesége összezugszorodott, minden tegnap? nem ma, mává változott. most történik.

Látjátok feleim szemeitekkel? Tripolszky Géza, drága Géza barátom él, él lelkeinkben, él gondolatainkban, él emlékeinkben. Él a fiatal, tette kész, emberszerető, mosolygós, dalos, tudós kutató, író, tréfás, olykor szigorú, kedves, néha hóbörgős barát, akire mindig lehetett számítani.

Így, s ilyenek őrizem emlékét, s kérem önöket, hogy kövessék példámat. Őrizték emlékét olyannak amilyen volt, temessék mélyre gyarló emberi botlásait, s emeljék magasra büszke emberi erényeit.

Úgy éljen emlékezetünkben Zenta városának kiváló férfiúja, hogy méltán állíthassák példának unokáik elé.

Látjátok feleim szemeitekkel, nemcsak por és hamu vagyunk, hanem a múlt ködén átvilágító lélek, akarat és tett, példának nemesedett, lelkeinkbe égett emlék.

Alakod, szellemed, ne a múlt sötétjébe merüljön, hanem a jövő világoosságában ragyogjon.

Lux perpetua luceat tibi!

Budapest-Zenta, 2002 november 9.

Trogmayer Ottó

Lux aeterna (Sermo lugubris)

“Behold, brethren, what we are!” Such is the very first line of the oldest and perhaps finest written record extant of the Hungarian language. If I were to deliver an elevated, philosophical or informative speech in my friend’s honour, I would, no doubt, opt for it as my first line.

However, I cannot go on in the same vein as my predecessor did centuries ago. Instead, I elaborate on my first thought as it flashed through my mind when the tragic news was broken to me.

Can ye, brethren, picture in your mind’s eye what Géza Tripolszky was like when I first met him?

I can still conjure up the image of a young man with a ruddy face and curly hair. I can hear even now his deep resonant voice and roars of laughter from his throat. I can still recall the smell of coffee seasoned with a few drops of lemon at dawn after a night of revelry. I can still visualise his double bass standing in a corner of his room. I can remember sitting next to him on some steps leading to Lake Hévíz. We were sitting there with our legs dangling in the lukewarm water, making eyes at damsels with curvaceous bodies basking in the spring sun. I can still recollect how he tried to operate his now old-fashioned tape recorder when he went to record folk songs sung by female sheep shearers. I can hear even now the songs from Senta that so appealed to his musical taste honed by his studies at the teacher training college. I can still recall how he sat at a table on the premises of the old artists’ colony and how he leant over a dish of soup, in which rings of melted fat, like tiny rainbows, were glistening. I can still summon up images of him at an excavation site at Velebit, along the banks of the placid River Tisza or at his office in Szeged, relating the story of Móra’s adventures in Csóka. I can still sense his “treble Polish”^{*} pride, romantic sensibility and even audacity.

Decades seem stuck in a time warp: yesterdays have become todays. Everything appears to be happening in real time.

Behold, brethren! My dear friend, Géza Tripolszky lives on! He lives on in our souls, hearts and memories. An agile and philanthropic young scholar-researcher-writer (all smiles and great fun to be with, not to mention a lover of songs) lives on. A reliable friend, now jocular, now stern, now kind, now brawling, lives on.

That is how I cherish his memory, and I implore you to follow suit. Let us cherish his memory as it is, forgive his failings and extol his virtues.

Let this noble gentleman of Senta be the idol of our grandchildren.

Behold now, brethren. We are not just dust and ashes, but also souls shining through the mists of the past. We also have the will to act.

May your body and soul, my dear friend, never sink in the abyss of the past! May it shine on in the light of the future!

Lux perpetua luceat tibi!

Budapest-Senta, November 2002

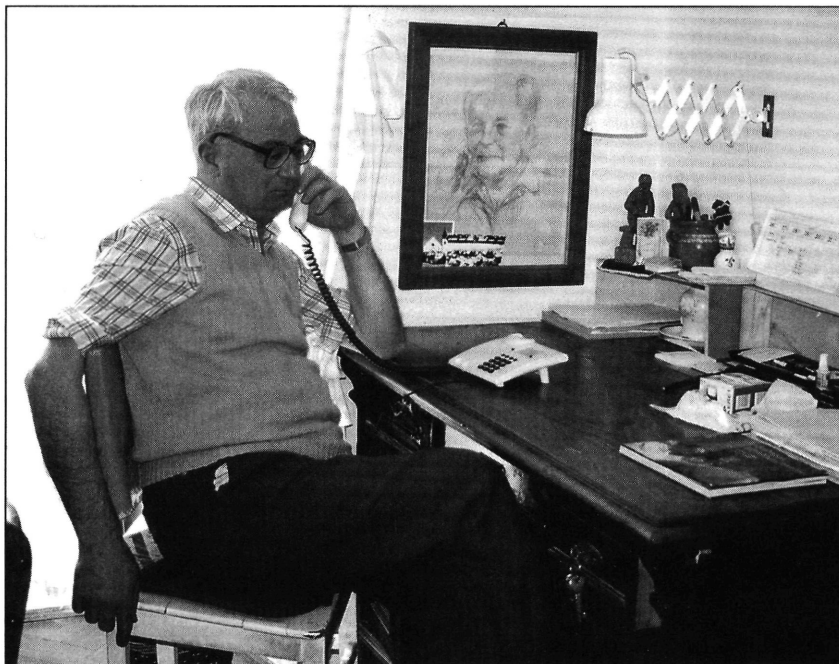
Ottó Trogmayer

---

^{*} A pun based on the name of the person in whose memory this speech was composed. The name “Tripolszky” means, in a word for word translation, “three Poles” (translator’s note).

Ifjú Lele József 65 éves

Munka közben, múzeumi íróasztalánál. Fodor Ferenc felvétele, 2000.

Megállítottam az időt

IFJ. LELE JÓZSEF

(Szeged)

Tápén születtem, ebben a mások által alföldi tündérfalunak nevezett Szeged melletti községben. Abban az évben, amikor kitört a második világháború.

Az akkori falunak a Szeged felé eső része volt a *Tigér-hát*, az Algyő felé eső pedig a *Fölvég*. A ház, illetve annak nyári konyhája, amelyben születtem, a Kolozsvári utca 18. alatt volt. Apai nagyapámék háza állott a kétszázhusz négyszögöles portán. Családi hagyomány szerint dédapám (Lele Ambrus) is itt lakott idős korában dédanyámmal, Nagy Terézzel együtt. Nagyapámék öten voltak testvérek: Ambrus, Lajos, Anna, Mihály és István. Utóbbi kettő voltak nagyapám, lévén az apám Mihály nagybátyja legfiatalabb lányát vette feleségül. Mihály a módos Fodor családból vette feleségül Etelkát, István pedig a Vincze (Bálint) család Anna leányát. Dédapámat a mai legidősebbek *öreg Ambrusként* emlegetik, akinek akkor *egyedi* és különleges keresztnévét gyermekei már ragadványnévként viselték, s lettek ők az *Ambrus gyerökök*. Hasonló volt a helyzet apai nagyanyám esetében is. Édesapja Vincze Bálint volt, s a gyermekek lettek a *Bálint gyerökök*, s lett az apai nagyapám *Ambrus Pista*, a nagyanyám pedig *Bálint Annus*. Gyermekeik – István, Mihály, Antal és József – közül csak Antal vitte tovább a ragadványnevet.

A ház *ágasos csömölyegfallyal* készült, náddal fedték. Az utcai *nagyháznak* két ablaka volt, melynek ablakszárnyai között vasrácsozat volt. Az oldalsó falon is volt hasonló ablak korábban, mivel a ház építéskor alatta kiskertet alakítottak ki. Amikor a színeljét az utcáig nyújtották vályogfallyal, akkor is megmaradt az oldalsó ablak, de szerepe már nem volt.

Az udvarból szín alá, onnan a *nagykonyhába* jutottunk. Balra nyílt a nagyház, melynek hossza hét, szélessége öt méter volt. Jobbra nyílt a kamra. A nagyházban *öt kenyeres* kemence szolgált télen melegítésre, nyáron és télen kenyér és kalács sütésre, cserépedényes kosztok főzésére. Az 1930-as években a nagykonyhában is építettek sárkemencét, azt a szín alól fűtötték.

A nagyházban a bal első sarokban állott egy négy fiókos sublót. Fiókjában nagyanyám ruhái, a tetején fajansz és porcelán *cseptrösök* (komaedények, festett oldalú bögrék, kisebb-nagyobb szentszobrok, üvegpoharak, amelyek a hófehér és csipkés szélű sublót terítőn pihentek. A legalsó fiókban mosott és vasalt lepedők, kivarrottas végű párnahuzatok, firhangok (függönyök), koleda (ágy) terítők, asztalterítők és más kelmék voltak. Mindennek megvolt a sublótbeli helye.

A két ablak között egy két végén karos pad, előtte asztal volt. A leterített asztalon télen cserépkancsó, tavasztól őszig vázába tett virág volt. A szomszédék felőli *hosszúfal* mellett két gólyalábas ágy állott egyvégben, rajtuk hat-hat kivarrottas végű, úgynevezett *fölvetős* párnával. Egy-egy ágy előtt két-két karszék volt. A hátsó ágy végében, az ágytól egy méternyire épült a hatalmas kemence, amelyben hajdan öt kerek kenyér és egy kisebb cipó sült egyszerre. Padkáját rongypokróccal terítették le. *Vállán* pihent a mángorló, az előbbre nyúló *kisvállán* volt egy cserép gyertyatartó

viasz gyertyával, mellette a gyufatartó. Hol az asztalon, máskor éppen a kisvállon volt a helye a vekkerórának.

Az ajtó mögött volt egy újabb gólyalábas ágy, de azon nem voltak díszes végű párnák, csak egy fehér huzatos és paplan. A sublót sarokra volt beállítva, mely mögött-fölött szintén sarokba volt akasztva a tornyos falitükrös. Két oldalánál Jézus szíve és Mária szíve színes olajnyomat képek függtek. A pad fölött – a két ablak között – egy nagyobb Szentháromság kép függött, az első ágy utca felé eső vége fölött pedig a Pádúai Szent Antal kép. A két ágy fölött is képek függtek, az első fölött Mária mennybemenetele, a hátsó fölött Mária megkoronázása. A hátsó ágy fölött Szent Család kép volt, s az ágy és a sublót közötti helyen állott két sifonszekrény.

A nagyház évente újra fehérre meszelt, nagy- és kisgerendás, földje tehéngana-jos sárgaföld-lével gyakran mázolt volt. A nagyházban az asztal fölött függött a petróleumos lámpa.

A nagy konyhát kipadoltatták és azt világosbarnára festették. A mennyezet le volt pallatolva. Valamikor az innen fűthető kemence és a berakott tűzhely és katlan miatt – mondták eleim – itt szabad kémény volt, s a tűzhelyek mellől ki lehetett látni az égre a kéményen át. A hátsó falon közel akkora ablak volt, mint az utcaiak, amely elé a szomszédék kertjében ágasra szegezett deszka ellenzöt csináltatott nagyapám, hogy ne lássanak át a szomszédba. Akkor ez kötelező volt. A nagy konyhában volt két részből álló sarokpad az ablak alatt, előtte egy alján kereszt alakban összeszerkesztett lábú asztal. A padokat itt is rongypokróccal takarták, melynek szögletében volt a fedeles kenyeres kosár. A másik sarokban volt egy gólyalábas ágy, ami a kamraajtóig ért. A kamraajtó és a nagykonyha bejárati ajtaja között volt a már említett kemence, amelynek kellő hely hiánya miatt nem volt padkája. Ez a kemencét világoszöld olajfestéssel mázolták be.

A kemencével szemközti sarokban volt egy festetlen hokedli, rajta lavór, mellette szappantartó és szappan, a törülköző a bejárati ajtó kemence felőli részén egy szegen lógott. A lavór fölött volt a kefetartó és a fésűtartó helye. Az ágy lába mellett tartotta nagyapám a *csizmavető fakutyát*, beljebb pedig egy faládikát kevés homokkal. Ebbe tisztította a pipáját, mely utóbbit hetente tisztította ki.

A nagyház ajtó mellett a nagy konyha falán volt a szép hangú, szekrényes falióra, mellette a pad fölött régebbi Mária szíve és Jézus szíve kép, közöttük a szentelt gyertyapár.

Az ágy fölött volt egy fészület, alatta a Házi áldás, az mellett két kis ovális szentkép. A falióra és a Mária szíve kép között voltak a családi képek. Fölül nagyapám, nagyanyám és apám, alul a három fiútestvér: Antal, István és Mihály. Ebben a konyhában az ablak és a Jézus szíve kép között fali petróleumlámpa világított este. Az ágy oldala fölött Szent József a kis Jézussal színes olajnyomat függött, alatta kis keretben Őrangyalok kép.

A kamrában több stelázi, két nagyobb asztal, pad, húsvágó tőke, kisszékek és karszékek és egy almárium voltak. Falba vert szegeken csizmapárok, nagykabátok, karikába szedett kocsikötelek, nagy vājling, kisebb-nagyobb *tepszik*, nyújtódeszka, mángorlófa, párszárító és más szükséges dolgok lógtak. A nagygerendán sorakoztak a szappandarabok, a hátsó sarokban pedig a disznó egyet s másoknak volt a helyük. Az ágy végében volt egy kis lisztes hambár, melynek egyik részében a kenyér-, rétes-

félék készítéséhez való lisztet tartották. A stelázsikon cserépfazekakban sorakoztak a szilvalekvárok, az üvegben eltett baracklekvárok, kevés üvegben befőttek, és az egyik stelázsai alsó polcán egy kötetlen demizsonüvegben egy jó illatú ágyaspálinka. Télen különleges illatot adott a dézsás savanyú káposzta, amelyből gyakran került asztalra, csak magában, vagy kenyérral.

A kamra ablaka a főépülettel egy fedél alá épült istálló előtti színre nyílt, ez is vasrácsos volt.

A főépület egykori kis színlját, mint fõntebb jeleztem, késõbb kiépítették az utcáig, s lett a kis színljból egy hosszú *kiskonyha*. Ennek három ablaka az udvarra, egy az utcára nézett. Az ajtón belül balról volt a berakott tûzhely. Mellette egy hosszú támlás karos pad, elõtte asztallal. A másik oldalon az utcai ablak alatt állott egy gólyalábás ágy, az ablak alatt és az ágy végében több karszék. A falon kisebb búcsús szentképek és a falinaptár mellett a madzaggal szegre akasztható Kincses Kalendárium. Itt is fali petróleumlámpás világított este.

Akár a kiskonyhába, akár a nagykonyhába az úgynevezett *pitvarból*, vagy fûtõbõl lehetett jutni. Mert hogy innen fûlt a nagykonyhában lévõ kemence. A pitvarban egy kemence szája felõli oldalon volt egy szép faragású kaszni (almáriomnak is mondtuk). Mivel ebben a helyiségben három ajtó, a kemence szája és két udvarra nézõ ablak is volt, több bútor el sem fért. Egyetlen szék és egy kis sámlí volt a fõbejárat és a kiskonyha ajtaja között. A kiskonyha és a nagykonyha ajtói közti falon búcsúban vett kivarrottas szövetkép függött, amelyen a gémeskútnál álló fiatal pár alatti szöveg így szólt: Ki az urát szereti, fõzni valót hoz neki.

A kiskonyha és a pitvar nagyméretû piros téglákkal volt kirakva. Az ablakon fehér, *slingeltes* firhangok (függönyök) voltak, az ajtókat és az ablakokat barnára – az utcaiakat kékre – festették. A ház eleje – az oromzat is – kőporozott, az udvari rész pedig tapasztott és fehérre meszelt volt.

A nádazást az 1940-es évek legelején cserélték le hódfarkú cserépre. Ugyanakkor verték le a homlokzat tapasztását, helyébe maltert, arra kőport vittek föl, és az addigi deszka oromzat helyébe téglát, s arra is kőport tettek.

A lakóépület végében egy deszkaajtó nyílt, melyen át falépcsõn lehetett följutni a padlásokra. Igen, a padlásokra, mivel a lakóépület és az istálló padlása is csak itt volt megközelíthetõ. A téglaoszlopos, két méter széles, nyolc méter hosszú ereszet alatt a következõ ajtó az istállóba vezetett. Ennek két végében voltak jászlak, mivel jobbról voltak a lovak, balról az ökrök és egy tehén.

Az istállóval lezárult a fõépület. Ennek végéhez épült az 1900-as évek legelején – még dédapám idejében – a kétszintes magtár. Ez már téglapépület volt, kétszárnyas ajtóval és a padlástérbe vezetõ tíz méteres grádicsal. Ezen az épületen is hódfarkú cserép volt, falain fél négyzetméteres vasrácsos ablakok, mint szellõzőnyílások.

A magtár végében volt a hatalmas polyvás, melynek gerendázatán tárolták a szénát és a lucernát. De itt volt a takarmánytõk, kis veremben a takarmánycékla is.

A polyvás oldalától keresztben az udvar derekáig egy nagy, teljesen cserepezett disznóól volt, melynek alja félig ki volt kövezve, a belsõ fele fõvennyel volt töltve.

Az ól mellett egy méternyire volt a farakás, a rözse, majd a szalmakazal, mellette, de már a másik szomszéd kerítésénél pedig a szárkúp, a trágyarakás és az udvari

illemhely. Ez mellett egy fedél alatt volt a vályogfalú és kis cserepes kacsáól és tyúkól, melynek padlásán voltak a kapák, a kaszák és egyéb gazdasági kéziszerszámok.

A kacsáól előtt egy négyzetméteres beton kacsafürdető volt, abban mindig tiszta víz, mivel abból ittak a szárnyasok.

Ezen épület mellett – egy-másfél méterrel – épült egy fedél alá (az udvarvég felől indulva) egy fiaztató ól, a kocsiszín és a hatszor ötös nyári konyha. A kocsiszínbén épült meg az 1930-as évek elején a füstölő és a kazán, mivel apám mészáros és hentesként itt sok disznó dolgait főzte, sütötte és füstölte. A féltetejű épület utca felé eső végében, a nyári konyhában volt egy berakott tűzhely. Egy méternyire tőle állott egy gólyalábas ágy. A végfal és a hátsó fal előtt a sarokpad ölelte az asztalt, melynek sarkában volt a kenyérkosár. Az ajtó mögött két szék és egy hokedli állott. A hokedlin, mint a nagykonyhában is, vizes lavór volt szappannal, az ajtófélfába vert szegen pedig a törülköző lógott. Az ablak az udvarra nézett, amely alatt deszka alkalmatosságon sorakoztak a vizes köcsögök, télen a kevertes vödör is. Ebben a nyári konyhában születtem 1938. február 17-én.

Az udvar ezen oldalát egy téglából épített és piros cseréppel fedett mészárszék zárta udvari és utcai ajtókkal, és egy udvarra néző ablakkal. Ennek alja mozaiklapokkal volt kirakva. Falait évente többször is kellett fehér mésszel meszelni. Előtte fából ácsolt rénfákba vert cinkezett vashorgok szolgáltak a tagolt és tőkehúsok tárolására. A pult az utcai bejárattal szemben volt, a jeges pedig azon ajtó szárnya mögött. Az utcára ugyanis egy külső levélajtó és egy belső, üvegezett ajtó nyílt, mely fölött az utcán egy léckeretes bádóg táblának egyik szélén egy sertésfej, a másikon egy tehénfej közé volt írva: Lele József mészáros és hentes.

A lakóépület nagy padlásterében kenderkötelek szolgáltak ruhák szárítására. Az istálló padlásán széna volt, és kevés lucerna, amelyeket az istálló előtti színre nyíló szénabedobó lyukon lehetett föl- és lehajigálni. De ott tartották a gyékény kévéket is, amelyeket nagyanyám telente földolgozott.

A magtár padlása volt az én gyermekkori birodalmam. Volt ott kisebb-nagyobb cserépfazék, közöttük 30 és nem egy 50 literes is. Ide tették föl a használatból kiesett szentképeket, vasfazekakat és -lábasokat, a kancahordókat, dézsákat, olyan lószerszámokat, amelyeknek egyes részeit a használatban lévők javításához használták, szekér, kocsi és szánrészeket, sőt egy egész parasztkocsit szétszedett állapotában.

Nagygazda tulajdonosságra utalt, hogy az udvar teljes egészében vasas téglával volt kirakva. S mivel voltaképpen minden hasznosítható helynek funkciója volt, az udvarban csak két fa állott: az ól és a farakás, illetve a szalmakazal és a szárkúp között.

Amikor szüleim megvásárolták a főutcán lévő Hodács pék házát, felköltöztek és ott nyitottak anyaüzletet, s lett az eredetiből fióüzlet. Jómagam, mint a legfiatalabb fiúunoka a nagyszülőknél maradtam, és mindaz, ami engem ott tizenhat éves koromig körülvelt, s amiket csináltam, mindenestől belém ívódott. A nagyház földjének mázolás, a kemencébe való fűtőanyagok behordása, az istállók, az ólak és a nagy udvar tisztántartása, a kacsák kopasztása, a szükségképpen házfaltapasztáshoz sár elkészítése, a tavasztól késő ősziig való gazdasági munkák végzése, a jószágokkal való bánás, benne az etetés, az itatás, a ló és a tehén vakarása, csutakolása (az én időmben ökrök már nem voltak). Ellestem, miként állították be az ekét tarlószántáskor, vagy mély-

szántáskor. Tudom, hányadik borozdába kell a kukoricát vetni és hányadikba a tökmagot. Vezettem lovat gépi gabonavetéskor, ekekapázáskor, fogas- és lánchoronálás idején. Hatéves koromban már szedtem a markot aratás idején, szerettem kapálni a kukoricát, a krumplit és a takarmányrépát. Nagyapámmal gyalog mentünk veteményezni Újföldbe, Kemesben éjjel őriztük a szilvát, nehogy illetéktelenek szedjék meg. A szúnyogok ellen olyan tüzzel védekeztünk, amelyre nagyapám trágyát szórt, az nagy füstöt csinált. Nagyapám a szintén földünk végében lévő meggyfákról pipaszárnak alkalmas ágakat vágott, amiket, mikor kiszáradtak, tüzes acéldróttal fűrt, hogy kiégesse belőlük a belet. De vágott jó ustornyeleket és légycsapó-nyelet, mely utóbbi jól hajlott, s nagyot csapott a nyáridőn oly arcátlanul bosszantó „pusztújjákra”.

Nyáron minden nap estefelé mi is kiültünk az utcai kispadra. Ha arra jött valaki, beszélgettek és én hallgattam őket. Szomszédaink között sok volt az öreg: Nacsa András és felesége Örzse néni, az öreg Böndi Sándor, a vőfélyes Ördög Sándor, Kószó Arany Mihály, a kőműves Kószó Imre, a Kuszti sógor, az öreg Bajorné, végünkben Tari Ambrus bácsi, kicsit távolabb pedig a nagybajuszos Révész Jóska bácsi. Vasárnap délután két karikában is filkóztak az emberek, arrébb az asszonyok földre terített gyékényszőnyegen ülve beszélgettek. Akár a férfiember, akár az asszonyok között mindég voltak, akik szerettek mesélni. Nem klasszikus mesék voltak azok, hanem emlékezők arra, miket meséltek nekik gyermekkorukról a nagyszüleik és a hozzájuk hasonló, sőt a náluknál is idősebb öregek.

Kivételes szórakozást jelentett a szombat este télen is, meg nyáron is, amikor a negyedik szomszédunknál, nevezett Smercell József fodrásznál első világháborús katonák meséltek ottani emlékeikről. Megesett, hogy nagyapám jött értem, mert nagyon ott felejtkeztem. Beszéltek Galíciáról, Lembergről, a Himalájáról, felidéztek, hogy „Megállj, megállj kutya Szerbia, nem lesz tiéd a Hercegovina...” Egyikük huszár trombitás volt, s most tenyeréből formált „bürtrombitán” fújta az Imááához!-t, a Takaroodóóó-t, a LÓÓÓra!-t, a LÓÓÓRÓÓL-t, hogy csak úgy peregtek a legyek a falról lefelé. Beszéltek, melyik gazda lova vagy tehene ellett, hányat fialt a Burkunék és hányat a Kuskula Piros anyakecskéje. Minden érdekelt, amiket azok az öregek beszéltek, melyek révén voltaképpen száz esztendőket mentem én is velük együtt vissza az időben. Eközben természetesen tanultam el nagyanyámtól és a környékbeliektől a gyékénymunkákat, igaz, szőni ma sem tudok. Beleszülettünk a sok-sok tárgyias és tárgyak nélküli játékba. Lakodalmakban szinte észrevétlenül tanultam én is a dalokat és a táncokat. Dalolni is, táncolni is nagyon szerettem, s ma is eljárom jó zenére a darudübörgőst, a lippentőst, a mártogatós, a lassú és a friss csárdást, de lábomra áll – mondják – az olajos is.

A disznóvágás Tápén disznóbál, mivel vacsora után citeraszó mellett valóságos citerabál kerekedik ilyenkor.

A lakodalmi készülődés és a kendővitel, az esküvői menet, a vőfély szövegei, az újasszony tánc, a sátorbontáskori darvadozás, mind-mind az enyéim is lettek, de megkönnyeztük a temetéseket, ettünk tori túrút, mert ezek is hozzátartoztak mindennapi életünkhöz. Mentünk, ha a rokonék víz előtti ágasos házat bontottak, amikor Kószó Imre bácsi, Nacsa Pali bácsi, Húrka Tamás bácsi, vagy a Bodai testvérek új házat építettek. Hallgattuk, mily csodálatos nótákkal vettek búcsút legényeink, amikor besorozták őket. Mentünk vasárnap délelőtt a szentmisére, a májusi *léániákra*, ott voltunk

az októberi ájtatosságokon is éppúgy, mint a szálláskereső, februárban pedig a *lúrdesi* kilenceden. Láttam, miként veri Postás Miska bácsi és felesége ezrével a vályogot, arrébb meg a helyi cigányok szakajtottak, áztattak, tapostak és terítették, majd százasolták a formás építőanyagot. Mentünk nyári vasárnap déltájban a Tiszára, ahol a lovakat úsztatták a nagygyatás tápai legények, néhány idős meg a teheneiről áztatta le a csimbókokat. Aztán mentünk délután, hogy megmártózzunk a Tisza vizében. Szívesen mentem a templomba ministrálni, harangozni. Ismertem a harangozás, a misék, vecsernyék rendjét. El-elszaladtam én is az Ördögh Sándor, máskor a Fercsi, vagy a Mojé korcsmájának udvarára, ahol legények és házas emberek kugliztak, de beosontam a bálterembe is, amikor a KALOT legények és a KALÁSZ lányok bálók előtt maguk fabrikálta színfalak között népszínművekkel szórakoztatták a falu népét. Mentem én is betlehemezni. Waldmann József kántortanító szerkesztett számunkra is betlehemes játékot, csak arra kellett ügyelnünk, hogy mi, mint fölvégiek véletlenül se tévedjünk át Tigérhátra, mert akkor megverték a tigérhátiak. Mint ahogyan mi sem szerettük őket Fölvégen látni. Tavasztól ősziig a tágas libalegelőn játszottunk estefelé, még akkor is, ha a földből fáradtan értünk haza. Aratás után néztük, miként csépelnek a szegedi Kitter, a Bába, a tápai Vincze Mukka és mások cséplőgépei. Hordtuk a vizet a már rég betemetett sárgagödörből a kazlak elé tett hordókba, dézsákba és elkergettük a libákat, akik oly nagy buzgalommal csipegették a kazlak oldalából ki-kandikáló kalászokat.

A komp főként akkor járt sűrűn át meg vissza a Tiszán, amikor a Tápairétről kocsiszámra hordták a gazdák a kevés gabonát az innenső oldalra: a Kisgyöpre és a Nagykerékgyöpre. Órákig elnézegettem, amint a négy evezős dereglyével mentek a gyalogosok, hogy a kompban a kocsiktól ne vegyék el a helyet. Később már én is húztam a kompkötelet, eveztem a dereglyében és láttam, amint Cs. Nagy Pista bácsi és Nyinkó Pista bácsi halat szedtek a varsából, s tették a gyalogbárkájukba.

Akár otthon a szülőházban, akár az utcán voltam, jártam, mindenütt a mi ö-ző beszédünket hallottam, így természetes, hogy ma sem tudok másként beszélni, csak ö-vel.

Vasárnap mise után nagyanyám mindég sült kalácsot. Csak kalácsot, noha ehhez tudni kell, hogy Tápén idősök ajkán a sütemény neve máig kalács. Láttam, miként készült nagyanyám a kenyértészta készítéséhez és azt, miként dagasztotta nagyapám, és alig vártam, hogy a frissen sült kenyérből ehessek mézzel.

Kis falu volt a miénk. Mindenki ismert mindenkit. Mindenki köszönt mindenkinek, haragosok tán nem is voltak itten. Ebbe a csodálatosan szép tápai világba születtem és nevelődtem. Nagyszüleim halála után végleg a szüleim házába kerültem. Akkor már a szegedi (Pick) szalámigyárban voltam hentes tanuló. A nagyszülői házba egyre ritkábban, de el-ementem. Hallani véltem nagyapámat, amint reggelizni hív: „Gyere önni, Józsika!” Máskor meg ezt: „Máma ki kéne mönni Újfödbe egy kis céklalevélért, azt hozunk pár szál gyökeret, répát. Nemsokára elvetjük a dinnye magokat, jó?” És hány-szor felidéződik nagyanyám hangja: „Józsika, szödd össze a tojásokat!”

Ébredésem a néprajz felé

Amíg főutcai (Kossuth utca 40. alatti) házunkban laktam, mindég arra gondoltam, milyen jó is lett volna örökre a szülőházamban maradni, abban a látszólagos,

mégis oly mozgalmas valóságban, amely szinte észrevétlenül nevelt az életre, a múlt föltétlen megbecsülésére. Ahogyan sorban elhaltak hajdani szomszédaink is, egyre éreztem, hogy meg kellene menteni valamit a gyermekkorom csodaszép világából. De ennél tovább nem jutottam. Ebben a nagy hiányérzetben hallottam arról, hogy 1960 táján megalakult Tápén a honismereti szakkör. Egy alkalommal az utcán szólítottam meg Molnár Imre tanító urat, a szakkör vezetőjét, nem lehetnék-e én is szakköri tag? Mosolygott és mondotta: „Diákok vannak ott, s te már öreg vagy oda.”

Pár nap múlva édesapám által készített kolbászt kellett vinnem Bálint Sándorhoz a szegedi Tömörkény utcába. Sándor bácsit kisgyermek koromtól jól ismertem, hát elmondtam néki, hogyan jártam és azt, hogy én szeretnék néprajzzal foglalkozni. Gondoltam, hogy három „szakmám” már van: értem a gazdálkodást, a gyékénymunkát, kitanultam a hentes, a mészáros, a lóvágó és a cincár (juh- és kecskevágó) húsos szakmát, ami mellett jól ismerem Tápé folklórhagyományait is, hát miért ne lehetnék néprajzgyűjtő? Visszaemlékeztem, amikor Sándor bácsival mentem Palika Örzse nénihez, Vaskó Annus nénihez, anyai nagyanyámhoz és sok időshöz, hadd halljam, mire kíváncsi és hogy miket mondanak az ő kis magnetofonjára. Beszéltek és énekeltek. Beszéltek ember- és állatgyógyításokról, mondták a sok szép imát, zengték a búcsús énekeket, mások meg a szép népdalokat.

Bálint Sándortól könyveket kaptam, amelyeket hazaérve figyelmesen elolvastam és úgy tetszett, milyen sok olyat olvasok, amelyeket nagyapámék közelében megéltem!

1967-ben, augusztus huszadikán már nő vagyok, három éves fiammal az utcán üldögéltem. Egy személygépkocsi állt meg és vezetője kérte, segítek néki régiségeket szerezni, mert Pestre szeretné vinni a lakásába. Elmentem vele, hadd próbáljam meg, adnak-e nékem régi tárgyakat földíjeim. Adtak, mire én másnap munka után hozzáfogtam, hogy falumúzeumot hozzak létre.

Gyűjtés – lendületben

Eltökélt és határozott szándékkal jártam éveken át a házakat, miközben a Vártó utcában megépítettük magasföldszintes házunkat. Azért két szintest, mivel a tárgyak szinte naponta szaporodtak, miközben egyre erősödött bennem a néprajz iránti érdeklődés. Mindenekelőtt a szülőházam padlását néztem át, ahonnan már csak kevés tárgyat tudtam összeszedni. Megmaradt viszont a négy fiókos sublót, a sarokpad, a szép faragású kaszni (almárium), a Szent Antal szobor, amely a nagyház sublótján állott gyermekkoromban és egy zöld kockák között piros virágos, csempült szélű, cserép literes bögre, amelyből nagyapám ette a *bivalytej*be (feketekávéba) aprított cukros kenyeret.

Megtaláltam néhány porcelán szent szobrocskát, fali feszületet, kisebb és nagyobb keretes szentképeket, két karszéket, az egyik sifonszekrényt, néhány párnahuzatot és egy 1925-ből való Kincses Kalendáriumot. Előkerült a párszárító, a pörnyevonó, a piszkafa és a sütőlapát, sőt egy teknőtartó székláb is. A hosszú nyelű kazlázó favilla, a céklaszelő, a pörzsölő (két ágú) villa, a szalmahúzó horog nyele már imitt-amott szuvasodott, de örültem, hogy megmaradtak, hiszen sokat dolgoztam velük. Találtam szárvágókat, sarlókat és egy kaszát is.

A házba nagyapámék életében már apám Antal bátyja és családja került eltartónak. Eladott házuk árából fizették ki nagyapámék hatalmas, rájuk kényszerített kulák adóját. Mivel az a pénz is kevés volt, eladásra került a nagy magtár, a polyvás és a nagy ól, a mézsárszék. Csak a fiaztató ól, a kacska- és a tyúköl és a kocsiszín melletti nyári konyha maradt meg. Beszéltek, hogy amikor a magtárt bontották, a hatalmas és kisebb cserépfazekakat lehajigálták és élvezték, hogy milyen nagyot durrantak, amikor a kövezen széttörtek. Aztán sorra jártam az utca házait és valósággal kéregettem a régi tárgyakat, eszközöket. Szerencsés időben kezdtem a gyűjtést, mivel a térszében már nemigen használták a régi szerszámokat, közben a házbelső és a viselet is erőteljesen kezdett átalakulni. S mivel gyermekkoromban kis társaimmal sorra takarítottuk le cséplés előtt az új termések fogadására a padlásokat, sok helyen emlékeztem, mit hol láttam és azokat elkértem. Mindenki szívesen adta, mivel kérdéseimre megmondottam, hogy szeretnék létrehozni egy néprajzi gyűjteményt, hadd lássák a következő generációk, miként éltek elődeik és mi.

A szalámigyárban reggel hattól délután háromig dolgoztam. Volt egy újság ott, a Húsos Híradó, amelybe verseket írogattam. Aztán kisebb, pár oldalas tárcákat, olyan témákat, amelyeket idős pickesektől hallottam, vagyis: próbálgattam, mi maradt meg bennem abból a fogalmazás szeretetből, amelyre a szegedi zárdában (a Miasszonyunkról elnevezett, a Szegény Iskolanővérek Szentháromság utcai iskolájába jártam elemibe 1944–1948 között) Angelika kedves nővér, a tápai általánosban (1948–1952 között) Waldmann kántortanító tanított. Mivel gépelésre alkalmam és módom nem volt, dolgaimat töltőtollal írtam, amiket egy irodista asszony legépelte és rendre le is közölte őket.

Az időközben (1949-ben) Rákóczi Ferenc nevére változott utcában sok tárgyat szereztem. Amikor hazafelé vittem őket, meg-megkérdezték, nem lettem tán ócskás? Dehogyan bántottak meg, ám kérdeztem, náluk is lenne-e valami nékem való? Mások megszólítottak: „Józsai, gyere el, nálunk is vannak ilyenek!” És én mentem. Nagy a tápai Lele család. Dédszüleiméktől maradt tárgyak sora került elő, aztán mentem az oldalági rokonokhoz és mindenkihez, akinél éreztem gyűjteni valókat. A hazavitt tárgyakat azonnal egy vonalas spirál füzetbe írtam, úgy, ahogyan Bálint Sándor javasolta, ami – később már tudtam – hasonló volt a hivatalos tárgyleltárkönyvben meghatározottakhoz. A sok cserépedényt, szentképeket és annyi mást a feleségem takarította és mivel egy-két bútorom is volt már, kezdett kialakulni az a házbelső, amelyben gyermekkoromban élhettem. Ettől fogva még tudatosabban jártam házról-házra, hogy minél tökéletesebben tudjam berendezni a „nagyház”-at, a pitvart és a konyhát. Amik nem illettek oda, egy szobát raktárként töltöttem meg, majd egy újabb helyiség is raktár lett. Amíg nappal a gyárban dolgoztam, délután gyűjtöttem, hétfőn, szerdán és pénteken estefelé a Radnóti gimnáziumban (munkás gimnáziumban) tanultam, mivel korábban éppen a ránk sült kulák voltunk miatt nem állt módomban. Szabad estéimen pedig tápai parasztházak kicsinyített mását, később a templomunk 1770. évi állapotát másoltam meg kicsinyítve.

Fényképezőgépem nem volt, ezért Józsi fiamnak – aki gyakran jött velem gyűjteni – vettem egy Szména 8-as masinát 360 forintért. Azzal kezdtem fényképezni a régi házakat, az időseket téli, nyári és ünnepi viseletben, az egyházi ünnepek körmeleteit, a halászokat, a gyékénymunkát, a tápairéti tanyákat. S hogy a réti tanya fotó-

zást jól tettem, azt követően tudtam meg, amikor az 1970-es árvészély idején szinte mindet elpusztította a falu akkori vezetése: Bodó István és Csejte Istvánné. Ugyanis kiderült, hogy nem volt szükség a tanyarombolásra!

Házunk alagsora tehát kezdett múzeum jellegűvé válni. A nagyház mellett kialakult a konyha kis katlannal és berakott tűzhellyel, a házbelsőben kemencét építettem (magam raktam a katlant és a tűzhelyt is). A konyha falaira virágos és alakos tányérokat, cserép leveses tálakat, csíkmákszűrőket, tökszelőt, csigatészta készítéséhez nyüst darabot, fa sótartót gyűjtöttem. De került fából, cserépből, sőt üvegből való vajköpülő, fa krumplitoró, cserép pecsenyesütő és igen sok cserépfazék, szilke, tejes fazék, vizes kanta és korsó, amelyekkel benépesedett a kis konyha. A nagyobb tálak, vājlingok, a széklábra tett fateknő a képzeletbeli pitvar falára kerültek, alá a menyaszonnyi láda, amelyre cserépedényeket raktam.

A képzeletbeli pitvarban áll három ház- és a templommakett. A falon halász szerszámok és gyékényes emlékek: kasza, bocskor, szatyrok, fényképek, vízholdó abrnyica, de van ott két különböző korszakból való konyhaszekrény és egy faláda az oldalára szerelt kukoricadarálóval.

A nagyházban tehát nagyszüleim bútorai és zömmel a Lele családtól gyűjtött családi képek és szentképek vannak és előkerült egy régi bölcső is, amelyben sok kis Lele-csemete ringott. A szentsarokban a pad sarkában ma is ott van a kenyérkosár, fölötte a szentelt gyertya, amelyeket a békesség színével, kék szalaggal kötöttem át. Az eredeti – lévén az 1920-as évekből való – nagyon tönkrement. A nagyházban két sublót teljes sublótdíszben áll, érzékelve, hogy az idős házaspárral egy fedél alatt él a fiatal pár, a gyerekeket pedig a bölcső és az ágy alá tolt kerek ágy idézi. A házbelsőben és a konyhában általános tápai elrendezést eszközöltem, igaz, a sok Lele-dolog engem elsősorban a nagyszüleimnél töltött évekre emlékeztet, s szinte közelemben érzem őket. Ehhez segít a falon látható, róluk is készült fénykép. Közöttük olyan, amelyen nagyapám még legény, és ott vannak nagyanyámmal együtt idős korukban készült képen.

A konyha elől kifelé haladva bal oldalon van Török Istvánné Kónya Rozália „koszorúfej” emlékszobája. Az imádságos, hajdan Bálint Sándornak, Erdélyi Zsuzsannának, Polner Zoltánnak és sok Tápéra eljutott kutatónak hiteles adatokkal szolgáló asszonynak azért állítottam emléket, hogy érzékeltessem: egyszerű parasztaszony is sokat adott a magyar és az egyetemes tudománynak.

Az emlékszobával szemközt van a Bálint Sándort képekben idéző szoba, amely egyben a dolgozószobám. Itt készültek a kis házmakettek, itt leltároztam és leltározok ma is tárgyakat, filmeket, itt tárolom dobozokban a kézirataimat, a megjelent írásaimat, a gyűjtőfüzeteket és egyéb papírgyűjteményeket. Ennek a szobának egyik sarkában áll egy 18. századból való konyhaszekrény, egy sifonszekrény és nagyanyám szépen faragott almáriuma. És itt van egy régi, hajdan a Pick család tulajdonát képező íróasztal, amelyet akkor kaptam a gyár vezetésétől, amikor szembetegségem miatt rokkantnyugdíjba kényszerültem. Abban az időben – 1968-ban – ugyanis délelőttönként csontoztam, szalámit kötöttem, délután szinte egyszemélyes írója és szerkesztője voltam a Húsos Híradónak.

A két emlékszoba előtti folyosón van a vizes kantákkal telt korsóálló, fölötte téka tányérokkal és egy nagy-, vagy elsőtál. Itt látható a *tejjeszék*nek nevezett kis szek-

rényke, amelynek tetején vajkőpülő és tejeskőcsögök (fazekak) vannak. A falon tálak, tők- és káposztaszelő gyalu, kisebb téasztázúrók függnek.

Az udvarból belépve egy kis előszoba fogadja az ide érkezőt. Cserépedények és halzsírartó faedény van egy kettévágott korsóállón, a falon gazdasági szerszámok és gyékényszövő bordák sorakoznak. Egy tablón idős tápaiak fényképei láthatók ajtóra szegezve. Az ajtón belül van az egyik, már említett raktár, a másik pedig, amelynek oldalai és teteje palalemezekből van, az udvaron áll. Amíg a bentiben házbelsőbe való tárgyakat, addig a kintiben zömmel gazdasági eszközöket és szerszámokat tartok.

Látogatók a gyűjteményben

A gyűjteményt Bálint Sándor szinte havonta megnézte és örült minden új szerzeménynek, kiváltképp a vallásos tárgyaknak és följegyzéseknek. Amikor szembetegségem miatt a szemészeti klinikára kerültem, át-átjött hozzám és sok olvasnivalóra hívta föl a figyelmemet, de arra is, hogy most ne erőltessem, pihenjek.

Édesanyám kételkedőn, édesapám gyanakvón fogadta a régi tárgyak iránti elkötelezettségemet. Ám amikor Bálint Sándortól hallották, milyen megszállottsággal és alázattal végzem ezt a munkát, lassan fölengedett kétkedő gyanakvásuk. Legfőképpen 1971-ben, amikor Bálint Sándor társaságában Ortutay Gyula, a Magyar Néprajzi Társaság elnöke és felesége tekintette meg gyűjteményemet.

Amikor a szemészeti klinikáról másfél hónapos kezelést követően hazatérhettem, már tudtam, hogy a szalámigyárban tovább nem dolgozhatok. Édesanyám ezt elmondta Bálint Sándornak, aki megígérte, hogy segít. Mielőbb beszélt Juhász Antal néprajzkutatóval, a szegedi múzeum munkatársával. Ez még 1969 nyarán történt, de mivel éppen igazgatóváltás készülődött (Bálint Alajos helyére 1970 májusában Trogmayer Ottó került) az én félműszakos foglalkoztatásomra csak 1970 június elsejétől kerülhetett sor. Addig – kerek egy esztendeig – fizetés nélküli segítségével lehettem Juhász Antalnak, akivel nem sokkal azt követően ismerkedtem meg, hogy édesanyám beszélt Bálint Sándorral. Nagy Bence Pál adatközlőmmel beszélgettünk az utcán, amikor egy rövidnadrágos, kerékpáros fiatalember köszönt ránk. Egy ideig hallgatózott és nézte a jegyzeteléseimet, majd megkérdezte, mi végre ez a gyűjtés? Nem emlékszem már a válaszra, csak arra, hogy Pali bácsi kérte, mutassam meg a fiatalembernek a „múzijomot”. Bejöttünk és bent mutatkozott be, én is néki. Kiderült, hogy hallomásból már tudunk egymásról, és azonnal tegeződünk – kezdeményezésére –, és örült a véletlenszerű találkozásnak.

Másnapra behívott a múzeumba, ahol én második elemista koromban éppen Bálint Sándorral jártam életemben először. Akkor beszéltük meg, hogy mikortól lehetséges a munkábaállítás, voltaképpen akkorra telt le az egyéves „kötelezően táppénzes állományú” betegszabadságom is. Kaptam néprajzi könyveket, egy tárgyleltárkönyvet, és számomra igen meglepő felkérést. A Tápé kötet szerzői már javában gyűjtötték Tápén, és a „Közlekedés, teherhordás”-ra nem volt szerző. Már aznap hozzáfogtam, és másnapra harminckét oldalon ceruzával megírtam, amit hamarosan be is vittem. Pár nap múlva, hogy elolvasta, kijött és azért ajánlotta közös szerzeménynek, mivel nékem semmi gyakorlatom nem volt még monografikus feldolgozásban. A dolgotatot én már csak a kötetben láttam ismét.

Bálint Sándor egyre gyakrabban jött ki, hadd ringatózzon a sok tápai kincsben és együtt mentünk el Magyarai Jánosné Gyöngé Örzse nénihez, Kónya Roza nénihez, szüleimhez és a rokonokhoz, akikkel azért ismerték már egymást, mivel nagybátyám, Lele József képzős tanítványa volt Szegeden, és hát Bálint Sándor az én szüleim lakodalmán volt legelőször Tápén. Nagyanyám (anyai nagyanyámról van szó, akiről azt mondta Sándor bácsi, hogy „Etel néne, Palika Vera néni, Palika Örzse néne az én parasztlektoraim”) ugyanis a tápai pappal íratott szép levelet Bálint Sándornak és édesanyjának, amivel meghívta fia tanárát édesanyámék lagzijába. Amikor Sándor bácsi a szüleimhez és a rokonsághoz is kijött, biztatta őket, hogy segítsenek nékem, mely kérését hála Istennek mind megfogadták és segítettek, amelynek nyomán méginkább gyarapodott – mostmár sok-sok viselet és egyéb textíliákkal a gyűjtemény.

Egyik alkalommal nálunk vasárnap délutánoztunk, velünk volt Sándor bácsi is, amikor azt mondta: „Édös Jóskám, te mögállítottad Tápén az időt, nagy eredmény ez tőled, csak gratulálni tudok.” Ez a mondata nagyon megragadt bennem, és most már én is próbáltam úgy tekinteni a sok szép tárgyra, mint néprajzi értékekre. Olyanokra, amelyek egyenként is, de legfőképpen együtt jelentik a tápai gyékényes és halászó múltat, a viselet, a folklór, a gazdálkodás hagyományait és mindent, ami Tápé népéletét és történetét jelenti. Főként övele jöttek szegedi volt tanítványai a gyűjtemény látására, de jöttek Juhász Antallal, Andrásfalvy Bertalannal, Katona Imrével, és a Tápé kötet minden szerzőjével. Csak Molnár Imre honismereti szakkör vezető és felesége nem jöttek el, mivel konkurensként kezeltek és munkámra irigykedve figyeltek. Persze, ők sem mutatták meg nékem soha a honismereti gyűjteményt, ennek ellenére én máig nagyon tiszteltem őket és munkájukat.

Ortutayék látogatása előtt már hónapokkal kértem Juhász Antalt, hogy egy általam vett vonalas füzetbe, mint vendégkönyvbe írjon ajánlásokat nékem a további munkámhoz. Megtette, majd következett Gráfik Imre budapesti néprajzos. Mire Ortutay jött, már több elismerő mondatot olvasott főként tápaiaktól. Bejegyzését ma is fejből tudom: „Országos példa is lehet ez a gyűjtemény. Egyetlen ember munkája Tápéért, az egész nemzetért. Büszkék lehetünk ennyi emberi érték, ilyen becsülendő munka láttán.”

Bálint Sándorral jött ki Pertti Virtaranta finn nyelvész professzor, Gulya János néprajzos, Erdélyi Zsuzsanna és számtalan jó nevű és hírnévű tudós, hogy szinte minden hónapra jutott nagytekintélyű látogatóm. Ortutay Gyula, akit a nyilasok üldöztek, nálam találkozott nagybátyámmal, Lele Ambrussal, akinek házában talált menedéket családostól. Mily nagy volt a találkozás öröme, leírni is alig lehet: percekig szorították egymás kezét.

Ortutay Gyulát őszintén meglephette a gyűjtemény, mivel pár nappal később Pestről küldte Ruffy Pétert a Magyar Nemzettől, aki Egy munkás magánmúzeuma címmel írt a gyűjteményről és munkámról. Ugyanazt a cikket az Úttalan utakon című kötetében is közölte. Ezt követően minden hét végén sok volt a látogatóm és egyre másra már nem csak magyarok, hanem külföldiek is. A gyűjtemény Ifj. Lele József magángyűjteménye névvel 1978-ban kapott működési engedélyt, s része lett az országos múzeumi hálózatnak.

A Juhász Antaltól kapott leltárkönyvbe mostmár a hivatalos leltár adatok kerültek, vagyis megkezdtem a feldolgozást. A negatívok leltározására is kaptam leltárkönyvet, és mivel egyelőre díjtalan segítőként már mellette dolgoztam leltározások idején is, megtanultam a leltározás csinját-bínját. Voltaképpen Bálint Sándor lett a szellemi vezetőm, míg Juhász Antal a tanítómesterem.

A szegediek már hétközben is érkeztek, főként a szabadtéri játékok idején vendégeikkel együtt. Pár évben ezen időkre gyékény feldolgozás bemutatókra hívtam tápai asszonyokat, akikkel együtt feleségem is szívesen mutatta, miként hámiztak, selymeztek, sodrottak, szőttek a tápaiak régen. Ugyanő mosta és vasalta, a sublótokban elhelyezte a gyűjtött ruhákat, amikhez én nem értettem.

Tápai vasárnap címmel hívogattam újsághirdetésben az érdeklődőket, s az autóbustól népviseletbe öltözött fiatalok karéjában érkeztek meg. Ilyenkor Bálint Sándor, Juhász Antal és Trogmayer Ottó tartottak itt előadásokat, nagy érdeklődés mellett. A Délmagyarországon Tandi Lajos adott fényképes hírt legelőször a gyűjteményről, nem sokkal később Polner Zoltán a Csongrád Megyei Hírlapban. Ugyanők arra kértek, hogy másfél-két oldalas írásokat küldjek nekik, amiket szívesen közölnek. Megtettem, mivel akkor már a múzeumban voltam és gépelni is tudtam.

A tárgyak szeretete mellett fölfedeztem az írás szépségét is. Ez azzal járt, hogy szinte hetente írtam Hagyományok Tápén címmel, amelyekből a jól sikerülteket bevittem valamelyiküknek és közölték.

Juhász Antallal sűrűn mentünk a szegedi tanyavilágba. Ezekon a gyűjtőutakon tanultam meg igazán az adatgyűjtést. És sok tanyai emberrel ismerkedtem meg, köztük a röszei Nagy Antallal, kinek tanyájához legényke koromban az unokabátyáimmal együtt én is hordtam lovaskocsinkkal a trágyát és megismert, mert már akkor is szemüveges parasztyerek voltam.

Gyakran időztem és nézelődtem a gyűjteményben, ott éreztem jól magamat: beszélgettem a tárgyaimmal. Rájöttem, hogy minden tárgycsoport lehet egy-egy kisebb-nagyobb cikk, tanulmány témája. Nagy Bence Pál, Karai Hideg Sándor, Magyariné Gyöngye Örzse néni, Lele Ambrus bácsi és a többi nagyidejű és jó emlékezetű tápaiakkal való gyakori beszélgetéseim is adtak jó és megírandó témákat. A néprajzi és nyelvjárási pályázatra kezdtem írogatni, ahol első, második helyezést is értem el.

Mivel a szegedi lapokban, majd a néprajzi szakfolyóiratokban, majd az Új Emberben, a Vigiliában, a Magyar Nemzetben és más újságokban már elő-előfordultak írásaim, s ehhez jött, hogy a pályázatokon díjazott tanulmányaim a szegedi múzeum évkönyvében és a Honismeretben megjelentek, már nem csak tárgyi, hanem szellemi vonatkozásokban is – Bálint Sándor szavaival – megállítottam az időt, a tápai időt.

Az egyre szaporodó látogatók hírért vitték sokfelé a gyűjteményemnek, aminek nyomán egyszer csak jöttek a rádiósok, a tévések, s most már tudomást szerezhettek róla az ország más tájain is.

A tárgyak nagy szeretete mellett egyre több időt szenteltem és szentelek ma is az írásnak. Kötetbe foglaltam Juhász Antal segítségével a Hagyományok Tápén sorozatom több cikkét. Nem sokkal később egy újabb csokrot Tápai élet, tápai szokások címmel egy minikönyvben. Bálint Sándor tragikus halálát követően elhatároztam, hogy kezdeményezem boldoggá avatását. Nagy levelezésbe fogtam és a „Lehetséges-e boldog Bálint Sándor?” kérdésemre csak olyan válaszok érkeztek, amelyek Igen-t,

Lehetséges-t mondanak. Gyulay Endre Szeged-Csanád megyei püspök előszavával írtam egy könyvet Az Úr készen találta őt (Bálint Sándor élete) címmel, amely sok válaszelevél idézetet is tartalmaz.

A negyedik könyvem címe: A tápaiak hite. Ebben a templomról, a temetői kápolnáról, a Szent Antal tiszteletéről, az út menti keresztekéről és szobrokról, a búcsújárásokról és a tápai búcsúkról, a falu művelődési és szórakozási alkalmairól írok sok fényképpel illusztrált tanulmányokat.

Külön tanulmányaim születtek a tápairét tanyáiról, a tápai bokrétáról, Tápé temetőiről és számos olyan témakörrel, amelyek kellőképpen egészítik ki a tárgyi gyűjteményemet. Munkámról és gyűjteményemről Wirth István készített kisfilmet.

Hogy mennyire sikerült megállítanom Tápét az időt, talán az elismerések igazolják: 1973-ban miniszteri dicséretet, 1975-ben Magyar Kultúráért érmet, 1984-ben Juhász Gyula-díjat, 1998-ban Tömörkény István-díjat, 2000-ben Tápéért életműdíjat kaptam.

Többre már nem is vágyom, igaz, nyomdakész a Tápé és a gyékény, a Pick szalámi és parasztkolbász*, a Pósa Rozit, azt a szép lányt megölték, a Hit és a pedagógia, a KALOT és a KALÁSZ nemzetnevelő hatása, a Hagyományos orvoslás Apátfalván, a Hitélet és népi orvoslás Zákányszéken, a Hátrahagyott üzenetek, valamint jelen anyagom.

Záró gondolatok

Gyermekkoromban olyan dudás akartam lenni, aki a disznócsürhe után megy és ökörtülköt fúj. Később olyan, aki rezeszt fúj lakodalmi menet idején. Komolyabb gondolatom volt, hogy apám szakmáját, a mészáros és hentes szakmát magasabb szinten, élelmiszeripari technikusként művelem. De szerettem dolgozni a földben, az állatok barátaim voltak és maradtak. Aztán, hogy kuláklistasokká aláztak minket is, lettem hentes tanuló, majd munkás gimnazista. A szembetegség tett 31 évesen rokkantnyugdíjassá, s lettem a magam szorgalmából és erejéből néprajzgyűjtő-kutató, -íróvá. Mindez nem ment volna kellő családi háttér nélkül. Nagyszüleimnél kezdtem a magam parasztegyetemét, majd a szalámigyár nevelt emberi tartásra, miközben hívőként máig tartom katolikus hitemet. Mőd nyílt a számomra, hogy a nyíregyházi tanárképző főiskolán hallgatója lehettem négy éven át (nyaranta) a honismereti nyári egyetemnek, majd újabb négy nyáron a Honismereti Akadémiának. Voltaképpen életem nagyobbik részében azt csinálhattam, amihez kedvem volt és amihez kitartó érdeklődés és tanulás után kellő érzésem és értékelésem alakult ki.

Most már várom, a három lányka unokánk közül melyik viszi tovább ezt a megállított tápai időt, hogy általa is tudják majd értékelni ők és a tápai nemzet a hajdanvolt elődök emlékét.

---

* Pick szalámi és parasztkolbász. Szeged, 2002.

I have turned back the clock ...

by JÓZSEF LELE, Jr.

I spent most of my childhood at my grandparents' place. I would listen to them talking to their contemporaries on Sunday afternoons. They recalled to mind what their grandparents used to talk to them about. Thus I was able to 'store' the memories of four generations, those of my great-great grandfather, great-grandfather, grandfather and my father, while living my own real-time life.

I would often play with old tools and objects stored in the loft of the granary. Over the course of time I developed a strong attachment to them as if they had been mine.

I was familiar with old tools, objects and terms. I lived among them. Gradually they became my 'majors', which meant that even though I did not go to university, they enabled me to familiarise myself with every aspect of peasant life and, as a consequence, every detail of village life.

Relying on a previous experience like this, I started collecting objects of ethnographic merit in the summer of 1967. At that time I was a butcher's apprentice. In 1968 another storey was built onto the house where I lived so that the collection, of which I had made an inventory upon Sándor Bálint's recommendation, could be housed on the ground floor. While doing so, I also got considerable help from Antal Juhász.

I also reconstructed traditional interiors like those of kitchens, warehouses, studies and various other rooms. In 1971 the first visitor to the museum arrived: it was Gyula Ortutay, the then chairman of the Hungarian Ethnographic Society, accompanied by Sándor Bálint. It was then that the exhibition was officially opened to the public.

The collection today consists of some 7,000 objects, 12,000 black and white and 6,000 colour slides and 1,500 articles and studies of my own. With this collection, I have been able to turn back the clock in Tápé.

A reconstructed interior of a traditional peasant house in Tápé, miniature houses with thatched roofs, a miniature model of the old Gothic church, rushwork, fishing tackle, some fine items of apparel, a room in Sándor Bálint's memory with photographs of him all over the place, the interior of a pious woman's home and many other objects evoke the Tápé of bygone ages.

Every year thousands visit the exhibition and familiarise themselves with the village, of which Sándor Bálint wrote the following, "Tápé is the oldest fishing and matting village in the Greater Szeged Area, whose history dates back to 1138. Its higher-lying hills were, however, inhabited as early as in the Stone Age."

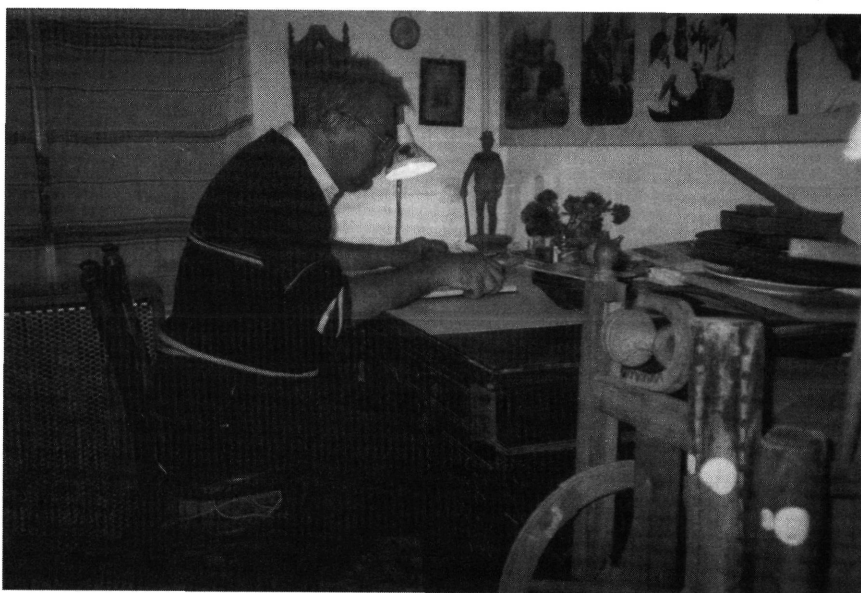
In addition to the innumerable exhibits, there is also a large amount of folklore materials, video and sound recordings.

1. kép. A tápai templom, 1980.

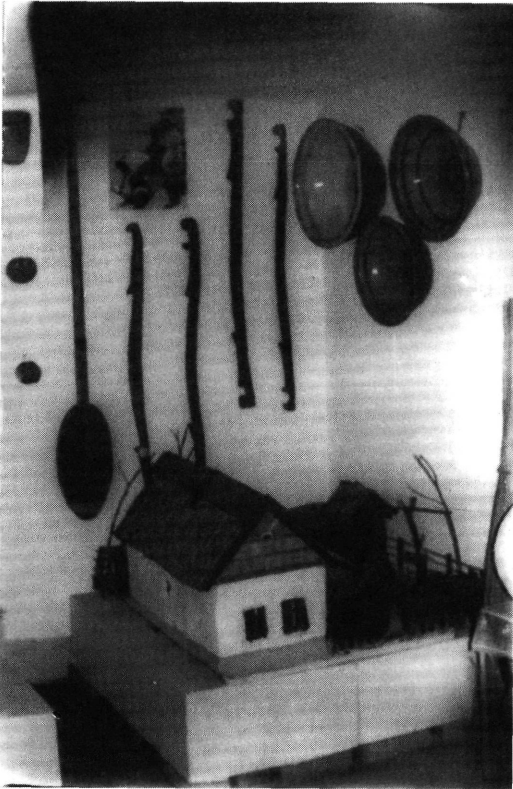
2. kép. Gyékényszövők, balról:
Lele Józsefné és Laczi Istvánné, 1960

3. kép. Ifj. Lele József leltározás közben, 1974.

4. kép. Állattartás eszközei és konyharészlet, 1984.

5. kép. Kiállításrészlet
abronycákkal és tálakkal, 2000.

6. kép. Házbelső:
szentsarok, 1975.

7. kép. A kiállítást bemutató: a gyűjtő történész egyetemi hallgató fia, 1983.

Egy dél-alföldi mezőváros gazdasági kapcsolatai a 18. században

MÓD LÁSZLÓ

(Kosztá József Múzeum, Szentes)

„... a mobilitás átmenetileg a falvakban is rendkívül magas volt, nemcsak a mesterlegények, hanem a cselédek és szolgálók is helyel-közzel szabadon mozogtak, illetőleg a paraszti javak birtokosai gyakran cserélődtek. Főleg a háborúk és járványok után jelentkezett erős külső bevándorlás; így a népesség az évszázadok folyamán csaknem mindenhol többször is kicserélődött. Kiderül az is, hogy a falvakat – legálábbis a területükhöz tartozó – városokhoz intenzív kapcsolat fűzte, mely lehetővé tette a szellemi és tárgyi javak cseréjét.”¹ E mondatokkal jellemezte Hermann Bausinger A népi kultúra a technika korszakában című munkájában a német falvak térbeli kapcsolatrendszerét, vagyis azt a viszonyt, ami a környező és távoli településekhez fűzte őket. A falut zárt organizmusként felfogó, hagyományos elképzelésnek ellentmondanak azok a vizsgálatok, amelyek számos ponton új megvilágításba helyezik az eddigi eredményeket, és újragondolásra készítetik az e témával foglalkozókat.

Az utóbbi években, évtizedekben a Magyarországon folyó néprajzi kutatások is rávilágítottak arra, hogy a korábban zártnak és mozdulatlanak minősített paraszti közösségek a mostoha közlekedési viszonyok ellenére is rendkívül szerteágazó kereskedelmi-gazdasági tevékenységet folytattak. Szilágyi Miklós Gyoma,² Mezőberény³ és Túrkeve⁴ példáján bizonyította, hogy a 18. század második és a 19. század első felében a vizsgált mezővárosok korántsem minősültek zárt, befelé forduló közösségeknek. A falusi lakosság külső kapcsolatrendszerét Barta János⁵ és Nagy Molnár Miklós⁶ a népi emlékezet alapján vizsgálta. Kutatási eredményeik arról tanúskodnak, hogy egy-egy település kapcsolatai rétegzettek voltak. A falusi közösségek tagjai nemcsak a legközelebbi, hanem az akár több napi járóföldre fekvő vásárokat is rendszeresen felkeresték. Novák László Nagykőrös vizsgálata kapcsán a város területi kapcsolatait tárta fel részletekbe menően. Kutatásai rávilágítottak arra, hogy a demográfiai, migrációs folyamatok és a gazdasági kapcsolatrendszer szoros összefüggésben állt egymással.⁷ A közelmúltban számos feldolgozás látott napvilágot az 1770-es évek elején, a Mária Terézia-féle úrbérrendezéskor felvett paraszti vallomások adatait alapul véve.⁸ E forrásokból kitűnik, hogy a vásározás nemcsak közeli településeket,

¹ Bausinger, Hermann 1995. 53-54.

² Szilágyi Miklós 2002. 299-314.

³ Szilágyi Miklós 1995. 124-133.

⁴ Szilágyi Miklós 1993. 201-220.

⁵ Barta János 1977. 83-93.

⁶ Nagy Molnár Miklós 1985. 133-147.

⁷ Novák László 1978. 12-29.

⁸ Takács Péter-Udvari István 1989. 359-381., 1991a. 195-207., 1991b. 209-225., 1993. 171-180., 2000. 87-125.

hanem sok esetben egymástól messzire lévő vidékeket is összekapcsolta. Érdemes megemlíteni Udvari István és Viga Gyula közös tanulmányát is, amely Sáros megye vásározási kapcsolatait mutatja be.⁹ A Magyar Néprajz VIII. kötete külön fejezetet szentel a téma vizsgálatának „Kapcsolatok a külvilággal” címmel. A bevezető sorokat követően Szilágyi Miklós sorra veszi a 17–20. századi migrációs folyamatok fő irányait, a táji munkamegosztás kérdéseit, amelyek jelentékeny hatást gyakoroltak a kapcsolatok rendszerére.¹⁰ Az 1828-as országos összeírást alapul vevő munkák ugyan nem az általam vizsgált időszak gazdasági-társadalmi viszonyait taglalják, ám kutatási eredményeik számos tanulsággal szolgálnak.¹¹

Szentes a többi alföldi mezővároshoz hasonlóan a 18–19. század folyamán kiterjedt és intenzív kapcsolatokkal rendelkezett.¹² A város lakossága ebben az időszakban igen gyakran fordult meg a Kárpát-medence távoli vidékein, amelyekkel szoros gazdasági-kereskedelmi együttműködésben állt. A gazdasági kapcsolatokon kívül a szentesieket rokoni szálak is fűzték jónéhány alföldi településhez. 1740 és 1800 között a város református lakói szívesen házasodtak hódmezővásárhelyi, kecskeméti, nagykőrösi, öcsödi és tiszasasi kálvinistákkal.¹³ A 18. század második felében a szentesi katolikusok leggyakrabban csongrádi, hódmezővásárhelyi, kunszentmártoni és szegvári pápastákkal kötöttek házasságot.¹⁴

A szentesiek számos alföldi mezővárossal szoros vallási kapcsolatban álltak. Gyakran érkeztek a városba Debrecenből, Kecskemétről és Nagykovácsról lelkészek, diákok és iskolamesterek, de jópár szentesi gyerek is megfordult az említett települések iskoláiban.¹⁵ Az állami és a földesúri terhek is gyakran kisebb-nagyobb távolságok megtételére készítették a szentesi lakosokat.

A török időkben több alkalommal elpusztuló települést a 18. század folyamán az ország különböző részeiből érkező családok népesítették be újra. A migráció révén Szentes kapcsolatba került a kibocsátó települések népességével, amelynek egy része a könnyebb megélhetés reményében hagyta el eredeti lakhelyét. Jónéhányan érkeztek Kecskemétről és Nagykovácsról, ahol a török időkben számos szentesi család¹⁶ talált magának menedéket: „*Legközelebb midőn 1699 Esztendőben a Törökkel békesség lett, a Tartomány ujabbán kezdetvén megültetni, valamint Makó és Vásárhely; ugy Szentes is a Tiszántúl lévő szomszéd városoknak Kecskemétnek és Kőrösnek lakosaikból kezdett jobbjára megszaporodni.*”¹⁷ A két előbb említett településen kívül „jöttek ide

⁹ Udvari István-Viga Gyula 1993. 165-200.

¹⁰ Szilágyi Miklós 2000. 830-865.

¹¹ Bácskai Vera-Nagy Lajos 1984., Erdei Aranka 1986.

¹² Szentes város gazdasági kapcsolatai a XVIII. század második felében címmel közöltem a témával foglalkozó tanulmányomat a Dömötör János 80. születésnapja alkalmából összeállított kötetben. A kézirat lezárása után számos új adalékkal sikerült kiegészítenem az eddigi kutatási eredményeket, amelyek lehetővé tették a vizsgálat időbeli határainak kiterjesztését. Éppen ezért döntöttem úgy, hogy az átdolgozott változatot újból publikálom. Mód László 2002. 77-95.

¹³ Papp Imre 1971.

¹⁴ Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Fiókleveltára (a továbbiakban: CsML SzF) Mikrofilmtár. 208. 51/12. A Szentesi Római Katolikus Egyház Házassultjainak Anyakönyve 1751. január 24-1844.

¹⁵ Sima László 1914. 175

¹⁶ 1688-ban Nagykovácsra mintegy negyven család költözött Szentesről. Novák László 1978. 23.

¹⁷ A Szentesi Refor. Ekklesia Históriaja I. 4.

felső tót vármegyéből szolgálni s itt maradtak. A vallási üldözés miatt sokan bújdosnak ide Dunántúlról, meg az egri püspök megyéjéből, s még Csehországból is, minemű volt a Fekete Cseh familiának ide származott nagyatyjuk, kinek még unokáin is látszik a tisztas cseh ábrázatnak maradványa.”¹⁸ A város katolikus népessége Németországból, valamint a Mátra-vidékről telepedett Szentesre a 18. század közepén.¹⁹

A város külkapcsolatainak felvázolásában a korabeli írásos dokumentumok segíthetnek, amelyekben gyakran történik említés ezekről a viszonyokról. A levéltári források közül talán a bírói számadások használhatóak leginkább. A főbíró által készített kimutatások részletesen közlik a város éves kiadásait és bevételeit, amelyek között rendszerint azt is feltüntetik, hogy hol értékesítették vagy vásárolták a különböző áruféleségeket, felszereléseket. Az 1742-es esztendővel induló tanácsülési jegyzőkönyvek az előző forráscsoporthoz képest viszonylag kevés adattal szolgálnak. Különösen gazdagok viszont a tanácsi iratok, amelyek jelentőségét elsősorban az adja, hogy bennük főleg az egyéni kapcsolatok rendszerére találhatunk utalásokat.²⁰ A 18. században az úriszék előtt lefolytatott perek is jónéhány esetben említést tesznek a szentesi lakosok külkapcsolatairól.²¹ Gazdag forrásanyagra bukkanhatunk a helybeli református egyház múltját bemutató kéziratos munkában, amely a 18. századra vonatkozóan tartalmaz értékes adatokat.²²

A rendkívül szerteágazó kereskedelmi és gazdasági kapcsolatrendszer kialakulásában jelentékeny szerepet játszott a település kedvező földrajzi fekvése. A Tisza, a Kurca és a Körös a vízi szállítást és ezáltal a messzi vidékekkel történő összeköttetést biztosította. A szárazföldi közlekedés szempontjából a Böldi-rév²³ kulcsszerepet töltött be. Az ország középső részéről induló utak ezen az átkelőhelyen keresztelték a Tiszát, majd a város határában ágaztak el Arad és Csanád felé. A település e kedvező földrajzi fekvésnek köszönhetően a térség közlekedési csomópontjává vált, amely nagy mértékben elősegítette a szentesiek kapcsolattartását a Kárpát-medence távoli vidékeivel.²⁴

¹⁸ Az 1992-ben kiadott kötetben a szentesi református lelkész vezetékneve egy 's' betűvel szerepel. Éppen ezért a lábjegyzetekben én is ezt az írásmódot követtem. Kis Bálint 1992. 310.

¹⁹ Nyíri Antal 1977. 71-79.

²⁰ 1762 és 1815 között a földesúr bevonta a jogszolgáltatásba Szentes mezőváros tanácsát, és hozzájárult a városi törvényszék felállításához. A bíróságon a főbíró elnökölt, a tagságot pedig az esküdtek alkották. A törvényszék első fokú bíróságként működött, fellebbezési fóruma pedig az uradalmi úriszék volt. Barta László-Labádi Lajos 1995. 42.

²¹ A Harruckern család úriszéke rendszeresen ülésezett Szentesen. Polgári és büntetőperekben volt illetékes a törvényszék. Barta László-Labádi Lajos-Takács Edit 1986. 94.

²² A Szentesi Refor(mátus) Eklklésia Históriaját még a 18. században kezdték el írni. A munka két fő részre oszlik. 1748-ban Béli István kezdte lejegyezni a református egyház történetét. Tevékenységét Gál István folytatta, aki a város eseményeit 1764-ig követte. A kéziratot Szentmiklósi Sebők Sámuel gondozta tovább, majd Kiss Bálint fejezte be. Filep Antal 1973. 173.

²³ Az átkelő már a középkorban jelentős forgalmat bonyolított le, ami elsősorban azzal magyarázható, hogy fontos útvonalakat kötött össze. A révet I. Géza a garamszentbenedeki apátságnak adományozta. A Rákóczi-féle szabadságharc idején a császári csapatok az átkelőhelynél vertek hidat a Tiszán. Szikszai Mihály 2000. 185.

²⁴ A középkorban a Tisza jobb partján Szolnoktól Alpáron, Csongrádon és Szeren át vitt az út Szegedre. A Körösök mentén húzódó út Szarvastól a Kórógy mellett vitt Szentesig, majd a Böldi-révnél keresztelte a Tiszát és Csongrád alatt torkollott az előbb említett útba. Szentesről déli irányba, a Vásárhely felé vivő út

Szentes a 18. században

A török idők alatt több alkalommal elpusztuló és újratelepülő város 1720-ban a Harruckern család tulajdonába került. A település fejlődése szempontjából nagy jelentősége volt annak, hogy a délvidéki törökellenes hadjáratok idején Harruckern György a császári hadak élmezőnyévé tette. A Szentest benépesítő családokat a földesúr jelentős kedvezményekben részesítette: állami adójukat megelőlegezte, kötelezettségeiket 2-3 évre elengedte, az egyházi tizedet megváltotta és örök időkre jobbágyainak ajándékozta. Fontos kedvezménynek számított a vallásszabadság biztosítása, ami a református lakosság számbeli gyarapodásához nagymértékben hozzájárult. A város lakói szabadmenetelűek lettek, a földesúri szolgáltatásokat pedig szerződés alapján készpénzben, azaz *taksában* rótták le. 1721-ből maradt fenn a földesúr és a község között létrejött első megállapodás, amely három évre szólt és évi 800 forintban állapította meg a fizetendő pénzüsszeget. Ennek fejében a Harruckern család fölmentette a település lakóit a földesúri szolgáltatások alól, és a város szabadon használhatta a veresegyházi, a bökényi, a fábiáni és az ecseri pusztát. Szentes fejlődéséhez nagy mértékben hozzájárult az is, hogy Harruckern János György 1730-ban három országos vásár tartására szóló privilégiumot eszközölt ki III. Károlytól. Harruckern János György halálát (1742) követően fia, Ferenc lett Szentes földesura. Igyekezett folytatni apja városfejlesztő politikáját, az ő nevéhez fűződik többek között a katolikus családok betelepítése is. Az 1759. évi összeírás szerint a városban 794 családfő élt, azaz a lakosság lélekszáma megközelítette az 5000 főt. Az úrbéres adó alá eső jószágállomány mennyisége jelentős állattartásra vall, ami ebben az időszakban a lakosság fő megélhetését jelentette. 1773-ban a városban már 7249 lakost vettek számba, akik közül 5283 református, 1901 katolikus, 49 evangélikus és 16 görögkeleti vallású volt. Harruckern Ferenc 1775. november 14-én bekövetkezett halálát követően Szentes a Károlyi család tulajdonába került. Az urbárium bevezetése után kötött úrbérpótló szerződések véget vetettek annak a gyakorlatnak, hogy a város egy összegben váltsa meg szolgáltatásait, és a földesúr ne avatkozzon bele a község ügyeibe.²⁵ Az úrbéres telkeken Szentesen mintegy 535 gazda osztozott. Ebben az időszakban a város közigazgatásában a telkes gazdák játszották a fő szerepet. Közülük került ki a 12 esküdtből (1748-tól 24 lett a számuk) álló városi tanács, amely a községet mint jogi személyt képviselte a földesúri, a vármegyei és az országos hatóságok előtt, irányította a település belső ügyeit, valamint ellátta az első fokú bíraskodást a polgári és a büntető perekben. A földesúri terhek növekedése elsősorban a Károlyiak nevéhez fűződik, akik hatalmuk kiterjesztésére és a város jogainak megnyirbálására törekedtek. Az 1790-es évek végétől az uradalom egyre több szolgáltatást követelt a várostól. A Károlyi család igyekezett kiterjeszteni befolyását Szentes belső életére. Erőteljesen beleszólt a városi tanács és a hivatalnokok választásába, a 24 tagú tanács létszámát pedig a felére csökkentette.²⁶

Makó, Csanád, majd Temesvár felé haladt. A település tehát már ekkor közlekedési csomóponttá vált. Paszternák István 2000. I. 78.

²⁵ Labádi Lajos 2000. I. 122-127.

²⁶ Labádi Lajos 1995. 8.

A város gazdasági kapcsolatai

A szentesiek a faanyag (fenyőfa) nagy részét Szolnokról szereztek be. Szinte minden esztendőben jelentős mennyiségű fenyőfát szállítottak a városba, amit a településen folyó építkezésekhez használtak.²⁷ Az 1796/97-es számadások szerint a tanács a szolnoki Szakáts János kereskedőtől 230 szál fenyődeszkát vásárolt, amit az ún. kisebb Notariális ház kerítésének javításához használtak fel.²⁸ A bírói számadáskönyvekben az 1740-es években gyakran felbukkan egy Újvári nevű személy, aki Tokajban lakott és feltehetőleg fakereskedelemmel foglalkozhatott. A város több alkalommal is vásárolt fenyőszálakat tőle.²⁹ Kisebb mennyiségben Csongrádról³⁰ Komáromból³¹ és Makóról³² is hoztak fát Szentesre. Tölgyfát a Tiszahátról valamint a Körös vidékéről szállítottak a településre. 1786-ban Tóth István ment az Erdőhátra³³ fáért, ami arra utal, hogy e tájegységgel is állandó kapcsolatban álltak a szentesiek: „Ezelőtt 5. esztendővel az Erdőhátra mérvén külön külön egy egy tsapatbéli fát szerzettünk olly véggel hogy mihelyest a víz meg fogna áradni azonnal bérakjuk s le hozzuk. melly fát minekutánna a Körösre Le szállítottunk volna úttya; az az vize nem Léven kéntelenítettünk azon modon ottan hagyni.”³⁴ 1796/97-es gazdasági évről tudósító számadáskönyv szerint Nagy János tiszaháti lakostól 24 darab tölgyfát vásárolt a tanács 66 forintért.³⁵ A fát Szentesre rendszerint vízi úton, a Körösön³⁶ és a Tiszán³⁷

²⁷ A Tisza mentén a középkor folyamán fontos sóelosztó központok alakultak ki, ahonnan a folyó hátán leúsztatott sót az ország központi területei felé szállították tovább. A 18. század első felében Szolnok hídvámja a kincstár számára jelentős jövedelemforrássá vált. A szolnoki sóraktár a sókamara összes bevételének közel 1/8-át adta. A tutajoknak köszönhetően a városban jelentős fafeldolgozó üzemek jöttek létre. A Tiszán leúsztatott fa látta el a dél-hevesi síkság, a Jászság keleti és déli peremén fekvő falvakat egészen a Kecskemét, Nagykörös vonalig. Hajdúböszörmény, Debrecen, Karcag és Mezőtúr lakossága is a folyón szállított faanyagot használta az építkezések során. Károlyi Zsigmond-Nemes Gerzson 1975. 51., Barna Gábor 1988. 193., Bellon Tibor 2001. 276-277.

²⁸ CsML SzF V. A. 102. m/4. Szentes Város Tanácsának Iratai. Bírói és községi számadások (a továbbiakban: Bír. és Köz. Szám.) 1796/97.

²⁹ CsML SzF V. A. 102. m/1. Bír. és Köz. Szám. 1740.

³⁰ CsML SzF V. A. 102. m/4. Bír. és Köz. Szám. 1794/95

³¹ CsML SzF V. A. 102. m/1. Bír. és Köz. Szám. 1740.

³² CsML SzF V. A. 102. m/2. Bír. és Köz. Szám. 1751.

³³ A forrásokban szereplő tájegység a Fekete- és a Fehér-Körös között fekvő terület lehet. Erre utal, hogy az Erdőhátról származó fát a Körösön szállították. Az erdőháti fa Békés, Békéscsaba és Gyula piacaira is eljutott. A hajóépítésre alkalmas tölgyfát a szegedi mesterek a 18. század végén innen szereztek be. Petik Ambrus 1784-ben készült munkájában is említést tesz az Erdőhátról szállított fáról: „*Más szakadások éjszagnál vannak úgy mint a Fekete-Körösből Remeteházánál kiszakadt, és a Mgos Uraság gondoskodása által, nagy költségű munkával ki ásatot, és az Erdőhátról lejövvő fáknak a Fekete-Körösből, Gyulára lebecsáthatásokra alkalmassá tétetett Ér vagy Ág, melly Gyulának közepe táján, hol a Magyar város a Némettől megkülönböztetik, szakad bé a Fejér-Körösbe, és Hajós útnak nevezetik.*” Petik Ambrus 1961. 22., Barna Gábor 1988. 198-199.

³⁴ CsML SzF V. A. 102. b/2. Szentes Város Tanácsának Iratai. Tanácsülési iratok (a továbbiakban.: Tan. Ir.) 1791. 522.

³⁵ CsML SzF V. A. 102. m/4. Bír. és Köz. Szám. 1796/97.

³⁶ A tiszai tutajozás mellett a Körösökön folyó faszállítás kisebb jelentőségű volt. 1755-ben a lápfát a békési hídnál vámosták. A fontosabb lerakó helyek Békésen, Békésszentandrásan, Gyulán, Kunszentmártonban, Nagyváradon és Szarvason voltak. Fényes Elek a következőképp emlékezett meg a Körösök

úszatták, a tutajokat pedig a Kurcán egészen a város alá vontatták. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az az 1749-ből származó tanácsülési bejegyzés, amely arról számol be, hogy kilenc szentesi lakos Fél István egy lép fáját elhordta a Kurcáról: „*Fél István Úr edgy lép fáját a' Német Ács, Vámos Úr, Mátyás révész és Tót Mátyás öt társaival, mindössze 9. Személyek a' Kurczából el hordván, melly becsültezt ad f. 6. Esik minden Személlyre xr. 40. mellyis adjudicáltatott, úgy mindazonáltal hogy Fél István Uraimék a' három első Személlyeket tartoznak magok competens Birájok előtt keresni, a hat pedig tilalmas actusért edgy edgy májásig meg büntettetett.*”³⁸ 1783-ban a református templomot újra zsidelyezték. A tetőfedő anyagot a Gömör megyében fekvő Murányból szerezték be. A mintegy 80500 darab vörösfenyő zsidelyt Tiszalúcról tutajokon szállították Szentesre: „*Aprilis 21^{én}el ment Borza József és Szabó Pál Lutzhoz a 'sindelyek által vételére; Székely János Curátor pedig Pallagi István Egyházfival és 3 kormányosokkal Tokalyba útaztak és ott fenyő szálakat vettek, mellyeken a sindelyeket Lutztól le szállítottak.*”³⁹

Az 1761-ben épült református templom mennyezetét révkomáromi asztalosok készítették.⁴⁰ Az egyházkronika erről a következő módon emlékezik meg: „*Ezekkel edjűtt az Asztalos mester Emberek is nemz. Jókai Sámuel Úr Rév-Komáromi nemes Asztalos Czéhnek Czéh-mestere, Czina István ugyanott Atya Mester és Molnár Mihály négy tanult Mester Legénnyekkel és annyi Inasokkal edjűtt hiven és serényen mind a Mennyezetnek készítésében, mind a Karok borításában foglalatoskodván,*”⁴¹

A Kurcán és a Tiszán működő vízimalmokhoz szükséges alkatrészeket Csongrádról,⁴² Nagyrévről és Bereg megyéből szerezték be. 1795-ben Csongrádon 10 forint 45 krajcár értékben „küllönök és fogagnak való fákat”, 8 forint 30 krajcárért pedig 17 szál deszkát vásárolt a tanács. Ezen kívül Tódi György Bereg megyei lakostól 300 gyertyánfát, Tompa János nagyrévi mesterembertől pedig 134 küllöt és 118 hajtovánt vett az előljáróság.⁴³

áruszállításban betöltött szerepéről: „*A' Körös vizei sok kárt tesznek ugyan áradásaik által, de hasznot is hoznak: mert ezeken hozzák le az erdőhátiak kasokban a' tüzi és gazdasági szerszámfákat, sőt nagy víz idején Csongrádtól felfele a' tiszahátiak is szolgálnak jőféle kormos, pogácsa, masánszki almával.*” Fényes Elek 1839. IV. 11., Tábori György 1966. 42.

³⁷ „*Azért hogy a melly emberekkel a Tiszán le szállítottam volt a faimat azoknak egyikével öszve szollalkozván, meg vertem; de ő csapott volt engem elsöben nyakon azon haragudtam meg.*” CsML SzF. IV. A. 53. b.2. Csongrád Megye Levéltára. Úriszéki Iratok Gyűjteménye (a továbbiakban: Úsz. Ir.) 223.

³⁸ CsML SzF V. A. 102. a. 1. Szentes Város Tanácsának Iratai. Tanácsülési Jegyzőkönyvek (a továbbiakban: Tjgyk). 1749. 73.

³⁹ A Szentesi Refor Eklklésia Históriája II. 193-194.

⁴⁰ Az asztalosbútorra specializálódott magyarországi központok sorában a termelés mennyisége, az elterjedési terület és a díszítőstílus továbbhatása szempontjából Révkomárom számított a legnagyobb jelentőségűnek. A 18. században a helyi asztalosok egy része templomi berendezések készítésére szakosodott. K. Csilléry Klára 1980. 245-246.

⁴¹ A Szentesi Refor Eklklésia Históriája I. 15.

⁴² A 18. század közepére Csongrádon kialakult a faragók, ácsok, molnárok társadalma. Az 1784-es katonai felmérés 11 malmot ábrázol a Tiszán. A ács és molnár céh 1820-ban nyerte el céhlevelét. 1828-ban Csongrádon 52 molnárt és ácsmestert vettek számba. Szűcs Judit 1996. 90.

⁴³ CsML SzF V. A. 102. m/4. Bír. és Köz. Szám. 1795.

A sót a szentesiek Makóról szereztek be.⁴⁴ 1775 januárjában a Maros-parti városból 8 mázsa 76 fontnyi mennyiséget szállítottak, ami 27 forint 6 krajcár kiadással járt a tanács számára.⁴⁵ Előfordult olyan eset is, amikor Aradról vitték a sót Szentesre.⁴⁶

Annak ellenére, hogy Szentesen a 18. század második felében számottevő szőlőtermesztés folyt, a városban termelt bor nem tudta kielégíteni a helyi szükségleteket, ezért évről évre jelentős mennyiségű behozatalra szorult a település. Ebben az időszakban a budai,⁴⁷ a kecskeméti és a nagykőrösi⁴⁸ bor számított közkedveltnek, amit a helyi kocsmákban mértek ki. 1751 áprilisában 107 és 2/4, valamint 90, májusban 399 és 7/4, augusztusban pedig 469 és 2/4 akó bort vásároltak Nagykőrösön.⁴⁹ Budáról 1777. május 29-én 510 akó bort szállítottak a városba.⁵⁰ Az előbb említett településeken kívül Csongrádon,⁵¹ Pesten,⁵² Szegeden,⁵³ Szentendrén⁵⁴ és Tétényben⁵⁵ is vásároltak bort a szentesiek. A korcsmáltatást felügyelő borbíró feladatai közé tartozott megfelelő mennyiségű és minőségű bor vásárlása. Ennek érdekében az e tisztséget betöltő személy felkereste a vásárlás szempontjából szóba jöhető településeket. 1777-ben Nagy Imre borbíró Egerben nem talált megfelelő minőségű bort, ezért kénytelen volt Pestre utazni, ahol már tudott vásárolni a városnak.⁵⁶ A bírói számadások gyakran arról is beszámolnak, hogy kinek a közvetítésével jutottak hozzá a szentesiek a szükséges mennyiséghez. 1763-ban a szentendrei Kuvits Péter,⁵⁷ 1774 szeptemberében pedig a Pesten élő Petrovics nevű szerb kalmártól vásárolt a borbíró a kocsmákba bort. Olyan eset is előfordult, amikor a borkereskedő Szentesre is elláto-

⁴⁴ A 18. században a város a marosi sószállítás egyik fontos elosztó központja volt. A Maros-parton raktár állt, ahonnan tengelyen szállították tovább a sót. Eperjessy Kálmán 1971. 5.

⁴⁵ CsML SzF V. A. 102. m/2. Bír. és Köz. Szám. 1775.

⁴⁶ CsML SzF V. A. 102. m/3. Bír. és Köz. Szám. 1789/90.

⁴⁷ Pest-Budán és a környező településeken a 18. században a szőlőművelésnek meghatározó szerepe volt. 1720-ban a pesti szőlők megközelítették a 11,6 kat. holdat, majd a század végére több mint a nyolcszorosára emelkedett a szőlővel beültetett terület. A pestiek Óbudán, Szadán, Veresegyházán, Budaörsön és Nagytétényben is szereztek birtokokat. Pest városa ebben az időszakban a magyarországi borok közvetítésében és kereskedelmében fontos szerepet töltött be. A 19. század első felében Budán még a vörösbortermelés számított meghatározónak, de ebben az időszakban már a fehér borok is kezdtek megjelenni. Budai borként ekkor nemcsak a város területén termelt nedűt emlegették, hanem a Szentendrétől Tétényig elterülő hegyek termését is beleértették. Csoma Zsigmond 1998. 19-23..

⁴⁸ Kecskeméten és Nagykőrösön a 17. században jelentős bortermelés folyt. A jószágértartás mellett a szőlőművelés nagy mértékben hozzájárult mindkét város fejlődéséhez. Bél Mátyás a következőképp jellemezte a kőrösi bort: „A különösen híres egri bor után nincs másik ivásra alkalmasabb és egészségesebb ennél, és mert bőven terem, olcsón kerül eladásra, s ezért a pesti, hevesi, szolnoki és kun, valamint jász vidékekre széltében-hosszában szállítják.” Bél Mátyás 1977. 78., Égető Melinda 1993. 90.

⁴⁹ CsML SzF V. A. 102. m/2. Bír. és Köz. Szám. 1751.

⁵⁰ CsML SzF V. A. 102. m/2. Bír. és Köz. Szám. 1777.

⁵¹ „...Csongrádra ezelőtt Két héttel Kásánéval által mentem Bort venni...” CsML SzF. IV. A. 53. b.2. Úsz. Ir. 488.

⁵² CsML SzF V. A. 102. m/2. Bír. és Köz. Szám. 1774.

⁵³ CsML SzF V. A. 102. m/2. Bír. és Köz. Szám. 1763.

⁵⁴ CsML SzF V. A. 102. m/2. Bír. és Köz. Szám. 1763.

⁵⁵ CsML SzF V. A. 102. m/2. Bír. és Köz. Szám. 1774.

⁵⁶ CsML SzF V. A. 102. m/2. Bír. és Köz. Szám. 1777.

⁵⁷ CsML SzF V. A. 102. m/2. Bír. és Köz. Szám. 1763.

gatott „utolsó compactusra”, a város pedig ebéddel és vacsorával vendégelte meg. Külön kiadást jelentett a település számára a megvásárolt bormennyiség Szentesre szállítása. E célból a város fuvarosokat fogadott fel. 1774 júniusában a Kecskeméten vásárolt 427 és $\frac{3}{4}$ akónyi bor szállításáért a helybeli kocsisok fejenként 10 és $\frac{1}{2}$ krajcárt kaptak. A kocsmai árusításhoz szükséges kancsókat is messziről, főként Pestről szállították. 1774. március 22-én a borbíró 800 kancsót vásárolt Pesten. Külön költséget jelentett az áru kirakodása, kocsira rakása valamint a takaráshoz szükséges zsúp és apró szalma, gyékény és a lekötözéshez használatos 7 istráng.⁵⁸

Az Erdőhát a szentesieknek nem csak fabeszerzési helyként szolgált. Közkedveltnek számított a városban a tájegységen termett gyümölcs.⁵⁹ 1757-ben a város az ágrisi (Arad vármegye) oláhoktól egy véka aszalt körtét vásárolt 27 krajcárért.⁶⁰ Kisebbség nagyobb rendszerességgel a szentesi lakosok is szállítottak erdőháti gyümölcsöt a településre, amit helyben értékesítettek. Feltehetőleg gyümölcskereskedelemmel foglalkozó kofaasszony lehetett az az Úri Ádámné, akinek a neve egy 1797-ben lefolytatott perben bukkan fel. A vita abból támadt Úriné és Mikecz János özvegye között, mert előbbi nem volt hajlandó kifizetni a 8 Rhénes forint labkért. Úri Ádámné azzal védekezett, hogy Mikecz Jánosné nem teljesítette a kettejük között létrejött egyezséget, mely szerint a háztulajdonosnak a Szent Mihály-napot követő hetekben ki kellett volna ürítenie a kamrát, ahol a kofaasszony az általa vásárolt gyümölcsöt szeretne volna tárolni. A tanúvallomásból kiderül, hogy Úri Ádámné rendszeresen járt ösztönként az Erdőhátra áruért, ahonnan november végén, Katalin-nap táján tért vissza.⁶¹ Szentesre nemcsak a Körösök vidékéről, hanem a Tiszahátról is szállítottak gyümölcsöt.⁶²

A kocsmákban mért pálinka egy részét helyben főzték.⁶³ A számadáskönyvek szerint Szentesre az 1740-es évek elején Budáról, Cibakházáról, Kecskemétről, Kiskunhalasról, Nagykőrösről Rimabányáról és Szolnokról hoztak égetett.⁶⁴

1740-ben a városba Szarvasról szállítottak sört.⁶⁵ Ugyanebben az esztendőben 1 mázsa csehországi komlót vásárolt az előljáróság Szolnokon.⁶⁶

⁵⁸ CsML SzF V. A. 102. m/2. Bír. és Köz. Szám. 1774.

⁵⁹ Arad megye gyümölcsstermesztése a 19. század első felében is jelentős volt: „Gyümölcsben szinte gazdag ezen megye; van sok almája, diója, jó ízű sárga dinnyéje, barackja, szilvája pedig szerfeletti bőséggel, melyből erős pálinka égetetik.” Fényes Elek 1839. IV. 450.

⁶⁰ CsML SzF V. A. 102. m/2. Bír. és Köz. Szám. 1757.

⁶¹ CsML SzF V. A. 102. b/3. Tan. Ir. 1797. 693.

⁶² „...Csífi Mihályal annak utána Gál Eva el menvén a Tisza hátra gyümölcsöknek fel keresésekre...” CsML SzF. IV. A. 53. b.2. Úsz. Ir. 561.

⁶³ A 18. században Szentesen az uradalom mellett a helyi lakosok is foglalkoztak szeszfőzéssel. A kazánok után meghatározott összegű adót kellett fizetniük a mindenkori földesúrnak. Az uradalmi pálinkafőzés a serházban folyt, amely a várostól északnyugatra, a Hékédi-telek szélén, a Kurca-parton helyezkedett el. Az épület még Harruckern földesurasága idején készült, majd özvegy Károlyné fejlesztette tovább. A 18. századi források szerint Szentesen gabonából, borseprűből és törkölyből főztek pálinkát. Herczeg Mihály 1980. 124.

⁶⁴ CsML SzF V. A. 102. m/1. Bír. és Köz. Szám. 1741, 1742, 1744.

⁶⁵ A levéltári források szerint a városban már az 1740-es években is voltak serkocsmák, amelyekben jelentős mennyiségű sör került kimérésre. CsML SzF V. A. 102. m/1. Bír. és Köz. Szám. 1748.

⁶⁶ CsML SzF V. A. 102. m/1. Bír. és Köz. Szám. 1740.

A város határában nevelt jószágállomány értékesítése érdekében a szentesiek állandó kapcsolatban álltak távoli vidékek kereskedőivel,⁶⁷ céhes mestereivel.⁶⁸ Az 1759. évi összeírás szerint Szentesen jelentős juhtartás folyt, ami komoly jövedelemhez jutatta a helyi gazdákat. Az állatok és a gyapjú⁶⁹ értékesítése szervezett formában, a tanács irányításával történt.⁷⁰ 1775 májusában a város 51 darab kost adott el a győri kereskedőknek páronként 5 forint 24 krajcárért.⁷¹ A gyapjút a tatai⁷² és a palotai csapók vásárolták meg: „*Ugyan azon napon a' B. Tanács által meg határozatott: Hogy azon 600 ftok a' Magyar Juhos gazdák között lett fel osztása, a' mellyek a' Palotai Csapók által Foglalouíl fel adódván, és a' zok alkulyokat meg másolván, itt maradott; az már meg lett osztás szerént meg maradjon, ellent nem álván azok az ellen formált protensiojuk, a' kiknek Neveik, és Juhaik a' Magyar Juhos gazdák Laistromokban nem talattatván, abból nékik Semmi Sem adodott, magok lévén ki maradások okai, mivel sem a' gazdaságok, sem magok magokat fel nem iradtak, holott ezen dolog a' Város Cselédjei, és az Adószedők által mindeneknek több ízben tudokra adódott, és a' Templomok előtt is Köz Hirré tétetődött.*”⁷³ 1779. május 15-én 180 pár juh gyapja után 77 forint 24 krajcárt fizettek a tataiak. Ezt követően a tanács megvendégelte a mestereket a városházánál. Az ebéd a böjti nap miatt a Tiszáról hozatott hal volt, ami 45 krajcárnyi kiadást jelentett a város számára.⁷⁴ A 18. század második felében a

---

⁶⁷ „*Jól tudgya a Tanú, hogy midőn Kosár Kovács István Szokonya Istványal ez előtt három esztendővel egy kereskedésen volt, akkor esztendőben Hooz Győri Kereskedő Egy ürrüt sem hajtatott el tavasszal.*” CsML SzF V. A. 102. b/2. Tan. Ir. 1793. 576.

⁶⁸ A nagykovácsmezői mezővárosok lakossága a gyapjút Ausztriában, a Cseh-Morva területeken és a Felvidéken értékesítette. A 18. század második felében a gyapjút a palotai, a tatai és a veszprémi csapómesterek is szívesen felvásárolták. A Békés megyei mezővárosok gyapjúfeleslege is távoli vidékekre, főleg Gömör, Nyitra megyébe, Abonyba, Kecskemétre, Gyöngyöstre, Pápára, Pestre, Szentannára és Veszprémbe került. Bellon Tibor 1996. 287-288, 299. , Erdei Aranka 1975. 470-471. , Szilágyi Miklós 1995. 216.

⁶⁹ A nagykovácsmezői mezővárosokban is a tanács irányításával zajlott a gyapjúértékesítés. A kereskedőkkel a város vezetői tárgyaltak, az alkut az egész állatállományra kötötték. Ez biztosította a kereskedők és a lakosok közötti megállapodás hitelét, a tanács pedig a befolyt pénzüsszegeből visszatarthatta az adósok hátralékát. Bellon Tibor 1996. 284.

⁷⁰ E gyakorlatra utalhat az az 1792-ben lefolytatott peres eljárás, amelyben egy helybeli juhos gazda panaszt tett a városi tanács ellen, mert nem kapta meg a neki járó pénzüsszeget: „*Ugyint a kosaink nem regib el kelvén, azoknak az ára a mint jól tudhattya a Bets Ns Tanács, a Város Házánál, kik kik közülünk fizetődött ki az ő értéke szerént. En is azok között lévén, midőn a rend én reám következett volna, nem fizettem ki egészlen, ha nem a Kosaim árából szinte 30. Rh. Forintok ben tartóztattak, tsak azért hogy én a M. Uraság részén semmi földel nem birtam...*” CsML SzF V. A. 102. b/2. Tan. Ir. 1792. 565.

⁷¹ CsML SzF V. A. 102. m/2. Bír. és Köz. Szám. 1775.

⁷² „*A Tatai Csapoknak nevezetessen Petykó Josefnek, és Társának a' Magyar Juh gyapju Nészais Mihály, Czucz György köz embereknek is jelenlétekben el adatott negyven. 40 Rh forintokon.*” CsML SzF V. A. 102. b/2. Tjgyk. 1793. 2.

⁷³ Az 1770-es évekre a magyar juh teljesen eltűnt az uradalmi állományból. A 18-19. század fordulóján a Tisza mellékén még nem dőlt el a két fajta, azaz a magyar és a német közötti verseny. A merinó megjelenése a 18. század végén újabb, de az előzőnél radikálisabb fajtaváltás kezdetét jelentette. Paládi-Kovács Attila 1993. 283-285., CsML SzF V. A. 102. a. 2. Tjgyk. 1795. 10.

⁷⁴ CsML SzF V. A. 102. m/2. Bír. és Köz. Szám. 1779.

szentesi gazdák gyakran megfordultak a gyöngyösi,⁷⁵ a gyulai,⁷⁶ a hódmezővásárhelyi,⁷⁷ a kecskeméti,⁷⁸ a mezőtúri,⁷⁹ a pesti,⁸⁰ a szarvasi és a szegedi⁸¹ és sokadalmakban is, ahol főleg lovakat és marhákat próbáltak meg értékesíteni. Előfordult, hogy a szentesiek a székesfehérvári vásárokat is felkeresték marháikkal. 1798-ban Csúcs István és Székely István egy tehén, valamint egy tinó farkát hajtott a Tiszán, majd a szabadszállási pusztán keresztül a dunántúli városba.⁸² Szentes városa tehát a 18. század második felében nemcsak a viszonylag közeli városokban (Gyula,⁸³ Hódmezővásárhely,⁸⁴ Kecskemét,⁸⁵ Mezőtúr,⁸⁶ Szarvas,⁸⁷ Szeged,⁸⁸), hanem a távolabb fe-

⁷⁵ „Még az édes apám lova ivadékjából való volt, a feketét pedig most mult Tavaszaal Gyöngyösön vettem a Vásárba... Boros Mihály Szentesi Lakos jelen volt az alkuban mikor vettem első napján a barom Vásárnak...” CsML SzF. IV. A. 53. b. 2. Úsz. Ir. 413.

⁷⁶ „Mind ezeken kívül, még az is kívántam jelenteni a B. N. Tanácsnak; hogy mi az múlt 3^{dik} nyáron három Dömsödi Demeter, és Csüts István az ökrök csordára 49 ökröket vertünk ki, azok közül huszonnégyet el hajtottunk a Gyulai Pünkösöd előtt esni szokott vásárra, a mellyeket ott el is attuk Haris János Uramnak.” CsML SzF V. A. 102. b/2. Tan. Ir. 1792. 565.

⁷⁷ „És azonnal az anyám Sándor Istvánt kocsisnak meg fogadván az Gál napkor esendő vásárhelyi vásárra el menvén ottan az előit kevés napokkal eladott tinóknak, és a' bőrnek az árrán /: két frr¹⁰¹ tévén hozzája /: vettünk két tinót 26 forintokon.” CsML SzF V. A. 102. b/1. Tan. Ir. 1780. 324.

⁷⁸ „Alázatosan kéntelenitetem a' Betsületes Nemes Tanácsnak Kegyes Szine' eleibe terjesztem: Hogy én Csúcs István és Székely György Uraimékkal együtt marhákkal való kéreskedésben voltam mostanáb Privilegiált Kecske-mét Városa Lőrinczi Vásárján...” CsML SzF V. A. 102. b/3. Tan. Ir. 1798. 738.

⁷⁹ „Az múlt őszszel Vasas napján esendő Türi Vásár alkalmatossággal én Alább meg irt Szentesi Lakoss Molnár Gábor Uramtul még vettem egy Pár ökröt 63. Talleron...” CsML SzF V. A. 102. b/2. Tan. Ir. 1786. 439.

⁸⁰ CsML SzF V. A. 102. b/1. Tan. Ir. 1769.

⁸¹ „Es egyszer haza jövénn a Szarvasi Vásárról és mint kereskedő társamhoz hozzája mentem a tüzszömet nálla hagytam akkor is maga ki vett a tüzszöböl 10. ftod. ank utanna egy kor ismet haz jövénn a szegedi Vásárról...” CsML SzF V. A. 102. b/1. Tan. Ir. 1761. 108.

⁸² CsML SzF V. A. 102. b/3. Tan. Ir. 1798. 733.

⁸³ Harruckern János György 1723-ban újra kiadatta Gyula régi, három országos vásár tartására szóló szabadalmát. A sokadalmakat Szent Pál-napján, Exaudi vásárnapján és Szűz Mária születésnapján, azaz szeptember 8-án tartották. Dankó Imre 1963. 11.

⁸⁴ A hódmezővásárhelyi sokadalmak vonzáskörzete nem volt nagy kiterjedésű. A település vásárai a Jézus körülmetéltetése napját, a József-napot, az Úrnapot, az Apostolok oszlását megelőző vasárnap és hétfőn valamint a Gál napját megelőző szombaton és vasárnap voltak. A helybeli sokadalmakat rendszeresen felkeresték a bihari dézsások, fazekasok, abroncsosok, boronások, kosarasok és teknővájók. A Felvidékről elsősorban a fa-, az üveg-, a vászon-, a csipke-, a sáfrány-, a gyógyszer- és az olajárusok látogatták e jeles alkalmakat. Dankó Imre 1991. 693-694., Kiss Lajos 1956.

⁸⁵ Kecskemét már 1696-ban vásárszabadalmat nyert, amit 1744-ben valamint 1746-ban megerősítettek. A legjelentősebb alkalmak a Gergely-, a Gordián-, a Lőrinc- és a Katalin-napi vásárok voltak. Dankó Imre 1991. 691.

⁸⁶ A mezőtúri sokadalmak nemcsak a Tiszántúl, hanem az egész ország legjelentősebb vásárai közé tartoztak. A vásárnapok január, május, augusztus és november elsejére estek és két napig tartottak. A helybeli sokadalmak állatforgalma is nagy volt, de elsősorban iparcikkvásárokként váltak híressé. Dankó Imre 1991. 700-701.

⁸⁷ Szarvas 1723-ban Békessel és Gyulával együtt kapott vásártartási szabadalmat. Máday Pál 1962. 77.

⁸⁸ A város vásárszabadalmát I. Lipót újította meg 1690-ben, amely Szent György- és Szent Mihály-naptól 8 napig tartó vásárnyitási jogot jelentett. Ehhez társult a III. Károly által engedélyezett Domonkos- és András-napi országos valamint a hét szerdjára és szombatjára eső heti vásár. Bálint Sándor 1977. 79.

vő településeken (Debrecen,⁸⁹ Gyöngyös,⁹⁰ Pest,⁹¹ Székesfehérvár⁹²) tartott vásárok vonzáskörzetébe is beletartozott. A marhakereskedelemben a helyi görög kalmárok⁹³ is jelentékeny szerepet tölthettek be.⁹⁴ 1766 augusztusában Gyuricza György helybeli kereskedő Soós Jánostól 67 ökröt vett, az állatokat pedig a pesti vásárban értékesített-

⁸⁹ A 18. század elején a pest-budai és a debreceni vásárok vonzáskörzete a legnagyobbak számított az országban. A század végére Debrecen megosztott vonzásterülete délnyugat felé tolódott Csongrád megyébe egészen a Tiszáig. A debreceni vásárok számát 1747-ben leszámították négyre. (Remete Antal-, Szent György-, Nagyboldogasszony-, Dienes-nap) Bácskai Vera-Nagy Lajos 1984. 85., Dankó Imre 1991. 694-695.

⁹⁰ A gyöngyösi vásárok rendjét 1715-ben III. Károly szabta meg a korábbi privilégiumokat megerősítő új vásárszabadoalmában. A sokadalmakat Gyertyaszentelő-, Orbán-, Bertalan-, és Erzsébet- napja körül tartották. Dankó Imre 1991. 699-700.

⁹¹ Pest 1694-től évi négy országos vásár tartására szerzett szabadalmat: az első József-, a második Medárd-, a harmadik János-, a negyedik pedig Lipót-napján volt. A 18. században a pesti vásárok teljesen háttérbe szorították a budai sokadalmakat, forgalmuk jelentősen megnőtt. Dankó Imre 1991. 678-679.

⁹² Székesfehérvár a közép-dunántúli nagytáj egyik legfontosabb vásáros helyének számított. Az évi négy országos vásárhoz a város 1757-ben 377 rajnai forintért megvásárolta az ötödik vásár tartásának a jogát. A 18. század folyamán a fehérvári országos vásárokat a húsvét előtti hatodik vasárnapon, Szent György-, Szent Iván-, Szent Bertalan- és Szent Demeter-napján tartották. A helybeli sokadalmak főleg állatforgalmukról voltak híresek. Közvetítő szerepet játszottak a kelet-nyugati kereskedelemben. A Kiskunság és a Tiszántúl állatainak többsége is itt cserélt gazdát. Lackovits Emőke-Lukács László 1987. 12., Kállay István 1971. 104.

⁹³ A Szentesen megtelepedő görög családok a manapság Észak-Görögországban fekvő Kozániból származtak, ami a 16-17. században jelentős kereskedő város volt. Szülőhelyüket a szüntelen háborúskodás és az egyre nehezedő adóterhek miatt kényszerültek elhagyni. Magyarországra a görögöket elsősorban a kedvező értékesítési lehetőségek vonzották. A török árukat 3-5%-os vám mellett hozhatták be az országba, így nagy haszonnal folytathatták mesterségüket. Arra vonatkozólag nincs pontos adatunk, hogy a görög családok mikor jelentek meg Szentesen. A hagyomány szerint 1726-ban hagyták el hazájukat, és ezt követően telepedtek le az alföldi mezővárosokba. A Csongrád megyében élő kereskedőket számba vevő összeírás 1754-ben a városban 19 görög kalmárt talált. 1774-ben Mária Terézia a törökországi kapcsolatok megszüntetését és a hűségeskü letételét követelte meg a Magyarországon és az Örökös Tartományokban letelepedni kívánó idegen kereskedőktől. Ennek köszönhetően Szentesen Haris János, Hadzsy Konsztantin és Kállay György tette le az esküt, azaz nyilvánosan kijelentették, hogy az uralkodó hű alattvalói lesznek, és a török hatalomnak teljesen ellent mondanak. II. József 1781-ben kiadott Türelmi Rendelete engedélyezte számukra a szabad vallásygyakorlást. Ennek hatására a módos szentesi kereskedő családok (Gyuricza, Haris, Hadzsy, Papp) 1784-ben megalakították önálló egyházközségüket, majd 1786. december 8-án felszentelték a templomot. A görögök hamar beilleszkedtek a város gazdasági életébe. Jelentős részt vállaltak a helyi kereskedelemben. A görög családok a Károlyiaknak évi 138 forint árendát fizettek a bolti árusításért. Mód László 2001.

⁹⁴ A 18. század második felében a távolsági kereskedelemben a görögökön és a zsidókon kívül a paraszt kereskedők is jelentékeny szerepet vállaltak. A kereskedőtársak tőkéjüket rendszerint közösen fektették be. E laza, gyakran csak szóbeli megegyezés alapján működő társulások tevékenységével számos per foglalkozik, mivel gyakran támadtak pénzügyi viták a tagok között. 1792-ben Szokonya István a következő panasszal fordult a városi tanácshoz: „Az 1789. dik esztendőben el jött hozzám Kovács István, hogy áljak véle egy társaságra a kereskedésben; a' mely dologra is, én ha mind nehezen is, de csak ugyan végre osztán reá a'lloztam. A' mely kereskedés oka végett is adtam mindjárt Kovács Istvánnak 316 Rh forintokat; a melyel is egyenlő akarattól vettünk jószágot és tettünk Pestre három útat. De mivel én mint öreg ember, alkalmatlannak tapasztaltam magamat lenni erre az hivatalra: tehát én meg mondtam Kovács Istvánnak hogy a kereskedésben többé társa nem lészek; hanem az én pénzemet a' mely a' kereskedésben vagyon, adja kezemhez, és így váljunk meg békével egymástól.” CsML SzF V. A. 102. b/2. Tan. Ir. 1792. 549.

te.⁹⁵ E nagy vonzáskörzettel rendelkező sokadalmakat állati és növényi termékekkel is gyakran felkeresték a szentesiek. Az 1797 novemberében tartott Lipót-napi vásárba a városból Sallai Szabó János szekerén Oláh Márton kereskedő 56 darab juh-, 3 ló- és 11 marha bőrét valamint három zsák gyapjút szállított.⁹⁶ Egy 1798-ban lefolytatott perben arra is találhatunk utalást, hogy a szentesiek a pesti vásárban sajtot is árultak.⁹⁷ Témánk szempontjából rendkívül sok tanulsággal szolgál az az 1783-ban lefolytatott per, amely Zsákai György és Görbe Nagy Mihály között zajlott. A két szentesi lakos 34 lovat vásárolt a városban, majd némi haszon reményében megpróbálta értékesíteni az állatokat. A vita abból támadt kettejük között, hogy egyikük kevesellte a bevételből reája eső részt. Az állatokat először a Szent Iván napján tartott székesfehérvári vásárba próbálták meg eladni, de csak 18 lovon sikerült túladni, 16-ot pedig haza kellett hajtani. Az anyagi természetű vita miatt a peres iratok részletesen beszámolnak az utazások során felmerülő költségekről: „*Lovasi Jánosnak Fejérvárig, onnan ismét hazáig, a' hajtásért, adtam 2. Rhénes Forintokat a' lovaknak a' Tiszán való által költöztetésekért, valamint a' Bődi Révnél 2. Rhénes Forintokat és 33. Xroat, úgy a' Dunán való által szállíttatásokért, Duna Földvárnál fizettem 1. Rhénes Forintot, és 42 Xroat ugyan Fejérvárt ezen lovaknak aklot bérlettem 4. Rhénes Forintokért.*” Ezt követően a lovakat Vásárhelyen az Úrnap utáni *kisvásárban*, majd Pesten, Nagykőrösön, végül a debreceni *téli vásárban* próbálták meg értékesíteni.⁹⁸ Az idézett peres ügy úgy gondolom kellőképpen igazolja azt, hogy a 18. század második felében a mostoha közlekedési viszonyok ellenére is viszonylag nagy távolságokat tettek meg a szentesi lakosok, akik a haszon reményében a várostól akár több száz kilométerre fekvő települések vásárait is felkeresték.

Szentesen a 18. század második felében a helyi céhes iparosok⁹⁹ intenzív és kiterjedt kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkeztek. Rendszeresen látogatták árucikkeikkel a környező települések vásárait, de előfordult, hogy a messzi vidékekről érkező kereskedők kínálták számukra a munkájukhoz szükséges alapanyagokat. 1795-ben egy olyan peres eljárás zajlott a szentesi tanács előtt, amelyben Kegyer György

---

⁹⁵ Barta László 1979. 11.

⁹⁶ CsML SzF V. A. 102. b/3. Tan. Ir. 1797. 697.

⁹⁷ CsML SzF V. A. 102. b/3. Tan. Ir. 1798. 742.

⁹⁸ CsML SzF V. A. 102. b/2. Tan. Ir. 1783. 394.

⁹⁹ Az alföldi és a dunántúli mezővárosok 18-19. századi céhes fejlődésének előzményei a török hódoltság korába nyúlnak vissza. Az újjáéledő településeken a céhszervezetek a 17. század végén és a 18. század elején jöttek létre. A kézművesipar fejlődésének lehetőségeit elsősorban a rendelkezésre álló helyi nyersanyagok határozták meg. A külterjes állattartás termékeire épült az olykor több száz mesterembert foglalkoztató csizmadiaipar, tímármesterség és szűrposztóképzítés. A mezővárosi és a falusi kézművesek a földesúr beleegyezésének elnyerését követően folyamodhattak céhkiváltságért, de meg kellett szerezniük a községi előljárásság illetve a városi tanács hozzájárulását is. A 18. században Szentesen három céh működött. A csizmadiák 1743-ban kérték céhszabályzatuk elismerését, amit egy év múlva, azaz 1744-ben tényleg is nyertek. A takácsok 1767-ben kapták meg 22 pontból álló céhlevelüket. A szabók, a szűcsök és a szűrszabók 1777-ben folyamodtak a megyéhez artikulusaik kiadásának siettetése céljából. Eperjessy Géza 1967. 13-14., Pozsár István 1912. 103-104, 106-110.

bisztrai¹⁰⁰ kalmár tett panaszt Nagy István szentesi szűrszabó ellen, mivel a céhes mester nem adta meg neki a 40 vég szűrposztót, ami 520 forint értékű volt. Az instanciájára beadott válaszból azonban nemcsak az derül ki, hogy a Gömör megyében élő Kegyer György járt rendszeresen a városban, hanem 1792-ben a szentesi iparos maga is elment Bisztrára: „*Ezelőtt mint egy 3. esztendővel, a' Túri Szűr Szabó által illy izenetet tett én hozzám a' nevezett Kereskedő, hogy Szarvason meg vett 64. vég Szűrét vigyuk fel Bisztrára kalolni.*”¹⁰¹ Az írásos források szerint a várost a Gömör megyei Csetneken¹⁰² élő kereskedők is felkeresték, akik különböző vaseszközökkel üzleteltek.¹⁰³

A szentesi határban legelő hatalmas állatállományt szárazság idején messzi tájakra hajtották, ahol télen is talált magának eleséget a jószág¹⁰⁴: „*Sokszor szorultak így ebb' az időben a szentesiek jószágaikkal más határokra, mert tágas levén a határ bő időben sok szénát össze takaríthattak - s' mikor a tél engedelmes volt a szénára sem volt szükség nagy részént az avaron legeltek. Ennélfogva sok jószágot tartottak. Ezt a sok jószágot nem istállókb' hanem állásokb' szénázták itt a sok takarmány elvesztegetődött's a másik esztendőre kevés maradt, a mikor hát szárazság volt kéntelenek voltak számos barmaiknak más határokon keresni teelő helyet.*”¹⁰⁵ 1789-ben¹⁰⁶ a mostoha időjárás viszonyoknak köszönhetően az ún. Dobos ménest a Bánátba, a

---

¹⁰⁰ A településen Fényes Elek szerint jelentős volt a gyapjúfeldolgozás: „...tágas legelőjén marhát, különösen sok juhot tart, s ennek gyapjából durva fehér posztót szövén, ezt Rimaszombaton adja el.” Fényes Elek 1851. I. 137.

¹⁰¹ A szűrposztót vízi energiával működő kallóalmokban tömörítették. A szerkezet ütőfejei a nedves szövetet tartalmazó vályúba zuhantak. Ettől a gyapjuszálak összezsugorodtak, a szövet vastagabb, tömöttebb lett. Filep Antal-Szolnoky Lajos 1979. 727-730. CsML SzF V. A. 102. b/3. Tan. Ir. 1795. 645.

¹⁰² A felvidéki nyersvas gömri kereskedők közvetítésével került az Alföldre. Csetneken még a 19. század közepén is jelentős vasbányászat folyt. A vasáruval a település lakossága rendszeresen fuvarozott. Takács Péter-Udvari István 1991b. 230.

¹⁰³ CsML SzF V. A. 102. m/3. Bír. és Köz. Szám. 1791/92.

¹⁰⁴ Az árutermelő állattartásból élő alföldi mezővárosok számára a jószágállomány telettetése, szűkös időkben a takarmány biztosítása kulcskérdésnek számított. Az állatokat ameddig lehetett legeltették. Téli időszakban a meghagyott avarfű valamint a réteken kaszált széna szolgált táplálékkal. Száraz, aszályos esztendőkből azonban komoly gondot okozott a jószágállomány etetése. Éppen ezért a teelő állat jópárszor messzi tájakra szorult, ahol a vízjárta rétségekben is talált magának elegendő ételmezt. A nagy-kunsági szarvasmarha- és juhnyájakat aszályos években már a 18. században távoli rétes területekre, folyóölgyekbe hajtották. A jószágállomány főleg a nyírségi Rétközben, a Sárreán, valamint a Tiszamentén talált magának ételmezt. A karcagiak a Berettyó-mentén, a kunhegyesiek pedig Tiszabó és Tiszaroff környékén telettetek. A kecskeméti és a környékbeli juhászok a 19-20. század fordulójáig Óbög és Kécske környékére hajtották a jószágot. A Dunántúlon a Sárköz, a Dráva-mente, a Szigetköz valamint a Sió, a Sárvíz és a Séd mocsarai szolgáltak teelő helyként. Az Alföldön az ármentesítő munkálatok előtt sem voltak ritkák az aszályos évek. A pusztító szárazságok rendszerint akkor következtek be, amikor az áradások elmaradtak és a nyári időjárás is kedvezőtlené vált. Az állatállomány fenntartásában tehát fontos szerepet tölthettek be a folyó menti, dúsabb vegetációjú árterek valamint a mocsaras, lápos térségek. Szabadfalvi József 1984. 25, 56.

¹⁰⁵ A Szentesi Refor Eklklésia Históriaja II. 205-206.

¹⁰⁶ Az 1789-es és az 1790-es aszályos esztendő nemcsak Szentes környékén, hanem szinte az egész Alföldön éreztette hatását. Komoly gondot okozott a takarmányhiány, ami miatt a kunsági települések kénytelenek voltak jószágaitak távoli helyeken teletetni. A kunhegyesiek Szabolcs vármegyébe valamint a Tiszahátra hajtották állataikat. Szilágyi Miklós 1966. 92, 99-100.

Temes folyó mellett fekvő Bótos határába hajtották: „Ebben az Esztendőben nagy szárazság volt, úgy hogy nyáron is alig tudott a jószág tengődni, télire pedig, mint-hogy igen kevés volt a takarmány a lakosok jószágait a Bánátba, Baranyába, Békés vármegyébe a rétes helyekre szélllyel hajtották, nevezetesen az úgy nevezett Dobos ménessét, mely állott 350 darab legszebb lovakból hajtották a Bánátba Bótos nevű helység alá, melly a Tömös vize mellett van.”¹⁰⁷ Kiss Bálint leírásából tudjuk, hogy Dobosy Mihály, Nagy Ferenc és Keresztes János feltérképezték a telelő helyet, majd Ittebén vásároltak egy kazal szénát. Demeter-napján indult el a számadó az állatokkal és két bojtárral. A szentesi gazdák a Bánátban telelő ménest két alkalommal keresték fel. A téli hónapok időjárási viszontagságai után a jószágokat József hetében kezdték hazahajtani Szentésre.¹⁰⁸ Az 1790-es esztendőben a szentesi gazdák közül jónéhányan Baranya megyében, a kopácsi réten telettették marháikat.¹⁰⁹ A több száz kilométeres utat és az ezzel együttjáró viszontagságokat azonban nem mindegyik jószág bírta ki. Emiatt a szentesi gazdák közül páran perbe fogták a teletteléssel megbízott személyeket. A szentesiek baranyai teletteléséről két peres ügy emlékezik meg, amelyek közül az első 1792-ben került a tanács elé.¹¹⁰ A források szerint Poja Mátyás egy 15 forint értékű subáért valamint 3 forint 20 krajcár készpénz fejében vállalta Széll Mihály három lovának téli ellátását: „A' mult esztendőben Ns Baranya Varmegyében teletetni vinni reám bizott három Lovai közzül ket roszaknak el vesztek eránt; Mellyeket nyári állapottyában esmért Tanui által Summásón reám becsületett, így adván elő, hogy bizonyos alku szerént az az 15. for. subáért, 3. for. és 20 Xr. Készpénzért vállaltam fel teletetni...” A nézeteltérés abból adódott, hogy a három lóból kettő megdöglött: „...mely nap Kopantsra bé érkeztünk az egyiket István fiam egy Puska lövetnyire mentiben háromszor emelte fel. annak utanna tovább tovább vánszorongván egy semjékben meg döglött. A' rétet gyujtván a' tűz el borította, és meg égett, mellyet Baranya fel járása, az, az azon lonak keresése utánn az ottan volt Csordásoktól kaptunk hirt fellöle.” A másik lovat Pója Mátyás eladta egy aranyért, mert úgy ítélte meg, hogy az állat előbb-utóbb megdöglött volna. A kopácsi tanács az adásvételről igazolást is adott, amely bizonyította a vizsgálat során az alperesek vallomását: „Szél mihál lovairol azt irjuk valamint először hogy mihelen poja mátyas hozzánk jött az egyik másnap megdöglött az mellyett is Csordásaink élő nyelvel bizonyitnak az bőri is rajtaveszett mert hamarjában az rétet még őszel meg gyujtották rajta meg égett az másodikat penig egy aranyokon el adott ott nálunk lakozó polgárnak Czövek Sámuel néven nevező embernek rea kötölt 13 forintokatt csak abrakra és még most sem javulhat az a lo utobis elvés az embertől Eszt is úgy erősittjük mind az fejebb valo irast pecsetünkkel.”

¹⁰⁷ A Szentesi Refor Ekkklésia Históriája II. 205.

¹⁰⁸ Kis Bálint 1992. 381-383.

¹⁰⁹ Kopács földrajzi fekvésének köszönheti, hogy a 18. század végén a szentesi gazdák felkeresték jószágokkal. A település határában vízjárta rétségek, legeltetésre alkalmas területek feküdtek, amelyek a szűkösebb esztendőkben is biztosították az állatok számára az élelmet. Éppen emiatt Kopácson és a bellyei hercegi uradalomban még a 19. század folyamán is jelentős szilajmarhatartás folyt. Lábadi Károly 1994. 79.

¹¹⁰ CsML SzF V. A. 102. b/2. Tan. Ir. 1792. 540.

A szentesiek kopácsi teletetéséről emlékezik meg az az 1793-ban és a rá következő esztendőben lefolytatott per is, amelyben Benkő György elveszett marháit követelte Székely Jánoson és Balog Sámuelen.¹¹¹ A felperes 24 marhát adott át az alpe-reseknek, darabjáért 4 forint 10 krajcárt fizetett. Úgy tűnik, hogy a teletetést szervező személyek, nevezetesen Székely János és Balog Sámuel sok jószággal rendelkeztek, és hozzájuk csatlakoztak a kisebb jószágállományt birtokló gazdák mint például Benkő György. Kopácson feltehetőleg nemcsak az előbb említett gazdák állatai telettek, hanem mások is település határában tarthatták marháikat: „*Karátson előtt, mint egy három Hetekkel ment a' Tanú a' Baranyába, és ott látta a Kopántsi Réten, hány darab lehetett, azt nem tudja; mivel sok gazdájé volt...*” Az iratokból kiderül, hogy 1790. szeptember 19-én hajtották le a jószágok egy részét Baranyába, a többi marhával pedig Szent Mihály-nap előtt indultak útnak: „*Amidőn 1790 dik Esztendőben 19. Szeptember elhajtottuk a marhákat Baranyába akoron valamej Darabból álló marhákat lehajtottunk én Balog Sámuel jelen lévén mind adig míg a feltett hejre nem irt a marha...*” Az állatok még a következő év, azaz 1791 áprilisában is Kopácson tartózkodtak. A jószágokat a vízjárta réten legeltették, de szénázták is őket: „*Karátson tályban mutattak mások a' Tanúnak Kopántson a' Faluban öt darabot, melyek mindnyáján a' Széna alatt betegen heverték...*” A takarmányt a település lakóitól vásárolták, a marhákat pedig a források szerint a Drávából itatták: „*...hanem egyszer, mikor a' Drávából itatta a' Tanú, meg rászta magát, hasra esett, és a' Drávába belé vergődött...*” A teletetést megszervező személyek marhapasztorokat alkalmaztak, akik gondját viselték a jószágnak. A szentesi gazdák, úgy tűnik, rendszeresen megfordultak Kopácson és figyelemmel kísérték a teletetést: „*Az első hajtásból döglött é meg, vagy sem, nem tud benne a' Tanú semmit, mivel mihelyt a' marhákat a Baranyába hajtották, másnap reggel mindjárt el ment Balog Sámuellel, és annak Fijával Eszékre Búzáért, onnét pedig haza Szentesre; azután ujj esztendő után két Hétre ment ismét le.*”

Bótoson és Kopácson kívül a szentesiek marháikat Békésre¹¹² és Sarkadra¹¹³ is elhajtották, ahol a jószág az inségesebb időkben is talált magának élelmet. 1794-ben a mostoha időjárás viszonyok miatt az állatállomány egy része ismét Baranyában és a Bánátban telet.¹¹⁴ Előfordult, hogy az őszi legeltetésre is elhajtották a jószágokat távoli vidékekre: „*... a' múlt 794^k Esztendőben, a' midőn több érdemes Gazdák Marháival az Én marháim is őszi Legelés végett a' Duna mellé hajtottak volna, akkor az én marháim közzül edgy 1 negyedfő Tinó midőn az Miklai Földön két felé szaggatták volna, tévelyedésből az Keresztes Mihály Uram és Kozák István marháikkal az Báró Rudnyánszky Zádor nevezetű Pusztájára Kunos András Számadó eleibe bitangúl el-*

¹¹¹ CsML SzF V. A. 102. b/3 Tan. Ir. 1794. 606.

¹¹² „*Annakutánna szénám nem lévén magamnak elegendő kéntelenitettem Békésre menni a' Mi kevés jószágom volt azzal együtt telelni.*” CsML SzF V. A. 102. b/1. Tan. Ir. 1780. 333.

¹¹³ CsML SzF V. A. 102. b/4. Tan. Ir. 1799. 771.

¹¹⁴ „*1794 Év ismét szük termés a jóságot ismét a Bánátba És Baranyába hajtoták telelni a szegénység tul a Kurczán ismét gyékénylővet ástak aztat megszáritva mozsárban törve pogácsának sütötték és ették.*” Petrák-krónika 1997. 287.

*hajtódott.*¹¹⁵ Az 1790-es években előfordult, hogy a szentesi gazdák a szénát a Mindszent közelében fekvő ányási pusztáról hordták.¹¹⁶

A város a gazdasági és háztartási eszközök zömét gyakran Kecskeméten és Pesten szerezte be. Közkedveitnek számítottak a 18. században a kecskeméti Lőrinc- és Katalin-napján tartott vásárok, ahol a céhes iparosoktól és kereskedőktől vették meg a szentesiek a szükséges áruféleségeket. Az 1751 augusztusában tartott Lőrinc-napi sokadalomban kanalat, egy pálinkafőző üstöt, egy dézsát, két vödört, két karika abroncsot, borsot, gyömbért, négy pár citromot és két kancsót vásárolt a tanács megbízottja.¹¹⁷

Jelentős mennyiségű meszet szállítottak Szentesre a Körösök vidékéről, amit főleg az építkezésekhez illetve a városi épületek karbantartásához használtak fel.¹¹⁸ 1757 májusában az ágrisi¹¹⁹ románoktól 108 köböl,¹²⁰ 1792. július 12-én egy révi embertől 34 és $\frac{3}{4}$ köbölnyi,¹²¹ 1795 szeptemberében pedig a szalontai Széki Pétertől 30 véka¹²² meszet vásároltak a szentesiek.

A 18. század második felében akadt olyan terményféleség, amiből a város behozatalra szorult. A szentesiek rendszeresen vásároltak borsót és lencsét Pesten.¹²³ Olyan eset is előfordult, amikor a város lovainak Pécskáról hozták a zabot.¹²⁴ 1798-ban Kánvási Erzsébet és Jelenfi István lovas kocsin káposztát hozott Tiszakürtről Szentesre.¹²⁵

A számadáskönyvek szerint a városba az 1740-es és az 1750-es években Oroszázáról és Békésszentandrásról több száz kéve nádat szállítottak.¹²⁶ 1742-ben még azt is feljegyezték, hogy kik voltak azok a szentandrászi emberek, akiktől a nádat vásárolták.¹²⁷

A szentesiek a 18. század második felében rendszeresen vállaltak munkát távoli vidékeken. A vándornyomtatásra vállalkozó helybeli lakosok a jobb megélhetés reményében, keresetkiegészítés céljából keresték fel a bánáti területeket: „*A' múlt 790^{dik} esztendőben Augustus Holnapban Tettes Ns Torontál Vármegyében Situalt Pivodra nevezetű Helységben, több Szentesiekkel együtt én is Két béresseimmel*

---

¹¹⁵ CsML SzF V. A. 102. b/3. Tan. Ir. 1795. 646.

¹¹⁶ „...*Aradi Martony és több Szentesi Lakosok anyasrol Szenat hordvan fizetek hajo bért.*” CsML SzF V. 1005. a. 15. Mindszent Nagyközség iratai. Főbírói naplók 1794.

¹¹⁷ CsML SzF V. A. 102. m/2. Bír. és Köz. Szám. 1751.

¹¹⁸ „*Környüllalásképpen sürgetvén, mindazonáltal Ádám János azon 46 kt 20 xroknak eő általa a' Város asztalán való le fizetését az Mész hozó ohlahoknak, minekutánna a' mint allitya, az Meszet az Ohláhok előszször le mérték volna.*” CsML SzF V. A. 102. b/2. Tan. Ir. 1791. 524.

¹¹⁹ Az Arad megyében fekvő településen Fényes Elek szerint még a 19. század első felében is jelentős mészföldet folyt: „*80 mészkemenczéiben évenként 24. 000 köböl igen jó, s messze ismeretes meszet éget.*” Fényes Elek 1851. I.14.

¹²⁰ CsML SzF V. A. 102. m/2. Bír. és Köz. Szám. 1757.

¹²¹ CsML SzF V. A. 102. m/3. Bír. és Köz. Szám. 1792.

¹²² CsML SzF V. A. 102. m/4. Bír. és Köz. Szám. 1795.

¹²³ CsML SzF V. A. 102. m/3. Bír. és Köz. Szám. 1781.

¹²⁴ CsML SzF V. A. 102. m/2. Bír. és Köz. Szám. 1779.

¹²⁵ CsML SzF V. A. 102. b/4. Tan. Ir. 1799. 754.

¹²⁶ CsML SzF V. A. 102. m/1. Bír. és Köz. Szám. 1750.

¹²⁷ CsML SzF V. A. 102. m/1. Bír. és Köz. Szám. 1742.

nyomtatni, s élelmet keresni kéntelenítettem.”¹²⁸ Ugyanebben az esztendőben feltehetőleg hasonló célból jártak Feketicsen is.¹²⁹

A gazdasági kapcsolatokon túlmenően a források gyakran megemlékeznek a kor utazási szokásairól, az idegen környezethez történő alkalmazkodásról is. Úgy tűnik, hogy az utazás során nagy szerep jutott a korábban szerzett tapasztalatnak, helyismeretnek, jóllehet még ezek birtokában is számos nehézséggel kellett szembenézniük a távoli vidékeken megforduló szentesieknek. Jó példa erre az a már korábban idézett per, amely 1798-ban került a városi tanács elé: „*Amidőn az Szabadszállási határon nagy darabon mentünk volna vizet nem kapván tudakozottunk hol lehetne meg itatni. Csuts Istvánt igazgattak egy tavolyab lévő Vetselyi Szállásra hogy ottan meg itathatna; én pedig ahol már máskor is itattam Vetselyi Szálláson gondolván hogy ottan az egyik falkát meg itatthatom. Mint egy ozsonya tályon két fele kellet menni mint hogy bizonytalanok voltunk hogy egy kuton anyi marhát meg lehetne itatni.*”¹³⁰ Az utazásra vállalkozók rendszerint nem egyedül, hanem többen indultak útnak. A távolsággal természetesen a kockázatvállalás mértéke is növekedett, ezért célszerűnek tűnt, ha több személy utazott együtt. Ezeknek az alkalmi társulásoknak feltehetőleg voltak meghatározott, írásban nem rögzített szabályai. Erre találunk utalást az 1790-es esztendőben Lakos és Kováts Varga Sámuel között lezajló perben: „*Az igaz dolog, hogy ennek előtte egynehány napokal mind én, mind Varga Sámuel Pestre Szándékozván, a' Felebaráti, s mások által gyakorlani tapasztalt és magunk által is sokszor cselekedet utazó barátsággra, az utban egymást meg segítő boldogításra, és a' bátorságosabban lehető utazásra nézve mind én, mind pediglen eő, hogy együtt utazhassunk kaptunk az alkalmazosságon...*”¹³¹ Az idézetből az sajnos nem derül ki, hogy az emlegetett utazási „szerződésnek” mi volt a valódi tartalma, milyen jogai és kötelességei lehettek a feleknek.

Összegzés

Szentes város polgárai a 18. században kiterjedt és szerteágazó gazdasági-kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkeztek. Ezzel magyarázható, hogy a szentesiek gyakran megfordultak távoli vidékeken, amelyekkel szoros együttműködésben álltak. Annak ellenére, hogy a város 1730-tól három országos vásár tartására kapott szabadságot, a helybeli lakosság rendszeres látogatója volt a környékbeli valamint lakóhelyüktől messze fekvő települések sokadalmainak is. A szentesiek az általam vizsgált időszakban főként a debreceni, a fehérvári, a gyöngyösi, a gyulai, a kecskeméti, a mezőtúri, a pesti és a vásárhelyi vásárokat keresték fel.

Az árucserében a helybeli görög és zsidó kereskedőkön kívül a város polgárai is jelentékeny szerepet vállaltak. Természetesen a kereskedelemben az általam vizsgált mezővárosi közösségnek csak egy szűk rétege vett részt. Ide sorolhatjuk azokat a szentesi lakosokat, akik közösen kezdtek vállalkozásba a biztos haszon reményében.

¹²⁸ CsML SzF V. A. 102. b/2. Tan. Ir. 1791. 496.

¹²⁹ CsML SzF V. A. 102. b/2. Tan. Ir. 1790. 478.

¹³⁰ CsML SzF V. A. 102. b/3. Tan. Ir. 1798. 733.

¹³¹ CsML SzF V. A. 102. b/2. Tan. Ir. 1799. 780.

Leggyakrabban állat- illetve terményfelvásárlásba fektették tőkéjüket. A lovakat és a marhákat a helyi gazdáktól vásárolták, majd túladtak rajtuk. Az alkalmi vagy állandó jelleggel kereskedést folytató személyek mellett a szentesi társadalom mobil rétegéhez tartoztak azok a marhahajtók és fuvarosok¹³², akik rendszerint valamelyik helybeli kereskedő jószágát vagy áruját szállították. A kereskedelemben résztvevő szentesiek mellett feltétlenül meg kell emlékeznünk azokról a személyekről is, akik távoli vidékek, települések árucikkeit közvetítették a mezővárosi közösség felé vagy pedig a helyben megtermelt javakat vásárolták fel. Láthattuk, hogy ezek az emberek rendszerint kereskedők, céhes iparosok voltak.

Szentes a 18. században rétegzett kapcsolatrendszerrel bírt. Bizonyos településekkel a város egyidejűleg többféle kapcsolatban állt, másokkal viszont elvétve, egy-egy kivételes esetben működött együtt. Ennek tudható be, hogy az utazásra vállalkozók otthonosan mozogtak azokon a területeken, ahol rendszeresen megfordultak. A távolság növekedésével viszont együtt járt a kockázatvállalás is. Jó példa erre az 1790-es esztendő is, amikor a mostoha időjárási viszonyok miatt a jószágállomány egy részét távoli vidékekre kellett hajtani.

A levéltári forrásokban szereplő településeket áttekintve azt tapasztaljuk, hogy Szentes gazdaság-kereskedelmi kapcsolatai meghatározott tájegységekkel voltak intenzívek. Ebben feltehetőleg az eltérő földrajzi adottságok játszottak szerepet, de jelentősen befolyásolták a politikai-társadalmi viszonyok is.

A tanulmányomban felvázolt gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok hálózata természetesen csak jelzés értékkel bír. A levéltári források ugyanis csak elvétve, egy-egy peres ügy kapcsán számolnak be ezekről a viszonyokról. Emiatt előfordulhat, hogy egy-egy távoli vidékkel fennálló intenzív kapcsolatrendszeréről hallgatnak a dokumentumok, annak ellenére, hogy az adott korban teljesen megszokott és bevett gyakorlatnak számított a kapcsolattartás.¹³³

---

¹³² „Az fellyebb el múlt 1779 dik Esztendőben Szekeresse lévén az öreg Koszta Görögnek János fővételekor esendő Pesti vásárkor Dohány alá, Le rakván az dohánt Pesten, meg állottunk egy parton közönségessen mi szekeresek, t.i. Solyom János Ur Búzi György, Gál István és én magam Kúti István én az többek között Asztalos Barak János számára szegődtem deszka alá Szekeremmel.” CsML SzF V. A. 102. b/1. Tan. Ir. 1780. 333.

¹³³ Valószínűleg a 18. század második felében jelentős lehetett a halkereskedelem is, amelyről sajnálatos módon a források igen szűkszávan nyilatkoznak: „Alabbirt ennekelőtte két esztendővel, midőn halásztam volna más halász társaimmal a' Mákots érben Szentesen lakó Kóródi József hozzánk jött, és minthogy akkorba gazda személye voltam meg=alkudott vélem a' halra oly formán, hogy a' mit foghatunk másnak ne adjuk hanem nékie, melyly végre foglalótis adott nékem egy forintot. melylyet nem lévén fő gazda leg=ottan vittem Pállavits József Uramnak. Szolgálván a' Szerentse, a' melyly halatt fogtunk /: ám bár három hallal Kereskedő Oláhok eleget Kérték:/ félvén a' kártól másnak, nem mertünk adni...” CsML SzF V. A. 102. b/2. Tan. Ir. 1787. 452.

IRODALOM

- BÁCSKAI Vera-NAGY Lajos
1984 Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Budapest
- BÁLINT Sándor
1977 A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. Második rész. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1976/77-2. Szeged
- BARNA Gábor
1988 A tutajozás kulturális jelentősége a Közép-Tisza és a Hármas-Körös mentén. Ethnographia XCIX. 189-212.
- BARTA János
1977 Falu és külvilág. Herman Ottó Múzeum Közleményei 16. 83-93. Miskolc
- BARTA László
1979 A szentesi örökváltság. Szeged
- BARTA László-LABÁDI Lajos
1995 Szentes város levéltára. Szeged
- BARTA László-LABÁDI Lajos-TAKÁCS Edit
1986 Csongrád megye levéltára 1723-1950. Szentes
- BAUSINGER, Hermann
1995 Népi kultúra a technika korszakában. Budapest
- BÉL Mátyás
1977 Pest megyéről. Szentendre
- BELLON Tibor
1996 Beklen. A nagykunsági mezővárosok állattartó gazdálkodása a XVIII-XIX. században. Karcag
2001 Áruszállítás az Alföld folyóin. In: Hála József-Szarvas Zsuzsa-Szilágyi Miklós (szerk.): Számadó. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére. 273-288. Budapest
- CSOMA Zsigmond
1998 Falusi környezet – nagyvárosi ellátás. Budapest a kert-, a szőlő- és bortörténet városa. Centrál-Európa alapítványi könyvek 7. Budapest
- DANKÓ Imre
1963 A gyulai vásárok. Gyula
1991 A magyar vásárok néprajza. In: Domonkos Ottó (főszerk.) Magyar Néprajz III. Kézművéség. 637-702. Budapest
- ÉGETŐ Melinda
1993 Az alföldi paraszti szőlőművelés és borkészítés története a középkortól a múlt század közepéig. Budapest
- EPERJESSY Géza
1967 Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon (1686-1848). Budapest
- EPERJESSY Kálmán
1971 Csanád megye az első katonai felvétel (1782-1785) idején. Makó
- ERDEI Aranka
1975 A XIX. század első felének jobbágyparaszti árutermeléséhez. Agrártörténeti Szemle XVII. 3-4. 463-476.
1986 Békés megye társadalma és gazdasága 1828-ban. (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 13.) Gyula
- FÉNYES Elek
1836-40 Magyar Országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben I-VI. Pest
1851 Magyarország geographiai szótára. I-IV. Pest
- FILEP Antal
1973 Az alföldi népkutatás úttörője Kiss Bálint. Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv. 169-178. Szolnok

- FILEP Antal – SZOLNOKY Lajos
1979 Kallómalom. In: Ortutay Gyula (főszerk.): Magyar Néprajzi Lexikon. II. 727-730. Budapest
- HERCZEG Mihály
1980 A Csongrád-vásárhelyi uradalom kialakulása (1709-1848). Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből IV. 61-128. Szeged
- KÁLLAY István
1971 A székesfehérvári vásári bíraskodás 1688-1790. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 5. 103-125. Székesfehérvár
- KÁROLYI Zsigmond – NEMES Gerzson
1975 Az ősi ártéri gazdálkodása és a vízi munkálatok kezdetei. (895-1846). Vízügyi Történeti Füzetek, 8. Budapest
- K. CSILLÉRY Klára
1980 Komáromi bútor. In.: Ortutay Gyula (főszerk.): Magyar Néprajzi Lexikon. III. 245-246. Budapest
- KIS Bálint – BÉLÁDI István – GÁL István
é.n. A Szentesi Refor Ekklesia Históriaja 1700 dik Esztendőőtől fogva 1800-ig, mely, ben, ennek állapotja, nevezetesebb Tagjainak életek, emlékezetet érdemlő Dolgaik-Változásai összeszedetve elő adódnak Tiszt. Béládi István, Gál István és Kis Bálint által I. kötet.
é.n. A Szentesi Refor Ekklesia Históriajának folytatása 1801-dik esztendőőtől fogva 1825-ig, melyben ennek állapotja, nevezetesebb Tagjainak életek, emlékezetet érdemlő Dolgaik, Változásai összeszedetve előadódnak predikátor Kis Bálint által II. kötet. A Szentesi Református Központi Egyházközség tulajdonában.
- KIS Bálint
1992 A Békés-Bánáti Református Egyházmegye története (1836). Szeged-Békéscsaba
- KISS Lajos
1956 Vásárhelyi híres vásárok. Szeged
- LABÁDI Lajos
1995 Szentes város közigazgatása és politikai élete (1849-1918). Szeged
2000 Szentes vázlatos története a 11. századtól 1914-ig. In: Kis-Rácz Antalné-Labádi Lajos-Vörös Gabriella (szerk.): Szentes helyismereti kézikönyve I. 99-199. Szentes
- LÁBADI Károly
1994 Kopács, a víz melletti falu. Budapest
- LACKOVITS Emőke-LUKÁCS László
1987 A vásárok és az árucsere néprajza a Közép-Dunántúlon. Székesfehérvár
- MÁDAY Pál
1962 Szarvas története. Szarvas
- MÓD László
2001 Görög kereskedők Szentesen a XVIII-XIX. században. kézirat
2002 Szentes város gazdasági kapcsolatai a XVIII. század második felében. In: Nagy Vera (szerk.): Dömötör János emlékkönyv. Tanulmányok a 80 éves Dömötör János tiszteletére. 77-95. Hódmezővásárhely
- NAGY MOLNÁR Miklós
1985 A medvesaljai községek gazdasági jellegű falun kívüli kapcsolatai. In: Ujváry Zoltán (szerk.): Gömör néprajza I. 133-147. Debrecen
- NOVÁK László
1978 Nagykőrös mezővárosi fejlődése és településrendszere a XVII-XIX. században In: Novák László (szerk.): Tanulmányok Nagykőrös történetéből és néprajzából. 9-168. Nagykőrös
- NYÍRI Antal
1977 Szentes nyelvi sajátosságai és az irodalmi nyelv. In: Péter László (szerk.): Szentesi Tanulmányok. 71-79. Szentes
- PALÁDI-KOVÁCS Attila
1993 A magyar állattartó kultúra korszakai. Kapcsolatok, változások és történeti rétegek a 19. század elejéig. Budapest

- PAPP Imre
1971 Amiről a szentesi református egyházközségek házasságkötési anyakönyvei beszélnek. Móra Ferenc Múzeum Néprajzi Adattára 340-72
- PASZTERNÁK István
2000 A honfoglalástól a török hódoltság koráig. In: Kis-Rácz Antalné–Labádi Lajos–Vörös Gabriella (szerk.): Szentes helyismereti kézikönyve I. 69-97. Szentes
- PETIK Ambrus
1961 Békés megye leírása (1784). Gyula
- POZSÁR István
1912 A csongrádmegyei céhek története. Csongrád
- SIMA László
1914 Szentes város története I. kötet. Szentes
- SZABADFALVI József
1970 Az extenzív állattartás Magyarországon. Műveltség és Hagyomány XII. Debrecen
1984 Tanulmányok a magyar pásztorok köréből. Studia Folkloristica et Ethnographica 10. Debrecen
- SZIKSZAI Mihály
2000 Révek, átkelőhelyek a Tiszán. In: Sári Zsolt (felelős szerk.): Ezerév a Tisza mentén. 173-202. Szolnok
- SZILÁGYI Miklós
1966 Egy inséges esztendő hatása a gazdálkodásra. In: Adatok a Nagykunság XVIII. századi néprajzához. Szolnok
1993 Egy alföldi mezőváros külső kapcsolatai a 18. század második felében. Népi kultúra–Népi társadalom XVII. 201-220. Budapest
1995 Mezővárosi társadalom – paraszti műveltség. Történeti-néprajzi adatok és elemzési kísérletek. (Folklor és Etnográfia 87.) Debrecen
2000 Kapcsolatok a külvilággal. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): Magyar Néprajz VIII. Társadalom néprajz. 830-865. Budapest
2002 A gyomaiaiak regionális árucseré- és munkakapcsolatai a 18. század végén és a 19. század első felében. Néprajzi Látóhatár XI. 1-4. 299-314.
- SZÜCS Judit
1996 A vizekhez kötődő munkák, iparok képviselői Csongrádon a 19. században. Oppidum. 89-102. Csongrád
- TÁBORI György
1966 A körösi fausztatás történetéből. Békési Élet II. 3. 41-49.
- TAKÁCS Edit (közreadja)
1997 Petrák-krónika. Szentes-Szeged.
- TAKÁCS Péter–UDVARI István
1989 Adalékok a 18. századi zempléni vásárok és a vásározó zempléni lakosok történetéhez. Hermann Ottó Múzeum Évkönyve XXVII. 359-381. Miskolc
1991a Adalékok Abaúj vármegye 18. század végi vásáraihoz és az Abaúj megyei lakosság vásározási szokásaihoz. Hermann Ottó Múzeum Évkönyve. XXVIII-XXIX. 195-207. Miskolc
1991b Adalékok Gömör megye lakóinak vásározási szokásaihoz és a gömöri vásárok 18. század végi történetéhez. Hermann Ottó Múzeum Évkönyve. XXVIII-XXIX. 209-225. Miskolc
1993 Adalékok a Szepes megyei vásárok és a vásározó Szepes megyei úrbéres lakosság 18. század végi történetéhez. Hermann Ottó Múzeum Évkönyve. XXX-XXXI. 171-180. Miskolc
2000 Adalékok Trencsén megye vásáraihoz és a Trencsén megyei lakosság 18. század végi vásározási szokásaihoz. Ethnographia CXI. 87-125.
- UDVARI István–VIGA Gyula
1993 A javak cseréje, munka és vándorlás Sáros megyében a 18. század közepén. Népi Kultúra–Népi Társadalom XVII. 165-200. Budapest

*The economic links of a market town in the south-eastern part of the
Great Hungarian Plain in the 18th century*

by LÁSZLÓ MÓD

The citizens of the town of Szentes had an extensive and widespread network of business and trade relations in the 18th century. That is why the people of Szentes often went to remote places with which they were in close co-operation. Despite the fact that in 1730 the town itself was licensed to host three national fairs, members of the local population regularly frequented fairs at both nearby and more far-off places. In the period investigated here the people of Szentes travelled to fairs mainly in Gyöngyös, Mezőtúr, Gyula, Kecskemét, Hódmezővásárhely, Debrecen, Fehérvár and Pest.

Local Greek, Jewish and Hungarian merchants were actively engaged in trading. Naturally, only a thin stratum of the respective communities of the market towns studied here actually participated in trading. One such stratum included the residents of Szentes, who launched a joint enterprise hoping that they would be able to reap greater profits in this way. Their investment was the buying in bulk of crops and livestock. They purchased horses and cattle from local farmers, then sold them. As well as the persons engaged in trading either temporarily or on a regular basis, there were wranglers and hauliers who drove the animal stock and transported the goods of local merchants. These two groups also formed part of the mobile strata of the local society of Szentes. Besides the merchants of Szentes, the persons who either brought goods to Szentes from remote areas or bought locally produced goods in bulk also deserve a mention. As a rule, they were either merchants or craftsmen belonging to guilds.

Szentes had a stratified system of relationships in the 18th century. It had several different types of links with certain settlements at the same time, and only occasional ones with others in some exceptional cases. Needless to say, the travellers were quite familiar with the places that they frequented. However, distance also meant taking risks. A prime example of this was the year of 1790 when, due to adverse weather conditions, a portion of the livestock had to be driven to faraway areas.

Going through the places cited in archives revealed that the business and trade links of Szentes were especially strong with certain regions. The reasons for this being the case may have had something to do with the differing geographical features but various social and political factors also played a part.

The network of business and trade links outlined in this study merely provides a glimpse of what things were probably like at that time. For archive sources only touch upon these factors in connection with lawsuits. Thus, it may happen that the documents fail to mention a strong network of ties with a faraway region despite the fact that it was common practice in that age for traders to keep in touch.

Egy szentesi állattartó gazdaság számadásai (1763-1769)

MÓD LÁSZLÓ

(Kosztá József Múzeum, Szentes)

A szentesi levéltárban a városi tanács iratai¹ között 1784-85-ből egy páratlan értékű per maradt fenn, amely bepillantást nyújt egy 18. századi gazdatársulás életébe.² A gazdaság néhány tagja Tóth Mihály *lajstromos gazda* halála után a feleségtől 101 forintot követelt. Dóczi Miklós és társai azt állították, hogy az elhunyt ekkora összeget sikkasztott el, majd az özvegyet 49 forint kifizetésére kényszerítették. Ezt követően Tóth Mihályné a városi tanácshoz fordult, és kérte az ügy alapos kivizsgálását. Az özvegy beadványából kiderül, hogy Tóth Mihályt még életében a törvényszék elé citálták a számadások miatt, ám a *lajstromos gazdát* megvádoló személyek nem jelentek meg a bíróság előtt. Az 1785. július 22-én kihirdetett ítélet értelmében Dóczi Miklósnak, Bazsó Mihálynak, D. Kiss Istvánnak, Dezső Mihálynak és Csák Ferencnek az özvegytől kikényszerített pénzüsszeget harminc napon belül vissza kellett fizetnie. A vizsgálat során a gazdaság elszámolásait is tüzetesen átvizsgálták, majd másolatot készítettek a bevételekről és a kiadásokról. Ennek köszönhetően az 1763 és az 1769 közötti időszakból ismerjük a gazdatársulás szervezeti kereteit, a jószágállomány nagyságát, az alkalmazottak bérét és a jószágértékesítés költségeit. A bevételek és a kiadások írásbeli rögzítése arra utal, hogy az 1760-as években nagy szerepet tulajdonítottak a gazdasági ügyek pontos számontartásának. A tanácshoz intézett beadványok szerint előfordult olyan eset is, amikor a változásokat nem rögzítették. Ez később hiányt eredményezett, amit a gazdaság tagjai megpróbáltak Tóth Mihály rovására írni.

Gazdatársulások szerepe a jószágértékesítésben

Az alföldi mezővárosokban az állattartáshoz kapcsolódó szervezési feladatok egy részét a gazdák laza társulásai, az úgynevezett *gazdaságok* vállalták fel. A városi tanács határozta meg a legelőhasználat rendjét, egységesítette a pásztorbéreket, a nyájak alakítása, a pásztorok fogadása és ellenőrzése viszont a településen belül, területi elv szerint elkülönült gazdaközösségek feladatai közé tartozott. A közös nyájakat azért hozták létre az állattartással foglalkozó mezővárosok lakói, mivel az állatállomány őrzése, legeltetése, gondozása családi keretek között nem lett volna megold-

¹ 1762 és 1815 között a földesúr bevonta a jogszolgáltatásba Szentes mezőváros tanácsát, és hozzájárult a városi törvényszék felállításához. A bíróságon a főbíró elnökölt, a tagságot az esküdtek alkották. A törvényszék első fokú bíróságként működött, fellebbezési fóruma pedig az uradalmi úriszék volt. Barta László-Labádi Lajos 1995. 42.

² Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Fióklevéltára (a továbbiakban: CsML SzF) V. A. 102. b/2. Szentes Város Tanácsának Iratai. Tanácsülési iratok (a továbbiakban.: Tan. Ir.) 1784. 400., 1785. 421.

ható.³ A marhahízlalás kollektív nyájszervezeti formája az alföldi településeken a *gazdaság*, a *baromgazdaság* vagy a *gőboly*, *gőbő* volt.⁴

A nagykunsági mezővárosokban a nyájakat egy-egy alkalmilag vagy hosszabb-rövidebb ideig együttműködő társulás szervezte meg, amelyet *gulyabéli* vagy *fejősjuh társaságként* emlegettek.⁵

Debrecenben és a hajdúvárosokban a *gazdaságok* az érvényben lévő legeltetési szokásoknak megfelelően közösen kaptak egy meghatározott területet. A közösségek maguk fogadták a számadót, aki az egész jószágállományért felelt. Az egyes falkák őrzéséhez szükséges bojtárokról viszont a számadó gondoskodott. A társulások közös vagyonnal rendelkeztek, melynek számbavételét, kezelését a közösség saját hatáskörén belül intézte. A hajdúvárosokban a *gazdaságok* működését a 18. század elejétől lehet nyomon követni. E társulási forma előzményei feltehetőleg a *tizedek* voltak, amelyek közös ökörfalkákat tartottak. A 19. század elejétől a *gazdaságok* tevékenységét már a *communitások* szabályozták.⁶

Debrecenben a társulások hatósági beavatkozás nélkül jöttek létre. A közösségeket egy-egy *tőkegazda* köré csoportosuló, 5-15 heverő jószágot tartó gazdák alkották, akik közösen fogadták a pásztorot, fizetéséről pedig *sorkenyérrrel* gondoskodtak.⁷ A *gazdaságok* önkéntes társulásként jöttek létre, ezért az egyes gulyákban és ménesekben a jószágok létszáma évente változott. A debreceni *gulyagazdaságok* tagjai maguk közül ügyintéző testületet: felügyelő gazdát, pénztárost, alelnököt, ellenőrt, jegyzőt és számvizsgálókat választottak. A *felügyelő gazda* képviselte a közösség érdekeit. Ő ellenőrizte a pásztorok munkáját is. A gyűlésekről a 19. század végétől kezdve jegyzőkönyveket is vezettek, amelyekben a napirendi pontokat rögzítették.⁸

Hódmezővásárhelyen az 1730-as, '40-es években bukkannak fel nagy számban a *baromgazdaságok*, amelyek nevüket a társulás első megszervezőjéről kapták. (pl: *Kardos-barom*, *Boros-gazdaság* stb.) Egy-egy *gazdaságba* csak olyan személyeket vettek fel, akik a városban úrbéres földdel vagy házzal rendelkeztek. A közösségek jogi szempontból egyszerű személyi társulásnak minősültek, amelyek a város közös legelőin szervezték meg a társulásban legelőjoggal résztvevő gazdák jószágainak legeltetését. A *gazdaság* ügyeivel a gyűlés foglalkozott, amit pásztorfogadáskor, tavaszi megalakuláskor, billegezéskor, az augusztusi költségkivetés idején, a jószágok őszi számbaadásakor és zárszámadás idején tartottak. A gazdák maguk közül előljárót (*első gazda*, *öreggazda*, *lajstromos gazda* stb.) is választottak, aki a társulás ügyesbajos dolgait intézte, ellátta a közösség képviseletét, és felügyelt az alkalmazottakra. A legtöbb *gazdaság* jegyzőt is választott, aki a társulás számadáskönyvét vezette. A gyűlés fogadta fel a jószágfajtáknak megfelelően a számadó pásztorokat. A gazdaközösség alkalmazottai közé tartozott a *tizedes* és a *küttöltő*. Előbbi a gazdákra kivetett

³ Szilágyi Miklós 2000. 566.

⁴ Paládi-Kovács Attila 1993. 262.

⁵ Bellon Tibor 1996. 166.

⁶ Varga Gyula 1976. 164-167.

⁷ Balogh István 1958. 546.

⁸ Varga Gyula 1976. 166.

hozzájárulás összegyűjtésével foglalkozott, míg utóbbi a kút felszereléseinek karbantartásáról, be- illetve kiszállításáról gondoskodott.⁹

Autonóm állattartó gazdaságok a juhtartásban is kialakultak. A Tiszántúlon rokon alapon, illetve „régí szokás” szerint szerveződtek a juhtartó társulatok. Minden gazdaság élén listás gazda állt, aki a számadást vezette. Nála tartották az ún. gazdasági evést, ősszel pedig a juhtort. A Hajdúságban és a Nagykunságban a fejősnyáj a belső, a meddőnyáj pedig a külső legelőn tartózkodott.¹⁰ A legáltalánosabban elterjedt nyájszervező közösségnek a fejős nyájgazdaság számított azokon a vidékeken, ahol a juhokat közösen fejték. A gazdák az állatok száma vagy a próbafejéskor megállapított tejhozam alapján részesültek a haszonból (tej, sajt). Az alföldi nyájgazdaságok hatásköre egyes vidékeken a 20. században nemcsak a tejhaszonra, hanem a juhászat egészére kiterjedt.¹¹ A csiki falvakban a lovak és a marhák őrzésének ügyeit a *communitas* intézte, de az esztenák *tízesei* vagyis falurészek szerint szerveződtek.¹²

Állattartás Szentesen a 18-19. században

Szentes lakossága a 18. század derekán a többi alföldi mezőváros lakóihoz hasonlóan igen szerteágazó gazdálkodást folytatott. A szentesi határ övezetszerűen tagolódott. A településtől ny-ény-i irányban elterülő, vízjárta határrészekben ártéri gazdálkodás folyt. A magasabban fekvő, árvízmentes szinten a várost északi, keleti és déli irányban a belső legelők vették körül, amelyekre a 20. században is élő helynevek (*Felsőcsordajárás, Csürhejárás* stb.) utalnak. Az ebben az övezetben található jó minőségű termőföldeket a beltelkek után *háztutáni földekként* művelték. Ezután a szántók következtek. A külső legelők hasznosítását a városi tanács irányította, gondosan ügyelve arra, hogy mindig legyen megfelelő mennyiségű takarmány a nagyszámú jószágállomány számára. A Szentestől legtávolabb fekvő határrészek jó minőségű földjeit a 18. századtól egyre növekvő mértékben fogták művelés alá. Itt alakultak ki a szállások, majd a tanyák.¹³ A város az egyre növekvő állatállomány számára hatalmas legelők bérlésével próbálta meg biztosítani a takarmányt: „*Határa nem nagy, úgy hogy a bójáró marháknak a fejős tehéneknek legeltetésre sem elegendő... Kaszáló rétje a város földin semmi sincs, hanem az arendált pusztákon. A határ házhelyekre vagy hold földekre ell osztva nincsen, mert a bójáró marha számára legeltetőnek hagyatott, de arra sem elegendő, hanem arendált pusztákon vetnek és kaszálnak, tehetsége szerint, ki többet, ki kevesebbet, de sarjút kaszálni nem lehet.*”¹⁴ A szentesi tanács a többi alföldi mezővároshoz hasonlóan jelentékeny szerepet vállalt az állattartás megszervezésében.¹⁵ Figyelemmel kísérte a jószágállományt, meghatározta a legeltetés rendjét: „...közönséges meg egyezésből meg határozatott: Hogy

⁹ Tárkány-Szilcs Ernő 1983. 154-155., 161.

¹⁰ Dobrossy István 1974. 93-108., Ecsedi István 1931. 254-255., Fazekas Mihály 1979. 178-187., Földes László 1962. 27-79., Paládi-Kovács Attila 2001. 613.

¹¹ Szilágyi Miklós 2000. 567.

¹² Paládi-Kovács Attila 1993. 303-304.

¹³ Filep Antal 1972. 499.

¹⁴ Barta László 1979. 8.

¹⁵ Szilágyi Miklós 1995. 220-221.

ennekutánna Szénáson egyedül csal olyan Szarvas marhák, mellyek már jármosak, engedtesen meg a Legelés; egyéb Tinók pedig ki tiltassanak.”¹⁶ A tanács rendszerint a földesúrtól bérelte a legelőket. Az 1721-ben Harruckern Györggyel kötött szerződés értelmében a város szabadon használhatta a veresegyházi, a bökényi, a fábiáni és az ecseri pusztát.¹⁷ A szénási pusztá szinte állandóan a mezővárosi közösség használatában volt. Az árendát a tanács a jószágtartó gazdákra kivetett fűbérből fizette.¹⁸ A pénzösszeg begyűjtése megkívánta a jószágállomány pontos nyilvántartását: „Ezen Marháknak pedig azon Száma fog a' fizetésre fel-vétetni, melly Áldozó Tsötörtök Hetiben a' bé vett Szokás Szerént való meg-visitatás, és fel-számláltatáskor fogtaláltatni.”¹⁹ Gyakran előfordult azonban, hogy az állatállomány a bérelt pusztákon sem talált elegendő élelmet magának. Kiss Bálint a szentesi református egyházkrónikában részletesen bemutatja az ún. *Dobos ménés* bánági teletetésének viszontagságait.²⁰ Az ínséges esztendőekben a szentesi gazdák Békésre, Kopácsra, Sarkadra és Vésztőre is elhajtották a jószágállomány egy részét.²¹ A korabeli források szerint a külterjes állattartás biztosította a lakosság megélhetését: „Marháknak distractiojából (eladásából), kiket hol helyben, hol szomszéd városokban esendő vásárookra hajtván a lakosok, pénzt szerezhetnek maguknak.”²² Az 1759. évi összeírás szerint az úrbéres adó alá eső állatállomány így festett: 1176 ígás ökör, 649 eladásra szánt marha, 3051 tehén, 2479 borjú, 2670 ló és csikó, 8257 juh és 4060 sertés.²³ A marhatartás a 18-19. század fordulójától fokozatosan háttérbe szorult, és a juhtenyésztés került előtérbe. Az állattartás átalakulásáról Kiss Bálint helybeli református lelkész a következőképp emlékezik meg: „A marhákat, lovakat már ez időszakban, mikor göbölytartó gazdák nem voltak, leginkább istállókban tartották. De a juhokat a szabad ég alatt karámokban szénázták, ahol esőnek, hónak, hidegnek ki voltak téve, a takarmányt pedig, amit a gazdát kímélni nem tudó juhász elébük hányt, nagyrészt letapodták; a jászolból etetett juhok feleannyi takarmányt sem prédáltak el. A szarvasmarhák s heverő lovak leginkább szalmán teleltek, a juhok is csak tavasz felé kaptak szénát, nyáron a közönséges legelőn éltek.”²⁴

¹⁶ CsML SzF V. A. 102. a. 2. Szentes Város Tanácsának Iratai. Tanácsülési Jegyzőkönyvek (a továbbiakban: Tjgyk) 1792. 2.

¹⁷ Barta László 1979. 8.

¹⁸ „A Szénási Pusztán ennekutánna sem ökörnek, sem Tinonak Karátsonnál tovább a' nyári arendára nem szabad maradni hanem ha azon Gazdák, kik marháikat tovább is ott akarják tartani, ujjonnan illendő, és az üdönek járásához képest meg határozandó árendát fizetnek: Melynek következésében mostan is meg határozatott: Hogy a' kik ottan Lovakat tartanak, ezenn meg határozásnak napjátul fogva Gergely napig minden darab Lotul fizessenek 3 xrt. A kik pedig Szarvas Marháikat már eddig is ott tartották minden darab Marhátul 15. xrt fizessenek /: ki vévén annyí számú Marhát, mint a' mennyi ökrök, vagy Tinajok a' nyáron ott Levén attul arendát fizettek:/ azoktol, ha tovább is ottan tartják csak 3 xrt valamint a' Lovaktol fizessenek.” CsML SzF V. A. 102. a. 2. Tjgyk. 1792. január 30.

¹⁹ CsML SzF V. A. 102. a. 2. Tjgyk 1798. július 2.

²⁰ Kis Bálint 1992. 381. (A szentesi református lelkész egyháztörténeti munkáiból válogatott kötet egy 's' betűvel szerepelteti a vezetéknevét, ezért a lábjegyzetekben én is ezt az írásmódot követem.)

²¹ Mód László 2002. 89.

²² Barta László 1979. 11.

²³ Barta László 1979. 29.

²⁴ Kis Bálint 1992. 316.

A levéltári források szerint a városban több jószágtartó gazdatársulás működött a 18. század második felében. A *gazdaságok* egy része területi alapon szerveződött. Ez annyit jelentett, hogy az adott városrészben élő gazdák alkottak egy-egy társulást.²⁵ A *Felső részi gazdaság* feltehetőleg a *Felsőpárt*, míg az *Alsó Barom* az *Alsópárt* állattartóit foghatta össze. A *Pápista gazdaság* feltehetőleg a katolikus *Kisér* városrész gazdáit tömöríthette.²⁶ A forrásokban találkozhatunk olyan *gazdasággal* is, amely nevét a közösség megszervezőjéről vagy pedig a legtöbb jószággal rendelkező gazdáról kaphatta. Ilyen lehetett *Kozák István gazdasága* is, melynek itatókútját Török Urbán cselédjeivel együtt megrongálta.²⁷ A 18. század második felében a juhokat, a disznókat és a lovakat is pásztorok gondjaira bízta a szentesi gazdák. A forrásokban éppen ezért olyan társulási formákkal is találkozhatunk, amelyek disznók,²⁸ lovak²⁹ és juhok őrzésére és legeltetésére alakultak.

A szentesi református egyház házasági anyakönyveiben a házasulandó férfiak között több alkalommal találkozhatunk pásztorokkal, akik helybeli gazdáknál vagy jószágtartó társaságoknál teljesítettek szolgálatot. 1789-ben Polya György Rideg Mihály *Felső ökör csordás* mellett dolgozott. 1791-ben az ún. *Szász Barmánál* bojtárkodott Nagy István és Borza János. Az anyakönyvekből az is kiderül, hogy a nagyobb jószágállománnyal rendelkező gazdák saját állataik őrzését és legeltetését fogadott pásztorokra bízta. 1789-ben Felsőpárti Kiss Mihály fejős juhásza Vad János volt. A szentesi görög családok a kereskedés mellett marhatartással is foglalkoztak. Az 1790-es években Kálló Koszta gulyása Pólya György, Haris János *göbölőse* pedig Nagy István volt.³⁰

A gazdaság bevételei és kiadásai

Szentesen a 18-19. század folyamán az állattartás az előbb bemutatott keretek között szerveződött. A *gazdaság* legfontosabb bevételi forrása az állatok után fizetett pénzből származott. A marhákért évente különböző összeget kért a társulás. 1764-ben, 1766-ban, 1767-ben, 1768-ban és 1769-ben 12, 1763-ban 15, 1765-ben pedig 9

²⁵ A református és a katolikus népesség különböző városrészekben élt. 1778-ban a már régóta használatos közigazgatási elnevezések a hivatalos ügyintézésben is elfogadottá váltak. A reformátusok az 1. és a 2. tized alkotta *Felső részt* vagy *Felsőpártot* lakták. A 3. és a 4. tizedből álló városrész, az ún. *Alsópárt* vegyes lakosságú lett. Az alacsonyabb fekvésű *Kisért* a katolikusok népesítették be. Barta László-Páhi Ferenc 1980. 10-12.

²⁶ A levéltári forrásokból tudjuk, hogy a *Pápista gazdaságnak* a Királysági baromjárásról volt egy kútja. CsML SzF V. A. 102. a. 2. Tjgyk 1796. május 7.

²⁷ CsML SzF V. A. 102. b/1. Tan. Ir. 1779. 287.

²⁸ „*Őzvegy Nagy Mihályné Panaszkodik: hogy közelebb múlt esztendőbe megholt férje Balog István Uramnak és több becsületes gazdáknak Nyáj Kanászsza Lévén, férje elől Balog István Uramnak 26. öreg Sertésse elveszet, minek előtte pedig megtörtént volna a kár, Kérte mind maga mind felesége a becsületes gazdaságot, hogy Látván az ő betegségét fogadgyanak más nyáj Kanászt, de a becsületes gazdaság azt nem cselekedte...*” CsML SzF V. A. 102. b/1. Tan. Ir. 1777. 254.

²⁹ Az ún. *Dobos ménesben* 1789-ben 350 lovat tartottak. A számadó csikós Ádám Székely István, a két bojtár pedig Gál Ferenc és Söti Bandi volt. Kis Bálint 1992. 381.

³⁰ CsML SzF Mikrofilmár. A szentesi református egyház anyakönyvei. I.50/22. 196., I. 50/24. 198. 1741-1806.

krajcárt volt az egy jószág után fizetendő pénzösszeg. Azoknak a gazdáknak, akik 1763-ban és 1768-ban kenyeret nem adtak, többet kellett fizetniük az állatok gondozásáért.³¹ A gazdaság keretei között nevelt jószágok létszáma évente változott. 1763-ban volt a legkevesebb (583 db), 1766-ban pedig a legtöbb jószág (711db) a közösségben. A számadásokban a nyájforma megnevezésére a régies *barom* valamint a *gulya* kifejezés szolgált.

A gazdaság pénzügyeit a számadó *lajstromos gazda* intézte, aki minden évben Szent György-napkor számolt el a közösség bevételeivel és kiadásaival: „...Minden Sz. György napkor a' Közönséges Gazdaságnak hallattára így Szolván néhai Tóth Mihály Férjemnek. Hol vagyon a' Gazdaság tőke pénze a' melly most esztendeje megmaradott. továbbá, mit költött azon esztendőben a' Gazdaságnak minden némú szükségseire, azontul, mi vólt a' pásztorok bére, ezeket öszve computálván, annakutánna a' marha szám mennyi lett légyen, és annakutánna az egész erogatioból egy egy darab marhára mi esett, Ugy pediglen hogy a' Gazdaság tőke pénze a' felvetésben minden esztendőként belé vétetődött, és annakutánna a' melly tőke pénz ujolag megmaradott a' Laistromban minden esztendőnek a' végén fel jegyeztetett, melly dolognak igasságát a' Laistrom esztendőnként meg bizonyította.” Tóth Mihály 1763-ban Nagy Szál Istvántól vette át a hivatást. 1769-ben lemondott, mivel időközben a város egyik adószedőjének választották: „Ilymóddal folyván az Felső Rézsi gazdaság nak állapottya Toóth mihaly gazdasága alatt, Történt hogy szentes városába Adó Szedőnek tétetet, mely hivatal nem engedte az gazdaság dólzában való vigyázást.” A tisztséget ezt követően Kovács János vállalta el. A számadásokat, azaz a bevételek és a kiadások jegyzékét egy írástudó személy, a *nótárius* öntötte írásos formába.

A gazdaság az állatok őrzését pásztorokra bízta, akik munkájuk fejében meghatározott összegű bérezésben részesültek.³² A számadásokból kitűnik, hogy a gazdaközösség által alkalmazásba vett pásztorok között munkamegosztás alakult ki. Az egymásnak való alárendeltség természetesen a bérezésben is kifejezésre jutott. A jószágállományért a számadó felelt.³³ Ő irányította a munkát, ellenőrizte a bojtárokat.³⁴ A gazdaság alkalmazottai egész évre szóló, meghatározott bért kaptak, amely különbö-

³¹ A kenyér feltehetőleg a pásztorbér része lehetett, habár a számadások nem tüntetik fel.

³² Az alföldi mezővárosok és falvak nagyjából azonos bérezésben részesítették a különböző rendű és rangú pásztorokat. A bérben mindig kifejeződött a gazdaközösség elismerése is. Törekedtek arra, hogy a pásztorok a bérből tisztességesen meg tudjanak élni, sőt még vagyonuk gyarapítására is lehetőségük legyen. Bellon Tibor 1996. 146.

³³ Egy 1799-ben lefolytatott perben a következőképp határozták meg a számadó és a bojtár felelősségét. „Mert a számadó tartozik, minden kárnak meg térítésével, mind addig, méglen azt meg nem mutathatja, hogy az Kárnak ez vagy amaz Bojtárja volt légyen az oka, vagy pedig eszköze...” CsML SzF V. A. 102. b/4. Tan. Ir. 1799. 754

³⁴ „Meg esett az elmúlt 798^{dik} esztendőben Demeter napja előtt való Vasárnap reggel; hogy a' baromtól haza akarván jönni az öreg bojtáromnak Sallai Jánosnak meg hagytam hogy eő maradjon a' marhával 's legettesse a' Kút felé. a második bojtáromnak pedig azt parantsoltam hogy mennyen el a' Böszörményi Mihály Szállására bizonyos dolog végett, de úgy hogy itatásra a marhához vissza mennyen, 's vissza is ment.” CsML SzF V. A. 102. b/4. Tan. Ir. 1799. 754.

ző részekből tevődött össze.³⁵ A pénzbeli járandóság mellett a ruházattal való ellátás szerepelt a díjazásban. A számadó és a bojtárok évente egy egész rend ruhát kaptak. A számadásokból nem derül ki, hogy a bérezés ezen összetevője milyen viseleti darabokból állt. Egyedül a pásztorok részére vásárolt bocskor ára szerepel a kiadások között.³⁶ A lábbeliket a *gazdaság* rendszerint a helyi görög boltban vásárolta. 1768-ban és 1769-ben a pénz és a ruhailetmény mellé újabb összetevő társult. A *gazdaság* biztosította az alkalmazásba vett pásztorok marháinak téli ellátását.

A forrásokból kiderül, hogy a *számadó gulyás* vagyonos ember lehetett.³⁷ 1768-ban 24, 1769-ben pedig 32 marháját teleltette a *gazdaság*. A bojtárok természetesen sokkal kevesebb jószággal rendelkeztek. 1768-ban Veres Tóth István 4, Vátzi János 7 marhájának téli ellátást biztosította a gazdatársulás. A peres anyagból kiderül, hogy a 'számadó és a bojtárok alkalmanként Szent György-napkor jutalomban is részesültek: „...a' pásztoroknak is /: a' mint magok bizonyították /: hűséges szolgálattyaikért minden Sz. György napkor adott a' Gazdaság, kinek egy márvást, kinek kettőt nemelyiknek többetis.” A pásztorok pénzbeli járandósága évente változott. A *számadó gulyás* 1763-ban és 1764-ben 40, 1765-ben 44, 1766-ban 45, 1767-ben és 1768-ban 30, 1769-ben pedig 31 forintot kapott. A két bojtár bérezése is ennek megfelelően alakult. Az *öregbojtárnak* nagyobb volt a fizetése, mint a *kiszebb bojtárnak*. Előbbi 1763-ban 16, 1764-ben 17, 1765-ben 19, 1766-ban 20, 1767-ben 13, 1768-ban 14, 1769-ben pedig 30 forint 34 krajcárnyi éves bérezésben részesült. A *kiszebb bojtár* 1763-ban 16, 1764-ben 4, 1765-ben 15, 1766-ban 15 forint 30 krajcárt, 1767-ben 24, 1768-ban pedig 10 forint 23 krajcárt illetve 14 forintot kapott a *gazdaságtól*. 1769-ben bére elérte a 28 forintot. Az előbb idézett számsort alaposabban áttanulmányozva feltűnik, hogy bizonyos években a *kiszebb bojtár* az *öregbojtár* fizetéséhez képest jóval kevesebb, de olyan eset is előfordult, hogy sokkal több pénzt kapott. 1764-ben ennek az oka az volt, hogy a 4 forintnyi béren kívül egy három éves üsző is szerepelt a bérben. 1767-ben azért részesülhetett nagyobb pénzdíjazásban, mivel ruhailetményt nem kapott. 1769-ben a bojtárok fizetése a többi évhez viszonyítva azért lehetett olyan magas, mivel bérük nem tartalmazta az egész rend ruhát. Érdekes, hogy 1768-ban a számadások között két *kiszebb bojtár* szerepel. Feltehetőleg az eredetileg megfogadott pásztor valami oknál fogva nem töltötte ki a szolgálati idejét, és új bojtárt kellett alkalmazni.

A számadások között gyakran a közösség által felfogadott pásztorok nevei is szerepelnek. 1764-ben a *számadó gulyás* egy Karmazsin nevű személy, az *öregbojtár* pedig Szabó József volt. 1765-ben és 1766-ban számadónak Hajas Istvánt, bojtárnak pedig ismét Szabó Józsefet fogadta meg a *gazdaság*. 1767-ben a számadó csak a ra-

---

³⁵ A konvenció pásztorok bérében a pénz már a 18. század első felében is jelen volt, szerepe az úrbérrendezést követően nőtt meg. Korábban az élelem és a ruházat tette ki a bér nagyobb részét. Paládi-Kovács Attila 1993. 311.

³⁶ A 18. században a bocskor még minden pásztor járandóságában megtalálható, a 19. század elején kezdték pénzzel megváltani a munkáltatók. Paládi-Kovács Attila 1993. 311.

³⁷ A számadópásztorok gyakran tehetős személyek voltak, akik tekintélyes nagyságú jószágállománnyal rendelkeztek. 1771-ben Kunmadarason az egyik számadónak körülbelül 200 juha és 4 szamara volt. Fazekas Mihály 1979. 188., Paládi-Kovács Attila 2000. 125.

gadványneve („Nagybotskoru”) alapján szerepel.³⁸ Az *öregbojtár* ebben az évben a karcagi Vékony János, a *kissebb bojtár* pedig egy Petkő nevű személy volt. 1768-ban Veres Tóth István bojtárkodott, *öregbojtárnak* idősebb Hajas Istvánt és Váczi Jánost fogadta meg a *gazdaság*. 1769-ben a számadó Borsi György, az *öregbojtár* Öcsödi János, a *kissebb bojtár* pedig Áfra János volt.

A *gazdaság* jószágainak itatása, megfelelő mennyiségű és minőségű vízzel való ellátása kulcskérdésnek számított. A legelőkön kutak biztosították az állatok számára az ivóvizet.³⁹ Ezek építése, karbantartása szinte minden évben kiadást jelentett a gazdaközösség számára.⁴⁰ A vízmerő edények gyakran elhasználódtak. 1763-ban a *gazdaság* a baromkúthoz két új dézsát vásárolt 36 krajcárért. A számadásokból kiderül, hogy a kutak kávája rovasos technikával készülhetett. Erre utalhat, hogy a kiadások között szerepel 200 rovas, amit a társulás Szarvason vásárolt. A kútból felhúzott vizet a jószágok vályúból itták. A számadásokban egy alkalommal találunk utalást vályúk vásárlására, amelyek nyolc forint kiadást jelentettek a gazdaközösség számára. A kutakhoz szükséges faanyag valószínűleg a Felső-Tisza-vidékről valamint a Körösök mentén elterülő erdőségekből származott, amit vízi úton, főleg tutajokon szállítottak az Alföldre. Erre utalhat a „Láp allya fa” elnevezés, de a Szarvason vásárolt kútrovás és két vályú is a Körösön érkezhettek a városba. A kutak karbantartására nagy gondot fordított a közösség, hiszen jó minőségű vízre volt szüksége a jószágnak. 1768-ban a *gazdaság* három embert alkalmazott, akik 15 krajcár napi fizetés fejében tisztították ki a kutakat. Ugyanebben az esztendőben egy elhullott jószág tetemét is el kellett vonszolni a kutak mellől. Az iratanyag tartalmaz egy 1778-ból származó névsort is, amely azokat a gazdákat veszi számba, akik faanyagot adtak a kutak építéséhez, javításához.

A jószágszaporulat biztosítása érdekében a *gazdaságnak* megfelelő apaállatokról kellett gondoskodnia.⁴¹ 1767-ben a Vátzi Mihálytól vásárolt két bika 24 forint kiadás-sal járt. A vizsgálat során a Tóth Mihály működése alatt vásárolt apaállatokról a *lajstromos gazda* fiai is tanúvallomást tettek. Erről írásos feljegyzés készült. A Vátzi Mihálytól vett három éves bikák egyikét Derekegyházán lötték agyon, a másik pedig Ecseren pusztult el. Utóbbit Dobos István cselédje megnyúzta, bőrét Nagy Pál István értékesítette. A vallomásokból kiderül, hogy Tóth Mihály Hajos Jánostól vásárolt két bikát. Az egyiket Poja Mátyás székbírónak adta el a *gazdaság*, a másik jószág pedig a

³⁸ Az Alföldön már a 17-18. században is volt gúnyneve a legtöbb pásztornak. A ragadványnevek eredetükre, nemzatiségükre, származáshelyükre vagy egyéni tulajdonságaikra utaltak. Paládi-Kovács Attila 2000. 134.

³⁹ A kutak nemcsak a legelők tagolásában, hanem a legelőhasználat kialakulásában is fontos szerepet játszottak. A kútásás egy-egy terület használatának hosszabb időre történő biztosítékát jelentette. Tárkány Szücs Ernő 1961. 216.

⁴⁰ A 18. század második felében a jószágértő gazdaságokon kívül magánszemélyek, sőt a város is készített kutakat: „Ezek felett Városunk Érdemes Birája ezen Szénási Pusztának Két végein Két Göboly Kútakat fog az öregebb heverő, 's el-adó Ökrök' Számára azoknak jobb állések végett építtetni, melly Kútaknak árra is az ideji Arendalis Summával együtt mostan repartíaltasson.” CsML SzF V. A. 102. a. 2. Tjgyk 1798. július 2.

⁴¹ Túrkevén a tanács és a gazdaközösség a *beneficiális kassza* terhére vásárolta a bikákat. A város istálló-jában tartották a jószágokat ún. *bikások* felügyelete alatt. Kihajtás után az állatokat arányosan osztották el a nyájak között. A kiöregedett jószágokat kivágták, felhizlalták, majd értékesítették. Bellon Tibor 1996. 195-196.

Büs-ér mellett döglött meg. A Vég Andrástól vásárolt bika inát elvágta. A faggyút, a bőrt és a húst öt gazda osztotta szét egymás között.

A pásztortanya legfontosabb kelléke a *talyiga*⁴² volt, ami a gyakori helyváltoztatás miatt alkalmasnak bizonyult az eleség és a gúnya szállítására. A *talyigás ökör*⁴³ több alkalommal felbukkan a számadásokban és a peranyagban is: „*Továbbá a' mi a' Talyigas ökröt illeti, a' mellynek hogy 27. for lett légyen az árra legegyenesebben innen lehet kihozni, hogy az azon esztendőbéli pásztorok azt állityak hogy egész nyáron a' barom között lakott, őszszel pedig teelőre bément, annak utánna a pásztorok többé soha sem láttak, sem a' barom közzé tavasszal ki nem ment. és így őszszel, avagy Karátson körül adodhatott el, a' melly szintén meg edgyez a' Tóth János Székbiroi Laistromában található 27. for*⁴⁴ *ökörnek vételének idejével, mivel azis azon idő tájban esett, a' mellyet azon Laistromban meg lehet látni, melly ökörnek oltságát okozta az, hogy az egyike már akkor a' midőn el adódott egészen el vesző félen volt, a' mellyet a' pásztorok közzüli némelyek bizonyitanak, egyszersmind Nagy Pál István Uramis azt valya hogy az ökörnek az egyike telyességgel elveszett volt az árrát is mindedig 27. for*⁴⁵ *hallotta, hasonlóképpen vallotta Csák Ferencz Batyám Ur is, a' ki mindenek fölött leg jobban tudhattya, mivel ő Kegyelme nélkül a' Gazdaság csak egy darab jóságot sem vett meg, sem el nem adott.*” Az egykori lajstromos gazda fiainak tanúvallomásában arra is találunk utalást, hogy Tóth Mihály két talyigakereket vásárolt 11 máriásért.

A pásztorfogadás ünnepélyes keretek között zajlott, rendszerint áldomásívással erősítették meg az egyezséget.⁴⁴ Ennek költségei a gazdaság 1765-ös, 1766-os, 1767-es és az 1768-os elszámolásai között szerepelnek. A beszegődés, azaz az ünnepélyes felfogadás 1769-ben Dóczi Miklós házánál, az udvarban történt. A legtöbb esetben az áldomásíváshoz vásárolt bor mennyiségét és árát is feltüntették a számadásokban. 1766-ban a számadó, az *öregbojtár* és a *kisebb bojtár* felfogadásakor elfogyasztott ital külön-külön szerepel. Ebben az évben a számadóval kötött egyezséget követően 8 icce, a bojtárok megfogadása után pedig 6 icce bort ittak meg a gazdatársulás tagjai. A különböző felszerelések vásárlásakor is rendszeresen tartottak áldomást. A Szarvason beszerzett vályúk vételét követően 6 icce 4 krajcáros, a 200 kútrovás vásárlása után pedig 3 icce bort ittak meg. 1767-ben a bikahajtáskor is 3 icce bor fogyott. A számadásokban szereplő áldomások többsége az alkalmazottak, azaz a pásztorok

⁴² Debrecenben a pásztorszállítás két részből állhatott: a *talyigából* és a mellé épített nád- vagy vesszőfona-dékból álló, könnyen mozgatható főzőhelyből. Balogh István 1958. 545.

⁴³ A forrásokban a *talyigás ökrök* számára vonatkozóan egy alkalommal találunk utalást, ami azt igazolja, hogy két jóságot használhattak a pásztorok: „*Amely két tajigás ökör hogy tsak . 27 for adodott el, azért lett hogy az egyiket tsak az bőriért vette meg Toth János Úr, mert már akkor egészen el vesző félen volt...*”

⁴⁴ Az áldomásról Szendrey Ákos készített összegző tanulmányt, amelyben a történeti adatokat is felhasználva szedte egy csokorba a szimbolikus evés-ivás alkalmait. Az adásvételi áldomás tulajdonképpen a birtokátruházáshoz, a birtokbajutáshoz kapcsolódik szorosan. Ide tartozik a csere-, a birtokátruházási- valamint a bérletkötő- és felmondó- áldomás. Szendrey Ákos szerint az adásvételt kísérő áldomásívás a következőképpen zajlott. Az aktus létrejöttét tanúsító személy felemelte a borral teli poharat, miközben a vevőnek a vételárat le kellett tennie az asztalra, az eladónak pedig fel kellett vennie. Ha ezalatt a jelenlevők nem tiltakoztak az ügylet ellen, akkor a pohár felmutatója áldást és szerencsét kívánt, a poharat kiitta, majd lefordította. Szendrey Ákos 1942. 123-131.

felfogadásához kapcsolódott. A forrásokból kitűnik, hogy rituális ivás nélkül elképzelhetetlen volt ez az esemény. Az áldomás e típusa az ún. munkafolyamatot kezdő áldomás közé sorolható. A birtokátruházási csoporthoz tartozik a jószágtartáshoz szükséges felszerelések vásárlását követően tartott ivászat.

Összegzés

A tanulmányban elemzett és közzétett számadások a 18. század 60-as éveiben működő gazdatársulás életébe engednek bepillantást. A közösség területi alapon szerveződhetett, feltehetőleg az ún. *Felsőpárt* jószágtartó gazdáit foghatta össze. A legfontosabb bevételi forrás az állatok után fizetett pénzből származott. A *gazdaság* keretei között nevelt jószágok létszáma évente változott. A társulás pénzügyeit a *számadó lajstromos gazda* intézte. A *gazdaság* az állatok őrzését pásztorokra bízta, akik munkájuk fejében meghatározott összegű bérezésben részesültek. A jószágállományért a számadó felelt. Ő irányította a munkát, ellenőrizte a bojtárokat. A *gazdaság* alkalmazottai egész évre szóló, meghatározott összegű bért kaptak, amely különböző részekből tevődött össze. A pénzbeli juttatás mellett ruhailetmény is járt a pásztoroknak, alkalmanként pedig jutalomban is részesültek. Két esetben a *gazdaság* a számadó és a bojtárok marháinak téli ellátást is biztosította. A kutak építése, karbantartása szinte minden évben kiadást jelentett a gazdaközösség számára. A számadásokból kiderül, hogy a jószágtartó gazdák nagy szerepet tulajdonítottak az áldomásivásnak, amely rendszerint valamilyen egyezséget erősített meg szimbolikus formában. A vizsgált forráscsoport kellőképpen igazolja azt, hogy az állatok őrzése, legeltetése megkívánta a jószágtartó gazdák tömörülését, érdekeiket érvényre juttató társulási forma létrehozását.

Az B. felső Gazdasagnak Gulyabéli⁴⁵
márhákrul valo Számado Lajstromát Toth Miháj Uram
nak abban 6. esztendőkrül valo percepcioját és erogatóját
N Fő Biro keresztes Miháj Uramnak rendelésébül és
parantsoláttýából megvisgáltuk és ekképpen amint
találtuk minden esztendöt különössen Le irtunk.

	<u>For</u>	<u>Xr</u>
1763. ^{dik} Esztendőben volt az Barmon marha szám az mint az Laistrom mutattya Nro. 583 Ezekül ezen esztendőben fizetődött az La istrom szerént egytül 15. xr. esett érettek	145	45
Ismét különössen 13. darabtol 17. xjával mivel ezek kenyeret nem attak fizettek	3	41
Bérések marhája tsak egy volt ettöl esett Nagy Pál Istvántol mint elötte valo Laistro mos gazdátol ment által készpénz	6	18
Sa perceptionis	156	1
Erogatioja 1763^{dik} Esztendőnek		
1mo Számado Gulyás bére keszpénz	40	
Egesz ruhája	12	
2 ör Bojtár bére kész pénz	16	
Egesz ruhája	12	
3 kissebb bojtár bére	16	
Egesz ruhája	12	
Boltbeli költség mint az Görög Conto ja mutattya 16. pár botskor	5	36
5 H. vas		24
3. Szál istráng		21
2 Dézsa barom kuthoz		36
2 ostorfa		14
Csobányra tett költség		12
Sa erogationis	115	23
Maradott tehát az az Laistromnak mutatá sa szerént marha bér az Számado keziben ezen esztendőben	40	38

⁴⁵ A forrásközlésben az olvashatatlan szövegrészeket a (...) jel feltüntetésével jelölöm.

1764. Esztendőben volt az Laistromnak mutatása szerént az Barmon számos marha 634 Ezekül 12 xrijával egytül számlálván amint fel van jegyezve az Laistromban esett érettek marha bér	126	48
Béresek marhája volt. 41. a xr. 17. esett		
Érettek	11	37
Sa perceptionis	138	23

Erogatioja az 1764^{dik} Esztendőnek

1 ^{mo} Számado Gulyás karmazsin bére	40	
Egész ruhája	12	
2 ör Bojtár Szabó József bére	17	
Egész ruhája	12	
3. kissebb bojtár bére	4	
Egy 3 ^{madü} üszö	8	
Egész ruhája	12	
Boltbeli költség az Görögnek Contoja szerént 26 pár botskor	11	9
Vátzi Gergej egy marhától nem fizetett de per ita		13
Sa erogationis	116	22
Az Laistromnak bizonyítása szerent ma radott az számado keziben marha ber ezen esztendőben	22	3
1765 ^{dik} Esztendőben volt az marha szám mint az Laistrom mutattya nro 706 darab 9. potrajával egytül számlálván esett érettek	158	51
Béresek marhája is különösen volt 48. a xr 17. esett érettek	13	36
Sa perceptionis	172	27

Erogátioja 1765^{dik} Esztendön

Számadó Gulyás Hajas István bére	44	
Egész ruhája	12	
Ör bojtár bére kész pénz	19	
Egész ruhája	12	
kissebb bojtár bére	15	
Egész ruhája	12	

Botbul. 16. pár botskor ^{ára} az Görög contoja sze		
rént	10	30
Egy lapát		9
Egy vas fazék	1	49
Gazdaság számára hozatott 12 itz bor a xr 3.		36
Szabo Josef bojtár meg fogadasakor áldomás		
6 itz bor a xr. 3.		18
Sa erogationis	127	22
Ezek szerént marad adossa az számado marha		
bérrel ezen esztendőben is	45	5
Vátzi Gergely 6. darab marhája ki van hagyva		
az számadasbol. és nem ingrediálta az marhák számát		
az mi számadásunkb		
1766 ^{dik} Esztendőbe Volt az Gulyás előtt marha szám		
nro 711. ebben az esztendőben volt az fizetés		
egyől xr. 12. és így esett az megnevezett mar		
hakért in sa. marha bér	142	12
Béresek marhájától mely volt nro. 62. axr.		
17. mint az Laistrom különösen mutatya		
esett érettek	17	34
Sa perceptionis	159	46
Erogatioja 1766^{dik} Esztendőnek		
Számado Gulyás Hajas Ist bére készpénz	45	
Egész ruhája	12	
8 itz bor áldomás axr. 3.		24
ör bojtár Szabo Josef bére	20	
egész ruhája	12	
áldomás 6. itz bor axr.3.		18
kis bojtár bére készpénz	15	30
Egész ruhája	12	
áldomás 6 itz bor axr.3.		18
Boltbel. költség mint az Görög írása mutatya		
27. pár botskor árra	10	48
Sa erogationis	128	18
Es így ittenis adossá marad az számado kiszedett		
marha bérrel ezen esztendőben az Laistrom		
nak értelme szerént	31	28
Ezek az alább meg irt gazdák pedig egy átallyában		
ki marattak az számadásból mivel nem fizet		
tek meg. jól Lehet az Laistromban ott vagyon		
az nevek de kihagytuk az perceptioból		
ugymint		

Csak Mihály nro 1
 Vátzi Gergej 2
 Toth György 7
 Ifju Kis Miháj 3.

Sa 13. darab.

Ezeket meg Lehet Latni Sub pagina 107. et 108.
 1767^{dik} Esztendőben találtuk az marha számot az La
 istromban akiktől fizettek az Laistromnak
 értelme szerént nro. 686 nak mellyektül
 is a xr. 12. esett érettek marha ber

137 12

Béresek marhájától mely talaltatott ezen
 esztendőben az Laistromban nro 36
 a xr. 17. esett érettek fizetés

10 12

Sa perceptionis

147 24

Erogatioja ezen esztendőnek 1767.

1mo Számado Gulyás Nagy botskorunak bére

30

Egész ruhája

12

2do Bojtár kartzagi Vékony Jánosnak adatott

13

egész ruhája

12

Bojtár pethő nevűnek bére készpénz

24

atallyában

Ezen esztendőben 5. pásztorok fogadásokban
 jól lehet nemellyik (...) sem állott mind

azon által aldomasokra költöttem 23. itz

bort a xr. 4. melynek ára in sa tészen

1

32

ismét 5 xros bort 6. itz

30

ismét 2 itz bort a xr. 4. fizettem

8

Hat kutyák az barom mellé valok meg ro
 molván szert vettem

18

Bikát hajtok az Baromra 3 itz bor aldomás

12

Boltbeli költség mint az Görög (...) mutatja

25. pár botskor axr.

9

46

egy Lapát az barom kuthoz

6

4. szál istráng

16

Sa erogationis

103

48

Es így Itten is az Laistromnak mutatása szerént

az perceptio az erogationál többre mégyen

mely az számot ado gazda keziben maradott

43

36

Ezenmegnevezett 1767.dik Esztendőben is ezen alább spetificált gazdak ki hagyattak az szá madásból es nem ingrediálták az mi száma dásunkat mivel mind ez mai napig restánsok ugmint

Barna Jánosné nro. 7 darabtul		
Szőke István	2	
Fodor János	2	
Szalai István	3	
kővér kis János	3	
Fenyvesi János	7	
kis Adam veje	2	
Gurtsi Mihájé	2	Sa 28. Darab

amint Mind ezeket meg Lehet Latni Sub pagina 117 et 118.

Ismét ezek is ki marattak az mi Számvéte lükből mivel nem Toth Mihájnak hanem Borbé kováts Jánosnak fizettek amint meg Lehet Latni Sub pagina 116. et 118. ugmint

ör Csak Fer. 16 darabtól

Pataki Miháj. 3 darabtól. Sa 19. darabtól

1768^{dik} Esztendőben is mint az számadonak utolso. esztendejiben találtuk az Marha számot az mellyektől Toth Mihájnak ^{kezibe} kellett fizetni nro. 691. nek mellyektül ez esztendőben is 12 xrxával mint az Laistrom mutattya kellett az számadonak keziben jöni in Sa

138 12

Ezeken kívül ezen alább spetificált gazdak mi vel kenyeret nem attak fizettek 17. Xrxával

ugy mint Bohos veje 3. darabtól

Köntös Istv. 3

Lami Ferentz 6

Szijarto Janos 4

Sa 16. darabtól

Ezektől valo fizetés téssen

4 32

Sa perceptionis

142 44

Erogatioja ezen 1768dik Esztendön

1mo Számado Gulyás bére készpénz

30

Egész ruhája

12

24. marha telettetés

24

Veres Toth Ist. Bére mint bojtáré

14

Egész ruhája

12

4. marha telettetés

4

ör Hajas Ist. darab ideig szolgált bojtárul, arra az időre fel vett többet is mely nálla veszett	9	23
Vátzi János bojtárnak darab időre	14	
Egész ruhája	12	
Hét marha teleltetés	7	
Az fellyebb nevezett pásztorok ezen eszten dőben aldomás vétetett. 8. itz axr. 4		32
4. itz bor. axr. 5		20
2 itz bor. axr.5.		10
Boltbeli költség mint az Görög Contoja bizonyi tya. 20. pár botskor	7	13
Egy Lapát		9
Biro Miklosnak ketzer Dezsza tsinálásért		30
Radátsinak Dezsához kováts munkáért		12
Fenyő szálát vettem két izben	4	31
Ismét egy fenyő szálát	1	8
két uj dezsát tsináltattam	1	8
Mikor az barom kutakat igazítottuk akkor az korogyon meg ittunk 8. itz bort a xr. 5.		40
Mikor az dögöt vontattuk az kutak mellől ak koron is az korogyon megittunk 9. itz bort a xr. 5 mellyek árra téssen		45
Barom kutakat tisztito három emberek egy napra a xr. 15. fizettem		45
Szarvason vettem Gulyások számára 6. pár botskort axr 15. mellyekért fizettem	1	30
Sa erogationis	157	56
Ezen utolso esztendeiben az számado, világossan Láttatik az Laistromnak értelme szerent Super erogálni For. 15. xr. 12		
Ezen 1768 ^{dik} Esztendőnek perceptiojából is ki marattak ezen alább spetificált gazdák azért hogy nemellyek közülök mind ez mái na pig is restánsok némellyek pedig azért mivel nem Tot Mihájznak hanem Borbé kováts Jánosnak fizettek.		
Ezek mai napig is restansok		
Barna Jánosné 5. darabtól		
Pinko kováts 4. darabtól		
Szöke Meszár Ist fia 2 darabtól		
Sa 11. darabtól		
vide pagina 126 et 127.		
Ezek pedig kováts Jánosnak fizettek. ugy mint Ifju Szabo János 9. darabtól		

Pataki Márton 8.		
Szőke István 8. darabtol		
Dotzi János 2.		
Nemes György 4.		
Gretzi István 5. Sa 36. darabtol		
Mint ezeket meg Lehet Látni Sub pagina 123 et. 124.		
Extraetussa az Fellyebb elé számlált		
Esztendöbéli restantiák		
Restantiája. 1763dik Esztendőnek	for. 40	38
1764	22	16
1765	45	5
1766	31	28
1767	43	36
Gazdaság 2. Talyigás ökrinek az árra amint V. Tot		
János mint akkori Szekbiro vallya	42	
Sa ezen Restántiak	225	3
Ezen restantiákról Liquidál az számado ekképpen		
az Gazdaság Laistromában		
Vett két Bikát Gazdaság Számára Vátzi Mihájtól	24	
Vett két Válut Gazdaság Számára	8	
áldomás ekkoron az valukra tétetett 6. itz		
bor. a xr. 4		24
Mikor el hozták az váluakat Szarvasrol akkor		
vétetett 4. itz bor a xr. 6.		24
Egy Láp allya fát vett	1	30
Super erogál az 1768 ^{dik} esztendőben	15	12
Által adott kováts Jánosnak kiszedett restán		
tiát egy izben	14	
Ismét által adott más izben mint az Lais		
tromon fel vagyon jegyezve	37	58
Szarvason vett Gazdaság számára 200. ro		
vást Barom kuthoz valot	13	36
áldomás ekkoron vétetett 3. itz bor a xr 4.		12
Saja az Liquidationak téssen	115	16
Mind ezek szerént tehát ha az számadonak		
Restántiájából amely téssen in Sa	225	3
kihúsom az. Leg közelebb meg nevezett ero		
gatiot ugy mint	115	16
marad meg is adossa az számado	109	47

Mely Számadásat Tot Miháj Uramnak mi egyedül tsak az Gazdaság Laistromából, sze degettük ki, és hogy abban ekképpen amit ide Leirtuk hogy ugy találtuk aztot köteles ségünk szerént alázatossan N. Birák Urai mék referályuk és bémutattyuk

Ezen dolognak Le irasában Jelen vol
tunk Borza József
Pusztai János

Iratott Dotzi Miklos Ur. Házában
Jelen voltak ör Dotzi Miklos
Csák Ferentz
Dobos András
D. kis István

	Fr	Xr
Azon utolsó esztendőben, vólt a' Marha Szám 708. mely 12. ^{xrval} tészen	141	36
Azon esztendőben, béresek marhájaért jött be _ _ _ _ _	<u>3.</u>	<u>58.</u>
Sma	145,,	34.

Borsi György lévén a' Számadó gulyás, de NB. azó bé szegődése illetén moddal vólt, hogy a' midőn Borsi György bé szegődött vólna már annak előtte, Rideg Istvánt, meg fogatta vólt, a' Gazdaság Számadó gulyásnak, a' kinek is pénz béri vólt 31. for 6. marha telletetés, az egész ruhának pediglen hejja vólt, de ez a Szolgáltatból ki maradván, annak utána Borsi Györgyöt fogatta meg Dóczy Miklós Ur. a' maga udvarába, Szegődött pediglen bé Borsi György illetén Conditio alatt, hogy ha néki a' 31. for^{tot} a' mely et Rideg István is, a' bs gazdaság meg ígért, az egész ruhával edgyütt meg adgya és ezen kívül valamennyi marhája lészen, a' bs gazdaság ki telleteti. Bé szegődik; a' mellyet Dóczy Miklós Úr. meg ígért, annak idejében a' Közönséges gazdaság mindenekről becsülettel ki is elégitette, De mivel ezen Szegődcség, és az arról való ki elégités, nintsen egészen a' Laistromban belé írva: a' mellynek bizonyos oka, a' Gazdaság között Lévo sok féle notariusok fogyatkozása:/ tehát a' Gazdaság közzül némelyek kételkednek ezen dolognak igassága felől, de hogy igaz lett Légyen Borsi György hiti Szerént valja, a' bs gazdaság is cselekedeteivel meg bizonyította.

Vólt tehát Borsi György Szám adó Gulyásnak pénz béri _ _	31,,	_ _
Egész ruhája _ _ _ _ _	12,,	_ _
Marhája lévén 32. darab, a' mellyet abban az időben egy. egy for ^{tért} szoktak teletetni, _ _ _ _ _	32,,	_ _
Öcsödi János öreg bojtárnak egész béri _ _ _ _ _	30,,	34
Áfra János Kisbojtárnak béri _ _ _ _ _	28,,	_ _
Bótbéli Kölcség, 20. pár bocskor és egy Lapát _ _ _ _ _	7,,	22.
Öt Gulyásokra tett áldomási Kölcség. de (...) ketteje a' Szolgáltatból ^{maratt} ki _ _	2,,	20,,
Felső Kis Istvánnak 6. darab marhától vó fizetése Szolgáltatyaért en- gedelembe ment _ _	1,,	12.
Item. egy bizonyos embernek, Két darab marhájától vó fizetése elenged S ^{ma}	<u>24.</u>	
	144,,	52.
Amelly Summát ki huzván, a' be jövő 145. for és 34 xr Summából Láttatik tőke pénznek maradni _ _ _ _ _		42.

IRODALOM

- BALOGH István
1958 Pusztai legeltetési rend Debrecenben a XVIII-XIX. században. *Ethnographia* LXIX. 537-566.
- BANNER János
1929 A békési pásztorok élete a XVIII. században. *Népzünk és Nyelvünk*. I. 165-170, 222-229. Szeged
- BARTA László
1979 A szentesi örökváltság. Szeged
- BARTA László-LABÁDI Lajos
1995 Szentes város levéltára. Szeged
- BARTA László-PÁHI Ferenc
1980 Szentes utcanevei. Szeged
- BELLON Tibor
1996 Beklen. A nagykunsági mezővárosok állattartó gazdálkodása a XVIII-XIX. században. Karcag.
- Dobrossy István
1972-74Juhartó gazdatársulások a 20. század elején Kunmadarason. *Műveltség és Hagyomány* XV-XVI. 93-108. Debrecen
- ECSEDI István
1931 Listásgazda. Gazdasági evés. *Népzünk és Nyelvünk* III. 254-255. Szeged
- FAZEKAS Mihály
1979 Kunmadas juhászata. Karcag
- FILEP Antal
1972 Baromodvaros telekelrendezés a Délkelet-Alföldön a XVIII-XIX. században. *Ethnographia* LXXXIII. 484-506.
- FÖLDES László
1962 Egy alföldi juhartó gazdaság. *Néprajzi Értesítő* XLIV. 27-29.
- KIS Bálint
1992 A Békés-Bánáti Református Egyházmegye története. Békéscsaba-Szeged
- MÓD László
2002 Szentes város gazdasági kapcsolatai a XVIII. század második felében. In: Nagy Vera (szerk.): *Dömötör János emlékkönyv*. 77-95. Hódmezővásárhely
- PALÁDI KOVÁCS Attila
1993 A magyar állattartó kultúra korszakai. Kapcsolatok, változások és történeti rétegek a 19. század elejéig. Budapest
2000 A „pásztorrend”. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.) *Társadalom. Magyar Néprajz* VIII. 117-137. Budapest
2001 Állattartó gazdaságok. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.) *Gazdálkodás. Magyar Néprajz* II. 599-616. Budapest
- SZENDREY Ákos
1942 A magyar áldomás. *Ethnographia* LIII. 123-131.
- SZILÁGYI Miklós
1995 Mezővárosi társadalom – paraszti műveltség. Történeti-néprajzi adatok és elemzési kísérletek. (Folklor és Etnográfia 87.) Debrecen
2000 Gazdasági társulások, egyesületek, érdekvédelmi szervezetek. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.) *Társadalom. Magyar Néprajz* VIII. 558-584. Budapest
- TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
1961 Vásárhelyi testamentumok. Budapest
1983 A vásárhelyi „baromgazdaság”. In: Dömötör János-Tárkány Szücs Ernő (szerk.): *Kiss Lajos emlékkönyv*. 139-170. Hódmezővásárhely
- VARGA Gyula
1976 Lokális gazdasági társulások Hajdú-Bihar megye mezővárosaiban. *Ethnographia* LXXXVII. 161-174.

The account books of a livestock farm in Szentes (1763-1769)

by *LÁSZLÓ MÓD*

The books examined and presented in this study offer an insight into the life of a farmers' association that existed and operated in Szentes in the 1760s. Including livestock breeders mainly from what was called Felsőpárt, the association was likely to have been formed on a territorial basis. Its main source of income was the financial contributions that stock farmers paid, based on the number of animals held by each. The number of animals raised of course varied from year to year. An accountant stock farmer was responsible for the finances of the association. The association hired shepherds to take care of animals, for which they received a fixed wage. The head herdsman was responsible for the animal livestock. He also organised the work and supervised herd-boys. Farm employees drew annual fixed wages that was comprised of various components. Remuneration was supplemented with a provision for clothing and occasional bonuses. The association also provided winter shelter and fodder for the cattle of the head herdsman and the herd-boys twice during the period of their employment. The construction and maintenance of wells was a regular annual expense for the association. Accounts reveal that stock farmers also attached great importance to toasting each other's health, which usually symbolically sealed some kind of agreement. The sources that were examined fully corroborate the fact that the herding and pasturing of animals required that stock farmers join forces and establish an association that was able to represent their interests.

Hódmezővásárhely egészségügyi kultúrája a 18. századi boszorkányperек alapján

BENKÉNÉ SÁNDOR BARBARA ZITA

(Szeged)

A dél-alföldi mezőváros, Hódmezővásárhely 18. századi boszorkánypereinek vizsgálatával 2000 tavaszától foglalkozom. A hódmezővásárhelyi boszorkányperек elemzése következtében tudatosult bennem, hogy a forrás nem csak, és nem elsősorban csak a helyi hiedelemrendszer rekonstruálásában adhat hiteles vagy kevésbé hiteles képet. A népi társadalom „mágikus világképe” („magische Volkskultur”) és az azt meghatározó szereplők mellett ezekből a perекből értesülhetünk a hódmezővásárhelyi társadalom világképének és közvetlen környezetének bizonyos szegmenseiről (pl.: társadalmi szereplők, betegségekről alkotott kép, eseménytörténeti ismeretek stb.).¹ A boszorkányperек ilyen irányú értelmezése mentén *a helyi boszorkányvadászkodásokban megjelenő bevádolt személyek és sértettek viszonyának felderítésére, konfliktusaik megismerésére tettem kísérletet.* Jelen tanulmányomban elsősorban a népi gyógyászat és a boszorkányság összefüggésében a helyi, korabeli egészségügyi kultúra vizsgálatára törekszem.

Hódmezővásárhely a Tisza völgye és a Békés-Csanádi-hátság találkozásánál fekszik, a Tiszától és a Maros folyók között.² Az ősi Vásárhelyt a legrégebb okmányok 1266-ból „Visarahelly” névvel említik, mely ezt követően Wasarhel, Vasarhel, Hod Vasarhely, majd 1601-ben Hódmezővásárhely névalakváltozatokban jelent meg. „Hód-Mezo-Vásárhely város nevezetét vette az alatta elnyúló, s mindkét végével nyugatra kanyarodó félhold alakú tótól, vette továbbá azon szép róna mezősegről, melyen határa több mértföldre elterül, ‘s végül mondhatni – az egész vidéken vásártartásra legalkalmasabb helyzetéről”,³ azaz a város nevének jelentése nem más, mint a „Hód tava melletti mezőváros”.⁴ A város nádas-mocsaras területekkel volt körülvéve, valamint természetes erdei növényzet jellemezte.⁵

A hódoltság idején Hódmezővásárhely és a környező települések lakosságának a pénzbeni és a természetbeni juttatások mellett kellett elviselnie a folyamatosan dúló háborúkat (pl.: a Thököly-féle felkelés), a török és tatár csapatok pusztításait (pl.: 1693-ban), valamint a török kiűzése céljából folytatott harcokat (1685-1697).⁶ A lakosság helyzetének ellehetetlenülése odáig vezetett, hogy a város 1695-ben teljesen elnéptelenedett, s az 1698-tól meginduló visszatelepülések több évtized múltán, pontosan a boszorkányvadászkodások idején vettek nagyobb lendületet. A századfordulón

¹ A 2002-es évré, az SZTE néprajz szakán Sz. Kristóf Ildikó témavezető irányításával elkészült szakdolgozatomban megismerkedhetünk egyes vásárhelyi emberek, vagy egyes embercsoportok mindennapjaival és a hétköznapjaik során jelentkező konfliktushelyzeteikkel. Sándor B. 2002. – Kézirat.

² Soós J. 1979. 43.

³ Soós J. 1979. 43.

⁴ Erdei F. 1971. 181.

⁵ Ormos P. 1971. 161., Hódmezővásárhely története I. (1984) 101-106.

⁶ Futó M. 1897. 36., Hódmezővásárhely története I. (1984) 319-346., Szeremlei S. IV. 1911. 115-120.

több tulajdonos egyszerre birtokolta a várost, így a katolikus Bercsényi Miklós (királyi főhadbiztos, szegedi kapitány), Schlick Lipót (császári tábornok), valamint a Német lovagrend. 1723-ban a terület kizárólagos tulajdonosa a Károlyi család lett, mivel Károlyi Sándor Hódmezővásárhelyt és a hozzá tartozó csongrádi uradalmat ekkor vásárolta meg.⁷ A lakosság kegyeiért versenyző földesuraknak köszönhetően a város viszonylag függetlenül fejlődhetett.⁸

A svájci irányú reformáció térhódítása a településen igen korai időszakra tehető.⁹ Hódmezővásárhely 17. század végétől meginduló visszatelepülésétől kezdve, a korábban szinte teljesen homogén, magyar nemzetiségű református törzslakosság az 1760-as évekre jelentősen átalakult.¹⁰ A földesurak által engedélyezett szabad vallásgyakorlat miatt a lakosságot vallásáért nem zaklatták. Közeleli és távoli településekről érkező, református és evangélikus felekezeti betelepülőket fogadtak be.¹¹ A török hódoltság megszűnését követően a császári kormány és vele együtt az általa pártfogolt katolikus egyház hatalma felerősödött, s ez időbeli csúszással ugyan, de az akkor még többségében református Hódmezővásárhelyen is éreztette hatását.¹² A város a szegedi kincstár igazgatása alá került, akkor amikor a lakosság alapvetően Debrecenhez kötődött.

Az ország minden tájáról érkeztek magyar nemzetiségűek, s kisebb számban szerbek, románok, szlávok és németek.¹³ A város népességének a jelentősebb keveredése, kicserélődése alapvetően a század második felére teljesedett ki. A lakosság lassú, számbeli gyarapodása során a vizsgált időszakban egy folyamatosan változó társadalmi közeget találhattam.

A város gazdasági életét döntően az a tény befolyásolta, hogy a késő középkorban meginduló mezővárosiasodás, valamint a katonai események következtében meginduló népesség-beáramlás miatt a település kiterjedt határra tett szert. Hódmezővásárhelyen a nyomásos földművelésre és az állattenyésztésre épülő határhasználat alakult ki a 16-17. századra.¹⁴ Mindkét században a marhatenyésztés képezte a gazdasági élet alapját, mindamelllett, hogy szükséglet-kielégítés végett gabonát is termeltek és szőlőt is műveltek. Hódmezővásárhely gazdasága évszázadokon keresztül – boszorkánypercek tanúsága szerint is¹⁵ – agrárjellegűt öltött.¹⁶ A mezőgazdasági áru-termelés keretén belül az állattartás (extenzív állattenyésztés a külső legelőkön, illetve távoli pusztákon) és a kereskedelem, valamint ezen túl a mezőgazdasági alapanyagokat feldolgozó ipar vált dominánssá egészen a 18. század közepéig. Ekkor kezdődött

⁷ Szeremlei S. I. 1927. 96-102., 108., Fejérváry J. 1893. 13., Szeremlei S. V. 1913. 635-636., 884-887., Hódmezővásárhely története I. (1984) Időrendi áttekintés 701-736.

⁸ Szeremlei S. IV. 1911. 87, 121., Szeremlei S. I. 1927. 30-72., 158., Zsilinszky M. II. 1900. 110-111., Szeremlei S. II. 1938. 35-37., Szeremlei S. V. 1913. 623.

⁹ Szeremlei S. V. 1913. 634-635.

¹⁰ Sándor B. 2002. 9-15.

¹¹ Sándor B. 2002. 9-15.

¹² Futó M. 1897. 43., Hódmezővásárhely története I. 1984. 363-382., Szeremlei IV. (1911) 97-102.

¹³ Hódmezővásárhely története I. 1984. 363-382., Szeremlei IV. 1911. 87-88., 93-94., 97., 121-122., Szeremlei S. V. 1913. 656-687.

¹⁴ Herczeg M. 1974. 5-24., Nagy Gy. 1975. 13-14., Kósa L. 1998. 74-85, 104-113.

¹⁵ Sándor B. 2002. 15-17.

¹⁶ Erdei F. 1971., Hódmezővásárhely története I. 1984. 347-448.

meg a szemtermelésre való átállás, fokozatosan háttérbe szorítva ezzel az állattartás addigi formáját.

A térségben, közel kétszáz év alatt, több tényező együttes hatására (a birtokszerkezet, a birtoklás módja és jogviszonya, a törzslakosság melletti viszonylag nagy népesség-beáramlás, a földrajzi nyitottság stb.) nagy iramú fejlődés ment végbe. A konzerváló tényezők hiánya *vezethetett odáig, hogy az újabb lehetőségek, és az általuk létrehozott fejlődési irányvonalak alkalmat nyerhettek a megvalósulásra.* A változás a parasztpolgárosodás irányát mutatta. Ebben a változásokkal teljes időszakban fordultak elő a boszorkánypercek, egy olyan helyen, ahol a jó minőségű föld és a nagy kiterjedésű puszták az emberek megélhetését biztosíthatták volna.

A helyi eseménytörténet alapján megvizsgáltam a megfoghatatlan eredetű, de az emberek életében mindenképpen kedvezőtlenül ható eseményeket (pl.: feudális restaurációs törekvések), és a közvetlenül magyarázható háborús és hadi eseményeket is (pl.: 1703-1711 Rákóczi-féle szabadságharc).¹⁷ Ez utóbbiakat úgy találtam, hogy a külső veszélyek, a háborús pusztítások okozta embervesztés, a tönkretett vagy elvitt termés okozta fokozódó létbizonytalanság áttételesen az emberek félelemérzetére hathatott. Az emberek lelkiállapotát befolyásoló események ha közvetlenül ugyan nem is, de közvetett módon igenis befolyásoló erővel bírhattak a boszorkányvadaskodások során.

A nép körében megfoghatatlan eredetűnek vélt történések egyike az időjárás alakulása, pontosabban az időjárás hirtelen, előre ki nem számítható, negatív változása. Christian Pfister délkelet-németországi időjárás-kutatása 1702-1730 között egy felmelegedési időszakot mutatott, míg ezt követően száraz, hideg telekről valamint nedves, meleg nyarokról beszélt.¹⁸ Bár figyelembe kell venni, hogy ezek az évszámok a földrajzilag távoli Délkelet-Németországra vonatkoztatva jelentek meg, mégis az általános felmelegedés és az általános lehülés Európa különböző területein közel egyidőben teljesedett ki. Hódmezővásárhely szélsőséges időjárási viszonyairól csak elszórt adatok, olykor egy-egy boszorkányper alapján kaphatunk képet.¹⁹

1707. március 9-én Károlyi Sándor jegyezte fel, hogy „*Volt nagy fergeteg és fagy*”.²⁰ Szintén Károlyi Sándor földbirtokos Önéletírása tudatja velünk, hogy 1727. április 19-én „*Rút idő lévén...*”, valamint azt is, hogy ugyanezen év július 5-én „*az nagy eső miá ki sem mehettünk*”. Aszály és áradás, azaz a szárazság és az árvíz mellett a szokatlanul kemény telek, és a kiszámíthatatlan nyári időjárási viszonyok jellemezték Hódmezővásárhelyt. Egy ilyen társadalmi, és szokatlan időjárási közegben megjelenő pestisjárvány csak fokozhatta az egyénekben megbúvó feszültséget. 1708. november 23-tól 1709 tavaszáig datálják a pestis hódmezővásárhelyi pusztítását.²¹

Megismerve az akkori időjárási viszonyokat, nem meglepő tehát, ha az ezzel együtt fellépő agrárkrízis inséges időszakot eredményezhetett. A krízishelyzetből adódó táplálkozási szokások megváltozása, és az egészségi állapotok megromlása (alultápláltság, éhínség) az egyébként is rossz egészségügyi viszonyokra is erősen

¹⁷ Sándor B. 2002. 5. Fejezet.

¹⁸ Behringer, W. 1990. 365.

¹⁹ Például Zsilinszky Mihály: Csongrád megye története 1-3. köt. Bp. 1900.

²⁰ Réthy A. I. 1970. 140., Károlyi S. I. 1865. 185.

²¹ Szeremlei S. I. 1927. 96-114., Hódmezővásárhely története I. 1984. 319-346, 701-736.

hatott. Az ilyen körülmények között fellépő járványok nagyobb erejű pusztítása tehát kézenfekvő volt.²² 1732 és 1734 között az erős tél, valamint a szokatlan időjárási viszonyok következtében éhínség jelentkezett. Az alapvetően agrártársadalomként definiálható hódmezővásárhelyi népesség helyzetét tovább nehezítette, hogy az időjárási viszonyok következményeként nemcsak terményeik, hanem állataik is folyamatos pusztulásnak voltak kitéve. 1731-re 3810 szarvasmarhát írtak össze, míg 1712-ben ennek majdnem négyszeresével (12194 db) rendelkeztek a város lakói.²³ A juh- és a lóállomány is jelentősen megcsappant, hiszen az előbbi – az említett évekre vonatkoztatva – 31698-ról 7220-ra, az utóbbi 6009-ről 1909-re fogyatkozott meg.²⁴ A városban 1734-től van adat arról, hogy éveken keresztül *marhavész* pusztított. A legyengült, és betegségre inkább hajlamos városi lakosságnak az 1732-ben kitörő pestisjárvánnyal is meg kellett birkóznia.²⁵

Debrecenben és Bihar vármegyében az 1738/41-es pestisjárvány időszakában érződött leginkább a természeti katasztrófák boszorkányüldözésre gyakorolt hatása.²⁶ Az országos méretű pestisjárvány 1738-ban Hódmezővásárhelyt is elérte. 1738-ban és 1739-ben nemcsak emberáldozatokkal kellett számolni, hanem jelentős mértékben a *dögvész* megjelenésével is. Csongrád megyében a pestis emberekre mért pusztítása 15,4%-ban határozható meg.²⁷ Ha mindehhez hozzátesszük az ezzel párhuzamosan jelentkező marhavészt, valamint az 1737-től 1744-ig elsősorban a gyermekek között pusztító himlőjárványt, akkor igencsak lesújtó kép tárul elénk.²⁸ Maga az időjárás sem volt kedvező, hiszen Borsos János boszorkánysággal bevádolt gazda 1739-es perében arról értesülhetünk, hogy a „*vén Borsos*” aszályt hoz. Egyik tanú szerint „*mostanyi Esztendővel való szárazságban egykor szép csendes Esső kezdett vala esni, mellyet az Hazban való fekvésében eszre vevén Borsos Janos... akoron föl vetvén maga szemeit az Fellyegekre... az Essős azon szok után mindgyárason megh állott*”,²⁹ vagy „*midőn az esső leg szükségesebb lett volna, szépen bé borúlván az ég essőre vólt az idő... a fölhő el oszlott, és esső leg szükségesbb időben is két, három holnapig sem lehetett*”.³⁰ A perben olvashatjuk magának Borsos Jánosnak a véleményét is, miszerint „*mit féltek az Essőtől hiszem könnyű az Essőt meg fordítani*”.³¹ 1739-ben Gémes Györgyné, Szabó Anna boszorkányperében ez áll: „*olykor midőn esső akart lenni, csak futkosott a Deutruban nevezett Gémesné az házbúl ki bé az akolba, de ott mit csinált nem tudja; de az esső el múlt...*”³² Az 1739-es évet követő év az aszály helyett vízáradást és dögvészt hozott a városra. Ezt támasztja alá, hogy egy 1740-es perben a következő szerepel: „*most midőn a Víz áradás volt*”.³³ Ugyancsak ezt erősíti meg az

²² Kristóf I. 1990a. 120-121., Behringer, W. 1990. 366-371, 379.

²³ Szeremlei S. IV. 1911. 247.

²⁴ Szeremlei S. IV. 1911. 247.

²⁵ Hódmezővásárhely története I. 1984. 363.

²⁶ Kristóf I. 1990a. 120.

²⁷ Dávid Z. 1973. 75-130.

²⁸ Hódmezővásárhely története I. 1984. 347-448.

²⁹ Schram I. 1984. 257., Ld. Függelék: 17.

³⁰ Schram I. 1984. 258., Ld. Függelék: 17.

³¹ Schram I. 1984. 258., Ld. Függelék: 17.

³² Schram I. 1984. 260., Ld. Függelék: 16.

³³ Schram I. 1984. 266., Ld. Függelék: 20.

imént már említett Borsos János (1739) vádlott egyik lakója. Elbeszélése szerint, amikor öt év együttélés után Borsos Jánostól saját házába költözött, akkor „*azonnal 13 darab Szarvas Marhaja dög által el veszett 75 szambúl álló juhaival edgyütt holott akoron az Marhaknak legh kisebb döge sem volt*”.³⁴

A város természeti katasztrófáktól és járványos megbetegedésektől az 1750-es években sem mentesült. A krónikák szerint 1750-ben és 1751-ben áradás fenyegette. 1746-os év után 1751-ben újból tűzvész pusztított, a város majdnem egészen leégett.³⁵ Ugyancsak az 1751-es évben a lakosság állatállománya között a dögvész szedte az áldozatait. 1755-ben és 1758-ban aszályos évszakok váltják egymást. Kozma Istvánnét 1758-ban azzal vádolták meg, hogy miatta nem lett eső. Az asszony elismerte ezt, és vallomásában ezt olvashatjuk: „*A Felhőket és essőketis meg tudjuk tartoztatni... az Ördög velünk vagyon, el viszen bennünket Istálóban vagy akolban, és otthan meg keni két ujjunkat; fel fogjuk mindennémü ruhánkat az Fejünkre mezitelen farral fordúlván a Felhőknek átkot mondunk, a két meg kent ujjunkkal a felhőt fenyegetvén, ilyen átkot mondunk: Szakadjatok el Felhők, ne légyen esső Keresztyén Emberre... hogy semmije ne légyen a Keresztényeknek*”.³⁶ Ebben az időben az emberek kenyér hiányában gyökérrel táplálkoztak, jószágaikat pedig más vidéken legeltették.³⁷ Korszakunk legutolsó említésre méltó természeti eseménye az 1763-as földrengés.

A kiszámíthatatlan időjárás okozta pusztítás, a válság során felerősödő halálórási arány (éhínség, járvány), az ennek függvényében formálódó közhangulat, valamint a szomszédos területek boszorkányvádjai a helyi közösségekben sajátos folyamatot indítottak el.³⁸ A lappangó ellentétek felszínre kerülését az egyéni fenyegetettség érzése, és az egyéni életutak törése indukálta. A város 18. századi történetében lezajló boszorkányüldözés és helyi eseménytörténet, mind a németországi, mind pedig a hasonló hazai kutatások eredményeit alátámasztja. Az alapvetően agrárjellegű társadalomban a gazdasági szerkezetváltás okozta „kétségbeesés” (nagybani állattartás válsága), valamint a századelőtől formálódó társadalomkép (migráció) egészült ki a fent vázolt természeti katasztrófákkal, tűzvésszel és járványos megbetegedésekkel. Egy ilyen kétségekkel és feszültségekkel terhelt, összetettebb társadalmi kontextusban igény alakulhatott ki arra, hogy az embereket ért bajokra, az új és a régi közötti ellentétekre, valamint a változás okozta nehézségekre felelősöket találjanak. Megindult, vagy az események függvényében felerősödött a boszorkányok felelősségre vonása.

„...nem tudhatták, miből történt legyen rajta, ki köszvénynek, ki más nyavalyának állította lenni...”³⁹ A város közegészségügyi helyzete a 18. században.

1526-ot követően az egészségügyi viszonyokban jelentős változások következtek be. A török seregek magyarországi jelenléte, és folytonos portyázása a keleti járványok behurcolásával járt. Az ország déli és alföldi részein hatalmas területek váltak

³⁴ Schram I. 1984. 257., Ld. Függelék: 17.

³⁵ Zsilinczky M. II. 1900. 83.

³⁶ Schram F. I. 1983. 343., Ld. Függelék: 40.

³⁷ Zsilinczky M. II. 1900. 82.

³⁸ Vö. Behringer, W. 1990. 378-379., Behringer, W. 1987. 400-430.

³⁹ Schram F. I. 1983. 309., Ld. Függelék: 37.

néptelenné, ahol helyenként vadvizek és mocsári részek alakultak ki.⁴⁰ A fertőzések kialakulását és terjedését azonban nemcsak az egészségtelen táji, hanem az éghajlati viszonyok is elősegítették. Korabeli külföldi írók közül egyesek nagyon ritkának, mások vastagnak, melegnek és párásnak írták hazánk levegőjét.⁴¹ Különböző fertőzéseket terjesztő állatok (pl.: tetű, bolha, szúnyog, légy) és egyéb kártékony rovarok nagy számban jelentek meg.⁴² Molnár Gyula Konyáron végzett, a 18. századi egészségügyi körülményeket elemző kutatásai alapján az imént elmondottakat még a következőkkel egészíthetjük ki. A lakosság rossz minőségű vizet fogyasztott (akár vadvíz, akár ivóvíz volt), és igénytelen lakásviszonyok között élt. A döngölt padlójú épületeknél nem csak a talajvíz jelentett gondot, hanem az is, hogy a ház lakói szellőtetés nélkül, túlszűfolttságban éltek mindennapjaikat.⁴³

Az egészségtelen táji és éghajlati viszonyok a mindennapi élet rossz higiéniai viszonyaival, helytelen táplálkozási szokásaival, sajátos betegség- és egészség szemléletével („öngyógyító kultúra”)⁴⁴ is kiegészültek. Az állandósult hadszíntér, a katonatartási terhek és adók emelése, a járványok és más, a lakosság teherbíró képességére negatív irányba ható események a „közegészségügy” teljes összeomlása felé vezettek. Így kaphattak nagy teret a laikus gyógyítók, hagyományos gyógyítók, avagy népi orvosok.⁴⁵ A tömeggyógyítást a „kurityolók”, „olajkárok”, „habán doktorkodók”, „hóhérok”, „Tudós” „tudákos asszonyok”, „Füves, kenő, vagy kentefitélő, hagymázmérő, kötő, kantaires asszonyok” látták el.⁴⁶ A társadalom egészségkultúrája, valamint reális szükséglet hívta életre és engedte működni a jelentősebb számra emelkedő népi orvosok körét.⁴⁷

Szeremlei Sámuel és Ormos Pál helyi közegészségügyi viszonyokat taglaló írásai szerint Hódmezővásárhelyt egészen a 19. századig nem volt orvos.⁴⁸ Ennek oka a népi hiedelem és a tudományos elmélet között feszülő ellentét, és az általános orvoshiány egyaránt lehetett.⁴⁹ Várkonyi Ágnes a magyarországi közgyógyítás változásának az 1730-1740-es éveket nevezi meg, bár megjegyzi, hogy a nép ebben az időszakban még nem akarta elfogadni az új orvosokat.⁵⁰ Friedrich Ildikó szerint a hivatásos gyógyítók tevékenységét az emberek megfizethetetlen fényűzésnek, árucikknek tekintették. Ugyancsak nehezítette az orvosok helyzetét a társadalmi különállás (társadalmi ellentét és társadalmi előítélet, amennyiben a szegény–gazdag, a tanult–tanulatlan kettősségét vesszük), valamint a jószágnak az emberi élettel szembeni elsősége.⁵¹

⁴⁰ Héjja P. é. n. 389. In: Magyar művelődéstörténet (szerk. Domanovszky Sándor) 3. A kereszténység védőbástyája

⁴¹ Szeremlei S. 4. 1911. 133-134.

⁴² Szeremlei S. 4. 1911. 134.; Molnár Gy. 1968. 85.

⁴³ Molnár Gy. 1968. 85-87.

⁴⁴ Várkonyi Á. 1990. 391.

⁴⁵ Várkonyi Á. 1990. 388., 419.; Héjja P. 401. In: Magyar művelődéstörténet (szerk. Domanovszky Sándor) 3.

⁴⁶ Héjja P. 401-402. In: Magyar művelődéstörténet (szerk. Domanovszky Sándor) 3.

⁴⁷ Várkonyi Á. 1990. 388.

⁴⁸ Szeremlei S. IV. 1911. 133-143., Ormos P. 1971. 162-163.

⁴⁹ Friedrich I. 1977. 65-89., R. Várkonyi Á. 1990. 385-394.

⁵⁰ Várkonyi Á. 1990. 385.

⁵¹ Ez utóbbit nevezi Friedrich vulgáris „prakticizmusnak”. Friedrich I. 1977. 65-89.

Az állatállomány pénzértéke, tehát a betegségek anyagi vonzata mellett a vallás kínálta magyarázat (Isten akaratából történt) és az évszázadok alatt rögzült szokásjog együttesen befolyásolták a közegészségügy fejlődését. A szellemi és az anyagi eredetű ellentétek mellett a hagyomány és a nyelvi különbségek (német eredet) is gátat vetettek annak, hogy a hivatásos orvosok kapcsolatot tudjanak teremteni a babonás szemléletű, az új eljárások iránt bizalmatlan, gyanakvó köznéppel. A tudomány, és ezen belül az orvostudomány által kínált racionalizmus igencsak távol állhatott a – társadalom döntő többségét alkotó – köznéptől, és az általuk a mindennapi életben fenntartott babonáktól.⁵² Az orvostudomány akkori helyzete, és a falusi ember szemlélete tükröződik Szeremlei Sámuelnek a hódmezővásárhelyi viszonyok kapcsán tett megjegyzéseiben is: „Az élettartam és erő növeléséhez az orvosi tudomány mivel sem járult... A közönség nem ismert igazi orvosdoktor, nem is vágyódott érte s a gyógyítók munkáját igen kevésre becsülte”.⁵³

Talán ezzel magyarázható, hogy 1724-től csak egy német orvos, 1744-től Boros János „baromorvos”, majd 1775-től Kis János sebész tevékenykedett Hódmezővásárhelyt. A városba 1779-től a megye sebésze, Krenaisser János (német borbély), majd a 90-es évektől további két-három magyar borbély telepedett le. A város orvosi ellátottsága erősen ingadozó volt, s az orvoshiányból adódó állapotokat borbélysebészek működésével igyekeztek enyhíteni.⁵⁴ A képzett orvosok, avagy borbélyok a különböző külső „nyavalyákat” elsősorban kézzel gyógyították. A borbély céh által előírt sebészvizsga megfogalmazása szerint: „Öten vannak azok p. o. [betegségek] A Sebek, Törések, Ficzomodások, Daganatok, Kelevények, vagy Fekélyek.”⁵⁵ A borbélyok látták el a sebek, fakadékok, kutyamarások, csonttörések és egyéb betegségek gyógyítását.⁵⁶ Kevés számuk miatt a bábák és a javasasszonyok működése volt gyakori, „kik kenéssel, füröztetéssel s a legkülönfélébb belső gyógyszerekkel és írakkal igyekeztek a betegségek erejét megtörni”.⁵⁷ Némelyek gyógyfürdőkbe (Várad, Balaton) jártak, baromorvost vagy vándor orvosokat kerestek fel, hogy egészségüket visszanyerjék.⁵⁸

Ormos Pál szerint „a lakosság társadalmi viszonyai, a környezet, a lakások, az egyes társadalmi osztályok vagyoni és műveltségi színvonala és az orvostudomány mindenkor helyzete együttesen szabták meg a lakosság egészségügyi állapotát”.⁵⁹ Szeremlei Sámuel a korabeli forrásokra hivatkozva még úgy vélte, hogy az egészségtelen levegő, a nagy szelek, a föld nedvessége és melegsége, valamint „az egészségtelen építkezési mód, a helytelen öltözködés, a tollas ágynemű, a szeszes italok és az orvosi ápolás hiánya s elhanyagolása”,⁶⁰ valamint a jószágtartás együttesen eredményezte a rossz közegészségügyi viszonyokat. Hódmezővásárhelyt a 18. század vé-

⁵² Friedrich I. 1977. 70-80.

⁵³ Szeremlei S. IV. 1911. 144-145.

⁵⁴ Szeremlei S. IV. 1911. 133-145., Ormos P. 1971. 162-163.

⁵⁵ Jáki Gy. 1955. 17, 19.

⁵⁶ Szeremlei S. IV. 1911. 145.

⁵⁷ Szeremlei S. IV. 1911. 144.

⁵⁸ Szeremlei S. IV. 1911. 145.

⁵⁹ Ormos P. 1971. 162.

⁶⁰ Szeremlei S. IV. 1911. 141.

géig fennmaradó orvoshiány, valamint a szélsőséges időjárás okozta vízáradás és aszály, az emberek és állatok alultápláltsága, éhínsége azok egészségi állapotának romlásához vezetett. Ilyen körülmények között a betegségre való hajlam fokozottabb mértékben jelentkezhetett. Az egészségtelen levegő okozta megbetegedések, úgy mint *pokolvar*, rák, *szerecsétlen szülés*, *szívfájdalom*, továbbá a gyakori ájuldozás mellett jelentős volt a talajvíz és rossz ivóvíz okozta nátha, *csúz*, köszvény és bőrküítés. A ragályos és járványos betegségek (himlő), valamint a pestis pusztítása ínséges időkben igen gyakori jelenség volt.⁶¹

A korabeli egészségügyi viszonyok javítása érdekében a népi gyógyászat képviselőinek tehát nemcsak országos viszonylatban, hanem városunkban is igen jelentős szerep juthatott.

A lakosság gyógyítási szokásai a 18. századi Hódmezővásárhelyt

A periratok elemzésekor elsőként a vádlottokról szerettem volna minél többet megtudni. A perek vádlottainak személyi és társadalmi jellemvonásait önmagukban, a tanúkihallgatási jegyzőkönyvek, valamint a benignum és a tortúra examenek figyelembevételével vizsgáltam. A boszorkányság gyanújával perbe fogott személyek nem, kor, családi állapot szerinti megoszlása mellett, a vallási hovatartozásukat, a nemzetiiségüket és viszonylagos vagyoni helyzetüket korábban már áttekintettem és arról táblázatot szerkesztettem.⁶²

A hódmezővásárhelyi boszorkányperek elemzését kiegészítettem a szakirodalomból kapott információkkal. A források minél teljesebb körű feltárása érdekében az eddig ismert források összegyűjtése mellett saját levéltári kutatást folytattam. A városi levéltár jegyzőkönyvei között három 18. századi pert találtam.⁶³ Ezeket az eddig megjelent periratokkal,⁶⁴ valamint a Tóth G. Péter által szerkesztett A magyarországi boszorkányság forrásainak katasztere 1408-1848 című kiadvány Csongrád vármegyei részében közölt nevekkel egyeztettem.⁶⁵ Az általam megtalált három per közül kettőt a Schram Ferenc által összeállított forráskiadvány is közöl,⁶⁶ ezzel szemben a megmaradt egyről⁶⁷ csak másodlagos forrásban találtam utalást. Szeremlei Sámuel hivatkozik egy 1724-es boszorkánysággal kapcsolatos tanúkihallgatásra is, bár erre a lefolytatott perre eddig nem találtam rá.⁶⁸

⁶¹ Szeremlei S. IV. (1911) 135.

⁶² Sándor B. 2002. 4. fejezet 50-64., Függelék.

⁶³ Csml, Hódmezővásárhely jkvek vár. ltr. Rvi. II. cs. 28, 30, 32 sz.; Szel János 1732, Samu Jánosné 1732, Tóth Mihályné 1732; Ld. Függelék: 8, 9, 10.

⁶⁴ Schram Ferenc: Magyarországi boszorkányperek. 1529-1768. 1-3. köt. 1970. Bp.; A magyarországi boszorkányság forrásai (szerk. Bessenyei József) I-II. köt. 1997.; Komáromy Andor: Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. 1910. Bp.; Laufenaier Károly: A mult századi boszorkányperek Hódmezővásárhelyt. 1898. Kézirat. ill. Laufenaier Károly: Előadások az idegélet világból I. 1899. Bp.; Klaniczay-Kristóf-Pócs: Magyarországi boszorkányperek. Kisebb forráskiadványok gyűjteménye. 1998. Bp.

⁶⁵ Bp.-Veszprém 2000.

⁶⁶ Ld. Függelék: 9, 10.

⁶⁷ Szeremlei S. II. 1938. 109.

⁶⁸ Szeremlei S. II. 1938. 109.

A hódmezővásárhelyi források között az első boszorkányper 1729-ben fordul elő, míg a legutolsó 1762-ben. 1763-ban további két, „boszorkányozás” miatti becsületsértési per indult még. Kutatásom során 31, **1729 és 1763 között** lefolytatott boszorkányper, és 4 becsületsértési pert találtam. A 31 boszorkányper mögött azonban jóval több, szám szerint 41 bevádolt személyről van tudomásom. A több mint 30 év alatt 6 esetben fordult elő, hogy a városi törvényhozás előtt egyszerre több vádlottnak is felelnie kellett vélt vagy valós tettéért.

A közegészségügy vizsgálata során csak azokkal a peres eljárásokkal foglalkoztam, amelyekben bábákkal és gyógyítókkal, valamint betegségekkel, gyógynövényekkel és egyéb gyógyító eljárásokkal találkoztam. Ennek alapján kizártam a 4 becsületsértési peren túl további 14 fő ellen indult eljárást is. A 27 megmaradt periratban szereplő vádlott közül 20 fő esetében úgy véltem, hogy azok „*Orvos Asszonyok*”, „*bába hivatalban*” lévőek vagy gyógyítók lehettek. 6 fő boszorkányperében olyan ismeretek fordultak elő, amelyek az orvoslás témakörét érintették, annak megismeréséhez hozzájárultak.⁶⁹

„Legelőször úgy kezdé orvoslását, hogy a földre keresztet hánya, s megparancsolá a tanunak hogy ártán hájat hozna néki, amelyből más főekkel együtt zsírt csinál a gyermek orvoslására.”⁷⁰ A közösség gyógyító eljárásai.

Hódmezővásárhelyt a vádlottak között figyelemre méltóan magas a gyógyítók száma (41-ből 20 fő, azaz közel 50%). Közöttük 19 nő és csak egy férfi volt.⁷¹ Egyes területek, úgy mint Nyitra és Zala megyék vádlottai között csekély számú kuruzslót és gyógyítót találunk,⁷² szemben Debrecen városával. Kristóf Ildikó a debreceni boszorkányperекnél 30,70%-ban gyógyító, és 4,72%-ban bábamesterséget folytató vádlottról számol be.⁷³ Behringer hasonló délkelet-németországi vizsgálatában kimutatta, hogy a boszorkányok ellen emelt klasszikus vád az időjárás befolyásolása, valamint az emberek és állatok megbetegedését okozó rosszindulatú varázslás volt.⁷⁴

Tanulmányom tárgya az általam kiválasztott város egészségügyi kultúrája, ezért a gyógyítók vizsgálatakor igen tágan értelmeztem a gyógyítással foglalkozó személyek körét, azaz bármilyen orvoslási módot (pl.: ráolvasást, érvágást stb.) is használt egy illető, *gyógyító*nak minősítettem. Egyértelműen a népi gyógyítók közé soroltam azokat, akiket a perekben „orvos”, „tudós” jelzővel illettek, valamint akikről több esetben is kiderült, hogy őket rendszeresen betegekhez hívták. Ugyanakkor ide soroltam azokat is, akik nem rendszeresen, hanem alkalmanként egy-egy „orvosi” esetet

⁶⁹ A hódmezővásárhelyi boszorkányüldözés legfőbb jellemzőiről táblázatot szerkesztettem. A táblázat „foglalkozás, mágikus mesterség” sorában kiemeltem hat olyan pert, amelyben érintenek különböző gyógyítási szokást, ezért a „foglalkozás, mágikus mesterség” sorának megfelelő helyén ezt szögletes zárójelben, felkiáltójellel jeleztem.

⁷⁰ Bessenyei J. I. 1997. 211., Ld. Függelék: I/27.

⁷¹ Schram Ferenc szerint a boszorkányperekben „a vádlottak foglalkozását tekintve nagyon sok a bába, javasasszony”. Schram F. III. (1982) 20-24.

⁷² Schram F. III. 1982. 21.

⁷³ Kristóf I. 1990. 143., Kristóf I. 1990. 449-462.

⁷⁴ Behringer, W. 1990. 367., Behringer, W. 1987. 400-430.

elláttak. Figyelembe vettem a boszorkányperekben előforduló, más gyógyítókat, esetleg általuk alkalmazott gyógymódokat is, amennyiben valamelyik helybeli betegségének az orvoslására irányult.

A boszorkányperek kárvallottainak és vádlottainak elbeszélése alapján két személyt tekinthettem hivatalos bábának, így Szabó Ferencnét (1740), valamint a többszörösen is perbefogott Vörös Jánosnét (1755). Az asszony 1744-ben még Vácott került bíróság elé, többek között bábamestersége miatt. A perekben – a megnevezésük alapján – három személyről derült ki, hogy a hódmezővásárhelyi lakosok körében mint népi gyógyítók lehettek híresek. 1744-ben együtt került vád alá az „*orvos Asszony*”⁷⁵-nak nevezett Csóné, valamint Kos Dorottyá, akiről azt mondták, hogy „*eő applikáltatott a Páciensek megh vizsgálására*”.⁷⁶ 1756-ban a „*Híres Orvos*”-nak mondott Szabó Istvánnét is boszorkánysággal vádolták. Miként a perirat benignum examenjéből kiderül, a derecskei (Bihar megye) származású asszony korábban már fogva volt. Még Bihar megyében történt, hogy a dohánylevéllel, fürdővel és kötözéssel gyógyító asszony nemcsak „*a Szomszéd Hellysegekben külömb külömbféle Nyavalyákat [járt] gyógyítani*”,⁷⁷ hanem egy debreceni piarista fráter gyógyítását is ellátta. Az asszonyt időközben kérte fel a városi tisztségviselő Csanádi Ferenc úr a saját maga orvoslására. „*Hányástól valót*” kért, „*mondván hogy ő mindjárt meg gyógyulna ha ő hányhatna*”.⁷⁸ Mivel az ital elfogyasztása után Csanádi Ferenc egy órán belül meghalt,⁷⁹ annak rokonai a városházán megvizsgáltatták azt. A dohánylevélből készült italtól a hivatalos doktorok („*Doctor Faber*”) és borbélyok („*Borbély Czeh*”) úgy vélekedtek, hogy mercurius⁸⁰ volt benne. Ezek szerint az elhunyt Csanádit halála előtt méreggel itatták meg. A gyilkossággal megvádolt Szabó Istvánné korábban is orvoslásért volt fogva (Derecskén 11 hétig), de a súlyos vád következtében, mint mondja „*kéntelen voltam Debreczeni Asylumban maradni mind addig valamig jó Emlékezetü Felseges Cárol Császár Urunk eő Felsegetül Protectionalis Levelet ki nem nyertem*”.⁸¹ Szabó Istvánné a levél megszerzése után, mint mondta, békességben élt.

A periratok tanúsága szerint a bábákon és orvosasszonyokon kívül a városban volt pénzért orvosló (Tóth Mihályné 1732) vagy a boszorkányok rontásának vélt betegségeket pénzért gyógyító személy (Szűcs Istvánné 1749, Fekete Mártonné 1755) is. A sebeket és torkokat gyógyító Benyke Jánosné (1734) mellett az imával gyógyító Szőke Tamásnét (1749) kell még itt említeni. Az érvágással orvosló Horváth Mihályné férjével együtt került vád alá. A férj, Horváth Mihály saját bevallása szerint *kötésből* gyógyított, s azt is Franciaországban tanulta.

A boszorkányperekből megismerhetők olyan történetek, amelyekből kiderül, hogy orvoslásra szorulhatott, ha valaki nehezet emelt és megfájdult a dereka, azaz az egyik tanú „*valami nehezet emelt abból történt rajta [a betegség]*”, de az is ha valaki

⁷⁵ Schram F. I. 1984. 270., Ld. Függelék: 22.

⁷⁶ Schram F. I. 1984. 271-272., Ld. Függelék: 24.

⁷⁷ Schram F. I. 1984. 324., Ld. Függelék: 38.

⁷⁸ Schram F. I. 1984. 322., Ld. Függelék: 38.

⁷⁹ Bár nem elhanyagolható, hogy Csanádit ekkor már második alkalommal kezelte az asszony.

⁸⁰ mercurius - higany

⁸¹ Schram F. I. 1984. 322., Ld. Függelék: 38.

elesett, a csontját eltörte, „kézzúzódást” szenvedett vagy „nyakcsapja leesett”. Gémes Györgyné 1739-ben csípőficamot gyógyított. Ugyancsak gyógyítóhoz vitték azt, akinek a térde „kiment”, vagy ha a keze kificamodott, a lába „kihúzódott”. 1740-ben Szabóné peréből tudjuk, hogy az asszony helyrerakta egyik betege lábát, talán „csont-rakó” volt. Az egyik betegénél olvashatjuk a következőt is: „a Czipeje el szakasztodott a Derekátúl, öszve dagatt a fél tompora, és belől meg evesedvén, bé ette magát a bélére, onnan a száján jött ki a Matéria”.⁸² A testen előforduló sebekről, a szájnak, a lábnak és a karnak a kisebesedéséről, valamint ennek gyógyításáról négy perben (Csóné, Szabadon Istvánné, Vörös Jánosné, Katona Istvánné), öt eset kapcsán olvashatunk. Az 1744-ben vád alá helyezett Csónét egy sebes láb gyógyításához hívták. Az asszony bekötötte ugyan a sebet, de az mindig kiújult, szaporodott és „nevelkedett”.⁸³ A különböző bőrbetegségek kezelésére utal az 1744-ben perbefogott Csóné perében a „szederjes bőr”, vagy Szabó Istvánné perében (1756) a „szederjes kisgyerekek” említése.

1730-ban a Vecseri Istvánné ellen lefolytatott boszorkányperből ismert, hogy az asszonyhoz fordultak gyermektelenség (meddőség), fogcsikorgatás, étvágytalanság, valamint kézfájás miatt is. Míg valaki a meddőség miatt orvosoltatta magát,⁸⁴ addig az 1754-ben perbe fogott Mázsásné azt tudjuk meg, hogy egy terhesség esetében a magzatelhajtást (abortuszt) azért nem végezte el, mert a páciense már több hónapos terhes lehetett („a terhét is megérzette”). Gyakoriak lehetnek a szembetegségek, elsősorban is a vakság. Fejér Istvánné (1730), Csóné (1744), Szabados Istvánné (1749) perében több más betegséggel együtt szerepel a sértettek megvakulása, esetleg annak orvoslása⁸⁵. Benyke Jánosné (1734) tanúi arról számoltak be, hogy az asszony „fájós, dagadt torkot” gyógyított, vagy „sebet, torkot fakasztott”. A nátha mellett ellenszert kerestek lábfájásra (Tóth Mihályné, 1732; Ludverő Mihályné, 1740), orrvérzésre (Gémes Györgyné, 1739), csontfájásra és szájjárra (Vörös Jánosné, 1755), körrömméregre (Szabó Istvánné, 1756), kutyaharapásra és vérfolyásra (Horváth Mihályné 1750) is. Ugyancsak Horváthné perében fordul elő álmatlanság, tályog, „sertésbeli hideglelés”, valamint vérvizelés. Szabó Istvánnéhoz (1756) sokan folyamodtak orvoslás miatt, illetve maga is sokat járt gyógyítani. Az ellene folytatott perből ismert, hogy hideglelésre dohánylevelet használt. Ugyancsak hideglelésről van szó egy másik boszorkányperben (Égethő Andrásné, 1734), ahol az szerepel: „hidegh ki lelte Péntek napon”.⁸⁶ Tályogra következtethetünk Szabó Istvánné (1756) vádlottnál, akinek az egyik tanúja „kifakadt” lábról és testről beszél. Orbáncról („orbáncz”) van szó Csóné perében (1744). Itt a következőket találjuk: az egyik tanú lába „mint egy oszlop olyanra dagadott”.⁸⁷ A tanúvallomásokban gyakran utalnak pokolvarra. Az 1730-ban vádolt Fejér Istvánné tanúja szerint: „keze olyan lött mint egy fekete süveg”.⁸⁸ A

⁸² Schram F. I. 1983. 265., Ld. Függelék: 19.

⁸³ Schram F. I. 1983. 270., Ld. Függelék: 22.

⁸⁴ Vecseri Istánné 1730., Raj Andrásné 1739. pereiben

⁸⁵ 1744-ben, a Pillangóné elleni eljárásból egy lónak a szembetegsége is szerepel. Ezek szerint a ló szeme könnyes lett, meghályogosodott, majd a ló megvakult. Schram F. I. 1983. 273., Ld. Függelék: 23.

⁸⁶ Schram F. I. 1983. 247., Ld. Függelék: 13.

⁸⁷ Schram F. I. 1983. 269; Ld. Függelék: 22.

⁸⁸ Schram F. I. 1983. 234., Ld. Függelék: 7.

perek tanúsága szerint a kárvallottak egyértelmű bizonyossággal csak Benyke Jánosné (1734) és Szabó Istvánnéról (1756) állítják, hogy pokolvart gyógyítottak. Benykénéről tudjuk, hogy „pokolvart és más sebeket” orvosolt. Szabónénál „más két Legényis volt nálla akik Pokol varban voltak és azokat gyógyította”,⁸⁹ vagy „a Tanúnak Leanykaja Pokol varba lévén el vitte egyszer a Fekete Aszszonyhoz [vádolt] hogj gyógyittaná meg...”.⁹⁰

Köszvényes volt az 1732-ben vádolt Tóth Mihályné egyik tanúja. 1755-ben ugyancsak köszvényről hallhatunk. Vörös Jánosné a maga védelmére hozta fel, hogy „ama mindent csak vesztésnek mondotok tik, talán köszvényből történt, nemis egyéb bizony az, hanem köszvény”.⁹¹ A kéznek és a lábnek az összezsugorodásáról („öszve zsugorodott keze lába”), a „félrehuzatott nyakról”, valamint a „nyomorék” és a „béna” emberekről szóló leírások ugyancsak erre a betegségre következtethetnek. Ludverő Mihályné (1740) ellen tanúskodó sértettel a következő történt: „a Láb ujja kezdett fájni... csak hamar lábáról el esett, és Tizen nyólcz hétig hacsak mások nem támogatták lábára sem áthatott...”.⁹²

„S ugyan azon betegségében elméjében is meg háborodott volt” – olvashatjuk egy 1740-es periratban.⁹³ Ugyancsak az elmebajra utalnak az „eszels” (Csóné, 1744) és az „el ment az esze” (Szabóné, 1756) kifejezések is. Szabados Istvánné (1749) és Mázsás Ferencné (1752) egy-egy tanúja szédülésről, ájulásról, míg Fekete Mártonné (1755) tanúja „szívfájásról” vall. A belgyógyászat körébe tartozó nyavalyáról számolt be a Bodor Istvánné (1740) ellen lefolytatott per egyik sértettje, amikor belső részeinek a betegségről beszél. Gyermekegyi betegségre egy adatot találtam. Egy asszony keserves kínjairól olvashatjuk a következőket „a Fátens igen nagy kínnal el szülvén a gyermekét, s meg hólt”.⁹⁴ Vecseriné (1730) perében egy gyermek azért nem szopott, mert – úgy vélték, hogy – „szajat be kuczoltak”,⁹⁵ azaz szájzára volt. A korabeli nagy gyermekhalandóságra utalhatnak a „beteges Leánykája”, „Nyavalyás Leánykája” kifejezések.

Gyakran találkozhattam olyan gondolatokkal, szófordulatokkal, melyek közvetten vagy valamilyen betegség jelenlétére, annak hatására utalhattak, vagy arról tanúskodtak, hogy egy adott időszakban a körülmények, külső tényezők negatív hatása következtében az emberek szervezete legyengülhetett. A „Fatens felesége sínlődik”, „megnyomorít”, „erőtlen, alkalmatlan mindenre”, „nehéz betegségbe esett”, „nyomorék” vagy „béna” meghatározások a hódmezővásárhelyi boszorkánypereskedés egész időszaka alatt előfordultak. A rossz egészségügyi viszonyokról tanúskodnak a „nyomorúságban lévő ura” vagy a „nyolcz esztendeigh nem volt egészséghe”⁹⁶ kifejezések is.

⁸⁹ Schram F. I. 1983. 329., Ld. Függelék: 38.

⁹⁰ Schram F. I. 1983. 329., Ld. Függelék: 38.

⁹¹ Schram F. I. 1983. 309., Ld. Függelék: 37.

⁹² Schram F. I. 1983. 262., Ld. Függelék: 18.

⁹³ Schram F. I. 1983. 262.; Ld. Függelék: 18.

⁹⁴ Schram F. I. 1983. 243.; Ld. Függelék: 12.

⁹⁵ Schram F. I. 1983. 230.; Ld. Függelék: 6.

⁹⁶ Schram F. I. 1983. 279.; Ld. Függelék: 10.

A bevezetőben említett különböző krízishelyzetek alapján már ismerjük, hogy a pestis, a marhavész (dögvész), valamint a himlő járványszerűen pusztított. A pestis 1708-ban, 1709-1710-ben, 1732-ben és 1738-ban, míg a himlő 1737-től 1744-ig terjedő időszakban szedte áldozatait. 1734-től éveken át, egészen 1738-ig, majd 1751-ben marhavész ritkította a városi lakosság állapotállományát. A különböző betegségek mellett a perekben igen gyakran beszélnek járványos és ragályos megbetegedésekről. Több esetben a vélt rontás időpontjának meghatározásakor a pestist említik, így például a „*pestis után való esztendőben*”, „*múlt Tavaszal midőn... Pestis iránt suspitióban esett volna*”, vagy „*Pestis előtt*”, „*Pestis előtt 2 Esztendővel*”, „*el mult Pestis előtt cir. 2. Esztendővel*”. A perekben a pestissel más formában nem találkozhatunk, annál inkább egy másik fertőző betegséggel, a himlővel. A himlő első említése 1740-ben, a Szabó Ferencné elleni perben történik. Itt a következőket olvashatjuk: „*az elmúlt Karácsony előtt meg hal a Fatensnek egy Gyermeke himlőben...*”.⁹⁷ Annyi bizonyos, hogy mind a boszorkányper, mind az eseménytörténet szerint 1738-39 körül a városban megjelent a himlő, és elsősorban fiatalok között szedte áldozatait. Fekete Mártonné (1755) és Szabó Istvánné (1756) perében szintén abban az időszakban említik a himlőt, amikor a városban a kronológiák szerint is himlőjárvány volt. Feketéné egyik tanújának lánya „*circ. egy hétig himlős lévén, két esztendő korában megholt*”,⁹⁸ míg egy másik „*himlőben vakon megholt*”.⁹⁹ Ugyancsak ekkor (1756-1758) került bíróság elé Szabó Istvánné. Az *Orvos Asszonyt* az egyik tanú azzal vádolta meg, hogy köze lehetett lányának halálához. Az elbeszélésből azonban megtudhatjuk, hogy előző év nyarán lánya valójában himlőben betegedett meg, s valószínűleg később is ez, nem rontás okozhatta a halálát.

A dögvészre egyszer találtam utalást egy 1739-es perben. Borsos János vádlott egyik lakójának, amikor az saját házába költözött, akkor „*azonnal 13 darab Szarvas Marhaja dög által el veszett 75 szambúl álló juhaival edgyütt holott akoron az Marhának legh kisseb döge sem volt*”.¹⁰⁰

Minként láthatjuk is, a boszorkányperekben az orrvérzéstől a himlőig megtalálható volt számos betegség. Schram Ferenc szerint „*arra a kérdésre, hogy mit gyógyítottak a vádlottak, azt válaszolhatjuk, hogy minden betegséget*”.¹⁰¹ A hódmezővásárhelyi eseménytörténetben említést érdemlő, nagyobb, járványszerű megbetegedések közül valamennyi előfordult a boszorkányperekben is. Az elsősorban heveny, gyors lefolyású és halált okozó pestis, himlő vagy éppen a pokolvar igen gyakori volt, bár a lakosság gyenge immunitása miatt fellépő más betegségek is tömegesen szedhették áldozataikat. A betegségek okának az ismeretlensége, valamint az ellenszer hiánya miatt a lakosság félelme csak tovább fokozódhatott. A páciensek a félelemérzetből adódó feszültséget vezethették le egy-egy személyen akkor, ha a betegség okának vélt személyt, esetleg sikertelen gyógyítót eltávolították az adott közösségből.

⁹⁷ Schram F. I. 1983. 263.; Ld. Függelék: 19.

⁹⁸ Laufenuer K. 1899. 224., Ld. Függelék: 36.

⁹⁹ Laufenuer K. 1899. 225., Ld. Függelék: 36.

¹⁰⁰ Schram F. I. 1984. 257., Ld. Függelék: 17.

¹⁰¹ Schram F. III. 1984. 73.

A beteg gyógyulása jelentős mértékben attól függött, hogy a gyógyító ismerte és alkalmazta a különböző, elsősorban a helyi viszonyok között megtermő növényeket, gyógynövényeket.¹⁰² A perszövegekből ismerhetjük meg az orvoslók „tudományának” eredetét. Az 1732-ben perbefogott Tóth Mihályné egy némettől tanulta mesteriségét, míg az 1750-ben megvádolt Horváth Mihály állítása szerint Franciaországban sajátította el ismereteit. Fekete Mártonné saját bevallása szerint „*Szólnokban lakott egy czifra Bába attul tanultam [az orvoslást]*”,¹⁰³ míg Vörös Jánosné azt mondta „*Tanultam az orvosságot egy öreg Asszonytól akit Gyulán megégettek*”.¹⁰⁴ Az elsősorban gyógyhatású növények jótékony hatását ismerő és használó gyógyítók tudása évszázados ismeretanyagon alapult. Az 1700-as évek hódmezővásárhelyi boszorkányvadászkodásai és ennek nyomait őrző boszorkánypererek, tanúvallomások számtalan ilyen falusi gyógymódot rögzítettek. A vadon termő növényfajok felhasználását természetesen azok előfordulási helye, azaz hozzáférhetősége jellemezte leginkább.¹⁰⁵

Ritkán ugyan, de előfordult, hogy a gyógyító nem maga végezte el a páciens gyógyítását, hanem „*adott némely füveket a fátensnek csináljon magának fürdőt*”.¹⁰⁶ Vecseri Istvánné (1730) utasította a páciensét, hogy mikor, hol és milyen füveket szedjen. Pontosán elmondta, hogy mikor és hányszor kell fürdőt készítenie a betegnek ahhoz, hogy egészséges legyen. A páciensének a következő utasítást adta: „*kelly föl hajnal előtt az Uraddal és menyel az Kotanczban és szedgy Kolokany füvett, Iglitze Töviseket és Diofanak a Tövét, s förözd meg vele del előtt kilenczer étele talan meg jön...*”.¹⁰⁷ Tóth Mihályné (1732) tanúja korábban lába gyógyítására kérte fel az asszonyt. A később boszorkánysággal vádolt személy azonban nem készített neki kenőcsöt. A tanú szerint „*...hozot hozzám egy cserépben s mondotta hogy főzem megh, mert eő maga megh nem főzheti, és mikor meg fő, estve mikor le fekszem kössem be véle [a lábam]...*”.¹⁰⁸ Egy asszonyt „*Gombay Bába kévanta vólna meg gyogyítani, de a többi Boszorkányok nem engedték*”.¹⁰⁹ Talán azzal a képzetel állunk itt szemben, mely szerint az ördögtől kapott, az emberek megrontására irányuló képesség nem járhat együtt a gyógyító mesterség gyakorlásával. Az sem kizárt, hogy védekező stratégiáról van szó. A gyógyító-asszonyok védekeztek az őket ért támadásokkal szemben oly módon, hogy a boszorkányoktól elhatárolódtak, a velük való minden kapcsolatot letagadták, vagy éppen azokat legfőbb ellenségüknek mutatták.¹¹⁰

Néhány esettől eltekintve a periratokból arra következtettem, hogy az orvoslók maguk szedték a különböző fűféléket, maguk készítették fürdőt, kenőcsöt, párlatot vagy egyéb „gyógyszert”. Fejér Istvánné (1730) vádlotról tanúja így beszélt: „*Bíro*

¹⁰² Schram Ferenc megjegyezte, hogy „tájégségenként vannak bizonyos ismétlődések a betegségekben, érthető ha ennek gyógyításában jártasságra tettek szert a terület gyógyító asszonyai.” Schram F. III. 1984. 70.

¹⁰³ Laufenauer K. 1899. 223., Ld. Függelék: 36.

¹⁰⁴ Schram F. I. 1983. 316., Ld. Függelék: 37.

¹⁰⁵ Kristóf Ildikó szerint: „az orvos asszonyok és társaik leggyakrabban különféle gyógyhatású füveket használtak, amelyekből italt, fürdőt készítettek, vagy megfűstölték velük a betegeiket”. Kristóf I. 1990. 144.

¹⁰⁶ Schram F. I. 1983. 235., Ld. Függelék: 7.

¹⁰⁷ Schram F. I. 1983. 231., Ld. Függelék: 6.

¹⁰⁸ Schram F. I. 1983. 238., Ld. Függelék: 10.

¹⁰⁹ Schram F. I. 1983. 235., Ld. Függelék: 7.

¹¹⁰ Kristóf I. 1990. 92-93.

Margitot [Fejér Istvánné] latta egyik árokról a másikára keresztül kassúl járni... talangh füveket ismét szedett".¹¹¹ Vörös Istvánné (1755) iglicetöviszt és egyéb füveket gyűjtött („*holmi füveket tépet*”), vallomása szerint „*holmi apró cseprő orvosságokkal gyógyítottam*”.¹¹² Az „illegitim” gyógyító „*megfőrezette*”, „*meg kentte*”, „*meghuzogatta*” a beteget, a „*gyermek fájdalmas torkát nyomta*”, „*fakasztotta*”, „*sebeket kötözött*”, „*italt főzött*”, „*zsírt csinált*”, „*párlította*”. Gyakran csak azt tudhatjuk, hogy „*bizonyos fürdőt*” főzött „*mindenféle füvek*”, „*némely füvek*” vagy „*más füvekkel együtt*”. Találtam utalást „*kilenc féle faág*” és „*büdös fürdő*” megnevezéssel is. Az általam vizsgált városban gyakran kenéssel (zsír, háj, nyál, „*édes tejfel*”), kötözéssel (péppel, kenőccsel) és fűrésztéssel („*kolokany fű*”, „*iglicze tövis*” és „*diófa tövéből fürdő*” vagy „*némely füvekből fürdő*”) gyógyították a pácienseket. Néhány esetben fordult csak elő a masszáz, füstölés és csontrakás, mint a gyógyító eljárás része.¹¹³

A szokványos, évtizedek és évszázadok alatt „kikísérletezett” orvosságok legmeghatározóbb elemei a gyógynövények és más növényfajták lettek. A teljesség igénye nélkül néhány olyan gyógyító eljárást szeretnék kiemelni, melyeket alapvetően a hagyományos gyógyítók alkalmazhattak és alkalmaztak is a környéken.

A Mázsás Ferencné (1754) elleni perben, egy betegnek félrerándult a szája, ami miatt nem ehetett és nem ihatott. Egy „*Czigány Asszony*” javasoltára „*Szivánk nevű Kóróval Párlította az fejét, s avval gyógyította meg magát*”.¹¹⁴ Vörös Jánosné (1755) páciense szerint ő maga nem ugrott és nem is esett el, mégis a „*lába rosszul van*”, „*helyibül ki húzódván job lába, mintegy másfél arasszal másiknál hosszaban*”.¹¹⁵ A boszorkány-gyógyító hírében álló Vörösné tövises iglicével orvosolta baját. A növényt az orvosasszony szedte, és más füvekkel együtt abból főzött fürdőt páciensének.

1749-ben Csonka Puskásné vallomást tett. Ebből tudhatjuk meg, hogy a következő, rontásnak mondott esetre tisztessfüvet (tarlóvirágot) használt: „*...úgy megromlott a tanu, hogy ha a testét késsel meczették volna sem érzette volna, a szemeivel nem látott, a szája kisebesedett, úgy annyira, hogy a világért sem ehetett, a szemét soha be nem hunyhatta, a feje úgy zörgött mint a' rosta*”.¹¹⁶ Fekete Mártonné (1755) betegét hónapokon keresztül (karácsonytól Szent György haváig) sokféleleképpen orvosolták. Ekkor hívták meg őt, hogy a „nyavalyából” a férfit kigyógyítsa. Az asszony a következőképpen járt el: „*fenyőágakat főzvé vizbe azzal párgolta Lakos Mihály fejét*”, majd süvegdarabbal kötözte, és végül tisztessfűből, fenyőágból és „*Temondád fűből*” fürdőt főzetett.¹¹⁷ Szabó Istvánné (1756) gyógyító ugyancsak „*temondád füvet*” (piros ebszőlő) használt. Egy olyan kisfiú gyógyítására ajánlotta, akinek „*el ment az esze*”.

¹¹¹ Schram F. I. 1983. 236., Ld. Függelék: 7.

¹¹² Schram F. I. 1983. 317., Ld. Függelék: 37.

¹¹³ Schram Ferenc szerint: „A kezelések legáltalánosabb módja a kenés, kötözés, fűrésztés” volt. Schram F. III. 1984. 71.

¹¹⁴ Schram F. I. 1983. 305., Ld. Függelék: 34.

¹¹⁵ Schram F. I. 1983. 307., Ld. Függelék: 37.

¹¹⁶ Bessenyei J. 1997. 212., Ld. Függelék: 28.

¹¹⁷ Laufenaer K. 1899. 229., Ld. Függelék: 36.

„Cserösné valamely gyökereket adott borban a fatensnek, melyet megh iván attúl hánta ki a koszorú kő sárt mellyet a Duna mellet ivot”.¹¹⁸ Szőke Tamásné, azaz Cserösné (1749) szerint nem mást mint „fekete Nadály gyökeret adot innya sérvisrül és olvasott reája...”.¹¹⁹ Fekete Mártonné (1755) peréből ismerjük annak a balesetnek a körülményeit és eredményét is, ami miatt itt is fekete nadálytövet alkalmazott a gyógyító. A fátens székre állva szerette volna mentéjét „rúdra tenni”. A székről azonban hanyatt esett és bal karját úgy megütötte, hogy az bedagadt. Feketéné a kar-sérülést (zúzódást, esetleg törést) fekete nadálytövel és „forrasztó kővel” kötözte, bár az asszony szerint nyolc hétig továbbra sem tudott kezével fogni. A páciens továbbá azt is sérelmezte, hogy karja nem „helyesen” gyógyult, mivel könyökben még később sem hajlott.

„Nagy nyavalya” orvoslására kilencféle faágból és „kakuk fűből” főzetett orvosságot egy tornai „doctor” (Fekete Mártonné, 1755).

A páciens „bal lába ikráján csunya dagadás támadott, úgy hogy fel is sugorodván”, háton kellett hordozni.¹²⁰ Feketéné (1755) boszorkány-gyógyító szerint nem más ez mint tályog. Orvoslására a következőket ajánlotta: „vegyen kegyelmetek neki jó sáfrányt és tejjel összekeverve csinállyanak flastromot [tapasz, sebtapasz] belőle, ruhára kenvén, tegyék reá, megfakasztja, és azután mossák bojtortján gyökerével főtt vízzel, és levelével ragaszszák, meggyógyul”.¹²¹ Körülbelül két hónap alatt a tejföllel kevert sáfrány és a bojtortjágyökér valamint -levelével gyógyhatása meghozta az eredményt.

Egy összeszólalkozást követően a későbbi sértett „jobb keze feje ki is fordult és megmerevedett, tiszta hideg lévén”.¹²² Fekete Mártonné (1755), akit azért hívtak, hogy „orvosolná meg a Fatens kezét”, úgy vélte, hogy a betegnek kificamodott a keze. Erre a következőt ajánlotta: „lhen egy kis fokhagyma koszorú, párgolja meg kigyelme véle”.¹²³ Szabó Istvánné (1756) hidegglélésre dohánylevelet adott inni. Mázsás Ferencné (1754) lakójának a következőt parancsolta meg: „...ki menvén a kertbe, szedne zöld vad kendert, mellyel kötné bé”¹²⁴ bizonyos testrészeit. A beteg erei a hasán megdagadtak és megkékültek, az arcán pedig az orrán keresztül karcolások voltak. A gyógyító asszony szerint a páciensét a „hideg ki lelte”, a karcolásokat saját maga és nem más csinálta.

A hódmezővásárhelyi viszonyok között – minden valószínűség szerint – előforduló, ezáltal hozzáférhető fajok közül a fennmaradt boszorkányperek gyógyító eljárásaiban a legnagyobb szerepet a fenyő, fűzfa, tarlóvirág, tövises iglice, fekete nadálytő, apróbojtortján és a tisztessfü kaphatták. A legalaposabb gyógynövényismerettel egy bizonyos Fekete Mártonné nevű asszony rendelkezhetett. Az ellene 1755-ben lefolytatott tanúkihallgatások során hangzott el a legtöbb növényfajta neve és annak alkalmazása. Úgy tűnik, hogy „Kata néne” idős, minden bizonnyal szegény (zsellér, lakó),

¹¹⁸ Schram F. I. 1983. 279., Ld. Függelék: 29.

¹¹⁹ Schram F. I. 1983. 279., Ld. Függelék: 29.

¹²⁰ Laufenuer K. 1899. 228.

¹²¹ Laufenuer K. 1899. 228.

¹²² Laufenuer K. 1899. 230.

¹²³ Laufenuer K. 1899. 230.

¹²⁴ Schram F. I. 1983. 304., Ld. Függelék: 34.

román nemzetiségű asszony volt. A pénzért munkálkodó, valószínűleg nagy tapasztalattal rendelkező gyógyítót lefejezés utáni máglyahalálra ítélték.

A hódmezővásárhelyi boszorkányperek tanúsága szerint az imént bemutatott racionálisnak tűnő gyógymódok sok esetben irracionális, mágikus-vallásos elemekkel társultak.¹²⁵ Szűcs Istvánné (1749) „*legelőször úgy kezdé orvoslását, hogy a földre keresztet hánya, s megparancsolá a tanunak hogy ártán hájat hozna néki, amelyből más fővekkkel együtt zsírt csinál a gyermek orvoslására*”.¹²⁶

Imádsággal, ráolvasással kombinált gyógyítást több esetben találtam. Bodor Istvánné (1740) egyik betegét a következőképpen gyógyította: megkente „*zsírocskával*”, közben a következőket mondta: „*Ebszar, kutyaszar semmi biz ez, meg gyógyulsz belőle*”. Még kétszer kente és a tanú szerint „*nagy erővel béletem fel tekerte*”. Kenés közben tizenkétszer általugrotta, és azt mondta: „*Ne fély Isten Szent Lélek ugy segéllyen kötés ez, valaki cselekedte, de jól meg cselekedte ám...*”.¹²⁷ Hasonló változatot találunk Fejér Istvánné (1730) vádlottnál is: „*Eb gongya kutya gongya van a Labodnak, és annak utan a mindgyarast el mentt róla a Nagy Daganat*”.¹²⁸

1749-ben Cserősnét többen ráolvasással vádolták meg. Egyikük szerint a vádlott a következő archaikus imát mondta: „*El indúla Krisztus Urunk Szent Janossal érkezett a Fene Aszszonyhoz, szállást kért, adott szállást, tsinált köbül párnát, vasbul lepedőt, el méne onnat az erős aranyos oroszlánval...*”.¹²⁹ Ugyancsak ő gyógyított „*disznóáll zsírral*” és „*kígyó harapta füvel*”. Vörös Jánosné (1755) vádlott zsírt, fokhagymát és fürdőt használt. „*Boszorkány szó volt hozzá*”, valamint timsó. Különböző babonásnak minősített eszközök közül „*kígyó hártját*”, „*csontocskákat*” és „*akasztott ember kötelét*” alkalmazta. „*Akasztott ember ruhája*” szerepel Mázsás Ferencné (1754) és Fekete Mártonné (1755) perében is. Katona Istvánné (1756) „*patyolatos tökből*”, „*juhszalagból*” és „*mohából*” fürdőt rendelt el, amelyet a páciensnek kilencszer kellett megismételni. Szűcs Istvánné (1749) fejszédülésre a következőt rendelte el: új fazékban főtt vízben, háromszor kell megmosni a fejet, a vizet pedig a Tiszába kell önteni. Az 1730-ban perbefogott Mázsásné 25 évvel korábban két *száraz lófejet* egy ifjú házaspár ágyába tett, s ennek következtében azok éveken át gyermektelenek maradtak. Csóné (1744) egyik páciensének azt javasolta, hogy „*fogjon kilencz pókott, s kilencz legyett törjen öszve ó hajban, azzal könyegesse lábait*”.¹³⁰ A vele egy időben bíróság előtt álló Kos Dorottya *hét féle füvel* gyógyított. Fazekasné, mint gyógyító szerepel a boszorkány-gyógyító Szőke Tamásné 1749-es perében. Fazekasné páciense elvágta a lábát, melyet az asszony *disznóállzsírral* és „*kígyó harapta füvel*” orvosolt.¹³¹

Egy várandós asszonynak Kos Dorottya (1744) – mint tudjuk róla: „*eő applikaltatott a Pátiensék megh vizsgálására*” –¹³² azt ajánlotta, hogy lány gyermekét

¹²⁵ Kristóf I. 1990b. 145-147., R. Várkonyi Á. 1990. 386-388.

¹²⁶ Bessenyei J. I. 1997. 211., Ld. Függelék: 27.

¹²⁷ Schram F. I. 1983. 267-268., Ld. Függelék: 20

¹²⁸ Schram F. I. 1983. 235., Ld. Függelék: 7.

¹²⁹ Schram F. I. 1983. 277., Ld. Függelék: 29.

¹³⁰ Schram F. I. 1983. 269., Ld. Függelék: 22.

¹³¹ Schram F. I. 1983. 278., Ld. Függelék: 29.

¹³² Schram F. I. 1983. 271., Ld. Függelék: 24.

fiúvá, fiút pedig lánnyá lehet változtatni. Ehhez hozott „*fejér hatú füvet*”, melyben *fekete bogarak* voltak. Nem kell mást csinálni, mint „*a ki azt akarja hogy Leánya legyen a fejiért, a ki pedig férfiat kíván a feketét [bogarakat] igya megh borba, s megh lészem minden kivanságáha*”.¹³³

A gyógyítók konfliktusai

Láthattuk, országosan és helyi viszonylatban is a társadalmi szükség legitimálhatta a népi gyógyítók tevékenységét. A népi gyógyászatnak a hódmezővásárhelyi boszorkányperekben való gyakori előfordulása is ezt a feltételezést erősítette meg. A gyógyítással is foglalkozó vádlottak igen jelentős számú „boszorkányozása” és az ellenük hozott ítéletek minősége az iméntiekkel szemben azonban egy látszólagos ellentmondás felé mutat. A boszorkányperek ítéleteit vizsgálva azt találtam, hogy a gyógyítók esetében a legsúlyosabb, mondhatni megsemmisítő ítéleteket hozták. Egy esetben égetést, négy alkalommal lefejezés utáni máglyahalált, egyszer pedig tagcsontkítás utáni halált ítélték meg. Hét további esetben kiúzták a vádlottakat, valamint egy-egy esetben veréssel és pénzbírsággal társított ítéletet hoztak a bírák. A bába hivatalban lévő két nő közül az egyiket máglyára, a másikat lefejezés utáni máglyára ítélték. A velük szembeni kíméletlenséget az is jól mutatja, hogy a 26 fennmaradt ítéletből nyolc végződött halállal, s ebből hat esetben valamilyen gyógyító tevékenységet folytatók ellen irányultak ezek a szigorú büntetések. Az iméntiket is figyelembe véve jogosan merülhet fel kérdésként, hogy járhatott-e ilyen súlyos következményekkel, ha a sikertelen gyógyítási kísérletet követően a beteg (kárvallott) haragból és elkeseredésből éppen az őt vagy családtagját orvosló ellen fordult? Esetleg a magasabb státusúak köréhez tartozó hivatásos doktorok és borbélyok ösztönözhatték-e – és ha igen, akkor milyen mértékben – a lakosság körében megforduló, és azok orvoslását felvállaló gyógyítók ilyen mértékű eltávolítását, olykor egyenesen kiirtását?

A kérdés tisztázására a gyógyítóknak és a bábáknak egymással, a hivatásos orvosokkal, valamint a betegekkel való viszonyát, illetve konfliktusait kezdtem vizsgálni.

A laikus orvosok védekező és gyógyító eljárásukkal a társadalomban tehát pozitív szerepet töltöttek be, ugyanakkor sajátos tudományuk a nép körében félelemmel egybekötött tiszteletet eredményezett.¹³⁴ A titokzatos úton megszerzett tudás és hatalom a hétköznapi emberek számára elérhetetlennek tűnhetett. Kiszínezték és misztifikálták, a valóságtól elszakították a gyógyító eljárásokat, de magukat a gyógyító személyeket is. Ehhez természetesen hozzátehetjük, hogy a hatalmuk, a hitelességük és a tekintélyük nagyobbítása miatt maguk az „orvoslók” is a betegeknek a róluk alkotott képzeiteit erősítették meg, olykor esetleg fokozták is azokat.¹³⁵ A megközelíthetlenség, a tévedhetetlenség, a titokzatosság nemcsak hogy tiszteletet és félelmet eredményezhetett ugyanabban a pillanatban, hanem különböző indulatokat (dühöt, haragot, elkeseredést) válthatott ki akkor, ha a gyógyítás sikertelen véget ért. Ez a páciens és

¹³³ Schram F. I. 1983. 274., Ld. Függelék: 24.

¹³⁴ Kristóf I. 1990. 146., Ormos P. 1971. 163.

¹³⁵ Molnár Gy. 1969. 196.

gyógyító közötti ambivalens viszony, valamint a hivatalos demonológiai irodalom magyarázata, mely szerint tevékenységük ördögösség, a népi orvoslók jelentős részét világi bíróság elé juttatta.¹³⁶ Nem ezek voltak azonban a kizárólagos okok, mely alapján a gyógyítók és bábák törvényszék elé kerülhettek.¹³⁷ Boszorkányvadász lehetettek még rivalizálás, vagy éppen a népi orvoslók „illegitimnek” minősített gyógyító tevékenysége miatt is. Az előbbi esetben gyógyító–gyógyító, vagy bába–bába közötti ellentétet találunk, az utóbbinál pedig a hivatásos gyógyítás képviselői és a népi orvoslók problematikus viszonya mutatkozik meg. A hivatásos orvosok szerepét betöltő borbélyok, sebészek és „baromorvosok” legális működése a közgyógyítás változásának (1730-1740-es évek) kezdeti lépése volt. 1732-ben Tóth Mihályné népi gyógyítót a Hódmezővásárhely legálisan működő „*Német borbély*” boszorkányság vádjával illette. Katona Istvánné 1758-as perében a tanúk visszaemlékeznek egy „*Német Doctor*”-ra, aki a városban megfordult, s egyes betegségeket a vádlott rontásának tulajdonított. A korábban „törvényesen” működő egyéneket a pácienseken túl immár az egyház, a hatóság és a legálisan működő orvosló réteg is boszorkányság vádjával fenyegethette.

A sikertelen gyógyítási kísérletek a vádlott vagy valamely rokonának, esetleg ismerősének megbetegedéséhez, állapotának rosszabbodásához vezethettek. Az egyént ért halmozódó veszélyhelyzetek, egészségének megromlása, valamint az ezzel egy időben is megmaradó gazdasági és társadalmi feszültségek a *páciens és gyógyító konfliktusának kialakulását eredményezhették*. Ugyancsak konfliktus felé mutatott, ha a csalással vádolt gyógyítók (Tóth Mihályné, Szabó Istvánné) lelepleződtek, illetve ha a pénzért gyógyítók nem kapták meg kívánt fizetségüket, mint az egy petákot, három máriást, öt máriást, egy forintot, vagy éppen az egy „*meg hagyó malacot*”. A hódmezővásárhelyi boszorkányperekben öt olyan asszonyt találtam, akik biztosan valamilyen juttatásért gyógyítottak. Az egyik vádlott nem fogadta el a felkínált pénzt, hanem helyette malacot kért. A pénzért gyógyító Szűcs Istvánné „*arra tanítá a tanut, hogy soha az orvosoknak kedvét nem szegné, és őnéki sem hand [?] valahányszor kéret tőle pénzt, vagy más egyebeket, soha üressen ne bocsássa*”.¹³⁸ Sor került a páciens és a gyógyító vitájára, olykor megfenyegetésére is, akkor, ha szegények lévén nem tudták megfizetni az orvosláshoz szükséges pénzt. Ez szerepel a Tóth Mihályné (1732) ellen lefolytatott vádiratban is, miszerint a vádlott egyik sértett édesanyjának azt mondta „*híjába osod, mosod, mert ha csak nékem nem fizecz, meg nem gyógyul [a fiad], de Szegények lévén nem fizettiünk*”.¹³⁹ A helyi boszorkányperek tanúsága szerint a pénz és a természetbeni juttatás egyaránt előfordult fizetési eszközként. Véleményem szerint azonban a pénz szerepe jelentősebb lehetett, mivel az általam ismert orvoslási esetekben nagyobb arányban jelent meg a pénz, mint bármely más vagyontárgy. Ez az összefüggés a gyógyítók sajátos társadalmi szerepén túl utalhat a pénzhasználat megváltozására is. A 18. század első felétől Hódmezővásárhelyt már nem

¹³⁶ Kristóf I. 1990. 145-146.

¹³⁷ Az orvoslók konkurenciaharcára R. Várkonyi Ágnes valamint Klaniczay Gábor egy-egy átfogó és elemző munkája, továbbá Kristóf Ildikó debreceni boszorkánypereket bemutató írásai kitérő példát nyújtanak. Várkonyi Á. 1990. 384-438., illetve Klaniczay G. 1986. 97. évf. 257-295.

¹³⁸ Bessenyei I. 1987. 211., Ld. Függelék: 27.

¹³⁹ Schram F. I. 1983. 239., Ld. Függelék: 10.

csak gazdagok és sajátos társadalmi státusú emberek (például kereskedők), hanem jóval szélesebb társadalmi réteg is használta a pénzt, mint legfontosabb érték mérőt.

A boszorkányvadások során, miként Debrecenben is előfordult,¹⁴⁰ igen gyakori volt a mágikus szakértők közötti konkurenciaharc. A népi gyógyítók páciéntúrája nem csak Hódmezővásárhely lakosságára terjedt ki. Ugyanez elmondható a környező települések számos orvos egyéniségéről is, akik nemcsak saját falujukban és városukban, hanem idegen településeken is megfordultak. A perszövegekből kiderül, hogy Szeged, Tápé, Makó, Szentes, Mindszent és a távolabb eső Gyula, Székudvar, Sejte, Kecskemét képezte a környékbeli népi orvoslók páciéntúrájának területét. Városunkból Csónét hívták orvosolni Makóra, míg Borsos Juditot Mindszentről hozták át ide. Szabóné „betegét” Gyulára vitték orvoshoz, Csóné betegét Makóra, más esetben pedig Szegedre is vitték. Csonka Puskásné páciense és édesanyja „*bémentek Szegedre egy tátos asszonyhoz*”.¹⁴¹ „*Szentesi Orvos*” gyógyította meg Asztalos Istvánné páciensét. Szegedre vitték orvosoltatni az 1755-ben perbefogott Vörös Jánosné betegét is. A perben azt olvashatjuk, hogy „... *nem tudhatták, miből történt legyen rajta, ki köszvénynek, ki más nyavalyának állította lenni, sok emberek javaslására nézve Szegedre ment a Mesterhez...*”.¹⁴² Sejtén egy „*tudos Asszony*” gyógyította meg Fejér Istvánné tanújának lányát.

A gyógyítók egymás közötti ellenségeskedéséhez nem volt feltétlenül szükség idegen területek más orvos asszonyainak vagy gyógyító személyeinek a megjelenéséhez. A városon belül is akadt éppen elég vizzály és vádaskodás, ha kiderült, hogy valakinek a betege vagy leendő betege másnál orvosoltatta magát. A perekből nem körvonalazható, hogy egy-egy gyógyítónak a páciéntúrája mely utcára, városrészre, vagy esetleg mely betegség(ek) kezelésére terjedt ki. Egy-egy konkurenciaharcból adódó perpatvar azonban jól megrajzolható. A periratokban többször fordul elő, hogy a páciensek utalnak arra, hogy igen sok „orvosnál” próbálták maguk vagy családtagjuk egészségét gyógyíttatni. Oláh Mártonné későbbi betegét „*sokan orvosolták múlt karácsony óta*”, hangzik el a perszövegben. Nemcsak a sikertelen gyógyítási kísérletek, hanem az azonnali gyógyulások és azok orvoslói is gyanúsak voltak. Véleményem szerint a más gyógyítók bizalmát kereső páciens nem csak önmaga, hanem az önérzetében sértett és visszautasított gyógyító által is gerjeszthetett boszorkányvadásokat. A betegek által elhagyott, önérzetében megsértett gyógyító haragból további, úgynevezett rivális személyekre terelhetette rá a gyanút. Az 1732-ben bevádolt Tóth Mihályné megfenyegette páciensét, mondván, az más keze alá adta magát.

A közegészségügy kiépülésével párhuzamosan az „illegálisan” tevékenykedő népi orvoslók megítélése sajátosan formálódott. Friedrich Ildikó a tudományos elmélet és a népi hiedelem közötti ellentétre, valamint az orvoslás, mint megfizethetetlen fényűzés, árucikk jellegére vezeti vissza a *hivatásos orvosokkal* szemben – a nép körében – kialakult bizalmatlanságot. A társadalmi ellentét, a társadalmi előítélet, továbbá a lakosságra jellemző vulgáris „prakticizmus” csak tovább mélyítette a hiva-

¹⁴⁰ Kristóf I. 1990. 149.

¹⁴¹ Bessenyei J. I. 1987. 212., Ld. Függelék: 28.

¹⁴² Schram F. I. 1983. 309., Ld. Függelék: 37.

tásos, „legitim” gyógyítókkal szembeni gyanakvást.¹⁴³ A népi gyógyítók tevékenysége, gyógymódja tehát a lakosság igényéhez mérten maradhatott fenn úgy, hogy a hivatásos és a nem hivatásos, ún. „illegitim” gyógyítók között nem éppen harmonikus kapcsolat alakult ki. A népi gyógyítók az eddig kiépített pacientúrájuknak az elvesztésétől, a hivatásos orvosok hatáskörüknek a megsértésétől tarthattak.¹⁴⁴

A Hódmezővásárhelyt 1724-től tevékenykedő német chirurgus mellett a betegek elbeszélése szerint felkeresték a szegedi „*Doctort*”, hóhért vagy „*Mestert*” is. Ez utóbbi szerint „*Szegedre ment az mesterhez az átkozott boszorkányok által való megrontatását orvosoltatni*”.¹⁴⁵ Katona Istvánné perében többen egy Hódmezővásárhelyre érkező „Német Doktor” tevékenységéről beszéltek. Hivatásos orvosok, azaz „*Doctor*” (Doctor Faber), „borbély cég” szerepel Szabó Istvánné Debrecenben lefolytatott boszorkányperében is. Ez utóbbi „*Híres Orvos*” esetét néhány gondolattal korábban már érintettem. Úgy vélem, hogy itt egy hivatásos, tanult orvosember és egy „kontár”, csak a nép körében elismert orvosasszony összeütközéséről lehetett szó. Feltételezésem szerint az asszony áldozata lett a hivatásos doktorok és borbélyok szakmabeli bosszújának, azáltal hogy egy valóban beteg, többször is kezelt páciens (esetleg gyógyíthatatlan beteg) halálát követően gyilkossággal vádolták meg. Úgy vélem, hogy a hódmezővásárhelyi pereskedésekben további két esetben hasonló viszályról van szó. „Német Bobély” orvosolta Tóth Mihályné egyik betegét. A vádlott korábban többször pénzért orvosolta páciensét („*én mondtam néki eleget fizettem, nem fizetek többet néked*”),¹⁴⁶ amikor az más keze alá adta magát. Tóth Mihályné megharagudott az asszonyra és megfenyegette: „*nó ha nem fizecz, az én kezem miat kel tenéked meg halni*”.¹⁴⁷

A tanult gyógyítók népi gyógyítókkal szembeni elítélő vélemény jut kifejezésre a Katona Istvánné ellen 1758-ban lefolytatott perben. Több tanú állítása szerint egy „*Német Doctor*” fordult meg a városban, és az egyikük ahhoz folyamodott a lánya orvoslásáért. A „Német Doktor” a másfél-két éves egyébként is „*Nyavalyás Leánykara*” azt mondta, hogy azt megrontották: „*egy Oldal Csontyát a Nyakábolis egy Csontot a Boszorkányok ki vették néki és az elméjéti el vették*”.¹⁴⁸ Feltételezésem szerint ebben az esetben a „beteg leánya” ürügyén a nem hivatalos gyógyítóknak a lejáratásáról lehetett szó.

Természetesen az imént elemzett gyógyítóknak a társadalomban sajátos státusuk volt. A tisztelet és félelem, valamint az ellenük érzett harag és indulat együtt lehetett jelen. A lappangó ellentétek, az esetleg ártatlanokat sújtó vádak azonban más irányból is származhattak.¹⁴⁹

¹⁴³ Friedrich I. 1977. 82, 65-89.

¹⁴⁴ Kristóf I. 1990. 156-162.

¹⁴⁵ Schram F. I. 1983. 309., Ld. Függelék: 39.

¹⁴⁶ Schram F. I. 1983. 239., Ld. Függelék: 10.

¹⁴⁷ Schram F. I. 1983. 239., Ld. Függelék: 10.

¹⁴⁸ Schram F. I. 1983. 336., Ld. Függelék: 39.

¹⁴⁹ A hagyományos gyógyítók mellett, a városba települt idegenek gyakran kerültek összetűzésbe a helybeliekkel. A vádlottak és a kárvallottak közötti viszony vizsgálatok az együttélés okozta egyéb kihívásokkal is foglalkoztam. Az elemzés során figyelembe vettem a családon belüli ellentéteket, az ünnepek és a hétköznapi perpatvarait, valamint a társadalmi különállás és a szegénység problémáját is. Sándor B. 2002. 78-111.

„Megintvén egynémely személyektül, hogy hagyyna békit a gyógyításnak, mert Vársárhelyre mégyen a tömlöcre.” A gyógyítók társadalmi szerepe.

A helyi közegészségügy vizsgálatakor, mind a hagyományos gyógyítókra, mind pedig a tárgyalt korszakban legitimnek minősített orvostársadalmára tekintettel voltam. A tanult gyógyítóknak a hódmezővásárhelyi boszorkányperekben történt előfordulása („Német Doctor”) közvetlen, az „illegitim” gyógyítókkal való konfliktusaik pedig közvetett bizonyítékai annak, hogy a közgyógyítás változása az 1730-1740-es évekre tehető.¹⁵⁰ Egy hosszú távú közegészségügyi reformsorozat kezdeti lépéseire bukkanhatunk tehát a hódmezővásárhelyi perek kapcsán. Rendeletek és törvények szabták meg a temetők egészségügyét, a gyógyszerek szabványait, a bábák feladatait. Szabályozták és kötelezővé tették az orvosellátást, a különböző tevékenységi köröket (például foghúzó, sebészek) és az orvosképzést is. Eltiltották a diploma nélkül gyógyítókat, bevezették a sebészvizsgát.¹⁵¹ Az állami egészségvédelem kiépülése és elfogadása hosszú időt vett igénybe, mivel nemcsak az orvosokat, később a gyógyszerárakat és a kórházakat kellett biztosítani, hanem egy egész szemléletmódot is meg kellett változtatni.

A folyamat kezdetét jelzik a boszorkányperek, míg a beteljesedésről Ormos Pál írt összegző munkát.¹⁵² Ebből megtudhatjuk, hogy bár az 1770-es évektől több sebész is tevékenykedett a városban, az orvosi ellátottság mégis akadozott. Az első „aktívus doktort” 1825-ben alkalmazza a város. Az első gyógyszertár 1812-ben kezdte meg működését, de még ekkor viszonylag kis forgalommal, hiszen sokan a házi szereket részesítették előnyben. A kórház felállítása 1833-ban történt meg.

A korabeli hivatalos szervek által „illegitimnek” minősített gyógyítók társadalmi szerepe nem merült ki a gyógyászati ismereteikben és annak gyakorlásában. A közösségben kialakult társadalmi feszültségek levezetésében, és a társadalmi egyensúlyi állapot visszaállításában ugyanúgy szerepet játszottak, mint bármely más boszorkányság gyanújába került személy.¹⁵³ A természeti katasztrófák, a háborúk vagy az egyének közötti konfliktusok (a tárgyaltakon kívül például szomszéd–szomszéd, anyós és menyé között stb.) halmozott előfordulása a későbbi kárvallottnál frusztrált helyzetet és agressziót eredményezhetett. A megélhetésüket féltő, óvó embereknel talán a félelem, az indulat vezethetett odáig, hogy újabb bűnbakokat keressenek (például az egészségüket veszélyben érzők pontosan azok ellen fordultak, akik esetleg bajaikon segíteni tudtak volna, vagy éppen meg is próbálták, de orvosolni már nem tudták azt). Csak egy bűnbaknak a megtalálása, legtöbb esetben „megteremtése” és vádolása, majd teljes megsemmisítése hathatott gyógyítólag az érdekeiben sértett félnél. A kárvallottak a közösségből kitűnő, az átlagtól eltérő (idegen, más nemzetiségű, gyógyító, tanult stb.) személy ellen fordultak. Ugyanazt a személyt többen is bevádolhatták vélt vagy valós tetteiért. Ebben a többszörösen rétegzett gazdasági–társadalmi–kulturális

¹⁵⁰ Várkonyi Á. 1990. 385.

¹⁵¹ Szabó G. Péter (szerk.) 2000. IX-X., Korbuly György é.n. 397-400.

¹⁵² Ormos P. 1971. 161.

¹⁵³ Sebald, H. 2000. 158-177., Kristóf I. 1990. 115., Sándor B. 2002.

ellentétekkel terhelt vádaskodásból azonban bárki könnyen boszorkány gyanújába kerülhetett.¹⁵⁴

Szeremlei Sámuel, Ormos Pál, valamint a Hódmezővásárhely története című helytörténeti munka egy-egy, a közegészségügyről szóló, összegző írása mellé, azt kiegészítve szerettem volna Hódmezővásárhely 18. századi egészségügyi kultúráját közelebb hozni. A korszak boszorkány-gyógyítóinak nagy számát nemcsak a „kor egészségügyi analfabétizmusa”¹⁵⁵ tartotta életben, hanem a társadalmi igény is. A város közegészségügyi viszonyai ebben az időszakban *a már nem és a még nem ketősségében*, a legitimnek és az illegitimnek minősített gyógyítók sajátos viszonya között formálódtak (fordult jobbra vagy rosszabbra a páciensek állapota).

A boszorkányperек vizsgálata fontos, értékes és nem utolsósorban érdekes információkkal szolgálhat számunkra, amelyek megerősítik a helytörténészek, néprajzkutatók, jogtörténészek, irodalomrok, művelődéstörténészek és más szakterületek szakembereinek kutatási eredményeit. Az olvasó bepillantást nyerhet a 18. század társadalmába, kézzelfoghatóbbnak érezheti az adott korszakban élő emberek minden napjait, valamint a társadalom alkotó és mozgató elemeit.

Reményeim szerint a korszak kultúrtörténeti ismereteihez értékes adatokkal tudtam hozzájárulni.

Források

1. Komáromy Andor: Magyarországi boszorkányperек oklevéltára. Bp. 1910.
2. Schram Ferenc: Magyarországi boszorkányperек. 1529-1768. 1-3. köt. Bp. 1970.
3. A magyarországi boszorkányság forrásai (szerk. Bessenyei József) I-II. köt. 1997.
4. Klaniczay Gábor-Kristóf Ildikó-Pócs Éva: Magyarországi boszorkányperек. Kisebб forráskiadványok gyűjteménye I-II. Bp. 1989.
5. Levéltár: Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Fióklevéltár. Jkvek vár. Itr. Rvi. II. cs. 28 (12246128); 30 (1226630); 32 (Samu J.) sz.

---

¹⁵⁴ Kristóf I. 1990b. 176-180., Behringer, W. 1990. 363-383., Behringer, W. 1987. 38-96, 400-430., Sándor B. 2002. Kézirat.

¹⁵⁵ Friedrich I. 1977. 65.

IRODALOM

- BEHRINGER, Wolfgang
1987 Hexenfolgung in Bayern. Volksmagie, Glaubenseifer und Staatsraison in der Frühen Neuzeit. München.
1990 Rossz idő, éhínség, félelem. (Az európai boszorkányüldözések klíma- társadalom- és mentalitástörténeti okai.) Ethnographia, CI. 3-4. 363-384.
- COHN, Norman
1980 Európa démonai. A boszorkányüldözés története. Budapest.
- DAVID Zoltán
1973 Az 1738. évi pestisjárvány pusztítása. Orvostörténeti Közlemények 69-70., 75-130.
- DÖMÖTÖR Tekla
1981 A magyar nép hiedelemvilága. Budapest.
- ERDEI Ferenc
1971 Város és vidéke. Budapest.
- FEJÉRVÁRY József
1986 Hódmezővásárhely (Magyar városok és községek) In: Csongrád vármegye (Szerk. Kertész János et al.) h. n.
1929 Vásárhely története családok tükrében. Hódmezővásárhely.
- FEKETE Sándor
1970 A bábaoktatás története Magyarországon. Orvostörténeti Közlemények 175-199.
- FRIEDRICH Ildikó
1977 Az egészségügyi kultúra hiányának okai a 18. századi Magyarországon. Orvostörténeti Közlemények 82. 65-89.
- FUTÓ Mihály
1862 A hódmezővásárhelyi református egyház és iskola története. Sárospataki Füzetek.
1897 A Hód-Mező-Vásárhelyi államilag segélyezett ev. ref. főgymnázium története. Hódmezővásárhely.
- HERCZEG Mihály
1974 A hódmezővásárhelyi határ kialakulásának vázlatos története. Szeged.
- HÉJJA Pál
é.n. Az egészségügy. In: Magyar művelődéstörténet 3. köt. A kereszténység védőbástyája (szerk. Domanovszky Sándor) Budapest. 387-405.
- IKLÓDI András
1982 A magyarországi boszorkányüldözés történeti alakulása. Ethnographia XCIII. 292-298.
- JÁKI Gyula
1955 Sebészvizsga a XVIII. században. Orvostörténeti Közlemények 1. 5-31.
- JUHÁSZ Antal (szerk.)
1991 Csongrád megye népművészete. Budapest.
- KAPRONCZAY Károly
1985 Az egyetemek szerepe a orvoscépzésben a reneszánsz és a reformáció korában. Orvostörténeti Közlemények 109-111. 25-29.
- KÁROLYI Sándor
1865 Önéletírása és naplójegyzetei (kiadja Szalay László). Pest.
- KLANICZAY Gábor
1986 Boszorkányhit, boszorkányvád, boszorkányüldözés a XVI-XVIII. században. Ethnographia 257-295.
1990 A civilizáció peremén. Kultúrtörténeti tanulmányok. Budapest.
- KORBULY György
é.n. Az állami egészségvédelem felé. In: Magyar művelődéstörténet 4. köt. Barokk és felvilágosodás (Szerk. Domanovszky Sándor) Budapest 395-418.

- KÓSA László
1998 A paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880-1920). Budapest.
- KRISTÓF Ildikó
1990 Ördögi mesterséget nem cselekedtem. Budapest.
1990 Boszorkányok, "orvos asszonyok" és "Parázna Személyek" a 16-18. századi Debrecenben. Ethnographia CI. 3-4. 438-466.
1991 "Közösségi konfliktusok és boszorkányvád a 17-18. századi Debrecenben. In: Rendi társadalom – polgári társadalom 3. Társadalmi konfliktusok (Szerk. Varga László) Salgótarján. 59-68.
- KULCSÁR Zsuzsanna
1964 A tömeges boszorkányüldözések magyarázatai és okai. Századok, 158-175.
- LAUFENAUER Károly
1899 Előadások az idegélet világából. I. Budapest.
1899 A mult századi boszorkányperek Hódmezővásárhelyt. Akadémiai Értesítő. 1. sz. 25-29.
- MOLNÁR Éva
1942 Boszorkányperek Magyarországon a XVII-XVIII. században. Bp.
- MOLNÁR Gyula
1968 Konyár egészségügyi körülményei a XVIII-XIX. században. Orvostörténeti Közlemények 45. 85-94.
1969 Népi gyógyítás emlékei a bihari boszorkányperekben. Orvostörténeti Közlemények 48-49. 195-205.
- NAGY Gyula
1968 Paraszti állattartás a Vásárhelyi-pusztán In: Néprajzi Közlemények 1-2.
1975 Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán. In: Békés Megyei Múzeumok Közleményei Békéscsaba.
- NAGY István (főszerk.)
1984 Hódmezővásárhely története I. A legrégebbi időktől a polgári forradalomig. Hódmezővásárhely.
- ORMOS Pál
1971 Hódmezővásárhely egészségügyi fejlődése. Orvostörténeti Közlemények 161-204.
- PÓCS Éva
1989 Tündérek, démonok, boszorkányok. Budapest.
1990 Néphit. In: Néphit, népi vallásosság (Szerk. Dömötör Tekla) Magyar Néprajz VII. köt. Budapest. 527-692.
- REIZNER János
1899 Szeged története I. A legrégebbi időtől a XVIII. század végéig. Szeged.
- RÉTHLY Antal
1970 Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1701-1800-ig I. Bp.
- SÁNDOR Barbara
2002 „Vesztés esik mindjárt én reám gyanakodnak, holott én senkit nem bántok” – avagy boszorkányvádaskodás a 18. századi Hódmezővásárhely társadalmában. SZTE BTK Szeged. Kézirat.
- SEBALD, Hans
2000 Boszorkányok hajdan és ma. Budapest.
- SÓÓS János
1979 Helytörténeti Dolgozatok (Szerk. Herczeg Mihály–Szemenyei Sarolta–Szigeti János) Vásárhelyi Tanulmányok IX. Hódmezővásárhely.
- SUGÁR István (összeállította)
1987 Bűbájosok, ördögösök, boszorkányok Heves és Külső-Szolnok vármegyékben. Budapest.
- SZENTI Tibor
1989 Tüzek, kurvák, boszorkányok. Új auróra 17. évf. 2. 59-67.
1993 Paráznák: feudalizmuskori (1723-1843) szexuális büntetőperek. Hódmezővásárhely.

SZEREMLEI Sámuel

1896 Szőnyi Benjámín és a hódmezővásárhelyiek 1717-1794. Korrajz az alföldi reformátusok köréből. Hódmezővásárhely.

1900-1913 Hódmezővásárhely története I-V. Hódmezővásárhely.

1927-1938 A hódmezővásárhelyi református egyház története tekintettel az ország és a vidék egyházi állapotára és főbb eseményeire (sajtó alá rendezte Tereh Gyula) Hódmezővásárhely I-II.

TÓTH G. Péter (szerk.)

2000 A magyarországi boszorkányság forrásainak katasztere 1408-1848. Budapest–Veszprém.

VÁRKONYI Ágnes

1990 Közgyógyítás és boszorkányhit (Mária Terézia boszorkánypereket beszüntető törvényének újragondolásához) Ethnographia CI. 3-4. 384-437.

ZSILINSZKY Mihály

1897-1900 Csongrád vármegye története. I-III. Budapest.

Insights into public health in Hódmezővásárhely in the light of 18th-century witch trials

by BARBARA ZITA SÁNDOR

The fact that alleged witches once were thought to be capable of putting the evil eye on people and harming health makes the connection between folk medicine and witchcraft particularly evident. This point is further corroborated by records of **witch trials in Hódmezővásárhely in the 18th century**. I found that a great number of those accused of witchcraft had practised a little medicine (even the quack variety) in the town and its surroundings. My studies primarily focused on the analyses of archive collections and sources. I also compared my findings with those of similar studies investigating other places (e.g. in Konyár and Debrecen).

The topic of my thesis was about the everyday life of Hódmezővásárhely society against the backdrop of local charges of witchcraft. I sought to identify volatile social situations as well as potential sources of conflict so as to provide a better understanding of everyday life then and its underlying mechanisms. This time my primary concern was not social issues. Rather, I attempted to shed light on *folk medicine as practised in a market town in the Great Hungarian Plain*, and offer an insight into the town's contemporary public health conditions. My study deals not only with public health in the town but in 18th-century Hungary as a whole and the hygiene practices adopted by the populace.

Poor air quality, frequent epidemics and other diseases provided a sustained source of living for a large number of healers deemed "illegitimate". In the trials there was direct reference to poor sanitation and health care neglect by the state. It is equally remarkable that the testimonies of certain witnesses, like those providing "legitimate" medical care, also suggested that there had been some change in the making. Such a change was also to alter the village's way of life and way of thinking.

The witch trials in Hódmezővásárhely surely reflected the dichotomy between "no longer" and "not yet", while also shedding some light on a series of on-going 18th-century public health reforms and their effects.

A hódmezővásárhelyi boszokrányperек vádlottai 1724-1763
I. FÜGGELÉK

per éve	1. 1724. 1726]	2. 1729.	3. 1729.	4. 1729.	5. 1729.	6. 1730. 2. 27.	7. 1730. 2. 28.	8. 1732. 6. 23.	9. 1732. 8. 9.	10. 1732. 7. 22.- 11. 12.	11. 1734. 8. 14.	12. 1734. 9. 9.	13. 1734. 9. 9. - 1740. 9. 27.
vádlott neve	Budai Jánosné	Tompaj [Tompai?] Erzsébet	Kis Varga Györgyné	Bihariné	Szénási Márton-né	Vecseri Istvánné, (Masasni [Mázsás]) Nagy Erzsébet	Fejér [Fehér] Istvánné, (Szilágyiné) Bíró Margit	Szél János	Samu Jánosné	Tóth Mihályné, Kántor Katalin	Benyk[h]e Jánosné, Csanki Ilona	Balog Mihályné, Deme Dorottya	Égethő Andrásné, Damian Ilona [Damján]
családi állapot		hajadon				özv.	özv.		házas	házas	özv.	házas	özv.
életkor						50 feletti cc. 60	vén ördög „vén asszony”		„Anyám asszony”, „Kata asszony” „vastag asszony” cc. 50-60	cc. 45-60 „Kata asszony”	id. asszony	„vén Deme”	id. asszony
Vallása	vlg. ref.	vlg. ref.				vlg. ref.	vlg. ref.	vlg. ref.	vlg. ref.	vlg. ref.	vlg. ref.	vlg. katolikus	vlg. katolikus
egyéb vád						gyermekgyilkosság istentagadás	gyermekgyilkosság templomkerülés vlg. iszákos			csalás istenkáromlás paráznság			paráznság istentagadás
státusa, nemzetisége						szolgáló	zsellér, lakó	„ő kegyelme” (Úr)		szolgáló		lakó, szolgáló	szakács nyomtatóknál volt
fogl., mágikus mestersége						pénzért gyógyító	gyógyító			pénzért gyógyító	gyógyító (sebet, torkot)		
fiélet		vesszőzés, verés				lefejezés után máglya	kiűzés			lefejezés után máglya			máglya
Forrás	Szeremlei S. II. (1938) 109. Vár. tánc jkv. 1726. jan. 4.	Schram F. I. (1983) 227-228.	Schram F. I. (1983) 228.	Schram F. I. (1983) 228.	Schram F. I. (1983) 228.	Schram F. I. (1983) 229-233.	Schram F. I. (1983) 233-236.	Hódmezővásár-helyi Fióklevéltár 1224/128	Hódmezővásár-helyi Fióklevéltár 1228/32. Schram F. I. (1983) 236-238.	Hódmezővásár-helyi Fióklevéltár 1226/30. Schram F. I. (1983) 238-240.	Schram F. I. (1983) 240-241.	Schram F. I. (1983.) 241-244.	Schram F. I. (1983.) 244-248.

per éve	14. 1739. 8. 21.- 8. 30.	15. 1739. 8. 21.- 8. 30.	16. 1739. 8. 21.- 8. 30.	17. 1739. 8. 21.- 8. 30.	18. 1740. 6. 13.	19. 1740.	20. 1740. 9. 27.	21. 1740. 8. 23 - 1741. 4. 17.	22. 1744. 1. 12.	23. 1744. 1. 12.	24. 1744. 1. 12.	25. 1745. 2. 25.	26. 1749.
vádolt neve	Szöke Mihályné, Dohár Anna	Raj Andrásné, Konecz Kata	Gémes Györgyné, Szabó Anna	Borsos János	Ludverő Mihályné	Szabó Ferencné, (alias Sifterné) Hidvéghi Katalin	Bodor Istvánné, (? Ilona)	Mady [i] Istvánné, Antal Anna	Csóné [Csoó] (? Margit)	Pillangóné, Tóth Anna	Kos Dorottya (Dorkó)	Mocsy [Mucsi] János	Kovács István
családi állpota	özv.	házas	özv.	házas	özv.	házas	házas	házas	özv.	házas	házas		
életkor	id. asszony	vlg. id. asszony	„öreg Gemésné”	„vén Boros” „öreg Boros” cc. 120.	cc. 40-50	cc. 30-40	„öreg Bodor István.” „vén Bodor”	cc. 40	60-70 közötti	cc. 45-50	id. asszony		
vallása	vlg. katolikus	vlg. katolikus	vlg. katolikus	vlg. katolikus	vlg. ref.	vlg. ref.	katolikus		vlg. ref.			[ref.]	[ref.]
egyéb vád	gyilkos- ság	istentagadás		templom- kerülés	Részeseske- dés	gyermek- gyilkosság	részeseske- dés, parázna- ság, istentaga- dás			Részeseske- dés „helytelen cselekedetek”		becsület- sértés	becsületér- tés
státusa, nemzetisége	gazdasszony	gazdasz- szony	gazdasszony	gazda	[hitelekből él, szegény]	[adós] [szegény]	[lakó] tót	[gazda]		lakó tót	tót asszony [csósz a férje]		
fogl., mágiikus mestersége	néző	gyógyító	gyógyító			gyógyító „hába hivatal- ban van”	gyógyító	néző, jós, látó	„Orvos Asszony”	gyógyító	gyógyító néző		
ítélet						máglya	máglya		kiűzés	kiűzés	kiűzés	6. Ft. bírság	
Forrás	Schram F. I. (1983.) 249-261.	Schram F. I. (1983.) 249-261.	Schram F. I. (1983.) 249- 261.	Schram F. I. (1983.) 249-261.	Schram F. I. (1983.) 261- 262.	Schram F. I. (1983.) 262- 265.	Schram F. I. (1983.) 265- 268.	Schram F. I. (1983.) 297- 300.	Schram F. I. (1983.) 268-275.	Schram F. I. (1983.) 268- 275.	Schram F. I. (1983.) 268-275.	Schram F. I. (1983) 261.	Schram F. I. (1983) 275.

per éve	27. 1749. 8. 12. – 13.	28. 1749. 8. 13.	29. 1749. (?) 12. 17.	30. 1749. (?) 12. 17.	31. 1750. 8. 11.	32. 1750. 8. 11.	33. 1753.	34. 1754. 12. 9.	35. 1755.	36. 1755. 10. 20.
vádolt neve	Szűcs Istvánné, Csuri Anna	Szabados Istvánné, (Csonka Puskásné) Németh Katalin	Szöke Tamásné, (Cserösné) Kiss Judit	Asztalos Istvánné, Dohányos Erzsébet	Horváth Mihályné, (alias Ontó) Linka Mária	Horváth Mihály (alias Ontó Mihály)	Csömög- né	Mázsás Ferencné, Lippay Anna	Kis Györgyné, Gál (Gaál) Katalin	Fekete Mártonné, (alias Oláh) Sánta Kata
családi állapot	házas	házas	házas	házas	házas	házas		ázás		házas
életkor	cc.30-40	cc. 30-40.	cc. 69	id. asszony	cc. 46	id. férfi		cc. 50 id. asszony		„Kata néne” id. asszony
vallása	katolikus	katolikus	református	vlg. ref.	katolikus	református		református	református	vlg. ref.
egyéb vád			„rendetlen viselkedés” verekedés	paráznaság	paráznaság, káromkodás, templomke- rülés	káromkodás istenkáromlás házasságtörés		magzat- elhajtás paráznaság kerítő		Gyermek- gyilkosság, részegekedés, lopás
státusa, nemzetisége	gazda, tápéi	gazda tápéi	lakó	lakó	gazd- asszony németnek mondja magát	gazda németnek mondja magát		gazd asszony „Gazda Asszony”	[lakó]	zsellér, lakó, „esmeretlen nyelven be- szél” vlg. román
fogl., mágikus mestersége	néző, pénzért gyógyító	gyógyító	„ráolvasó”- imával gyó- gyít, pénzért gyógyító, orvos	gyógyító	gyógyító (eret vág)	gyógyító				pénzért gyógyító
ítélet	verés és kiűzés	korbácsütés, kiűzés	pénzbírság, kiűzés	kiűzés	kiűzés	50 bot és kiűzés	tömlőc	felmentve	12 pálcá ütés	lefejezés majd máglya
Forrás	Bessenyei J. (1997.) 210-214.	Bessenyei J. (1997.) 210- 214.	Schram F. I. (1983.) 278- 280.	Schram F. I. (1983.) 278- 280.	Schram F. I. (1983.) 280- 297.	Schram F. I. (1983.) 280- 297.	Schram F. I. (1983.) 300.	Schram F. I. (1983.) 300-306.	Schram F. I. (1983.) 306.	Laufenauer K. (1899.) 223- 235. Komáromy A. (1910.) 567.

per éve	37. 1755. 7. 5.- 1756. 7. 16. (Kistarcsa, Vác 1744.)	38. 1756. 12. 10. 1758. 7. 8. (1735. 2. 23.)	39. 1758. 2. 28. - 10. 30.	40. 1758. 10. 30-31.	41. 1758.	42. 1759. 4. 5.	43. 1762.	44. 1762.	45. 1762. V. 3.	46. 1763. 1. 17.
vádolt neve	Vörös Jánosné, (Zsellő Mihályné) Ecsery Anna [Zselyő Mihályné, Szlavcskova Anna]	Szabó Istvánné, Szöllősy Sára	Katona Istvánné, Sellymes Sára	Kozma Istvánné, Oláh Mária	Erdélyi Erzsébet	(Öreg) Tódorné [Pegada Theodo- rosz neje]	Czinka Istvánné, (alias Fendrikné) Olasz Katalin	Varró Ferencné, (alias Korcsné) Bihari Erzsébet	Nagy Ferencné, Tóth Kata	Bán Jánosné
családi állpota	házas	házas	házas	házas		házas				
életkor	cc. 50.	cc. 40.	cc. 60.	cc. 60.		„öreg asszony”				
vallása	katolikus	református/ katolikus-1736. máj. 2.-től -	református	vlg. ref.		ortodox	vlg. ref.	vlg. ref.	vlg. ref.	vlg. reef.
egyéb vád	„Rossz szóbeli asszony” [paráznaság]	mérgezés (higany) gyermekgyilkos- ság szemmelverés „kurta kocsmát működtet”, család	istentagadó	paráznaság					becsületsértés	becsületsértés
státusa, nemzetsége	lakó zsellér [borjú pász- torné, földműves]	gazdasszony „kurta kocsmás”	lakó	„gazda” asszony		gazdasszony vegyes kereskedő görög				
fogl., mágikus mestersége	gyógyító [bába]	„Híres Orvos”	gyógyító							
ítélet	lefejezés után máglya	tagcsönkítés, majd halál (felmentést kért)	kiűzés	kiűzés			kiűzés	kiűzés	12 korbács 6 Ft bírság	60 korbács sértett felek megkövetése
Forrás	Schram F. I. (1983.) 306-320. [Schram F. I. (1983.) 466-471.]	Schram F. I. (1983.) 320-333.	Schram F. I. (1983) 333-340.	Schram F. I. (1983) 340-345.	Schram F. I. (1983) 225.	Schram F. I. (1983.) 345-346.	Schram F. I. (1983.) 345.	Schram F. I. (1983.) 345.	Schram F. I. (1983.) 346.	Schram F. I. (1983.) 347.

Népéletre vonatkozó adatok a makói nazarénus gyülekezet 1870-es, 1880-as évekbeli följegyzéseiben

ORBÁN IMRE

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

A nazarénus felekezet keresztény. Elfogadja az apostoli hitvallást. Elvetik a gyermekkeresztiséget, tilos fegyvert viselni, esküdni. Papjaik nincsenek, kötött liturgiájuk nem alakult ki. A többi protestáns felekezethez hasonlóan a szentségek közül az úrvacsorát és a keresztiséget ismerik el. Elfordultak koruk társadalmi és egyházi viszonyaitól, az eddigiekkel szemben egy gyökeresen más értékrend szerint építették föl világukat. Erős összetartozás, aktív közösségi és vallási élet, radikális becsületességre törekvés jellemezte őket. Kerültek minden hivalkodást, igyekeztek egyszerűen, szerényen élni. Beszédükben, öltözködésükben visszafogottak, tilosak voltak számukra az élvezeti szerek, a dohányzás, az alkoholfogyasztás. Az elméleti tudományokat általában elvették. Nem tartották sokra az iskolázást, azt vallották, hogy a szükséges tudás számára elegendő a Szentírás ismerete.

A felekezet az 1830-as években jött létre Svájcban. Eszméi hamar eljutottak Magyarországra. Közvetítői Svájcot megjárt mesteremberek voltak, akiknek missziós munkája nyomán az új hitnek már 1839-től lettek nálunk követői. A hívek zöme ekkor városi ember, főként iparosok és vallásos öregasszonyok.¹ Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc után a nazarénus térítés az Alföld felé fordul. Így a hívek az 50-es évektől döntően a parasztság soraiból kerültek ki, bár szervezői, összefogói továbbra is iparosok, nem egyszertesebb vállalkozók.

A makói gyülekezet megalakulása és megerősödése²

Az 1850-es évek elején Makót és vidékét még elkerülték a nazarénus eszmék. A változás az 1854-es évhez köthető. Ekkor vert gyökeret a nazarénus hit a Vajdaság földrajzi központjában, a Bács megyei Pacséron, s vált a település a további misszionálás központjává. Szöllősi Antal³ makói református lelkész beszámolója érzékelteti azt az óriási lendületet, amelynek folyamatában csak az egyik állomás a makói gyülekezet megalakulása. Szerinte a pacséri meggyökerezés után, 1857-58-ban lépte át „*e tan a Dunát és Tiszát, s áradatként kezdett terjedni délnek és különösen északnak. Pest, Heves, Kis-Kunság és Jászság, Torontál, Temes, Krassó, majd Csongrád, Arad, Békés és Bihar, az ország talán minden megyéi, sőt a király-hágón-túli részek is látták a Nazarénus térítőket. (...) Annyi bizonyos, hogy 1863. évig észak felé*

¹ Kardos László – Szigeti Jenő: Boldog emberek közösség. A magyarországi nazarénusok. Magvető Könyvkiadó Bp., 1988. 64.

² A makói nazarénus gyülekezet történetéről részletesebben lásd Orbán Imre: Megdöbbentő tünemény. A nazarénus hit és mozgalom története Makón (1864-1920). Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség Bp., 2002. c. művet.

³ Szöllősi Antal (1825-1899) a makói református gyülekezet lelkésze.

*Pest, Kunság, Jászság és Heves megyén át Borsod határáig terjedt.*⁴ Szeberényi Lajos Zsigmond evangélikus lelkész szerint „*H.-M.-Vásárhelyről a szomszédos Békésbe és Csanád megyébe terjedt el a nazarenizmus, onnan pedig Bihar-, Aradmegyébe. (...) Torontálra és általában a déli megyékre nézve a nazarenizmus kiindulópontja Temesvár, a hova azt a külföldről bejött órárok csempészték be.*”⁵ A Békés-bánati Református Egyházmegye pedig 1864-ben azt jelezte, hogy déli területein jelentősebb nazarénus mozzgolódás van.

A makói megjelenés évét pontosan meg tudjuk határozni. A református egyház Makón végzett egyházlátogatásának jegyzőkönyve 1864-ben arról tudósít bennünket, „*a nazarénusok tévtana hozzánk [ti. Makóra] is átszármazott s néhány követőre talált.*”⁶ A helyi Maros⁷ című lap is ezt az évszámot erősíti meg: „*Makón a nazarénizmus 1864-tája óta kezdett terjedni, de csak úgy, hogy most egy családból a férj, majd a nő, majd egy más család tag vette fel az új hitet, s lassacskán az az egy vonta maga után a többi, vagy ő maga is visszatért előbbi felekezetéhez.*”⁸ A makói megtelepedés mögött a hódmezővásárhelyi gyülekezet térítő tevékenysége áll. Ott 1858-ban jelent meg az első nazarénus. A gyülekezet megerősödése 1863-ra tehető.⁹ Ezután hozták ott dolgozó ácslegények 1864-ben a nazarénus tanokat Makóra.¹⁰ Ekkor még kevesen voltak.

A gyülekezet tagjai főként a reformátusok közül kerültek ki. A református egyházzal hamar komoly konfliktusba kerültek, mivel az új hit követői nem vették igénybe szolgálatait a temetések és a keresztelesek alkalmával. A református gyülekezet a hatalom segítségét kérte. A volt egyházuk szertartása szerinti temetés megtagadását illetően az állami szervek visszafogottan reagáltak, legfőljebb a szóbeli megfeddésig mentek. Azonban más volt a helyzet a keresztelesekkel kapcsolatban. A nazarénusok ugyanis a keresztelesek elutasításával veszélyeztették az állampolgárok teljes körű nyilvántartását. Ekkor ugyanis a népesség számontartásának hivatalosan elismert, kizárólagos dokumentumait az egyházi anyakönyvek jelentették. Többek között a sorozásokat is ezek alapján végezték, s a meg nem keresztelt, az anyakönyvekbe be nem írt gyermekek kikerülhettek volna az állami fölügyelet alól. Kezdetben ezért Makón is voltak „erőhatalommal” végrehajtott keresztelesek. Az új hit követői érthetően üldözésként élték át az eseményeket. A konfliktusos helyzetre a nazarénus gyülekezet válasza egyébként egyszerű volt. A föltételekhez valamelyest alkalmazkodva folytatta a maga életét tovább.

⁴ Szöllősi Antal: A Nazarénusokról. Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező 1871. (471-492.) 474-475.

⁵ Szeberényi Lajos Zsigmond: Nazarenizmus. Nagybecskerek, 1888. 56.

⁶ A makói helvét hitv. egyházzól hivatalos jelentés és kimutatás az 1865 év július ... napján tartott törvényeszerű vizsgálat – canonica visitatio alkalmával. Egyházi gyűlések jegyzőkönyve 1864. április 25.–1869. április 4. 84/1865. Makó-újvárosi református gyülekezet irattára.

⁷ A Maros Makó 1870-ben indult, első nyomtatásban megjelenő újságja. Folyamatosan 1910-ig adták ki.

⁸ Maros 1874. november 22.

⁹ Szöllősi A. i. m. 475.

¹⁰ Szöllősi A. i. m. 476. Szöllősi a nazarénusok makói megjelenését 1865-re teszi. Ez érdekes, hisz ő, mint makói református lelkész hivatalból ismerte az egyházban végzett kánoni látogatási jegyzőkönyveket, melyek szerint az új hit 1864-ben jelent meg. Írásában az 1865-ös évszám nyomdahiba vagy talán a szélesebb körben megindult terjedésre utal.

Számuk folyamatosan gyarapodott. Az 1860-as évek végére egy jelentős nazarénus csoportot kell föltételeznünk Makón. Anyakönyvi adataik (házasságkötés, születés, halálozás) közelítőleg azonosak voltak a több mint 400 fős evangélikus gyülekezetével. Az 1872-es népmozgalmi adatok ugyan 92 nazarénusról szólnak,¹¹ de ez csak a gyülekezetbe már fölvett személyeket jelöli. Hitelveik miatt nem is tartalmazhatja a gyermekek, a fölvételre várók, az ún. barátok számát. A makói nazarénus gyülekezet 1872-ben, ha nem is számlált több száz fős tagságot, hatása százakra terjedhetett ki.

Az 1874-ben központilag elrendelt számbavétel szerint Makón 152 nazarénus élt. Előző vallásukat tekintve 84,2 % református, 9,2 % római katolikus, 4,6 % görög katolikus, 2 % evangélikus. Férfi 39,5%, nő 60,5%, tehát Makón is jelentősen nagyobb a nők aránya. A nazarénus anyakönyv 1875-ben már 191 tagot említ.

A gyors növekedés országosan is föltűnést keltett. 1874-ben a sajtó attól volt hangos, hogy *80 református család tért át Makón a nazarénus hitre*, és már egy díszes imaházat is építettek. Ezekre a hírekre válaszolva írta a Maros, hogy csakugyan építettek ebben az évben egy számukhoz képest elegendő imaházat, „de a hír első tétele merő alaptalanság, mert *Makón a nazarénusok összes száma is alig képez 80 családot*, arra pedig soha nem volt eset, hogy valaha csak két, sőt egyetlen egész család is lett volna egyszerre nazarénussá.”¹²

Az 1870-es évek vége a makói nazarénus gyülekezet virágkorának kezdetét jelentette. Lényegében ekkorra kiépült intézményrendszerük. Volt születési, halálozási és egybekelési anyakönyvük. Saját pecsétet használtak.¹³ Pontos jegyzéket vezettek az új tagokról. Ha kellett, anyakönyvi bizonylatot is kiadtak. 1871-ben temetőt nyitottak. 1875 februárjára elkészült új, tágas, égetett téglából épült, az akkori városban rangosnak számító gyülekezeti házuk. Erről Szalai István szentesi református lelkész így írt: „*Makón nagyszerű templomot építettek.*”¹⁴

Makó megszokta és elfogadta a nazarénusokat. Ugyan gyakorta „csodabogaraként” kezelték őket, de nem voltak velük szemben ellenségesek. A makóiak tevékenységnek köszönhetően megjelentek és erősödtek e felekezet hívei a környező falvakban. Makón keresztül intézték a különféle segélyakcióikat, gondoskodtak a Szentírások és énekeskönyvek beszerzéséről. Hódmezővásárhely után talán az ország második legjelentősebb nazarénus központja jött itt létre. Erejéből erdélyi és távolabbi missziókra – ahogy ők mondják, „munkára” – is futotta. A gyülekezet anyagi helyzete szilárd volt.

---

¹¹ Maros 1873. január 26. Az adatok megbízhatatlanok, hisz az 1875-ös összeírás 191 főről tudósít, míg az 1879-ből származó adatok szerint megint csak 92-en voltak, miközben a számuk folyamatosan növekedett.

¹² Maros 1874. november 22.

¹³ 1893-ban egy ekkor keletkezett anyakönyvi igazolás szerint már biztos létezett. Kőirata: „A MAKÓI KRISZTUSBAN HÍVÓ GYÜLEKEZET.” Maros 1893. augusztus 23.

¹⁴ Szalai István „Lélektani okadatolása a Nazarénusok terjedésének” című cikkében bírálja a felekezetet. Midőn a „nem kell templom” véleményt kritizálta, hozza föl, hogy többek között Makón milyen szép templomot emeltek. Evangélimi Protestáns Lap 1875. (391-392.) 392.

A forrásként használt dokumentumok

Az 1880-as években tehát egy megerősödött, évről évre növekedő csoport a makói gyülekezet. Sikeresen túlélte az első évek viharait, a vele szemben kezdetben erőszakkal is föllépni kész erők akcióit. A sors fintoraként, amikor a növekedésből következően szembekerült a „nagygyá” válás, az intézményesülés problémáival, ezekkel – belső szervezeti föllépítése, nem utolsó sorban az iskoláztatáshoz, a tudáshoz való viszonya miatt –, nem tudott megküzdeni. Ennek hatásai azonban ekkor még direkt módon nem érezhetők.

A gyülekezet dolgainak kezelése szükségessé tett bizonyos adminisztrációt. Ennek részei a dolgozatunk fő forrását jelentő dokumentumok. Ezek nem megbeszélések hivatalos följegyzései, de témáit tekintve valamelyest hasonlítanak az egyházak egyháztanácsainak üléseiről készített jegyzőkönyvekhez. Egyfajta lajstrom az elvégzendő föladatakról és a közösségen belül fölmerült problémákról. Az írásokat az 1870-es évek végén és az 1880-as években a gyülekezet vezetője vagy vezetői, egyházi szolgálói¹⁵ saját használatukra készítették, így nem lehet rajtuk számon kérni, hogy a mostani olvasó számára következetesek legyenek. Döntő részben egy kéz írása, de másoktól származó bejegyzések is találhatók bennük. Sokszor használnak fél szavakat, rövidítéseket, csak a szerző vagy a közösség által értett megjegyzéseket. Rendszere egyébként világos. Ceruzával elválasztva veszi számba az elvégzendő föladatakat. Sajnos nem tudósít az ügyek kimeneteléről, elvégzésüket a följegyzések áthúzása jelöli. Az iratok a makói gyülekezet irattárában vannak.¹⁶

A följegyzések rendkívül figyelemreméltók. Mivel személyekre lebontva sorolja a fölmerülő kérdéseket, még a közel 120 éves távlatból is diszkréciót parancsol. Az adatokból egyértelmű, hogy a gyülekezet minden részletre kiterjedő módon figyelemmel kísérte tagjai életét. Az elvárások, a keresztényi életeszemlék betartását komolyan vették. A nazarénus felekezethez tartozás természetesen önként vállalt és az adott közösség által is elfogadott kötelék volt, a gyülekezethez tartozással azonban a hívők egy igencsak „központosított”, folyamatosan komoly elvárásokat támasztó csoport részeivé váltak. A rendszer egyfelől biztonságot adott a tagjainak, sőt a tagjelölteknek is, másfelől vezetőin keresztül föllépett a számonkérés, feddés, javítás, kizárás, a végbement javulás megítélésének igényével.

A szövegek ismertetése előtt fontos leszögeznünk, hogy ezekből nem szabad a makói nazarénus közösséget érintő általános következtetéseket levonnunk, hisz döntő részben csak a problémás esetek kerülnek elő. A följegyzések egyébként a magyarországi nazarénus felekezet egésze szempontjából jelentősek. Tudósítanak bennünket a fölmerülő fegyelmi kérdésekről, az alkoholhoz és dohányzáshoz való viszonyról, a nők szerepéről, a csoporton belüli oktatásról, a kirekesztések és visszavételek módjáról, a gyülekezet szervezeti föllépítéséről, egy-egy gyülekezeti ülés napirendjéről, az

¹⁵ A makói nazarénus gyülekezet elsőszámú vezetője ebben az években Lőkös József. Mellette a közösség másik meghatározó alakja Baranyi Antal. Mindkettőjüktől származhatnak az iratok.

¹⁶ Két álló téglalap alakú [11 x 35 cm], halványkék lapokból fűzött irat. Ceruzával vezették őket. Az első 32 oldalas, minden oldala teleírva. A második 28 oldalon tartalmaz folyamatosan följegyzéseket. A makói nazarénus gyülekezet irattára III.1., III.2.

istentiszteletek körülményeiről, a temető és imaház fönntartásáról, a gyülekezeti kapcsolatokról, missziókról, jótékonykodásról, adományokról, segélyekről, a gyermeknevelés kérdéseiről, a közösség tagjainak költözködéséről és így tovább. Ezekből pusztán csak az rajzolódik ki, hogy hogyan próbálta a közösség megvalósítani az eddig tapasztaltaktól, a létező egyházak gyakorlatától markánsan különböző vallási és közösségi eszményképét. Melyek voltak azok a gondok, melyek mellett szó nélkül nem mehetett el.

Egyébként általában nehéz átfogó képet adni a közösség belső életviteléről, hisz egyfelől belső életüket tekintve egyfajta „rejtőzködés” jellemezte őket, másfelől ők maguk is folyamatos változásokon mentek keresztül. Ezért írhatta Turóczi Endre haraszti református lelkész 1870-ben: „*Makó környékén nem épen úgy hisznek s cselekszenek [ti. a nazarénusok] mint én ezelőtt 6 évvel ismerém őket*”, s nyilatkozhatta 1875-ben Csécsi Miklós¹⁷ makói lelkész: „*létrejöttük óta többrendbeli metamorphozison mentek át.*”

A mindennapi élet során fölmerült problémák rögzítése szerencsésen eredményezett olyan megállapításokat, melyek a makói lakosok életvitelét általánosságban világítják meg. Ezért a rendelkezésünkre álló nazarénus iratok egy olyan anyaggyűjtésnek, mely a 19. századi Makó népéletének áttekintését tűzi ki célul, hallatlanul értékes részét képviselik.

A makói népéletre vonatkozó tudósítások

A piac, adásvétel, a vasárnap megtartása

Makónak, mint alföldi nagyvárosnak, természetesen a 19. században volt hetipiaca. Itt főként mezőgazdasági termények, élelmiszerek cseréltek gazdát. Jövedelemforrás volt ez, adásvételi alkalom a piacolók számára. A városi (köz)élet egyik fontos színterének is számított a piac. De rendetlenségek helye is, így nem csoda, hogy iratainkban szép számmal találunk az itteni magatartásra vonatkozó megállapításokat. Föltűnik az árusok között tétnfergő, idejét csak mulató fiatal leány képe, a megkötött üzlet tisztaságán vitakozók szópárbaja, a valamely korábbi egyenetlenségen összekapó asszonyok veszekedése, a mérleget „mívelő” s a vevőt becsapó kofa, s ami a legfájdalmasabb, a vasárnapi istentiszteletet a piacra cserélő hívők alakja.

Ha valami rendetlenség esett, az hamar kitudódott. Ez nem számított egyedinek, több adatunk maradt erről.¹⁸ „*Diós Pannival munkálkodni, rendetlenül viseli magát a piacon.*” A följegyzés máskor részletesebb: „*Lőrincz Julianna mindég kalácsozik a piacon, még szokta téjfelbe [is] mártogatni.*” „*Marjai Antalné ifju férjével találkozott egy este, és veszekedet a piacon kétszer*”, „*Fenyves Kata megtámadta Kis Erdei néni¹⁹ a piacon.*”

¹⁷ Csécsi Miklós (1840-1908) a makói református gyülekezet lelkésze.

¹⁸ A följegyzések nyelvi helyessége a 19. századi normákat tekintve is rendkívül rossz, olykor nehezen érthető. Mivel a fölvevett szövegeket gyakran és hosszabban idézzük, ezért azon, az érthetőség végett, némi változtatást hajtottunk végre. Ezek főként központozás pótlását, nevek nagykezdőbetűs írását, illetve kevés, kisebb kiigazítást jelent.

¹⁹ Nazarénus szóhasználatban a néni szó nem biztos, hogy idősebb nőt jelöl. A közösségbe fölvevett minden nőt néninek hívtak, a fiatal lányokat is. Máskor a jelentése a férjezettségre utaló -né.

Vitát váltott ki, ha az eladók vagy vevők egymást becsapták. „Német Ferenc néni megeset²⁰ a tojásért, azt mondta a gazdának, ganél tojás, de más kép mondta ki, csúnyán”. „Nagy Józsefné és Kádárné ravasz uton adták el a rossz libákat a jók között.” „Imre Sándor hamis uton vett árpát.” „Az öreg Bíró néni a fontot műveltette.” Sőt Sárkány Jóska még a zsidót is megcsalta. Erkölcsi kérdésként hamar napirendre került a „pénz úzsora” problémája.

Súlyos eset volt, ha a piaci „szórakozás” miatt egyesek a vasárnapi istentiszteletet elhanyagolták. „Sajtos nénivel is munkálkodni a fel emelkedésért, vasárnap, mikor Pécskán voltam, a gyülekezeti órák alatt a két kis leányával sétált bent napernyő alatt, a lányok kesztyűbe és egyéb kisaszonyoknak felöltötötte.” Nyilván az ilyen és hasonló esetek váltották ki az ítéletet: „fijákerek nem az Ur után vagynak, és akik olyak, nem hívek.” Rendezni kellett a vásárolható áruk kérdését is. Eldöntendő dolgok között ezt olvassuk: helyesek-e „a vásárokon lévő kalap vagy ruha vételek.” Mások vasárnap egyszerűen dolgoztak a gyülekezeti óra helyett: „Csertus Ferentz most, vasárnap is, Mokrinba ludat rakodot, gyülekezetbe nem ment.” „Boros János egész vasárnap családjával együtt hagyományt tisztított.”

Kicsit zavaros, bővebb leírásunk is maradt. A vásárlás tisztességén, a használt mérő megbízhatóságán szólakoztak össze Szabó Samu és a majláti²¹ bíró. „A Szabo Samu a majláti Mágoritól, aki biro, kükoriczát vett, és nagy vékát vetett neki, és ősse szólakoztak. Mond (a) Samu: maga biro, még sem tudja az igazságot. A pedig mond: maga hívő, még is a másét kívánja, én az igazságot tudom, és ha az én vékámmal ki nem jön, 10 ftoz fizetek, hanem ha kijön, maga fizessen. De nem szükség hogy itt feleselődjünk, itt a pénze, maradjon magának.”

A menses idején a nazarénus gyülekezetbeli nők nem látogatták az istentiszteleteket. Ennek időszakában viszont megjelentek a piacon: „a nénik [ha] vasárnap a havi tisztulásba vannak, nem gyűnnek gyülekezetbe, hanem a piacra.” „Többen a néniek árulni mennek vasárnap reggel a piacra.”

Összességében érthető, hogy a makói hetipiac, annak forgataga, kínálata, a város egészére való hatása, az adásvétel kapcsán komoly kérdésként merült föl a nazarénusok között a hozzá való viszony. A megtárgyalandó kérdések között olvashatjuk: „a vasárnapi pijacozás.”

Trágárság, pletyka, káromkodás

A legtöbb javítandó hibát a száj követte el. A nazarénus kifejezéssel ez volt a „szóban való megesés,” azaz trágárság és káromkodás. Széles körben elterjedt. A város egészére jellemző lehetett. A ma már szinte föl sem tűnő fordulatok a 19. században sokkal komolyabb megítélés alá estek. Ekkor Makón sokan azon fáradoztak, hogy káromkodás elleni egyület hozzanak létre. A küzdelemben különösen az egyházak jártak az élen, és ebben élvezték a hatóságok támogatását. Az egylet számára munka kínálkozott bőven. A följegyzések általános megállapításokat és szó szerinti szövegeket egyaránt megőriztek.

²⁰ Megesett, azaz hibát, bűnt követett el.

²¹ Nagymajlátról van szó. Makótól nem messze, ÉK-re lévő Csanád vármegyei község.

Néhány adatunk a pletykálkodásra vonatkozik. Ez, a közösség tagjait vagy másokat a valóságnál rosszabb színben föltüntető beszéd, inkább a nőkre volt jellemző. A javítandó dolgok között olvassuk a megjegyzést: „A néniek közt egymás után való beszéd.” De a pletyka tartalmára, körülményeire is van adatunk. „A Horváth Jánosné (a) Kapu háta meget beszélgetett a Jucival.” „Az ifju Sziládi néniel is beszélni, hogy ne beszélne olyan sokat.” „A néniekkel munkálkodni kell, mert igen haszontalan beszéd fojik közöttük a Nagy Rozi felől.” „Kis Julcsa maga viselete nem jó, szükséges, hogy fenyíték alá essen, mert így a több néniek is elromlanának, és úgy makacskodnának.” Valószínűleg ilyen egymásközi pletykálkodás kiváltotta konfliktus: „Kiss Erdeiné és Kiss Juhászné azután meg támadták a Czene nénit, hogy hol jár, mert olyan, mint a szálló katona, nem haza mégy te, mert néked nincs hazád.” „Kádár néni és Czene néniel elbeszélni, mert nincsenek békességben.” Föl is vetődik a kérdés, amiben a gyülekezetnek állást kell foglalnia, mely így hangzik: „a szomszédolás.”

Az egyenlenséget, veszekedést kísérő trágár beszédről általában tudósítanak a következők: „Fenyvesi néni apjukának rosszat mondott.” „Vaszil szóban meg esett.” „Fekete András megesett szóban.” „Gáborné Csertusnéval igen csúnyán veszekednek, Gábornéra van még több is, a férjével rosszul él, máshoz teszi, és végezetre egy néininek rószat mondott az atyafiról, gyülekezet elébe való.”

Az esetek szó szerinti rögzítése már a jegyzetek vezetőjének gondot okozott, ezért használt rövidítéseket, körülírást, vagy egyszerűen kipontozta az inkriminált szavak helyét. Jórészt ma is durvának hatnak ezek a kifejezések. „Atyafi szóba megesett, a ló testyit szólt felesége véget.” „Pap Ferentz néni Molnár Katának mondta, ganél a szájába, ismét hogy sza-k ...-ra. Lelke mellé!” „Csávás Julis tisztátalan szot szolt férjének, P-ával az alfelét.”

Az elhangzottakat pontosabban rögzítő tudósítások: „Dobsa néni a kicsiknek mondta mérgiben, rongyos kölkök.” „Lőrincz Panna néni kutyának mondott egy lányt.” „Megeset szoba, mondta a lányát kutya lelkünek és Disznonak.” „Szabó Kata kutyának mondta a kisbíró ivadékát.” „Csávás Julis a zsidot kutyának mondta a szerződésért.” „Újra Vaszil és Bóros Ferencz, a felesége pófájába ganét.” „Az öreg Váriné szóban megesett, azt mondta, a feleséged valaga.” „Boros Jánosné a fene, mondta a férjének.” „Nagy Julcsa a férjét bolondnak mondta.” „Csávás Józsefné a férjének azt mondta, mért nincs már eszed.” „Egy néni a férjének azt mondta, bolond.” „Pajo mondta feleségének, ne ugas.” „Az öreg Fenyves néni meg eset az ő maga fija véget szoba, mivel perlekedtek együtt, bűdös dög, azt mondta, és hogy kár, a mit meg eszettek.” „Barna János és Erdei István az erdőben ősze vesztek, és kiabálva egymást csalonak mondták.” „Nagy Panna néni meg esett szóba, unokájának mondta, mit baszogsz avval a pipával.” „Zimánd Bánkuton lévő hivőn eset, egy szomszédját nagy lustának, egy esztelenek, egy bolondnak, egy hamis hájal” megkentnek mondta.

Súlyosabban esett latba a káromlás, azaz, ha a trágárság vallási dolgokat érintett. Ez széles körben váltott ki megbotránkozást. Ezekben az Isten nevének a hiába való szájra vételét, az Isten fölsége és mindenhatósága elleni támadást láttak, bár inkább csak az érzelmek hevesebb megnyilvánulásai voltak. Az indulat vagy a megszokás vezetett a durva fordulatok használatához.

Van, amikor csak egyszerűen a tény megtörténtéről értesülünk: „*Sipos Kata káromkodott.*” „*Kun agottán egy atyafi káromkodot.*” Van beszámoló, mely még a hír forrását is megjelöli: „*Pap Ferentz atyafi felesége, a nénénk, ritkán jön a gyülekezetbe, beszélni kelene véle, a szomszédjai sok bizonyosságot tesznek rolla, hogy még káromkodik.*”

Sokszor kisebb-nagyobb részletességgel tudósítást kapunk ennek tartalmáról. Az állandó fordulatok közé lehet sorolni a következőket: „*Öreg Benke néni azt mondta a disznónak, űsse meg a ménkő.*” „*Csávás Jósefné nénénknek meg esése, hogy szolt a lányának, hogy ördög van bene.*” „*Csávás Josefné ismét a férjének mondta: De hatalmas Isten vagy.*” „*Csávás Jósefnő gyüvömenőknek mondta az öregeket,²² és nem istenem nékem.*” „*Toth István feleséginek mondta: szarjon beléd a szent! Ismét: el-mehetsz már a pokolba is, ha nincs köztünk békesség!*” „*Az ördög vigyön a Jézus fején.*”

Inkább az alkalmi szókapcsolatok közé sorolhatjuk a következő esetet. „*Még néni volt Kis Juhászné, mikor hivalkodásból azt mondta, hogy ő és Király Márton majd tűzelők lesznek, a hivek ülnek az űstbe, és ők tűzelnek alájok.*”

Konkrét, javítást szolgáló gyülekezeti döntésről is tudunk. Ez indirekt módon örökíti meg az egymást hitetlennek bélyegző fordulat létezését. Ez a közösségen belül legalább egyszer előforduló esetre vonatkozik, de utalhat a nem felekezetbelieket érintő közbeszédre is. „*A hitetlen szót soha nem mondani senkinek.*” A fölhívást talán az idősebb Giliczéné s a hozzá s hasonló esetek váltották ki: „*az öreg Gilicze néni a Kőteles atyafit hamis lekűnek mondta.*”

Babonaság, bűbájosság, kuruzslás

A nazarénusok erőteljesen fölléptek a korábbi egyházakhoz kötődő szokások ellen. Különösen is helytelennek tartották a katolikusok keresztvetését. A gyakorlat elleni föllépést lényegében a babonaság elleni küzdelemmel azonosították. Ez vonatkozik úgy az Egyház által tanított esetekre, mint az előírásoktól függetlenül, veszedelmek ellen, ártások, betegségek megszüntetéséért végzett, a népi vallásosság körében létező keresztvetésre.

Az Egyház által tanított keresztvetést érinti a következő megjegyzés: „*egy atyafinak gyermekei kereszt vetésel imádkoznak*”. Más esetben már a keresztvetéshez mágikus, gyógyító szerepet is kapcsoltak. „*Bencze néivel is szolni kel a keresztvetésért, mikor a kis gyermek otvarós.*” Arra is van adatunk, hogy a keresztvetéshez ritmikus szöveg, ima vagy vers társult. Az állat, főként birka légykukacoktól fertőzött sebeit így gyógyították: „*Sárkány néni meg most is ki olvassa a nyűvet bár mi Jóság sebei-ből.*” A gyógyítás kapcsán egy érdekes eset állt elő. A síró gyermek elcsöndesítésére: „*Toth Josefnéni megfűstölte a kis gyermeket ganéjjal, hogy ne legyen olyan síró.*” Ennél erőteljesebb eset a havi vér vizében megfürdetett kisgyermek, mely ugyancsak gyermekgyógyítással kapcsolatos. „*Csávás néni, az őzvegy, havi vére ruhába füröszttöte a kis unokáját és vádoltatik.*” Intézkednek is az ügy kapcsán. „*Havi vér lébe mosni a kisgyermeket, mint Csávás néni is, ha tudatlan volt is, ezen túl*

---

²² A gyülekezetben vezető szerepet betöltő, döntést hozó idősekről van szó.

bűn.” A kuruzslás bajokat is okozott. „*Kádár néni a Dura Julis kislányának lábát a helyiből kivette.*”

Hasonlóan erőteljes ellenérzést váltott ki a jóslás. Makón létezett a cigányaszonyok általi kártyavetés. „*Jó néni kártyavetésért fizetett cigány aszonymak.*” A havi vér vízében fürösztött gyermek esetéhez hasonlóan a jóslásnál is fölbukkant bizonyos, a nemiséghez kapcsolódó hiedelem: Jó néni „*engedet huzni alsotest-szőrübő*”, és ezzel a maga számára és leánya képével kapcsolatban pénzért bűbájosságot végeztetett.²³

A babonáság olyan széles körben elterjedt, hogy gondként többször fölvetődött. Részben csak megállapításként: Az „*öreg Gilitze néni babonáskodik*”, illetve lényegi intézkedést igénylő problémaként: „*a bűbájosságról munkálkodni a gyűlekezettel*”, „*Jo volna még ki mondani, ha ezentul valaki bűbájoskodik, meg bünttetetik.*”

Konfliktusok

A viszályok természetesen nem voltak ritkák. Érdekes, ahogy ezek ránk maradtak a leírásokban. Vita, szomszédok civakodása, tyúkpörök és komoly tettelegességek egyaránt előfordultak. Csak néhány „*érdekesebbet*” gyűjtöttünk össze.

Egyenlenség a családon belül nagyon gyakori. Néhány jellemző fordult: „*Nagy Ferentz meg eset a fija véget, és a nénénk meg rá köpött a fijára.*” „*Lúka Pájo megverte a feleségét.*” „*Batonyán lévő Fekete István atyafi meg részegedet, feleségét meg verte... és paráznának mondta.*” „*Szabo János atyafi bottal verte meg ismét a kis lányt.*”

Szomszédok pörpatvara. „*Sziládi néni kakasának a szomszéd aszonya el szakajtotta a nyakát, azaz a gégéjét, és ő is azt monta, hogy az Isten az ővét is ugy szakasza meg vagy el.*” „*Sziládi nénivel beszélni, a ki az aradi utcán lakik, kijabálva veszekszik a szómszédjával.*”

A Ne lopj! parancs megsértése. „*Gábor István fija buzát lopot utoljára, és [ez] nagy gyalázat a gyűlekezetre.*” „*Földes János szénát lopot. Beszélni kel vele.*” „*Földdeáki Bakos Ferencz atyafi lánya rosz el járása, amint, hogy lud vitelbe [volt] meg bízva, hozzá még lopot is ludat két izbe.*”

Az elvégzett munkával ki nem érdemelt haszon. „*Gilicze Panni Szabo barátunknál drágán festette a házat.*”

Az élet elleni tett. „*Földesi felakasztotta magát. Levágták, beszélni kellene vele.*”

S végezetül két, a fönti meghatározásokba be nem sorolható eset: „*Vaszil néni más előtt balhászokodik, és a rüháját is leejtette.*” „*Lőrincz Panni a vas véllát bele szurta a Disznajába és tagadja, és hazugságban tapasztaltuk.*”

Szórakozás, öltözködés, szenvedélyek

A nazarénusok általában törekedtek az egyszerű életre. Kerülték a föltűnést, a hivalkodó öltözködést, mulatozást, a különböző szenvedélyeket, mint a dohány és az alkohol. Visszafogott, becsületes, Istennek tetsző szorgalmas élet volt az eszményképük. Éppen ezért, ha valaki ettől eltért, azt hamar maguk elé idézték.

²³ A szöveg sajnos nehezen olvasható. A következőket lehet kibetűzni: „*a Czigány aszonymak és hánsatóért !?/is fizetett a Leánya a képit hánsatta !?!*”

A piac tárgyalásánál már előkerült a kisasszonyos öltözködés kérdése. A megjelenés bírálatakor újabb, a városban nyilván nem példa nélküli eseteket soroltak föl. Igen hangsúlyosan került elő a hajviselet. Mint mindenütt, a nők nálunk is hosszú haját viseltek. Lányok fonták, az asszonyok inkább kontyban hordták. Botrányt a nők hajának levágása jelentett.²⁴ Először csak magát a jelenséget rögzítették: „*Kiss Viktor²⁵ eladta a haját.*” Mivel az ügy nem rendeződött, fölmerült a kérdés, vajon „*a nőknek levágnatni a haját, és eladja kendőkért, vajon illendő ez?*” Itt már az ár is előkerül, kendő. Az ügy később újra fölvetődött, de már általános érvénnyel, „*haj eladás a néniknek.*” A makói polgárosodó viseletnek némi tükrözője a megjegyzés: „*ha a nénik nem tarkálnák magokat a ruha által!*” Lányok utcai viselkedése: a „*leány nénikkel beszélni, mert nem szépen viselik magokat az utcán, még táncolnak is, mikor éneklésből²⁶ kimennek.*”

A városban ennél komolyabb kérdés az alkoholizmus. Széles körben elterjedt az italozás. Ez főként a férfinépeséget sújtotta, de följegyzések szerint a túlzott női alkoholfogyasztás is jelen volt a városban. „*Szűcs István részeg volt*”, „*Erdei Bálint itas let*”, „*Molnár Kata ittas lett*”, „*Kiss Panna néni megmegitasodik, a fija szolt.*” „*Beretyka atyafi²⁷ a kocsmából vezetett haza, mint ittas ember.*” „*Badalik meg ittasodott, meg ivott 4 fél liter bort, éjfél után még a kocsmában volt.*” Egészen életképszerű leírásunk is maradt. „*Földesi János ismét meg részegedet most nyomtatáskor a Pusztán. Komlósról hozatott pálinkát, 4 litert, és haza jövet az ugaron, Nagy Miklósnál hust főzetett, búzával fizetett, és úgy tették fel a kocsira, mint nagy részeget.*”

De szóba került a tiltott komédia, kártya és dohány is. „*Kis Ferencz szivarozot világiakkal együtt*”, „*Vári atyafi komédiába volt feleségivel*”, „*Mészáros István kártyázik, bírkozik, tréfál, igen hejtelen.*”

Házasság, családi élet, párkapcsolatok

A házastársi hűség az alapkérdések közé tartozott. A házasságot megelőző kapcsolatokat tiltották, általában erkölcsös életet követeltek a közösség tagjaitól. Ha ezen valami csorba esett, azt szóvá tették. Így születtek a következő följegyzések. „*Nagy István ön fertőztetésbe esett, és egy Lánnnyal [is].*” „*Kis Julianna a gujásokkal.*” „*Kiss Lászlóné kerítő let a lánnnyának.*” „*Sárkány László egy tisztatalan leányal egy, azaz a maga első szobájába hált kétszer ajtot bé zárolva.*” „*Szentmiklosi barátunk²⁸ egy lányal gyermeket nezettek, és azután ott hagyta, és Sz. Mikloson egy özvegyel ösze állot.*” „*A Sepsei el mén az özvegy barátnékhoz, és meg öleli, meg csokolja, és gunyt űz az.*” „*Dura Kláriveral ismét kell munkálkodni, [ahogy] férjivel bánik, és egy férfit meg csokolt, de még az öreg néni is.*” „*Danis Véra néni elhagyta férjét.*” „*Dobsa nénének és a menyé közt békétlenség van.*” „*Dobsáné ismét elhagyta férjét.*”

²⁴ Ez nem a rövid hajviseletre való áttérést jelenti. Ez társadalmi mértékben csak jóval később, a 20. század 20-as, 30-as éveiben terjed el, nagy megütközéseket okozva. A haj levágása itt egyszerűen csak „üzleti” kérdés. Valószínűleg nem egészen rövidre nyírásról van szó, inkább csak a hosszabb haj egy részének levágásáról.

²⁵ A Viktor a mai Viktória nevünk 19. századi megfelelője. A Viktor szó tehát leányt vagy nőt jelöl.

²⁶ Gyülekezeti alkalomról van szó.

²⁷ Atyafi, a gyülekezet teljes jogú férfitagja.

²⁸ Barát, a gyülekezetbe való föl vételre váró férfi.

A menses idejéhez e téren szabályok kötődtek. Döntések, egészségügyi határozatok születtek: „*a kis gyülekezetekbe is felmondani, a havivér fojásakor ne közösüljetez,*” ugyanakkor a közösségen belül az egymást üdvözlő testvéri csókot engedik: „*a néniek, ha vérfojásban vannak, nincs ugy néküink, hogy né szeretné ugy, hogy meg ne csokolodzna.*”

A gyermekágyasokról való gondoskodással kapcsolatban van még adatunk. „*A néniek nem főznek a gyermek ágyasoknak, ujra a nénieket kell meg figyelmeztetni, a gyermek ágyasokkal az ételvívésben.*” „*Kis Jani kéredzik a gyülekezetben feleségivel, és hogy ha felesége felkél a gyermek ágyból, ide jöhetne el.*”

A házasságkötés nagyobb vigalommal jár. Ez nem volt szokás a gyülekezetben. Ha más lakodalmakba a hívők bekapcsolódtak, nem tartották elfogadhatónak. Így születtek a lakodalmazással kapcsolatos följegyzések. Megtárgyalandó kérdésként merült föl a vigasságok látogatása: „*a hivek gyermekeket lakodalomba eresztenez.*” Még az előkészületekbe történő részvétel sem volt megengedett. „*Nagy Fernczné a lakodalomra két rétest sütöt.*” „*Mikor muzsika szoval vitték az ágyat, kiálltot a kapuba, és a Viktor is a hátulsó háznál, és azt mondta, gyöngy élet és szép élet, és jobb let volna először ilyenbe részesültél volna, azután lettél volna hívő.*”²⁹ „*Kiss Erdeiné is akkor kiálltot, mikor az ágyat vitték, kezit hányva: gyerünk, csináljuk a bélest!*”

* * *

Összességében tehát egy olyan forrással rendelkezünk, melynek tudósításait a nazarénus gyülekezet belső élete jellemzésén túl is fölhasználhatjuk. A följegyzések általános vonatkozásokat hordoznak. Makó népéletéről való tudásunkat gazdagítják. Új adatokat nyújtanak, s ezek, más forrásokkal együtt, segítenek a 19. századi makói lakosságról az eddigieknél átfogóbb képet nyújtani.

---

²⁹ A megjegyzés arra vonatkozik, hogy a gyülekezetbe fölvettek csak a nazarénus hiten lévőekkel köthettek házasságot. Mivel a közösségekben nagy volt a női túlsúly, számukra a házasságkötés jóvel nehezebb volt, mint a gyülekezeten kívüli nőknek.

Data on everyday life in the records of the Makó congregation of the Church of the Nazarene from the 1870s and 1880s

by *IMRE ORBÁN*

The Church of the Nazarene is a Christian denomination that has adopted the Apostolic Creed but refuses infant baptism. Nazarenes cannot take up arms or take an oath. They have neither priests nor a strict liturgy. Of the sacraments, they recognise the Lord's Supper and baptism.

The Nazarene faith first appeared in Makó in 1864. As the members of the congregation were former members of the Reformed Church, serious clashes soon broke out between the congregation and the Reformed Church. Despite this, the number of Nazarenes there rose steadily. By 1875, 191 full members had been recorded in the Nazarene register of births. The congregation is likely to have influenced hundreds of others as well.

The late 1870s marked the Nazarene congregation's heyday. By that time their institutional infrastructure had been developed: they had their own register listing births, deaths and marriages. They also used their own seal. By February 1875, a large, new brick-built congregational house, impressive even by urban standards, had been completed. The country's second largest Nazarene centre after the one in Hódmezővásárhely was located in Makó. The congregation's finances were sound, so much so that it was able to operate missions in Transylvania and further outlying regions.

The running of the church inevitably entailed a certain amount of administrative work, part of which was the preparation of the documents that served as the main source of this study. They are lists enumerating jobs to do and issues that had arisen within the community. The congregation closely scrutinised the lives of its members too. Living up to expectations and Christian ideals was not to be taken lightly. The documents which formed the basis of this study were prepared by church elders. They touched on various issues including that of discipline, alcohol, smoking, the role of women, community education, sex life, excommunication and readmission, the organisational structure of the church body, the agenda of each congregational meeting, services, the maintenance of the cemetery and the prayer house, inter-congregational relations, missions, charity work, donations, relief work, and raising children. Moreover, they detail when certain members of the denomination moved house and where they moved to.

Such issues also shed light on everyday life in Makó in general. Besides this there are reports of markets, sales, the observance of Sunday, the widespread problem of vulgar talk, gossiping, swearing, superstition, witchcraft, quack doctor practices, entertainment, conventions of dress, wild passions, family life, intimate relationships and customs observed at weddings.

In summary we have at our disposal a source of data that, in addition to offering a unique insight into the community life of the Nazarene congregation, also allows us to make certain generalisations. Such a source enriches our knowledge of Makó's past. Combined with other sources, it helps us form a picture of the inhabitants of Makó in the 19th century that is more comprehensive than the ones we had previously.

~~Hán nem lehet másként a Pöfögör
merek onnan Coavas nem is
Tudatlanul az eszre til bírnai
a Rf gútel okok és helymondan
a hami jóság komokoróviljesek~~

~~a Mulbány Laptokk hüdesei
a mükletre elmerem
Tudatlanul az eszre til bírnai
a hami jóság komokoróviljesek~~

~~az Ammerleletre egy Reve
seth kolmi a sz. gútelokottel
10. a pafit - az egybe Reke~~

~~Tösem, regem karta avdeseit, Reitt
Lodny elromnak, és engedhurno
aludtente, hídorvita, R. gútelokottel
Eo hami jóság is püret a Szanya a
Reps. ha satta~~

~~Cetera fiek kal beviteli, mar egy
nem el fiek nem mossa huz
madny, emmimig anörögny
s, a seje moider
nás paf, ped, g mossa bel
Többe a némik aral mossa
mek uszarnap, reggel apyara
a Rumpel fel horden a pefel
a vari vultsa el Csappo k
Hámlirónói, kútegg gútelokottel
Cörión, hane
A gútelokottel okok avdeseit, Reitt
eloi a belvan egy emar gútelokottel
res hami jóság~~

~~a mükletre hami jóság komokoróviljesek
nem is püret a Szanya a
Reps. ha satta~~

~~arucanfahor hordá Rfüt m
a Rf, Salca p maga v. selesse many
és ekükvög lögy sem de Rati Rfüt
merigg a püret moider és elrom
tanának és ny, makacs Rof mán
a Szabo sápnul is selesse hán
Sári nem is van mak arók és
mai gútelokottel és lebe szokk~~

~~Bazonja gútelokottel ^{Szindor} gútelokottel
a lopasok, bhanapra elvanitelt
is bhanapra selti
és a hami jóság komokoróviljesek
mossa huz
A gútelokottel okok avdeseit, Reitt
mossa huz
a Szere aral atyán Rpa nem is
ja meg hami jóság komokoróviljesek~~

~~Szék Mikály az ési aral gútelokottel
huz a gútelokottel püret
Sofy Sotoffel min kalodna
a kútelokottel Rati Rpa kát a Lomka
apony a el kútelokottel a nyakát
árar agé gútelokottel és ési aral moider
huz ar gútelokottel és ny, kútelokottel
mey vgy~~

~~Remekletson el mossa
a Rf, Jusefnyel beszelni
a Rf, Jüt eszre püret a hami jóság komokoróviljesek
Jósó savarnap Rofüt mán a mossa
le Rfüt~~

~~Dobza János atyán Malora atyán eljött
talán ha aral gútelokottel jümt huz
Banno Szék atyán gútelokottel a hami jóság komokoróviljesek
mossa huz gútelokottel hami jóság komokoróviljesek
a hami jóság komokoróviljesek~~

Részlet a följegyzésekből

Az öttömösi spárgatermesztés

FODOR FERENC
(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

A spárga az emberiség által legrégebben fogyasztott zöldségfélék egyike. Csaknem 300 faja egész Eurázsia területén évezredek óta őshonos. Étkezésre azonban csak az „*Asparagus officinalis*” fajta használható.¹

Már az ókori Rómában is termelték. Cato A földművelésről c. művében így ír a spárgatermesztésről: „A spárgát így kell vetni: a földet – amely nedves vagy kövér legyen – jól fel kell ásni. Miután felástad, csinálj ágyásokat, hogy jobbról-balról tudd kapálni és gyomlálni, ne kelljen rátaposni. Amikor az ágyásokat kialakítod, hagyj közöttük féllábnyi térközt minden oldalon. Azután végezd a vetést, cövekkel üss sorjában gödröket, 2-3 magot tégy beléjük, s ugyanazzal a cövekkel boríts rájuk földet. Az ágyás tetejét jól szórd be trágyával. A tavaszi napéjegyenlőség után kell vetned. Amint kikelt, gyakran gyomlald ki belőle a gyomot, de vigyázz, ki ne tépd a gyommal együtt a spárgát is. Abban az évben, amelyben elvetetted, télre takard be szalmával, hogy el ne fagyjon. Majd kora tavasszal bontsd ki, kapáld és gyomlald meg. A vetés után a harmadik évre kora tavasszal égesd fel. Azután már ne kapáld meg addig, míg a spárga ki nem hajt, nehogy kapálás közben a gyökereket megsértsd. A harmadik vagy negyedik évben a spárgát gyökerestől tépd ki. Ha ugyanis letöröd, hajtás nő belőle, és az el fog száradni. Egészen addig tépheted, míg nem látod, hogy magot hoz. A magja ősz felé érik be. Így tehát, amint a magját megszedted, égesd fel, és amikor a spárga kezd hajtani, kapáld meg és trágyázd meg; 8 vagy 9 év múlva, amikor ott már kiöregedett, ültess szét, és azon a helyen, ahova telepíteni akarod, a földet jól forgasd meg és trágyázd meg. Majd készíts kis árkokat, s ezekbe helyezd a spárga gyökerét. A gyökerek közötti távolság ne legyen kevesebb egy lábnál. Ritkítsd meg, úgy ásd körül, hogy könnyen ritkíthasd; vigyázz, le ne törd. Hordj rá minél több juhtrágyát: ez rá a legjobb; másfajta trágya megnöveszti a gyomot.”²

Plinius a következőt írta: „A természet a spárgát vad növénné tette, hogy bárki szabadon hozzájusson, és íme például Ravennában már annyira felhízalt spárgát is láthatunk, hogy három szál kitesz egy fontot.”³

Európában a keresztes háborúk után terjedt el a termelése. Németországban az első spárgaágyat 1567-ben Stuttgartban telepítették.⁴ A spárga nevének első magyarországi előfordulása 1525 körülre tehető.⁵

Lippai János az 1664-ben megjelent Posoni Kert című művében részletesen írt a spárga termesztéséről. „A spárga, vagy Nyúl árnyék. Ágas-bugas apró zöld levelű, és fájú bokor. Kinek csak az gyöngye hegyét eszik-meg; a ki elsőben, mint egy pálcácska,

¹ Horváth Gy. 1987. 179.

² Cato 1966. 227.

³ Plinius 1987. 173.

⁴ Dávid S.–Koródi L. 1969. 7.

⁵ A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára, Budapest 1976. 3. kötet, 585.

levél nélkül nő ki a gyökérből Majusban, s az után is, egy uynyi temérdekséggel, nagyobbbal is: kerekdéd, nő ki apró leveles kóró, söprű formára, a kinn apró kláris színű gombocskák nőnek, s azokban fekete magok. Két féle az Sparga. Eggijk kerti: másik vad, és mezei. Ez magtúl nő, kiváltképpen az réteken, és nehult az zab között, avagy szántó földön, akit bévetettek; hegyekenn is nehult.”⁶

Magyarországon a 20. század elejéig a spárga inkább csak a főúri kertek növénye volt. Termesztése a második világháború után lendült fel. 1958-ban a tatárszentgyörgyi példa alapján – ahol 90 kh volt – Örkényben 40 kh, Gyónon 30 kh, Táborfalván 20 kh, Lajosmizsén 15 kh-at telepítettek, a kelebiai példa kapcsán – ahol 84 kh volt – Tompán 20 kh, Kisszálláson 10 kh, Ásotthalmon 15 kh, Mélykúton 36 kh, Mórahalmon 20 kh, Öttömösön 20 kh spárgát telepítettek. Jelentős telepítések történtek még Vasad–Pilis vidékén és a nyírségi homokterületek déli részén, Bagamér és Hajdúhadház környékén is.⁷

A spárgát kizárólag piaci értékesítés céljából termelik. Az elmúlt évtizedekben ezen a területen hasonló céllal több zöldségnövény termelése terjedt el. Az 1960-as években a paradicsomtermesztés, majd a különféle étkezési paprikák termelése vált egyre népszerűbbé. Igen nagy jelentőséggel bír a sárgarépa és a korai burgonyatermesztés, valamint a hajtatasos, fóliás kertészetek elterjedése is. A néprajztudomány az utóbbi időben kezdi felfedezni ennek jelentőségét.⁸ Tanulmányunkban a kelebiai tájkörzethez tartozó Öttömös község spárgatermelésének történetét kívánjuk bemutatni.

Öttömös a Duna-Tisza közti homokhátság délkeleti részén terül el. Talaja gyenge minőségű homok, melyen a 19. század végéig a szegedi, alsóvárosi gazdák jószágai legeltek. A művelésre legalkalmasabb területeket már az 1850-es években fölshántották, sőt szőlőt is telepítettek.⁹ Az első birtokos Magyar Imre volt, aki majort épített, majd szőlőt és erdőt telepített a homok megkötése érdekében.¹⁰ Birtokát 1897-ben kezdte fölparcellázni. Az új birtokosok a letelepedéssel járó nehézségek leküzdése után takarmánynövényeket termeltek, jószágot tartottak. Az első világháború után azonban egyre nagyobb területen termeltek káposztát, paradicsomot, dinnyét. Ezenkívül fűszerpaprikát is mintegy 25-30 család termelt.¹¹ A gyenge talajadottsággal rendelkező kisbirtokokon a legjobb megélhetést a zöldségtermelés biztosította. A hagyományosnak mondható zöldségfajták mellett az 1940-es évek elején az öttömösiek megismerkedtek egy új zöldségnövénynek, a spárgának a termesztésével. A spárga a visszaemlékezések szerint a szomszédos kelebiai – Sáska-laposi – uradalomból került Mórahalomra, illetve Öttömösre. Kelebián nagy hagyománnyal bírt a kertészkedés.¹²

---

⁶ Lippai J. 1664. 80.

⁷ Dávid S.-Koródi L. 1969. 5.

⁸ A kunszállási fóliás primörtermesztésről Bihari M. 2002., a padéi mentatermesztésről Simon A. 2002., a balástyai korai burgonyatermesztésről Fodor F. 2003.

⁹ Palugyai I. 1855. 474.

¹⁰ Juhász A. 1989. 142.

¹¹ Olasz L. 1998. 112.

¹² Iványi I. 1892. 214. Kelebián 1788. december 14-én kelt jelentés szerint már 82 holdon termeltek dohánnyt.

László Mihály a saját mórachalmi földje mellett Szeged városától mintegy 200 hold földet bérelt Öttömösön, ahol jószágokat is tartott. 1942-ben ő telepített először 3 hold spárgát Mórachalmon. Napszámosokat fogadott, akik idővel ellesték a természet tudományát. Fia, kit szintén László Mihálynak neveztek, Öttömösre kerülve saját földjén szintén jelentős területet telepített az 1950-es évek elején.

A spárga a laza homoktalajt szereti, mely tavasszal korábban felmelegszik, így a növény gyorsabban fejlődésnek indul. A laza szerkezetű talajban sima felületű, egyenes *sípok* (hajtások) fejlődnek. A gyökérzet 2-2,5 méter mélységre is lehatol a talajvíz szintjétől függően, tehát jól tűri a szárazságot.

A spárga termesztése a mag elvetésével kezdődik. A magot általában mindenki maga szedte. A régi fajták idején kijelölték a legszebb sípokot adó töveket, ősszel ezekről szedték a magot. A vetésről Lippai János részletesen írt, a már említett művében.¹³ A módszer az évszázadok során keveset változott. A magot jól megtrágyázott talajba, védett helyre, április elején vetették – *ēsoróták* – szemenként, 4-5 cm mélyen, „gyufaszálnyi távolságra”, 45-50 cm sortávolságra. Az így bevetett területet *magonciskolának* nevezték. Az áprilisban elvetett mag 12-14 nap alatt kel ki, az időjárástól függően. A talajt állandóan tisztán kellett tartani, a sorokat ki kellett gyomlálni, permetezni, és szárazság esetén öntözni. Télen a hideg ellen fóliával takarták le.

A második világháború előtt az „Argenteuili” francia eredetű fajta elterjedt volt Magyarországon. Termesztették még a „Braunschweigi”, „Erfurti óriás”, „Burgundi korai”, „Schneekopf”, „Conover's”, „Mary Washington” fajtákat is. Ma már kizárólag hímsteril hibrideket vetnek – elsősorban holland és német fajtákat, mint például a Grolim, Gijnlim, Backlim, Thielim – mert azok mintegy 20 %-al többet teremnek a nővirágú egyedeknél. A növények több energiát fordítanak a sípok nevelésére.

Ma a *magonciskolát* vetés után Agril fátyolfóliával takarják le. Ez megvédi a szélveréstől, és elősegíti a talaj mielőbbi fölmelegedését. A folyamatos talajnedvességet mikroszórós öntözőberendezéssel biztosítják.

---

¹³ Lippai J. 1664. 80. „Minek előtte elvetik, készítsék el a földet. Némelyek jól megássák elsőben, két lábni mélységre elvonszák a földet; es téglával, vagy kövel megflastromozzák alúl, hogy a gyökér igen alá ne nőlljön, hanem inkább föllül ki verje csimáit. Némellyek pedig, csak keményen öszve verik a földet, mint az szűrűben; azután Bárány szarvat, vagy darabonként, vagy aprón megtörnek, és azt rakják a földre, ennek fölibe, meg rostált földet töltenek, arra viszontag jól elrothatt apró ganét, és rostált földet. De avval nem köll szinte föll tölteni a vermet; a bé töltött földet, szép ighenessen meg köll gereblyélni. Ez meg lévén, ighenessen és köröszfűl-által keskeny vermeket, vagy barázdákat csinálnak, és azokba egy araszniyra egy-mástúl, egy úyni likat ásnak, és mindenikben két, vagy három magot téznek kikeletkor, hold tölte előtt; de szükség, hogy előbb megáztassák. És ighy, negyven nap múltván, ha meg-foganosznak, öszve-nőnek: csak egy lészen belőlők. A kertit, magon is vetik, gyökéren is ültetik, valamennijre porhányós, és kövérebb földben.

Az magon költ Spárgának, két esztendeig nem vérszi semmi hasznát ember, mert csak vékony alachon füve nő: nem is köll ötet le-metélni, hanem gyomlálni köll, hogy az gyom el ne foitsa. Második esztendőnek végén, az-az őszel le-metélhetni, és jó kövér ganéival télre bé-földni, akár galamb, akár tyuk ganéival. De mivel ezek a gyomot igen meg nevelik: azért, jobb juh ganéival föll-tölteni. Az után, hogy a gyöngö Spárgának meg ne árchon a hideg, ló ganéival földgyek-bé, és kikeletig úgy tarchák. Kikeletkor, megént le-vonnyák a ló ganét róla, és úy zíros ganéival meg-hínchék. Ezt első esztendőben-is meg-köll cselekedni: harmadik esztendőben, kövérebben nőnek az Spárgák.”

A kiültetés a következő év tavaszán történik. Az egyéves spárganövényt *magoncnak* nevezik. A magoncokat kisebb gazdaságokban ásóval szedik ki a földből. A munkát két személy végzi. Egymással szemben alászúrnak a gyökérzetnek, majd vasvillával kirázzák a homokot. Ügyelni kell, hogy ásáskor a gyökerek tenyészöcsúcsa meg ne sérüljön. A magoncot műanyag ládába, sorba rakják, és hűvös helyen tárolják.

A modern fajták megjelenésével ma már spárgamagot nem szednek. Ezek a fajták magról nem szaporíthatók. A termelők összefognak, és külföldről vagy a külföldi vetőmag termelő vállalatok magyarországi képviselőitől rendelik meg a vetőmagot. Egy mag ára ma (2002-ben) 30-35 forint. A rendelésnél előre be kell fizetni a mag árának 50 %-át. Ugyanígy kész magonc is rendelhető. A magoncokat fejlettségük szerint osztályozzák, és – attól függően hány dekagramm – határozzák meg az árat. Az első osztályú magonc 65-70 forintba kerül, házhoz szállítva. Egy katasztrális hold betelepítéséhez 15-16 ezer magoncra van szükség. A kész magonc behozatalával az öttömösi termelők napjainkban kezdenek kísérletezni.

A szaporításnak ma már új módszerét kísérletezték ki a kecskeméti kertészeti főiskolán. Más zöldségfélékhez hasonlóan, a spárgamagot is tápkockázzák. Ezt a módszert már Öttömösön is alkalmazza néhány termelő. A spárgamagot fűtött fóliasátorban, már február elején tápkockába vetik. A magot a tápkocka tetején, a veréskor keletkezett kis mélyedésbe helyezik, melyre tiszta homokot szórnak. Ezt vetés után enyhén meglocsolják. Április végére 15-20 cm-es szárat nevel. Ültetés előtt a kockákat egymástól egyenként elválasztva 30-as műanyag rekeszbe rakják, és így szállítják. Az így megnevelt magonc hamarabb megerősödik, és a harmadik évben már *bő félszedést* ad.

Öttömösön a termelőszövetkezet fennállása alatt a tagok ingyen, kész magoncot kaptak a szövetkezettől, melyet a háztájiban telepítettek el. Ingyenes magoncot a ZÖLDÉRT vállalat is biztosított. A feltétel az volt, hogy a termelők öt évig csak a vállalaton keresztül értékesíthették a spárgát.

A spárgaföldet szántás előtt kellő mértékben meg kell trágyázni, a talaj minőségétől függően hektáronként 400-500 mázsa istállótrágyával. A spárga 50-60 cm mély szántást igényel. Öttömösön a traktorok megjelenéséig a spárgának kézzel fordították a talajt kb. 50 cm mélyen. A termelőszövetkezetben ezt a munkát 1962-től már „Rigol” ekével végezték. A termelők arra hivatkozva, hogy ez *túl mélyre teszi le a trágyát*, az 1980-as évek végén ennél kisebb ekét készítettek. Ez saját fejlesztés, a volt técesz kovácsműhelyében gyártották. Ma már a környező településeken is hasonló használnak. Ezt általában két traktorral húzatják. Ezután a szántásba *nyitóekével* 40-45 centiméter mély *ültetőárkot* húzatnak. A nyitóekét is helybeli mesterek gyártották egy normál és egy váltó eke fordított lapjának összehegesztésével. Az ültetőárok kihúztatását Öttömösön az 1990-es évek végén Fodor István bérmunkában vállalta. A nagyobb területtel rendelkező termelők ma már saját eszközeikkel végzik a talajmunkákat. A sortávolságot úgy választják meg, hogy gépi művelésre alkalmas legyen. Az ültetést a tavaszi fagyok elmúltával kezdik.¹⁴ A magoncokat az ültető árok aljára,

---

¹⁴ Az ültetésről Lippai János a következőket írta: „Az kit gyökéren plántálnak, annakis szinte úgy el-köll készíteni a földet, mint az magnak. Második, vagy inkább harmadik esztendőben, az fiatal magon nőlt

egymástól kb. 40 cm távolságra rakják le. A távolságot a *rakó* kis, kétágú bottal jelöli ki. A rakó után egy ember megigazítja a magonc gyökereit, ügyelve arra, hogy a *rügyek* – hajtáskezdemények – fölfelé álljanak. Kézzel kevés földet húz rá, majd folytatja a következő tónél. Ültetés után kapával az ültető árok két oldalából 8-10 cm vastagon földet húznak rá, majd beiszapolják. A vizet az árok oldalára engedik, ez magával hordja a homokot, így tömöríti össze talajt a gyökereken. Hasonló módszerrel ültetik a tápkockás magoncot is. Nagyobb terület telepítésénél összefognak az ismerősök, szomszédok, rokonok. Öttömösön, Földi Zsoltéknál 1998. március 28-án volt a magoncültetés, saját fogalmazásuk szerint „*ott volt az egész Rúzsai utca*”. A munka különösebb irányítást nem igényelt, mindenki tudta mi a dolga.

Öttömösön az elmúlt évben a nagyobb területen spárgát termelő családok összefogva, spárgaültető gépet béreltek. Ezzel lényegesen gyorsabban halad az ültetés, és kevesebb munkásra van szükség. Használata nagyobb táblák esetén kifizetődő, ahol hosszabbak a sorok, kevesebb a *forgó*. Az ültetőárokot a gép ássa ki. A magoncot a rakók egy gumiszalagra helyezik, mely lejuttatja azt a talajra. A gép ezután néhány centiméter vastagon földdel letakarja.¹⁵

Az ültető árok föltöltését a spárga növekedésével párhuzamosan történő kapáláskor végzik. Őszre a spárgaföld sima lesz. Az elszáradt szarát általában tavasszal vágják le, addig is védi a talajt a szélétől. A szarát elégetik, hogy ne fertőzze a talajt, utána a területet föltárcsázzák. A szarát a legjobb a tövétől kiszedni. A hagyományos fajtáknál a szár a talajban rothadásnak indult, így kézzel könnyen fölhúzható volt. A modern fajták azonban erős szárral rendelkeznek. Ezt kézi erővel nem lehet eltávolítani. Ezért traktorra szerelhető, állítható magasságú, végén derékszögben meghajtott csoroszlyával vágják el a szarát, ügyelve arra, hogy a tövet a talajban meg ne sértsék. Az így elvágott szarát kézzel könnyen el lehet távolítani, a sorok közé rakásokba hordják és elégetik. Az öttömösi gazdák – akik Németországban, Hollandiában járva tanulmányozták az ottani termelési technológiát – elmondták, hogy ott megfelelő szárzúzóval a szarát összeaprítják, és úgynevezett *téli bakhátat* húzatnak. Így a talajban a szár tavaszig elrothad. Ezt annál inkább megtehetik, mivel az ottani növényvédelem sokkal hatékonyabb, és nem kell attól tartani, hogy a betegségek a lezúzott szár miatt a talajban fölhalmozódnak. A másodéves spárgaültetvényben a talajmunkák

---

Spárgát el-ültethetni, más fél lábni távul egymástul ásott barázdákban, a ki akarja. Egyébként, nem igen kedvelli az ültetést; hanem ha, igen ősze- és sűrűven nőét vóéna a ki réghi: úgy hogy, kevés hasznát vehetni. Akkor el-köll egy-mástul szaggatni a gyökeret, olly helyen, a holl leg-alkalmatossaaabb enniyhány bimbójával: és úgy a hoszú gyökereit, egy-mástul el-távoztatván, ültessék. De elsöben, az el-rothatt, vagy meg-szaratt farkait a gyökérnek, el-metéllyék. ...de földel az likakat nem köll bé-födni: hanem közel harmad részniyre niytva hadni, hogy az Spárga, annál mélyebben mennyen a földben; és az-után, a ganéval föll-töltsék, az kit minden esztendőben hozzá köll tölteni. Azért közönségessen az ágy-körül, kiben Spárgát köll ültetni, vagy vetni, a kertészek minden felöl deszkákat vernek, hogy se a föld, se a gané le ne folyon róla.”

¹⁵ Az ültetőgépet Földi Zsolt helyi gazdálkodó bérelte Kisberről. Négy család összefogott, egymást segítve telepítették. (Földi Zsolt, 1964.) Saját magoncültetője az Ásotthalmán gazdálkodó Gyömbér családnak van, akik 2002-ben Münchenben vásárolták a gépet. Ez kisipari gyártmány. A család bérmunkát is vállal, vagy bérbé adja a gépet. (Gyömbér Péter, 1958.)

egyszerűbbek, mivel csak műtrágyázni és kapálni kell. A traktorok általánossá válásáig a legtöbb helyen ekekapát használtak.

Tavasszal a sorokat feltöltik, hogy a hajtás megfelelő méretű legyen, mire eléri a felszínt. Ezt a töltést *bakhátnak* nevezik. Régen kapával töltötték, vagy burgonyatöltővel, melyet ló húzott. Ma már traktorvontatású *töltőekét* használnak. Az első példányt Maróti Béla készítette a termelészövetkezet kovácsműhelyében az 1960-as években. Az ekék egymástól való távolsága adja a bakhát szélességét. Az ekék után egy erős, hajlított vaslemez simítja el a talajt és alakítja ki a bakhátat. A *töltőeke* két szembefordított ekéből áll, melyek *összeszántanak*. Ügyes kezű lakatosok a töltőekét saját elképzeléseik szerint módosították. Két összefordított, rövid tárcsát használnak, mely nem tesz kárt a gyökerekben. Ezt Ásotthalmon Mityók Zoltán kísérletezte ki.

A sorok helyét kijelölik, kikarózzák, vagy hosszabb sor esetén a soron kisebb földkupacokat hánynak, hogy a bakhát közepe pontosan a sor fölé essen. A bakhát megfelelő szélessége 30-35 cm, magassága 25-30 cm. A bakhát koronaszélességét az idősebb ültetvényeknél növelni kell, mivel fejlődésük folyamán szélesebbekké válnak. Túl magasra sem szabad tölteni, mert a sípok hossza csak 22 cm lehet, tehát fölöslegesen fogyasztaná a növény a tápanyagkészletet.

A spárgát a harmadik évben kezdik el szedni – *félideig* – 3-4 hétig, hogy a növény ne gyengüljön le. A hajtásokat *sípoknak* nevezik. A harmadéves spárgában az első szedéskor egy-egy töről csupán 3-5 sípot lehet szedni. Teljes idejű szedés csak a negyedik évtől lehetséges. A spárgát addig kell kiszedni a földből, míg *ki nem hajt*. Ha a nap a friss hajtást megsüti, *az meglilul* és így veszít az értékéből. Ezért kora reggel szedik. Amennyiben az időjárás meleg, csapadékos, a sípok gyorsan fejlődnek, ekkor délután is szedni kell. A bakhátak között garabollyal a karján gyalogolva figyelni a szedő a földet. A legkisebb repedés is elég ahhoz, hogy a gyakorlott szem meglássa a síp helyét. A földet kézzel óvatosan elkaparva a spárgaszedővel kiásták a sípot, majd tovább kaparva meggyőződtek róla, hogy van-e mellette másik. A végén a homokot visszaigazították és tenyérrrel, kapa hátuljával elsimították. Kisebb területtel rendelkező gazdák a bakhátakon vizes zsákot húztak végig, hogy a homok felülete *megcserepedjen*. Így a *kitörő síp* könnyebben észrevehetővé vált.

A hagyományos spárgaszedőt csak a homok eltávolítására használták. Ezt általában mindenki maga készítette, így ezek formája rendkívül változatos. Erre a célra megfelelt egy egyszerű szeneslapát, de készítették kocspumpa szétvágott szárából vagy egyszerű vascsőből is. Egy öttömösi ezermester szerint azonban erre a célra legalkalmasabb a kiselejtezett Riga motor kipufogójából készíthető lapát.

Az 1990-es évek elején Öttömösről és a környező településekről: Kelebiáról, Balotaszállásról, Pusztamérgesről munkásokat toboroztak Németországba spárgát szedni. Öttömösről hét fiatal vállalkozott munkára, kiknek családja szintén rendelkezett spárgával. A németországi tapasztalatokat felhasználva a szedésnél már itthon is sokan új technológiát alkalmaznak. A homokot csak annyira távolítják el a síp tetejéről, hogy az három ujjal könnyen megfogható legyen. A szedővel óvatosan leszúrnak a síp mellett, majd azt kissé megfeszítve, elvágják a talajban. A mélységet a szedőn lévő jelzés mutatja. Eddig két fajta szedő terjedt el. Az egyik szögvasból készült, eredeti német változata rozsdamentes acél, melynek alsó vége kissé meghajlított v alakú élben végződik, a másik pedig egy kb. 12-es százas hegyére, derékszögben

hegesztett háromszögű, éles penge. „*Rá köll áni a kéznek, hogy në sércse mög a mellette lévőti*” – mondják. A síp kiszedése után a homokot kézzel vagy kis lapáttal, esetleg kőműves vakolókanállal simítják el.

A sípokat garabolyba hegyével egy irányba rakják, nedves ruhával állandóan takarják. Szedés után a spárgát vízbe teszik és letakarják, ne kapjon fényt, nehogy *színt váltson*. Ezután osztályozzák. Az *extra* 22-26 cm hosszú, minimum 16 mm átmérőjű. Az első osztályút *sólónak* nevezik. Ez 12-16 cm hosszú és minimum 16 mm vastagságú. Sima, egyenes, hibátlan tiszta, friss vágású, fehér vagy csontszínű lehet. Nem lehet beteg, rovarragott, rozsdafoltos, pudvás és fej nélküli. A fejnek zártnak kell lenni, illetve nem lehet foltos és elszíneződött, lila. A 10-13 cm hosszú és 16 mm-nél vékonyabb a *levesspárga*. A 10 mm fölötti vastagságú, 5-14 cm hosszú a *fejtörmelék*. A maradékot *szártörmeléknek* nevezik, 4 cm-nél ez sem lehet rövidebb. Tehát hosszúság és vastagság szerint válogatják, sablon segítségével. A sablont házilag készítik. A gyakorlatilag válogatók csak a kritikus nagyságú sípokat sablonozzák. A sípokat méretre vágás előtt kis faládba teszik, ahol egyszerre vágják el. Ha a *sóló* vagy a *leves* 22 cm-nél hosszabb, azt levágják, ebből lesz a *szártörmelék*. A kiválogatott spárgát minőség szerint ládába rakják, majd átadják. A műanyag ládák elterjedéséig erre a célra gyártott, speciális faládákat használtak.

A spárga szedése április közepén kezdődött és június 20-ig tarthatott. Ez utóbbi dátum hasonló volt a dinnyetermesztők körében elterjedt Lőrinc-naphoz, ugyanis a később szedett spárga már gyengébb minőségű volt.

Mára a helyzet teljesen átalakult. A megváltozott értékesítési viszonyok a termelőket rákényszerítették a változtatásokra. Ez egy kényszerű innovációs folyamatot indított el, mellyel csak a legtehetségesebb, legnagyobb tőkével bíró termelők tudnak lépést tartani. A lehetőségek igen korlátozottak. A mind korábbi fajták telepítése állandó kiadásokkal jár. A régi telepítések fenntartása az elavult fajták miatt egyre költségesebb. A szezon rendkívül lerövidült, ma már csupán hat-hét hét. „*Nálunk a szezon akkor kezdődik, amikor a görögországi export véget ér*” – mondják. A legjobb árat a legkorábbi szedésekért adják. Ez csupán egy hétig tart, ilyenkor az első osztályú spárga kilója elérheti a 600-700 forintot is (2002. évi árak). Ahogyan a mennyiség növekszik, úgy csökken az ár. Amikor 200 forint alá esik, nem érdemes tovább szedni, a bevétel nem fedezi a munkások bérét. Többször előfordult már az utóbbi években, hogy akár egy negyed szedés is a földben maradt, *elhagyták a spárgát*. A szezon a német spárga megjelenéséig tart.

Ez a hat hét a spárgatermelők számára rendkívül nagy igénybevételt jelent. Kora hajnaltól késő éjszakáig dolgoznak. Akinek kisebb területe van – egy-két hektár – azok még a család összefogásával, bérmunkások alkalmazása nélkül is el tudják végezni a munkát. Ilyenkor mindenki szabadságon van. A városban élő gyerekek, rokonok hazaköltöznek és segítenek. Munkaerőt a faluban fogadni ilyenkor szinte lehetetlen. Azok a helybeliek, akik munkát vállalnak, *részből* szedik a spárgát, 35-40 százalékért. Nincs egységesen kialakult rendszer, van ahol napszámban dolgoznak, van ahol teljesítmény szerint. Azok, akik több hektárral rendelkeznek, mindenképpen bérmunkások alkalmazására kényszerülnek. Legtöbb munkavállaló Romániából Onest, Sandulei környékéről érkezik. Sokan családotól jönnek, többen évek óta egy helyen dolgoznak. Alkalmazásuk legális feltételének megteremtése a vonatkozó jog-

szabályok miatt rendkívül körülményes és költséges. Ahhoz, hogy egy gazda külföldi munkaerőt alkalmazhasson, munkaerő-igényét először be kell jelenteni a megyei munkaügyi hivatalnál. Az így kiközvetített munkanélküliek természetesen valamilyen kitalált ok miatt alkalmatlanok e munka végzésére, ezután jöhet a kérelem. A külföldi munkavállalónak rendelkeznie kell hatósági orvosi bizonyítvánnyal, érvényes társadalombiztosítással, nyilatkozatokkal, engedélyekkel, mely a gazdának személyenként 40-50 ezer forint kiadást jelent. Természetesen, hasonlóan más homokhátsági, zöldség-gyümölcsstermeléssel foglalkozó települések gazdáihoz, itt is sokan választják az egyszerűbb megoldást, a *feketemunkát*.¹⁶ Itt nagyobb a veszély, mert ha a rendőrség elhurcolja és kiutasítja az országból az elfogott feketemunkásokat, nem lesz aki le-szedje a spárgát. A munkások természetesen szállást és teljes ellátást kapnak.

A legnagyobb hozzáértést a szedés igényli. Az avatatlan szemnek a legnehezebb észrevenni a talaj alatt a sípot. Ha elhagyja, a következő szedésig *kibújik a földből*, a fény hatására néhány perc alatt *színt vált*, meglilul és értékét veszti. A gazdának állandóan ellenőrizni kell a szedőket. Egy szedő az egész szezomban ugyanazokat a sorokat szedheti. A gazda engedélye nélkül még a szomszédját sem segítheti ki.

A szedés után történik a válogatás. Ez sokszor késő estig tart. A válogatás, a mosás, a méretre vágás nagy odafigyelést és pontosságot igényel. A termelők egy számot kapnak, melyet minden ládában el kell helyezni. A fölvásárlók így tudják ellenőrizni a minőséget.

A faluban lévő felvásárló helyek általában este 6 órakor nyitnak. A nagyobb termelőkhez a felvásárlók házhoz mennek. Az átadással éjjel 10-11 óra körül végeznek. A kereskedők helyben fizetnek.

A válogatás gyorsabbá és könnyebbé tétele érdekében ma már Öttömösön és Ásotthalmon is két-két termelő spárgamosó gépet vásárolt. Ezeket Németországban gyártották, de már Magyarországon is forgalmazzák. A gépre ketten rakják a sípokat, mely méretre vágja és megmossa, a másik oldalon négy fő válogatja, illetve ládázza. A közvetlen piaci csomagolást a fölvásárlók végzik. A termelők csak a spárgafesztiválra, kiállítás céljából készíteneek néhány csomagot.

Amennyiben szükséges, éjszaka öntöznek. Nappali melegben nem öntözhetnek, mert a víz jobban hűti a talajt, leáll a sípok növekedése. Egy rosszul megválasztott öntözési idő komoly anyagi kiesést eredményezhet. Az öntözést a modern, intenzíven termő fajták mindenképpen igénylik. Különösen fontos a talaj vizesen tartása a tavaszi, *büti szelek* idején. A szél a száraz homokot elhordhatja a bakhátról. Van olyan tavasz, amikor a bakhátat kétszer-háromszor is újra kell húzatni. Ez minden alkalommal a talaj lehűlésével jár, ami késlelteti a sípok növekedését. Az erős szél a szezomban kezdetén teheti a legnagyobb kárt. Ha lefújja bakhátat, a sípok kimaradnak a talajból, megfagyhatnak, illetve meglilulnak. Ezeket le kell szedni, hogy ne hátráltassa a többi növést. Az ilyen spárga értékesíthetetlen, a jószágokkal etetik meg. A gyakori öntözés is hűti a talajt, tehát igen nagy tapasztalattal kell rendelkeznie a termelőnek ahhoz, hogy sikerüljön minél korábban elkezdni a szedést.

---

¹⁶ Ozsváth G. 1999. 165., Hegyeli A. 2000. 168.

Ma már az öntözőberendezések is egyre modernebbek. A talajadottságok nem teszik lehetővé, hogy nyílt vízü gödröket, víztározókat alakítsanak ki, ezért a legtöbbben fűrt kutakból locsolnak. Ezek hatnegyedes, műanyagcsőből készült *szítás csőkutak*, melyek 45-50 méter mélyek. Kettőt-hármat kötnek össze. Egy kisebb öntöződobot két orosz gyártmányú, „Káma” típusú szivattyú is elhajt, de a nagyobb dobokat háromfázisú villanyszivattyúkkal hajtják. Öntöződobokat már Öttömösön is készítenek, ezek azonban sokkal egyszerűbbek és olcsóbbak a gyáriaknál. Míg a gyári dobokat hidromotor mozgatja, addig a házilagosan gyártott dobot mosógépmotor húzza be. Ez azért előnyös, mert a hidromotor nem veszi el a víz nyomását.

Szedés után a meglévő árkokba trágyát szórnak, majd kapáláskor – miután a spárga kiszöldült – a bakhátat fokozatosan elsimítják. Nagyon fontos a megfelelő trágyázás, mivel a gyenge humusztartalmú talajban csak vékony, értéktelen spárga, *cérna* terem. „*Amelyik olyan cinóber, abbú sosé lösz rőndös spárga*”. Ma már a műtrágyák alkalmazásával ez könnyen megoldható. A történetírók által megörökített, a termeléssel kapcsolatos egyes praktikákról a mai termelők még csak nem is hallottak.¹⁷

A spárga egész évben gondos ápolást igényel. A gombabetegségek közül a legelterjedtebb a spárgarozsda (*Puccinia asparagi*), a fuzárium (*Fusarium culmorum*) és a gyökérpenész (*Rhizoctonia violacea*). A legveszélyesebb kártevők a spárgalégy (*Platyparea poeciloptera*) és a spárgabogár (*Crioceris asparagi*). Ellenük permetezés-sel védekeznek.¹⁸

Az öttömösi Magyar László Termelőszövetkezet megalakulása után, az 1960-as évek elején a már említett László Mihály szervezte a telepítést. Miután a gazdálkodók számára a termelést lehetetlenné tették, választaniuk kellett: vagy elhagyják falujukat és a városban próbálnak szerencsét, vagy belépnek a tészbe munkásnak. A statisztikai adatok azt mutatják, hogy sokan elköltöztek. Azok azonban, akik megma-

---

¹⁷ Lippai J. 1664. 80. „Némellyek azt írják, hogy igen bőven nő az Spárga, ha a bárányoknak szarvait, körmeit megtörik, vagy darabonként metélik: és úgy temetik-el a barázdában, s gyakrabban öntözik. Még némellyek azt vélik, hogy ha egész kos szarvat, ennihány helyen meg-fúrnak, és úgy ássák-el a földbe mag-nélkül is magátul, Sparga nőll-ki-belőle. De ebben keveset bízom.

Ha ki azt akarja, hogy egész esztendő-által Spárgája légyen, minek-utánna le-metélte az Spárgát, a gyökerét, a ki föllyül vagyon, környös körül megkapállya. és ki-nijssa, megint újjak nőlnek. Ha pehig későbben kívánnya, hogy légyen; minek-utánna immár nem hoz gyöngö spárgá, végyen egy öreg kést, gyukja az földben, és aval körösztüln messe a gyökerét, kapallya vagy forgassa-meg a földet rajta. Sz: Mihály nap tájba, megint spárgája léssen,

Ha ki szép öreg spárgát akar nevelni, jó földbe ültesse azt, és az-után, jóll el-rothadt galamb ganéval csak nem egy térdnjire, föll-tölche.

A ki magvát akarja venni, hadgya meg az első sengéjébül a ki szép temérdek, derék növés, és abbül szedgye-le, mikor szépen meg-érik, az az, szép claris színü léssen, és belül a magva fekete.

Aki télre akarja ittkin tartani, hogy idején Spárgája légyen, úgy bányék véle, az mint előbb íram, a fiatal spárgának óltalmazásáról.

Aki télbe-is Spárgára vágyódik, készítsen a pinczében földet néki, kinek fele légyen száraz fövény, fele Juh ganéi, egybe-elegjítve; és azt öntözze megegy kevesé. Az-után, vegye-ki egészen a Spárga gyökere-t a földbül, és ültesse az el-készített földbe, földgye-bé valamivel, és ne bocsásson sok szellőt reá, télbe nőlni fog és meg-ehetni; de ne hadgyák egy tenyérnyi magasságnál föllyebb nőlni. A pinczében sárgább léssen, hogy nem mint itt kin.”

¹⁸ Dávid S.-Koródi L. 1969. 57.

radtak saját gazdaságukban, és a térszben végzett munka mellett a háztájiban spárgát telepítettek vagy jószágot tartottak, néhány év elteltével házat tudtak építeni a faluban.

A lakosság számának alakulása:

Év	1949	1960	1970	1980	1990	2001
Fő	1448	1361	1129	976	819	813 ¹⁹

1962-ben 20 kh spárga telepítését kezdték el.²⁰ A kezdeti nehézségek után a termelészövetkezet fejlődésével a tagság anyagi helyzete is javult. Az 1970-80-as években már mintegy 30 hold spárgaültetvény volt. Külön *spárgaházat* építettek, ahol a válogatás és az osztályozás folyt. A spárgát mindenkitől név szerint vették át, és a hónap végén fizettek a teljesítménytől függően. A háztájiban megtermelt spárgát pedig az ÁFÉSZ helyi felvásárló telepén értékesítették. Egy holdon, megfelelő körülmények között akár 30-40 mázsa spárga is megtermett. 1967-ben a Hungarofrukt által fizetett ár a következő volt:

Solo A 16 mm	Ø-től 12-22 cm hosszú	24 Ft
Solo B 13-16 mm	Ø-től 12-22 cm hosszú	20 Ft
Leves 10-13 mm	Ø	10 Ft
Lila pikkelyes	12-22 cm hosszú	10 Ft
Fejtörmelék	10 mm Ø-től 4-12 cm hosszú	8 Ft
Szártörmelék		4 Ft ²¹

Az 1980-as években az árak stabilak voltak a teljes felvásárlási szezonban. Ennek következtében nem törekedtek a koraiságra. Ma azonban az árak a szezontól függően napról-napra változnak. Annak ellenére, hogy több fölvasárló hely is működik, igazi verseny nincs, a termelők kiszolgáltatott helyzetben vannak a kereskedőkkel szemben.

Összehasonlításul néhány adat az árakról:²²

	1980	1998	
		április 14.	május 25.
Extra	42 Ft	450 Ft	224 Ft
Solo	29 Ft	250 Ft	100 Ft
Lila pikkelyes	20 Ft	100 Ft	50 Ft
Fejtörmelék	5 Ft	30 Ft	
Szártörmelék			
Ipari		20 Ft	20 Ft

¹⁹ KSH Új sor 1990. évi népszámlálási adatok. Budapest 1991. 290., KSH Csongrád megyei Igazgatósága, Csongrád Megye Statisztikai Évkönyve 2001. Szeged, 2002. 312.

²⁰ Utasi I. 1998. 181.

²¹ Dávid S.-Koródi L. 1969. 10.

²² Fehér B. 1984. 10. Az 1998-as adatok Földi Zsolt termelő vételjegyei alapján lettek megállapítva

A termelőszövetkezet felbomlása után a magánültetvények gyorsan bővültek. Eddig a háztájiban a néhány száz négyszögöles tábla volt az általános, ma egyre többen már holdszámra telepítik. A nagyobb darabokat kiadják részéből – általában feléből – szedésre. Sokan ma is munkaidő előtt vagy után szedik a spárgát, majd reggel korán biciklin, garabolyban viszik leadni.

A helyben meglévő értékesítési feltételek miatt a spárgatermesztés mára jelentős szerepet tölt be a családok megélhetésében. Ezt jól mutatja az 1996-ban elkezdett, mára hagyománnyá vált tavaszi spárgafesztivál is, ahol a szakmai megbeszélések és a termékbemutatók mellett a spárgából készíthető ételek elkészítési módjai is bemutatásra kerülnek.²³

Érdekes, hogy maguk az öttömösiek is kevés spárgát fogyasztanak, míg a közeli településeken, ahol spárgát egyáltalán nem termelnek, nem is fogyasztják. Bálint Sándor kutatásaiból tudjuk, a főzelékfélét a tanyai lakosság, különösen a férfiak nem sokra becsülték. „Azt mondják, ögye mög a nyúl, mög az úr.”²⁴

Az öttömösi termelők mindent megtesznek annak érdekében, hogy a modern termelési technológiákat megvalósítsák saját gazdaságaikban is. Mint már említettük, az elmúlt években több gazda is járt Németországban és Hollandiában, hogy az ott látottakat itthon próbálják hasznosítani.

„Nagy a különbség. Sokkal régebben termelnek spárgát, mint mi. Egy gazdaságban 30-40 hektár spárga is van. Ezekben a gazdaságokban már saját hűtőház van. Ahol mi voltunk, az a gazda a 20 hektár spárga mellett magoncot is termelt, emellett szabadföldi virágtermeléssel is foglalkozott. Hollandiában, ahol mi voltunk, ott főliatakarás volt és talajfűtés. Gégecsőben meleg vizet vezettek a sorok között. Az a gazda, így fűtéssel, akkor birta kezdeni a szedést, amikor mi itthon takarás nélkül. Gázzal fűtik. A puszta közepén volt a kazánház, vezetékes gáz, és az öntözés is ki van építve – ott vannak a hidrások (öntözőcsatlakozók), vízmérő órával felszerelve. A gerincben 6-8 bár van, csak rá kell kapcsolni a dobot, de van csöpögtető öntözés is” – mondta adatközlőm, Molnár József. Legalább ilyen tanulságos a Németországban munkát vállaló adatközlőm, Mészáros Ibolya beszámolója is.

„1993-ban egy ismerősöm föl hívott, nem akarok-e kimenni, mert nagyon jó pénz volt. Akkoriban két hónapra 200 ezer forintot fizettek. Griesheimben, Frankfurtól 30 km-re. A környéken sokan termelnek spárgát. Nagyon jó főnökünk van. 250-en dolgozunk egy csapatban. Öttömösről heten mentünk, ma már csak egyedül vagyok, nagy fizikai munka, volt hogy 16 órát kellett dolgozni.

...Mikor kiérünk, meg kell nézni egy videófilmet, náluk pontosan ki van dolgozva minden egyes mozdulat, speciális spárgakés van erre és simító, külön kosár mindenkinek. Kidolgozták, hogy ne legyen felesleges mozdulata az embernek, a helyes testtartást, hogy ne fájjon meg a dereka a hajulástól. Ezt minden évben meg kell nézni.

---

²³ A spárganap megszervezésének gondolatát a képviselőtestület vetette fel 1996 tavaszán. Az első évében csupán egy napos rendezvény volt, ahol elsősorban szakmai tanácsadásokat hallgattak a résztvevők. 2000. évtől a rendezvény neve „Öttömösi spárgafesztivál”, mely két napos, és már egyéb kulturális és sportrendezvények is társulnak a szakmai bemutatókhoz.

²⁴ Bálint S. 1977. 138.

...A szezon kezdete az időjárás függvénye, volt amikor már április 3-án megkezdődött, de volt olyan, hogy április 25-én indultunk csak ki. A környékből, Kelebia, Tompa, Bácsalmás, Baja – ahonnan jönnek a többiek. Vagyunk kb. 30-an. A másik csoport Mohácsról és környékéről való, még vagy 100 fő. A magyarokon kívül dolgoznak itt szerbek, lengyelek, horvátok is.

Míg márka volt, addig 7.50-es órabérbe voltunk. Mostmár kidolgozott egy új bérezést, mert a futószalag, ahol földolgozzák a spárgát számítógépre van kötve és az minden egyes spárgát megszámol.

...A 250 fő föl van osztva 10-es csoportokra. Minden csoportnak van egy mikrobusza, a minkrobuszon van egy sofőr, aki felel mindenért. Kimegyünk a földre, meg van adva egy adott föld, ott kell lenni egész nap. Délben kell bemenni ebédelni. A csoportnak van egy száma. Régi fajta tejesládába szedjük a spárgát. Minden ládába bekerül a csoport száma. Mikor földolgozásra kerül a spárga, akkor a gépbe betáplálják a csoport számát, ami a gépen átmegy azt annak a csoportnak leszámolja, darabra. Ez azért van, mert az utóbbi években áttértek a teljesítménybérre. Ha beindul igazán a spárga sokkal jobb szokott lenni, mint az órabér.

...Minden darab spárgaföldnek megvan a minősítése, milyen a spárga benne, milyen kötött a talaj. Van egy szorzószáma mindegyik darabnak, ami alapján kiszámítják a bért.

...Van 3 csoport, aki csak válogat egész nap. És van kb. egy csoportnyi ember, aki magát a földolgozást, csomagolást végzi. Mikor a szalagról lekerül, nagy szürke ládába rakják bele, berakják a hűtőházba. Saját hűtőháza van, amit mióta mi odajárunk többször bővített. Délben indul a kamion, mert ott nem úgy van, hogy fix szerződése van valahova, hanem ilyen tőzsdés felvásárló rendszer van. Délig be kell csomagolni, fölpapírozni, dobozolni. Bruxálba szállít a tőzsdére, de beszélgettük a kamion sofőrrel, hogy mire oda ér, akkor már elkel a rakomány. ...Kézzel csomagolnak. Az egyik rész megy a tőzsdére, a másik pedig a nagyobb áruházakhoz, ahol saját elárúsító fabódék vannak. Arra külön boltosok vannak. A boltokba úgy kell csomagolni, hogy külön le kell mérni. A csomagolóba mindenkinek van külön mérlege, és megvan, hogy egy faládába mennyit kell belerakni. A boltosokat is ugyanúgy elszámoltatja.

Ő ad szállást, ő biztosítja az étkezést. Külön nagy étkező van kialakítva, reggelit, ebédet, vacsorát kapunk.

...Hatágyas szobák vannak, minden szobában van gáztűzhely, hűtőszekrény, szekrények ahova a ruhákat be lehet pakolni. A házaspároknak külön kétágyas szobák, ugyanúgy gáztűzhely, hűtő, szekrény. Ez jómódú gazda. Epertermesztéssel is foglalkozik. A kettő folyamatosan egymás mellett halad. Mikor jó idő van, akkor reggel ötkor kell indulni dolgozni. Általában öttől hatig eperbe vagyunk és utána megyünk spárgába. Délben, fél egykor mindenkinek abba kell hagyni a munkát, be kell menni ebédelni, akár kiszedte a csoport a területét, akár nem. Kettőig van ebéd. háromkor, negyed négykor kell kimenni ismét dolgozni, akkor a spárgába, és ha még maradt eper, vagy nincs meg az a mennyiség, ami a piacra kell, még ki kell menni eperre este nyolc-kilencig.

...A spárgát fém kosárba szedjük, van benne egy elválasztó, és mikor szedjük ki a spárgát akkor a lilát külön rakjuk. Ennyivel könnyebb bent a válogatás. Mikor kiérünk a föld végére, vagy ha tele van a kosár, kipakoljuk a tejes ládába, a lilát szintén külön ládába. A lilának külön száma is van, a páratlan számok a csoportszámok, a páros szám, ami közvetlenül utána van, az jelzi a csoport liláját.

...Délelőtt kétszer és délután kétszer jön egy nagy teherautó, ami az összes földet körbejárja és beviszi a spárgát, hogy folyamatosan dolgozzák föl, vagy hűtőházba kerüljön legalább. Ha végzett a csoport, a maradékot a mikrobuszal visszük be. A sor végén négy ládat szoktunk egymásra rakni. A legfölsőnek van ilyen fa fedele, hogy ne kapjon fényt.

...Mikor beér a spárga az edényeket fölengedik hideg vízzel. Ez nagyon hideg víz. Külön van a csapvíz és külön van az ipari víz. Aki válogat az csak kesztyűben dolgozhat, annyira hideg a víz, hogy kikészíti a kezét.

...Válogatásnál két ember rakja föl a szalagra és négyen válogatják. Külön kérésre, rendelésre a meghatározott méreteket ki kell szedni. A fejet külön kell osztályozni, a szártörmelést is földolgozzák. A helyszínen is van bolt, oda is rengetegen jönnek, itt megnézhetik, hogyan dolgozzák fel a spárgát. Egymásnak adják a kilincset és kilószámra veszik. Szombaton, vasárnap is dolgozunk ugyanúgy.

...Minden gépesítve van. Az ültetés is. Kihúzzák a sorokat és a gépen négyen ülnek fönn és lerakják a magoncot. Szintén van egy gép, ami a megfelelő mennyiségű földet ráhúzza.

...Nekünk is van itthon spárgánk, annyi a fejlődés, hogy már mi is olyan késsel szedjük. Ott is van fóliás terítés. Azt általában keményebb talajoknál alkalmazzák, amelyek agyagosabbak. Hamarabb fölmelegedik, az agyagos talajnál, ahogy a síp megtörte a földet rögtön kint is van, mert későn tudja megtörni a talajt. Így a fóliás alatt nincs lila spárga. Itt csak azt kell kiszedni ami kilátszik a földből, azt általában egy nap egyszer szedjük csak. Míg a szabadföldből kiszedek nyolc-tíz sort, addig a fóliásból elég ötöt. Van úgy, hogy délelőtt szedjük az egyik darabot, délután pedig a másikat. Mikor eső van akkor, le kell húzni a fóliát, hogy ázzon a föld. Az csak másnap lesz visszahúzva.

...Mikor vége a szedésnek, de a félidőben is hívnak szakembereket, akik talajmintát vesznek, minden táblából külön-külön: kiküldik Hollandiába elemzésre, és onnan kapnak ilyen granulált tyúktrágyát, ami már a meghatározott területre van beállítva. A zsákra rá van írva, hogy melyik földterületre való. Mikor szórják a granulált csirketrágyát, akkor tudjuk, hogy kb. még egy hetet szedjük.

...Itthon ki kell kaparni és tőből kitörni a sípot. Ott kinn az a lényeg, hogy minél többet fölszedjenek. Ott azt mondják, hogy az új hajtás a kivágott mellett fog kinőni, tehát nem háborgatja a régi, nem kell teljesen lenn elszúrni a sípot.

...A késen van egy jelölés, addig kell leszúrni, utána rá lehet fordítani és ki lehet vágni. A késsel való szedésnél kicsit elkaparom, megfogom a spárga hegyét, elszúrom a késsel, kihúzom és azzal a mozdulattal belerakom a kosárba, utána simítóval kétszer elhúzzuk a földet és már kész is. Kb. ötször olyan gyorsan szedünk ki egy sípot, mint itthon, a hagyományos módszerrel. Annak az esélye kicsi, hogy a mellette lévő elszúrjuk, mivel ezek a sípok általában egyenesek, a gyorsabb haladás megéri a kockázatot. Ott a spárga 90 %-a első osztályú. Egyenes, vastag.

...A végén közös bálát tartunk, tánc, kaja stb. Másnap kijönnek a bank emberei és mindenkivel elszámolnak. Utána mindenki megy haza.”²⁵

Ma Öttömös mellett Ásotthalmon, Pusztamérgesen, Ruzsán, Kelebián, Mórahalmon és már Balotaszálláson is vannak jelentős spárgaültvények. Termelése e tájkeretben csak az utóbbi években terjedt el. Ennek oka a termelészövetkezetek fölbomlása után a mezőgazdaságban tapasztalható általános regresszió. A gabonaneműek termelése nem kifizetődő, az értékesítési feltételek bizonytalansága miatt az állattenyésztés sem nyújt ma már létbiztonságot. Ebben a keretben már az intenzív zöldségtermelés sem rendelkezik olyan erős hagyományokkal, mint a Szegedhez közelebbi településeken. Tönkrementek a téesz-időben telepített hatalmas területű szőlőültvények is. Csupán a legjobb minőségű táblákat tudták fenntartani. A kevés helyi vál-

²⁵ A németországi vendégmunkáról szóló beszámoló, egy hosszabb interjúból kiragadott részletek pontos idézése.

lalkozó mellett, elsősorban vidéki – kiskőrösi, keceli és soltvadkertei – gazdák kezébe kerültek a szőlőterületek.

Pusztamérgesen elsősorban *zöldspárgát* termelnek. Termelésének technológiája mindenben megegyezik a fehér (etiolált) spárga termelésével. Régebben a fajták is ugyanazok voltak. A zöldspárgát akkor szedik, amikor a síp egyharmada már a talaj fölött van és színt váltott. Az esetleges fagyok miatt a korai termés fogása bizonytalanabb. Szedése lényegesen gyorsabb, mivel nem kell mélyen elvágni a sípot. Osztályozása is hasonló módon történik. Az átvételi ára a korainak megegyezik a fehér spárgáéval, később azonban 10-15 százalékkal kevesebbet fizetnek a fölvásárlók. A zöldspárgát elsősorban a skandináv országokba exportálják.

Az utóbbi években új termelési „tájkörzet” alakult Csengelén és környékén is. A németországi székhelyű Vetter Kft. a zöldség-gyümölcs felvásárlás és értékesítés mellett, 1996-ban önálló spárgaültetvényt telepített. 2000-ben mintegy 650 tonna spárgát exportáltak Németországba. A saját árujuk mellett magántermelőktől is vásároltak spárgát. A családi vállalkozások által termelt áru minősége azonban nem egyöntetű, ez nehezíti az értékesítést. Ezért ma már csak olyan termelőkkel kötnek szerződést, akik vállalni tudják a megfelelő technológiai előírások betartását.

Csengelén a holland „Gijnlin” fajtát termesztik. A magoncokat 2,1 méter sortávolságra és 30-40 cm tőtávolságra, 20-25 centiméter mélyre telepítik. A 60 hektáros ültetvényről csak a telepítés utáni második évben szednek egy fél szedést. Csengelén a jobb minőség, és a koraiság miatt a bakhátakat a fölhúztatás után speciális fóliával terítik le. Ennek egyik oldala fekete, a másik fehér. Kezdetben a fekete oldala van fölül, hogy gyorsabban melegedjen alatta a talaj. A fóliát nem kell földelni, mert a szélén hagyott zsebekbe földet töltenek, mely nehezezként szolgál. Ezért nevezik *zsebes fóliának*. Szedéskor fölhajtják, majd visszahúzzák a bakhátra. Ennek köszönhetően egy héttel korábban szedhető a spárga. Amikor a külső hőmérséklet 22-25 C-fok fölé emelkedik, a fóliát megfordítják, a fehér fele kerül kívülre, amely visszaveri a fényt, a talaj kisebb mértékben melegszik fel, így elegendő naponta egyszer, hajnalban végigjárni a sorokat. A fólia alatt akkor sem zöldülnek, lilulnak meg a sípok fejei, ha már áttörték a bakhátat. A fóliás takarásnak köszönhetően elnyújtható a szedési csúcs, jobb és egyöntetűbb a minőség.²⁶

A spárga telepítését ma már az állam is támogatja. Exportját semmilyen kvóta nem korlátozza. Munkálata viszonylag rövid ideig tart, júliustól más növények termesztésére lehet fektetni a hangsúlyt.

2003 tavaszán Ásotthalmon a spárgatermelők értékesítő szövetkezetet hoztak létre Tóth Sándorné fölvásárló elnöklete alatt. A szövetkezetnek 40 tagja van. Összesen mintegy 40 hektár szedhető, és kb. 40 hektár telepítés alatt lévő területtel rendelkeznek. A szövetkezet célja a minél jobb értékesítési feltételek biztosítása, illetve tagság pontos, naprakész informálása.²⁷

A célok világosak. A példa adott. Az öttömösiek minden évben részt vesznek a csengelei szakmai napokon, kicserélik egymás tapasztalatait. Ennek következménye, hogy az elmúlt évben páran már itt is megpróbálkoztak a fóliás takarással. A spárga-

²⁶ Tanács I.: 1996. 3., Rimóczi I.: 2001. 6.

²⁷ Tóth Sándorné (1949)

termelés nagy jelentőséggel bír e tájkörzetben. Jó példája az innovatív készséggel rendelkező gazdák útkeresésének. A legtöbben azonban még ma is a hagyományos zöldségnövényeket termelik, és az állattartás szerepe sem lebecsülendő.

„Nehéz az élet. Nem is tudjuk hogy lesz a Únióban. Ott mi tönkre megyünk. Azt a versenyt mi nem bírjuk. Én láttam, hogy ott hogy termelnek. Mi oda sosem fogunk eljutni” – mondják.²⁸

IRODALOM

CATO, M. Porcius

1966 A földművelésről. Budapest

BIHAR Mária

2002 Fóliás kertkultúra Kunszálláson. In: Cumania 18. (szerk. Bárh János) Kecskemét 359-414.

BÁLINT Sándor

1977 A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népélete. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1976/77. 2. Szeged

DÁVID Sándor-KORÓDI László

1969 Spárgatermesztés, Budapest

FEHÉR Béláné

1984 A háztáji új növénye a spárga, Budapest

FODOR Ferenc

1998 Öttömös paraszti gazdálkodása a két világháború között In: Öttömös. A település földje és népe (szerk.) Juhász Antal, Öttömös 253-266.p.

2003 Az autópálya hatása a paraszti gazdaságokra, In: Úton, útfélen. Múzeumi kutatás az M5 autópálya nyomvonalán (szerk. Szalontai Csaba) Szeged 197-201.

HEGYELI Attila

2000 „Mint a gomba, ide benőttek” Moldvai csángók vendégmunkája Magyarországon, In: Csángósors (szerk. Pozsony Ferenc) Gyomaendrőd 163-175.

HORVÁTH György

1987 Különleges kerti növények, Budapest

IVÁNYI István

1892 Szabadka szabad királyi város története II. rész. Szabadka

JUHÁSZ Antal

1989 A szegedi táj tanyái MFMÉ. 1982/83-2. Szeged

LIPPAI János

1664 Pasoni kert. Második könyv Veteményes kert. Bécs.

OLASZ Lajos

1998 A község gazdasága, társadalma és politikai viszonyai 1908 és 1944 között. In: Öttömös. A település földje és népe. (szerk. Juhász A.) Öttömös 101-149.

OSZVÁTH Gábor

1999 Székelyek és csángók a csölyospálosi homoki gazdaságokban. In: Migráció és anyagi kultúra a Duna-Tisza közén (szerk. Juhász Antal) Szeged, 157-176.

---

²⁸ Itt szeretnék köszönetet mondani munkámhoz nyújtott segítségéért Bata Ferenc polgármester úrnak, Soór Anitának, az Öttömösi Teleház munkatársának, valamint adatközlőimnek: Tanács Istvánnak (1966), Jakus Józsefnek (1930), Kispál Attilának (1972), Kispálné Szűcs Gabriellának (1974), Mészáros Ibolyának (1973), Molnár Józsefnek (1970), Fodor Imrének (1927-1999), Fodor Imréné Soós Erzsébetnek (1931-2000), Kothenc Vincének (1922), Földi Zsoltnak (1964), Hajdú Ferencnek (1940), Hajdú Ferencnének (1943), Gyömbér Péternek (1958).

PALUGYAI Imre

1853-1855 Magyarország történeti, földirati legújabb leírása. Pest

PLINIUS, Caius Secundus

1987 A természet története. A növényekről. Budapest

RIMÓCZI Irén

2001 A csengeleli homok kincse a spárga. Kertészet és Szőlészet 2001. május 3.

SIMON András

2002 Mentatermesztés egy bánsági magyar faluban. In: Test, lélek, természet. Tanulmányok a népi orvoslás emlékeiből (szerk. Barna Gábor-Kótyuk Erzsébet) Budapest-Szeged 208-220.

SURÁNYI Dezső

1985 Kerti növények regénye. Budapest

TANÁCS István

1996 A csengelei spárga Németországban. Népszabadság 1996. június 13.

UTASI István

1998 A gazdasági élet és a társadalmi szervezetek krónikája 1961-1989. In: Öttömös. A település Földje és népe (szerk. Juhász Antal), Öttömös 179-195.

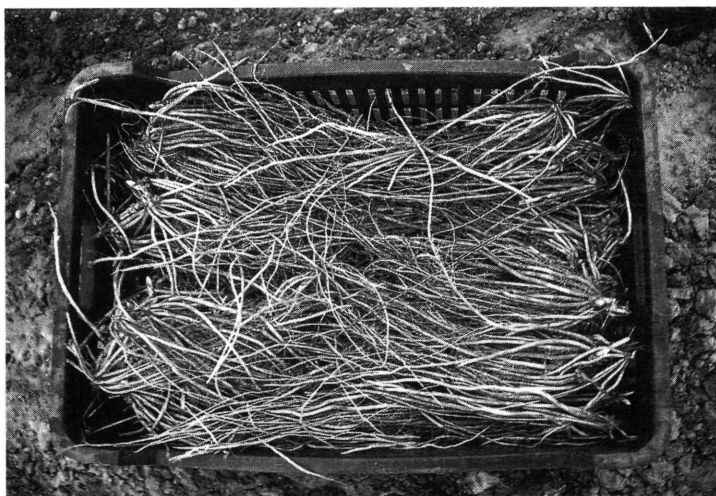
*Asparagus cultivation on the sand-hills in the area
between the Rivers Danube and Tisza*

by FERENC FODOR

Up until the 20th century asparagus was grown exclusively in the vegetable gardens of the Hungarian aristocracy in Hungary. Quality asparagus grows only in loose, sandy soil. Mihály László, a farmer who studied agriculture, was the first to grow asparagus in the late 1930s in the village of Öttömös, in the south-east part of the sand-hills, in an area between the Rivers Danube and Tisza. The farmers from the neighbouring farms soon learned his skills and followed suit. After the 1960 forced collectivisation, asparagus production became centrally planned. Members of agricultural co-operatives also grew asparagus on their own plots of land around their houses. Relying on an organised and guaranteed market, asparagus producers achieved good incomes. Those who had lived on farmsteads bought building plots in villages, erected houses there and moved in. As a result, the majority of the farmsteads fell into disuse and collapsed. After the system of agricultural co-operatives fell apart, wealthier families, to whom land ownership had been restored, planted new crops. Seasonal day labourers were hired to assist with harvesting the crops. Sales are ensured even now, but prices today are generally set by merchants. In order to prevent such pricing practices, farmers in the area joined forces and formed their own co-operative in 2003. Asparagus production is also becoming increasingly common. So much so that a new farming area with Csengele as its hub seems to be in the making. Owing to the availability of new species and rapidly developing technology, asparagus cultivation on sand-hill farms is becoming evermore popular.

1. kép. Magonciskola

2. kép. Magoncok a műanyagládában

3. kép. Nyitóéke húzatása

4. a-b kép. Spárga ültetése

5. kép. Spárgaültető gép

6. kép. Bakhát húzatása

7. kép. Spárga szedése

8. kép. Spárga átadása

9. kép. Fóliával letakart bakhátak

Virág- és kertkultúra három Szeged környéki településen

NAGY NETTA

(Kisteleki Helytörténeti Múzeumi Gyűjtemény)

A virág végigkíséri az embert születésétől haláláig. Jelen van életünk legfontosabb pillanataiban és életünk végén. Színesíti ünnepeinket és hétköznapjainkat.

Célunk a virág és az ember kapcsolatának, a virág emberi életben betöltött szerepének vizsgálata volt. Miért és hogyan vették körül elődeink virágokkal szűkebb és tágabb lakókörnyezetüket, miért és hogyan tesszük ezt mi?

A virág emberi életben betöltött szerepét a népi virág- és kertkultúra, valamint a virágismeret tanulmányozásán keresztül, a településnéprajz és az etnobotanika oldaláról közelítettük meg. A tanyai, falusi virágoskertek helyének, növényvilágának leírására törekedtünk, nyomon követve a virágkultúra és virágismeret változását az 1930-as évektől napjainkig.

A településnéprajzi megközelítésből adódóan a virágok térbeli megjelenését vettük alapul, vagyis a lakóház telkén található virágoskerteken kívül vizsgáltuk a ház előtti utcai virágoskerteket és ezzel összefüggésben az utcakép formálódását, a templomkertet, a virágos köztereket.

A gyűjtés helyszínéül három települést választottunk: lakóhelyünket, Csólyospálost, a virágos faluként híressé vált Pusztamérgest és Balástyát, ahol az utóbbi két évtizedben létrehozott virágkerteszetek sokaknak megélhetést biztosítanak.

Feltételezésünk, mely szerint a hagyományos paraszti virág- és kertkultúra eltűnésben van, és csupán a tanyákon élő idősebb nemzedék tagjai őrzik, igazolódott. Csakúgy, mint az, hogy a mai falusi virág- és kertkultúrában egyre inkább „külső hatások” (a városi virágsparkok hatása, nemesített virágfajok elterjedése) érvényesülnek.

Az anyaggyűjtés alapján arra következtettünk továbbá, hogy a vizsgált időszak alatt jelentősen átalakult a virág emberi életben betöltött szerepe. Úgy véljük, hogy a virág díszítő, reprezentatív funkciója az idő előrehaladtával növekedett, ugyanakkor gyakorlati felhasználása nem hagyományozódott a fiatalabb nemzedékekre.

A virágok térbeli megjelenése a településeken

Mielőtt rátérnénk a tanyák és a falusi házak kertkultúrájának tárgyalására, szükségesnek tartjuk, hogy röviden szót ejtsünk a kutatás helyszínéül választott három településről.

Csólyospálos: 1945 nyarán Csólyos és Pálos pusztája egyesüléséből született. Leszakadt a két anyatelepülésről, Kiskunfélegyházáról és Kiskunmajsáról.¹ 1945-ben a község belterületét az Antal József-féle keresztút és az alsó-pálosi iskolánál levő keresztút között, a Kiskunmajsát Szegeddel összekötő műút két oldalán jelölték ki.

---

¹ Bellon 1995. 309.

1949-ben a község belterületeként kijelölt részen 30 ház állt szétszórtan, nagy részük régi építésű tanya volt.²

A falu központja az 1938-39-ben épült templom körül szerveződött. Közvetlenül mellé építették 1947-ben a postahivatalt, 1950-52 között a községházát, majd 1960-ban az általános iskolát.³

Balástya: magva Szeged-Felsőközpont volt, melynek kiépítésére 1890 és 1891 között sor. A szeged–budapesti országút mellett épült föl a kápolna, s mellette a 4 kat. holdon a következő épületek: orvoslakás, bábaasszony lakása, rendőrkapitányi lakás, három pusztázó lakása, állatorvos lakás és paplak; összesen 8 lakás 10 melléképülettel.⁴ Felsőközpont Balástya néven lett önálló község, Gajgonya, Őszesék északi része és Balástya kapitányság területén 1950-ben.⁵ A ma meglévő régebbi házak közé tartoznak a Kossuth, a Petőfi és a Tolbuhin utcán álló házak. Ezek az egy szobás, konyhából és gangból álló épületek nagycsaládosok részére készültek az 1950-es évek elején állami támogatással. Mindegyik előkertes beépítésű: az előkertet virágok, dísznövénnyek ékesítik.

Pusztamérges: 1902-ben Ormódi Béla szegedi földbirtokos vásárolta meg a területet szőlőtelepítés céljából. A szőlő megműveléséhez munkaerőt telepített ide. A szakmányos néven emlegetett munkások számára 40 házat építettek 600 négyszögöles telkeken.⁶ Az ún. telepi házak három osztatú (szoba-konyha-szoba) előkertes, gang nélküli házak voltak. Ezek alkották a község magvát; közülük néhány még ma is áll a Felszabadulás utcán. Mérges 1908-ban alakult önálló községgé, addig Kiskunmajsához tartozott.⁷ 1926-ban a kiépült szeged-alsótanyai gazdasági kisvasút egyik szárnyvonalának végállomása lett, ami tanyai termelőinek megkönnyítette a városi piac elérését.⁸ A külvilággal való kapcsolatteremtést segítette elő az 1932-33 között készült műút is.⁹ A régebbi házak közé tartoznak az 1930-as évek közepén, nagycsaládosok részére állami támogatással épült ONCSA házak.¹⁰ A templom, mely körül a falu központja szerveződött 1937-39 között készült. A 20. század első felében a település dinamikus fejlődött, a környező tanyás vidék központjává vált.¹¹ 1945 után azonban a fejlődés megszakadt; 1976-ban megszüntették a települést Szegeddel összekötő vasutat, a kollektivizálás felborította az addigi sikeres szőlő- és gyümölcsstermesztést. A község 1990-től ismét fejlődésnek indult.

---

²BKMÖL XXII. 317. Csólyospálos képviselőtestületi jgk. 5/1949. kg. sz.

³Fodor 1995. 111. 148.

⁴Juhász 1989. 104.

⁵Juhász 1989. 108.

⁶Grüner é.n. 6.

⁷Juhász 1989. 148.

⁸Juhász 1989. 148.

⁹Grüner é.n. 11.

¹⁰ONCSA: Országos Családvédelmi Alap; a házak árát a lakók több év alatt törleszthették

¹¹Ezt mutatja a népességszám növekedése: 1900-ban 184, 1910-ben 2021, 1940-ben 2200 lelket számlált Pusztamérges

Falukép, utcakép. Virágos parkok, közterek falvainkban

A virágoskertek ismertetése előtt szükséges röviden szót ejteni a vizsgált települések alaprajzáról és ezzel összefüggésben az utcakép, falukép formálódásáról. Balástya, Csólyospálos és Pusztamérges a morfológiai falutípusok közül a sakktabla alaprajzú, teleklábas falu típusába tartozik. Jellemző rájuk, hogy a párhuzamos és derékszögű utcák által körülzárt, téglalap alakú telektömbök két-két egymással érintkező teleksorból állnak. A téglalap alakú telkek utca felőli végein állnak a lakóházak a gazdasági épületekkel. A telek belső vége legtöbbször kert.¹² A beépítés rendjét tekintve alapvető kérdés, hogy a lakóházak elérik-e az utcavonalat, vagy beljebb állnak. Ezt figyelembe véve az említett településeken található ún. előkertes és utcafrontos házak. Az előkertes beépítés az utcakép formálásának az a módja, amelynél a lakóházak homlokzati végfalai nem közvetlenül az utca vonalára épülnek, hanem attól néhány méterrel beljebb, és így a faltól a járdáig terjedő területen kis kertek képződnek. Az utcafrontos házak esetében nincs előkert, a ház fala az utca vonaláig nyúlik.¹³ Az előkertes beépítés régi példái a homlokzati végfállal utcára néző pusztamérgesi „telepi házak” és „ONCSA házak”, valamint Balástyán az 1950-es években állami támogatással épült házak. Az 1960-as, 1970-es években megnyitott mellékutcák többsége is előkertes beépítésű. Utcafrontos házak elsősorban a főutcákon épültek. A házak formájáról – főleg a tető típusáról – következtetni lehet az adott településrész múltjára. Az 1950-es, 1960-as, 1970-es években többnyire sátozott, az 1980-as, 1990-es években nyeregvetős házak épültek.

A telek beépítésén kívül az utcakép formálódásában szerepe volt a kerítéseknek, az utca közepén haladó kocsiutnak és az utca két szélén húzódó gyalogjárónak, valamint a növényzetnek. A század első felében az utcai kerítés akácfalécból vagy fenyődeszkából készült. Az 1960-as években ezt felváltották a színesre festett vaskerítések. Majd az 1980-as évek végén sok helyen asztalossal készített díszes deszkakerítésre cserélték a korábbi vaskerítést. Az utcák kikövezése, betonjárdák készítése az 1960-as, 1970-es évektől kezdődött és napjainkban fejeződött be. A század első felében a pusztamérgesi utca egyhangúságát néhány, az út szélére telepített akácfa törte meg. Településeinken csak az 1960-as években létesítették a járda mentén húzódó utcai előkerteket, vagy – ahogy Csólyospáloson még ma is emlegetik – „parkokat”. A helyi tanács rózsatöveket, gömbakácokat osztott szét a falu lakói között; közülük néhány még ma is látható a csólyospálosi főutcán. A tervszerű településrendezésnek köszönhetően utcai előkertek az újabb kiosztott portákhoz is tartoznak. A háztulajdonosok szívesen ültetnek gyümölcsfákat a ház elé, az előkertnek kijelölt részre, alárendelve ezzel az esztétikai szempontokat a hasznosság elvének. A gyümölcsfákkal tarkított utcakép napjainkban főként Balástya és Csólyospálos mellékutcaira jellemző. Pusztamérgesen az utcai előkertek az 1990-es évek virágosítási akciójának következtében színpompás virágoskertekké váltak.

¹² Bárh 1996. 131. A teleklábas településszerkezet tudatos tervezés, mérnöki kimérés eredménye.

¹³ Bárh 1996. 187. Egyes korszakokban, pl. a 20. század elején az előkertes beépítés régiesebbnek tűnik, mint az előkert nélküli, ami a polgárosultság, városiasodás jeleként értelmezhető.

A település belső rendjének formálásában, a falukép kialakításában jelentős szerep jutott a különleges feladatkörrel rendelkező épületeknek és különleges szerepű közösségi földterületeknek.¹⁴ Ezek között kell megemlítenünk a templomot, a községházát, a kulturális intézményeket (iskola, könyvtár, kultúrház), az iparosműhelyeket, a malmot, a kereskedéseket, a kocsmákat, csárdákat. Az épületeken kívül a falu arculatát meghatározták a körülöttük kialakított terek, kertek, udvarok. Elsősorban a templom körüli tér, illetve *templomkert*, az iskolaudvar és a községháza előtti utcarész, illetve *tér* növényvilágára gondolunk. Kezdjük a rövid áttekintést a templomkertekkel.

A templomkert és a közterületek virágai

Kerítéssel körülvett templomkert ma már csak Csólyospáloson található, a balástyai és a pusztamérgesi templom körüli füves, fás területre inkább a park vagy a tér megnevezés illik.

A balástyai templom körül platánfák és fenyőfák találhatók. A helybeliek visszaemlékezése szerint régen a jukkalilium (*Yucca filamentosa*), népi nevén *jutka* kivételével nem volt virág a templomkertben. Ma tulipán és liliom díszlik körülötte.

A csólyospálosi templomkertben platánok, fenyők és tuják mellett több fajta virág is található a templom bejáratához vezető járda két oldalán. Az időjárástól függően január, február körül elsőként bontja szirmait a hóvirág. Ezt követi március, április folyamán a jácint, nárcisz, tulipán. Nyáron a rózsza, a liliom és a bársonyvirág nyílik. A régebbi virágok közül meg kell említeni a gyöngyvesszőt és a jukkaliliumot. A templomkert ápolását mindenkor a templom gondnoka és a kántor végezte. A különböző virágokat saját kertjükből telepítették a templomkertbe. Ennek köszönhető, hogy a falusi kiskertek növényvilága, főként a virágfajták tekintetében azonosságot mutat.

Nem figyelhető meg ugyanez a pusztamérgesi templomkert, helyesebben templomtér esetében. Egykor kerítés övezte a rózsával, jukkaliliummal beültetett teret. Az 1960-70-es években a templomkert gondozását elhanyagolták. Az 1990-es években a „virágosítás” keretében a területet parkosították. Ma a zöldellő gyept mértani formájú virágágyások tarkítják. Tavasszal árvácska, majd jácint és tulipán; nyáron vaníliavirág, liszteszszálya és muskátli díszlik benne, hasonlóan a közterület más részeihez. A pusztamérgesi templomtér legújabb képét a tervezett kertépítő tevékenység eredményeként nyerte el. Gondozását az önkormányzat által alkalmazott kertészek végzik.

Felmerül a kérdés, vajon a templom körül található-e szakrális virágok,¹⁵ és ha igen, telepítésük mennyire tudatos? Két virágot szeretnénk itt megemlíteni: a rózsát és a liliomot. A rózsza Magyarországon a középkor óta jól ismert, a kolostorkertek és a várkertek nagy becsben tartott virága volt, egyházi szimbólum, majd legendák tárgya.¹⁶ A fehérliliom (*Lilium candidum*), népi nevén *szentantal-liliom* a középkortól a

¹⁴ Bárh 1996. 180.

¹⁵ Szakrális virágon itt olyan virágot értünk, mely az idő folyamán valláshoz, egyházhoz kapcsolódó szimbolikus tartalommal töltődött fel.

¹⁶ Rapaics 1932. 45.p., 60.

tisztaság, szüziesség jelképe; a kolostorkertek, később a parasztkertek kedvelt virága.¹⁷ A népi elnevezés – mely onnan származik, hogy a fehérliliom Szent Antal napjára nyílik – a liliom szakrális jellegét erősíti, ugyanakkor jelzi, hogy ezt a virágot a népi köztudat is szent virágként tartja számon.

Említettük, hogy a pusztamérgesi templom körül régen rózsakert volt, a csólyospálosi templomkertben pedig még ma is vannak rózsák és fehérliliomok. Ahol a templomkert beültetését a templom belső díszítését, virágozását végző – virágsszimbolikában, díszítési szokásokban jártas – személyek végezték, valószínűleg tudatában voltak az említett virágok szakrális jelentésének. A virágok telepítését mégsem ez, hanem gyakorlati szempontok (pl. falusi virágoskertekből beszerezhető virágok, a környező településeken megfigyelt templomkertek, a városi parkok hatása) határozták meg.

A templom körül kialakított tér foglalja magában a jelentősebb középületeket: az iskolát és a községházát.¹⁸ Településeinken a külterületi iskolák felszámolása az 1960-as években kezdődött meg, ezzel párhuzamosan a belterületen központi általános iskolák épültek. Az iskolák körül minden esetben udvart létesítettek. Az udvarba fákat ültettek, fűvet vetettek. Virágokat az iskola előkertjébe vagy a bejárathoz vezető járda két szélére ültettek, mondván, hogy: „*az udvarban a gyerekek játék közben ügyis letaposnák.*” Az iskola előtti virágoskertnek nem pusztán esztétikai szerepe volt. Idézzük fel az alsó-csályosi iskola képét az 1950-es évek elejéről: az iskola udvarában harang és gémeskút áll, az iskolához tanítói lakás is tartozik. Az alsó-csályosi iskolában ekkoriban Balázs Alajos és felesége tanít. A bejárathoz vezető gyalogút két szélére muskátliágyásokat telepítenek. A virágok öntözése az órák közti szünetekben a gyerekek feladata, sőt tanóra keretében a muskátli szaporítását, más növények preparálását is elsajátítják. „*A tanítók szerették a virágot, a gyerekeket is ránevelték a virág szeretetire.*”¹⁹ Látható, hogy az iskolai virágoskertnek azon kívül, hogy szépé tette a környezetet, nevelő, oktató szerepe is volt.

Fontos megemlíteni a tanítók, tanítónők mintaadó szerepét, akik olykor távoli vidékeken járva, városi polgári rétegek virág- és kertkultúráját közvetítették a falu népének, igényesebb életvitelt jelenítve meg ezzel. „*A tanítónő kék, fehér, rózsaszín violát ültetött a kertjébe, az ablakba muskátlit tölt.*”²⁰

Balástyán az 1950-es évek elején a mai művelődési ház helyén állt a Sztálin-park. A parkban padokon, szökökúton, platánfákon kívül virágok is voltak, az idősebbek főleg gyöngyvesszőre (*Spiraea*), nárciszra emlékeznek. A balástyai községháza előtt ma kúszófenyők találhatók.

A pusztamérgesi polgármesteri hivatal környéke, a mellette levő templomtérral valódi virágospark látványát nyújtja.

Összességében elmondható, hogy a közterületek növényzetét Pusztamérges kivételével többnyire az örökzöldek (fenyők, tuják, élősövény) teszik ki; virágok inkább a magánházak előtti utcai előkerteket díszítik.

¹⁷ Kósa-Fráter 1997. 48.

¹⁸ Báth 1996. 180-181.

¹⁹ Farkas Andrásné közlése

²⁰ Ilia Imréné közlése

Virágok a falusi ház telkén

A falusi virágoskert helye az építési szabályok által előírt telekelrendezésből adódott. Így, mint már korábban említettük, előkertes beépítés esetén a ház és a kerítés közötti területre került. Szegedről 18. század végi, Szentesről 19. század eleji adatunk van a ház előtti virágoskertekről, melyeket „rostélyos kerítéssel határoltak el az utcától.”²¹ Az előkertes beépítés előnye, hogy a kert elszigeteli a lakóházat az utcától, a benne levő növényzet sokat felfog az utca porából. Nem elhanyagolható esztétikai jelentősége, utcakép formáló szerepe sem.²² „Virágot oda érdemős ültetni, ahol látja az embör jártában-keltében és gyönyörködhet benne.”²³ Utcafrontos beépítés esetén a fal mellett húzódó járda és a kocsibejáró közé ültettek virágokat, általában a járdával párhuzamosan, hosszanti irányban.

A legtöbb virágoskertben volt: *nárcisz*, *jácint*, *gyöngyvirág*, *orgona*, nyáron *vasrózsza*, *őszirózsza*, *dália*. Az 1970-es évektől egyre több helyen ültettek tulipánt, liliomot, rózsát. Ritkaságnak számított a *császárkorona* (*Fritillaria Imperialis*). Sokszor a tanya kertjének virágaiból vittek az újonnan épült falusi ház kertjébe. Újabb jelenség, hogy a már ismert virágok nemesített változatait postai úton terjesztett katalógusokból, virágboltokból illetve a közeli városok (Szeged, Kiskunmajsa, Kistelek) piacain virágkertészeknél vásárolják meg. A gyűjtőszendvélynek köszönhető, hogy egyes kertekben 50-100 fajta virágot számoltunk össze. A régi falusi virágoskertekben a virágok elrendezése kevés szabályosságot mutat, a tervezés nyomait láthatjuk viszont abban, hogy az azonos időpontban nyíló, eltérő színű vagy fajtájú virágokat váltakozva ültették egy sorba. Miután a tavaszi hagymás virágok elnyíltak, magról vetett őszirózsát, vasrózsát, bársonyvirágot palántáltak a kertbe. A magasabb szárú, nagyobb helyet igénylő virágokat a kerítés mellé vagy a kert sarkába ültették. Napjainkban a járda mellé szívesen tesznek szegélynövényként *szákszorszépet*, *pázsitszegfűt*, *porcsint*, *törpe bársonyvirágot*. A *dália*, *mályva*, *kardvirág* magas termete miatt a hátsó veteményeskertbe kerül. A virágokat nem mindig övezi külön kerítés, több esetben megfigyelhető ugyanis a telek hármasság tagolása: a lakóház körül elkerített „udvar” vagy „kert”, ahol díszfák, gyümölcsfák, szőlő, bokrok, virágok találhatóak; a gazdasági épületek, ólak körül elkerített udvar és az ún. „hátsókert”, „túlsókert” (gyakorlatilag veteményeskert), ahol a zöldségfélék mellett gyümölcsfák is találhatóak.

Itt említjük meg a házak előtti utcai virágoskerteket, melyek az utca hosszában szalagszerűen díszítik a járda és a kövesút közötti területet. Már utaltunk rá, hogy az 1960-as években gömbakácokat, rózsákat, gyümölcsfákat telepítettek ide, ezen kívül a tulajdonos bármilyen virágot ültethetett.

Az utcára néző előkertek és az utcai virágoskertek az ott élők értékrendjéről, gondolkodásáról, életviteléről, vagyoni helyzetéről, neméről és életkoráról árulkodnak a külső szemlélőnek. Olykor megtévesztően, mint ahogy ezt egyik adatközlőnk megjegyezte: „Édösanyámnak nyócvan éves korába olyan virágoskertje vót, hogy akár-

²¹ Juhász 1990. 47.

²² Bárth 1996. 187.

²³ Szögi Lajosné közlése

*melyik fiatalasszony mögírgyölhette vóna.*²⁴ Ebből is sejthető, hogy a virágápolás kimondottan női foglalatosság volt. Erre részletesebben a későbbiekben még kitérünk.

A virágok helye a tanya telkén

A telek elrendezését a lakóház fekvése határozta meg. A legtöbb tanyát úgy építették, hogy hátsó vége észak-északnyugat felé nézzen. Régi tapasztalat, hogy ez az uralkodó szélirány, így a szelek, viharok nem rongálták meg a ház tetejét.²⁵ A ház, az istálló és az ólak közötti térségre mindenütt eperfát ültettek, aminek lehulló termését a disznók, tyúkok szedegették fel.²⁶

A tanyai virágoskert helye a gyakorlati szempontokat figyelembe vevő telekelrendezésből adódott. Így általában a lakóépület déli, délnyugati napos végéhez került. A növényeknek enyhét adott a ház fala, három oldalról pedig lécs- vagy ricaszárkerítéssel vették körül, nehogy a jószágok kárt tegyenek a virágokban.²⁷

Virágoskertet nem csak a ház végénél készítettek, hanem a ház elé, hosszanti irányban a ganggal vagy verandával párhuzamosan is. A tehetős szegedi gazdatanyákon a 1920-30-as években létesítettek drótkerítéssel, akáclécekkel körülvett virágoskerteket.²⁸

Bél Mátyás 1730 táján így ír a parasztok virágoskertjeiről: „*A parasztember virágoskertje nem annyira kellemes időöltésre való, mint inkább szükséges kertecske, melyet az egyes népek szokása szerint kis házuk elé vagy mögé illesztenek és paraszti módon művelnek. Azt vetik oda, amit szegényes háztartásuk megkíván: petrezselymet, paszternákot, káposztát, vörös- és fokhagymát s más efféle zöldségeket. Ezekhez néhány ágyásocska csatlakozik, melyekbe virágokat vagy virító bokrokat ültetnek, elsősorban a lányok, ha vannak. Kora tavasszal aztán, mihelyt kezdenek melegedni a napok, vetnek oda majorannát, mentát, zsályát, levendulát, nárciszt és hasonlókat.*”²⁹ Az idézett leírás lényegét tekintve a 200 évvel későbbi paraszti veteményeskertre is ráillik. A század első felében virágoskert még nem tartozott minden tanyához, virágot a veteményeskertbe ültettek. Veteményeskertet a ház és a kút közelébe, jó termőtalajra, napfényes helyre telepítettek. A zöldségfélék és a virágok elrendezésében kevés szabályosság érvényesült, a zöldbab, borsó, paprika sorok egyhangúságát egy-egy szál nyárirózsa, vasrózsa vagy éppen sorba ültetett *kakastaréj* (*Celosia argentea*) törte meg. Surányi Dezső a parasztkertek virágai között említi a rezedát, a boglárkát, a dáliát, a petúniát, a bársonyvirágot, a őszirózsát, a muskátlit, a szívvirágot, a verbénát, a tátikát, a mályvát, a százszorszépet, a nefelejcsét, az árvácskát, és az ibolyát.³⁰ A felsoroltak közül a vizsgált településeken kedvelt virág volt a dália, vagy ahogy az

²⁴ Farkas Andrásné közlése

²⁵ Juhász 1974. 281.

²⁶ Juhász 1974. 305.

²⁷ Szigeti MFM-NA. 821-82.

²⁸ Juhász 1974. 308.

²⁹ Bél 1984. 204.

³⁰ Surányi 1985. 306-310.

idősebbek emlegetik *gyorgyina*;³¹ amely magas szára miatt a kerítés mellé került. Ibolya, gyöngyvirág, orgona szinte minden tanya körül volt; ha nem tartozott virágoskert a tanyához, vagy a veteményeskertbe vagy egyszerűen a ház végéhez ültették ezeket. Szép látványt nyújtott a kútágasra, kerítésre vagy éppen a napraforgó szárára felfuttatott *hajnalka*. A népszerű virágok közé tartozott a már emlegetett *fehérliliom* és *pünkösdirózsa* vagy *bazsarózsa*, amit vágott virágként is kedveltek. A tanyai veteményeskertből nem hiányozhatott a kis virágú krizantém (*Aster*) vagy egyszerűen *őszirózsa*, ami a virágban szegény novemberben a halottak napi megemlékezés nélkülözhetetlen kelléke volt. A tanyai nádfödeles ház tetejére gyakran telepítettek kövirózsát, népi nevén *fülbecsöppentőt*.

Gyűjtési tapasztalataink és a szakirodalom alapján arra következtethetünk, hogy mivel a virágoskertek az 1920-30-as években a tehetős gazdatanyákon jelentek meg, a virágoskert kezdetben presztízsszimbólum volt, valamiféle rangjelölő szerepet töltött be. Elképzelhető, hogy a módosabb parasztcsaládokban, ahol a ház körüli gazdasági munkák elvégzésére bérest, cselédet, napszámost foglalkoztattak, a gazdasszonynak külön virágoskert gondozásai is jutott ideje. A virágoskert telepítése az igényesség, az életminőség javulásának jeleként értelmezhető.

Az 1950-es évek gazdaság- és agrárpolitikája olyan adó-, beszolgáltatási- és árrendszert alkalmazott, amely a helyben megtermelt javak nagy részét elvonta, s vissza annak csak töredékét juttatta.³² Ugyanakkor a kormány tanyapolitikájának célja a tanyarendszer mielőbbi felszámolása volt.³³ A parasztság érdekeit semmibe vevő gazdaság- és településpolitika alapjaiban rengette meg a hagyományos tanyai életformát. Ez a körülmény is közrejátszott abban, hogy a tanyai virágoskert még a későbbi évtizedekben is ritka jelenségnek számított.³⁴ A virágoskert rangjelölő szerepe idővel elhalványult, s elsősorban az ott élők életkoráról, neméről árulkodott. Úgy tartották, hogy : „*Az asszony dicsősége, ha virágoskert is van a tanyával.*”³⁵ A virágok zöldségek közé ültetésnek gyakorlati haszna is volt: „*A virág a színivel, illatával odacsalogatta a bogarakat, azok mög beporozták a veteményt.*”³⁶

A tanya sohasem burkolózott tetőtől talpig virágdíszbe – mint ahogy napjainkban a falusi házak –, minden évszaknak megvolt a jellegzetes virága, melyből pár szál nőtt a virágoskertben vagy a veteményeskertben.

---

³¹ A dália 1789-ben került Mexikóból Spanyolországba, ahol Andreas Dahl svéd botanikusról nevezték el; a virág terjesztését tiltották. 1804-ben közvetlenül Mexikóból küldték el a dália magját Berlinbe, ahol szintén egy botanikusról, a pétervári Georgijról nevezték el. Vagyis ami a Rajnától keletre georgína, az a Rajnától nyugatra dália. Nálunk eredetileg a georgina elnevezés honosodott meg, ennek népi névalakja a *gyorgyina*. Tergit 1969. 210-211.

³² Belényi 1996. 92.p.

³³ Belényi 1996. 89.p.

³⁴ Juhász 1974. 308.p.

³⁵ Farkas Andrásné közlése

³⁶ Nagy M. József közlése

Népi virágismeret

A népi növényismeret elsősorban jól felismerhető és hasznos vagy káros növényeket különböztet meg. A hasznosság fogalma azonban meglehetősen tág, illetőleg változó. Elsőrendű a gyakorlati, mindennapi életben való felhasználhatóság (táplálkozásra, festésre, gyógyításra stb.) De a közösség szempontjából hasznosnak minősülhet az esztétikai hatás is: az ember szépnek tart egy növényt, és igyekszik széppé tenni vele környezetét.³⁷

Amint már utaltunk rá, a virágok illetve virágoskertek ápolása kimondottan női tevékenységnek számított, a lányok, asszonyok feladata volt, csakúgy, mint a veteményeskertek gondozása. A század első felében szegénynek tartották, ha nagylányos háznál nem volt virág. Az eladó lány jellemére következtettek az elhanyagolt virágos- vagy veteményeskertből is: „A gazonos kert a nagylány lustaságáról árulkodott.”³⁸ „Nem vót olyan sok virág, hogy arra nő jutott volna idő.”³⁹ Széppé tudta tölteni az embör lánya a kertjét, ha akarta. Szombaton vagy vasárnap röggé tudtunk rá időt szakítani. A gyereket is bele lehetett fogni segíteni. Úgy telik benne örömiünk, ha szép az a kert.”⁴⁰

A 20. század közepéig a vizsgált települések virágkultúráját, a fajok tekintetében viszonylagos szegénység és nagy fokú megállapodottság jellemezte. Ez azt jelenti, hogy elsősorban a ma „régiről virágként” emlegetett fajokat ültették a virágos- illetve veteményeskertbe. Ebben szerepe lehetett annak is, hogy a virágok cseréjét, új fajok elterjedését gátolta, hogy a falvak ki- és belépő kapcsolatai nem voltak olyan intenzívek, mint napjainkban. Az asszonyok legfeljebb a közeli városok piacaira jutottak el, de ide sem virágvásárlás céljából mentek, s feltételezhetőleg – az üvegházi virágtermesztés megindulása előtt – a piacok virágválasztéka sem volt túl bőséges, virágmagot, virággalántát olyan piacozó parasztasszonyok árultak, akik kiskertjükben ugyancsak a „régiről virágokat” termesztették. „Régön nem kötöttek virágra. Ha valakinek mögtetszött egy virág valahun, kért a gazdasszonytul, és adott érte cserébe másik fajtát. Virágot még máma is szokás cserélni, de az a babonája, hogy nem szabad mögköszönni, mert akkó nem fogja mög.”⁴¹

Napjainkban a virágnemesítésnek, üvegházi virágtermesztésnek, kiterjedt virágkereskedelemnek, a virágkatalógusoknak köszönhetően szinte megszámlálhatatlan „új virág” díszlik a falusi virágoskertekben. Sok példát találtunk arra, hogy a hagyományos parasztkertek virágait is virágkatalógusokból rendelik meg, vagy vetőmagboltban vásárolják.

A „régiről virágokat” őrző paraszti virágos- illetve veteményeskertek nyomára két csólyospálosi tanyán bukkantunk; mindkét helyen idősek élnek. Ezekben a kertekben többségében a régi parasztkertek virágai találhatók, ugyanakkor felismerhető a népi kertkultúra egyik fontos szabálya: a spontán kikelő növények meghagyása.

³⁷ Péntek 1985. 137.

³⁸ Szögi Lajosné Fodor Erzsébet közlése

³⁹ Ilia Imréné közlése

⁴⁰ Farkas Andrásné közlése

⁴¹ Farkas Antalné közlése

A virágok felhasználása

Amint már utaltunk rá, a virágoknak a múltban az esztétikai szerep mellett fontos gyakorlati funkciói is voltak. A szakirodalom a virágok mindennapi életben való felhasználásának számos módját idézi. Ezek közül viszonylag keveset tudunk kimutatni a vizsgált településeken. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy bizonyos virágok új, gyakorlati funkciót is kapnak.

A falusi ember „patikája” régen az erdő és a mező volt a maga növényeivel: a csodálatos hatású füvekkel, fákkal, a titokzatos erejű gyökerekkel, az éltető nedvű levelekkel, szárakkal. Télen ez a patika a megszáritott növényekkel a padlásra vagy a tornác gerendájára költözött.⁴² Gyógyító hatása azonban nemcsak mezei-erdei füveknek, virágoknak, hanem kerti virágoknak is volt.

Itt a gyógyító hatású kerti virágokról és a napjaink virágos-, veteményeskertjeiben fellelhető gyógynövényekről szólunk. 1932-ben Rapaics Rajmund azt írta, hogy a parasztkertekben olyan virágok találhatók, amelyek a középkorban a kolostorkert legfontosabb herbái, gyógynövényei voltak; említi a *rozmaringot* és a *kövirózsát* is.⁴³ A magyar etnobotanika úttörőjeként számon tartott Borbás Vince a 19. század végi parasztkertekről ezt állapította meg: „...a magyar nép nem mindég a rikító színű, hanem inkább a szépszagú virágokat szereti kertjébe ültetni. Ilyen a hamvas istenfű (*Artemisia Abrotanum*), a fodor és laposmenta, a majorána, a rozmaring, rezeda.”⁴⁴ A *rozmaring* és a *rezeda* a 20. század közepéig a legkedveltebb népi virágok közé tartozott, ma a falusi házaknál szinte egyáltalán nem, tanyákon pedig csak elvétve találhatók. Ezek népi gyógyászatban való felhasználására idősebbek sem emlékeznek a három településen. Több tanyán ill. háznál található bors- illetve fodormenta, melynek főzetét légúti megbetegedések esetén teaként fogyasztják. Napjainkban megfigyelhető, hogy bizonyos vadvirágokat akkor telepítenek a virágoskertbe, amikor tudomást szereznek gyógyhatásáról. Ilyen például a *vérehulló fecskefű* – amit az út széléről, a gyepről ültettek a virágoskertbe, és narancssárga nedvét szemölcsök, csipések, sebek gyógyítására használják. Megjegyzendő, hogy az említett növények gyógyhatását nem az öröklődő népi tudás, hanem a napjainkban divatos természetgyógyászat révén ismerték meg. Találtunk példát arra is, hogy egyes virágokat (pl. kerti cickafark) megszáritanak és a téli hónapokban főzetét alkalmasszerűen fogyasztják, mondván, hogy gyógyhatású. A vadrózsa terméséből, csipkebogyóból régen gyógyteát készítettek. „A vadrózsa bogyója jó téának, de máma már árúnak a bótba is ilyen tőafüvet.”⁴⁵ Bálint Sándor A szögedi nemzet című művében gyógynövények gyógyhatásait taglalja, s a felsorolt növények között néhány kerti virágot is említ: a kékliliom virágjának teáját köhögősök isszák, a liliom hideglelésre, sárgaságra jó, törkölypálinkában áztatva iszogatják.⁴⁶ Az említett virágok ilyen célú felhasználását településeinken nem ismerik. Fülfájás esetén a *kürözsa*, azaz kövirózsa (Semper-

⁴² Szabó-Péntek 1996. 117.

⁴³ Rapaics 1932. 33-34.

⁴⁴ Borbás 1890.59.

⁴⁵ id. Bodor Péterné közlése

⁴⁶ Bálint 1980. 159-162.

vivum tectorum), népi nevén *fülbecsöppentő* nedvét csavarták a beteg fülbe éjjelre.⁴⁷ „A kövirózsa idősök javasolták fülfájásra. Léhúzták a levelinek a bőrit, és a fülre kötötték.”⁴⁸ A kövirózsa gyógynövényként az idős nemzedék körében közismert, de napjainkban már nem alkalmazzák. Mint már utaltunk rá, kedvenc élőhelye a nádtető volt, a ma oly divatos sziklakertekben már csak dísnövényként ismert.

Látható, hogy a vizsgált településeken viszonylag kevés virágot használtak gyógyításra. A gyűjtött adatok alapján – a kövirózsa kivételével – nem tudjuk igazolni, hogy bizonyos virágokat gyógyhatásuk miatt ültettek volna a ház köré. Az utóbbi 10-15 évben a természetgyógyászat népszerűségének köszönhetően „mezei virágok” kerültek a kiskertekbe.

A továbbiakban azokat a virágokat igyekszünk sorra venni, melyeket festésre, illatosításra, rovarok, kártevők távoltartására használtak illetve használnak.

A hazai festőnövények ismerője, Györfly István 1921-ben azt írta, hogy: „A növényi anyaggal való festés még egy évszázaddal ezelőtt hazánkban általános volt... főképpen csak a múlt században terjedt el széles körben a külföldi növényi festőanyagok használata, ami a hazai növények használatát lassanként háttérbe szorította. Ma már azt mondhatjuk, hogy csaknem mindenütt kiveszett az ősi technika.” Növényi festékekkel főleg gyapjúfonalat, bőrt, hímes tojást színezték. Sárga színt nyertek a rezedá (*Reseda luteola*) szirmaiból. Az eljárást Györfly részletesen ismertette.⁴⁹ Vidékünkön a *szagos rezedá* (*Reseda odorata*) terjedt el, ami festőnövényként nem ismert. A Györfly által említett *jóféle sáfrány* (*Crocus sativus*) nem tartozott a parasztkertek gyakori virágai közé, ma azonban több falusi ház kertjében megtalálható, de kizárólag díszítő funkciója van.

Adatközlőink visszaemlékezése szerint virágból házilag készített festéket az 1930-40-es években csak húsvéti tojás színezésére használtak. „Ősszel összegyűjtöttük a kassairózsa (*Tagetes erecta*) virágját, mögszárítottuk, aztán húsvét vasárnap vagy nagy-szombaton forró vízbe mögfőztük, sárga lőtt tüle a víz, befogta a tojást is.”⁵⁰

A 16-17. században a nemesi főasszonyok különféle virágvizek készítéséhez ismertek (pl. rózsavíz, gyöngyvirágvíz, fejér liliomvíz). A virágvizeket a helyiségek fertőtlenítésére használták, ezzel fecskendezték a falakat.⁵¹ A háznak virágokkal való illatosítása – különösen a téli időszakban – a paraszti gyakorlatban a 20. században is megfigyelhető. „Ősszel gyorgyinábul, vasrózsábul, mirhábul, borsikábul (*borsmenta*) csokrot csináltak, mögszárították, fölakasztották a falra, néha mögpaskóták, jó illatot árasztott a szobába. Vót, hogy a mögszárított borsikát, mirhát, kézzel összemorzósóták, jobb lőtt tüle a szoba levegője.”⁵² A 17. században Európa-szerte elterjedt a rozmaringból készült *Aqua Reginae Hungariae* (Magyar királyné vize) néven ismertté vált illatszer.⁵³ A rozmaring a tanyai-falusi házak nélkülözhetetlen virága volt, elsősorban cserepes virág, de nyáron gyakran ültették a kertbe, télen a szobában illatozott.

⁴⁷ Lele 1995. 214.

⁴⁸ Farkas Andrásné közlése

⁴⁹ Györfly 1921. 1.sz. 9-11., 2.sz. 51-52.

⁵⁰ Tóth Rozália közlése

⁵¹ Takáts 1932. 49.

⁵² Szögi Lajosné közlése

⁵³ Rapaics 1932. 206-209.

„Szeretöm a rozmaringot, nem szép, de nagyon jó szagú; régön mindön házná vót. Régön nem hasznátak ám a lányok pacsulit. Vót rózsavíz, ezt a bótba árúták, de ezt is inkább a legényök locsóták húsvét hétfőn.”⁵⁴

Évtizedekkel ezelőtt a szalmavirág volt a legelterjedtebb szárazvirág, de virágot kukoricacsuhéból is tudtak csinálni. Ma a kertekben sóvirágot, lampionvirágot, cic-kafarkat, fátyolvirágot tartanak, ezek télen a lakás díszei.

A virágok gyakorlati jelentősége a szántóföldi növénytermesztésben is megmutatkozott. Csólyospáloson régóta szokás a paprikaföld szélére vagy a sorba néhány szál nyárirózsát ültetni. Balástyán a káposztasorok közé ültettek porcsint. Egyesek szerint ez egyszerűen csak a „vetemény” díszítését szolgálta, mások szerint: „A virágok odacsalogatták a bogarakat, így könnyebben beporozták a veteményt.”⁵⁵ „A káposztaföld szélire estikét, violát üttettek azér, hogy szöbbs lögyön, de főleg akkó, ha túl sok palánta kelt ki a virágoskertbe.”⁵⁶ „Üttettek régön a zódség közé büdöskét is, mer elriasztotta a tetveket.”⁵⁷ Ez az ősi módszer napjainkban is terjed, de nem biztos, hogy mindig a hagyományozódó tudás révén. „Tavaly a hátsókertbe mi is biokertészetöt csináltunk. A krumpli sorába 3-4 lépésnyire büdöskét ültettünk. Úgy hallottam, távol tarítja a krumplibogarakat. Így is vót. Nem köllött permetözni.”⁵⁸

Bizonyos virágoknak a szőlőtermesztésben jutott szerep. 1945 decemberében a kiskunfélegyházi járás főjegyzője felhívta a szőlősgazdák figyelmét, hogy: „Szöllőkötöző anyagokban előre láthatólag hiány fog mutatkozni. Ezért minden gazda már most gondoskodjék pótszellőkötöző anyagokról, amelyek lehetnek sás, kákalevél, gyékény, kukoricaháncs, fűzfaháncs, papírspárga vagy kenderfonál.”⁵⁹ Bár a javasolt szöllőkötöző anyagok között nem szerepel, mindhárom településen emlékeznek rá, hogy a pálmaliliom (*Yucca filamentosa*), népi nevén *jutka* leveleit is használták szöllőkötözésre. „Pusztamérgesön a szőlők szélibe vót sok jutka, úgy hallottam, régön szöllőkötözésre is hasznáták.”⁶⁰

Itt említjük meg, hogy az erős illatú virágoknak nemcsak a szántóföldi kártevők, hanem egyéb ház körüli rovarok távoltartásában is szerepe volt, illetve van. Molyirtónak a ruhák közé rozmaringágot tettek. A rózsamuskátli (*Pelargonium radula*), népi nevén *szagos muskátli* kevés háznál található, megfigyelések szerint erős illata elriasztja a legyeket, hangyákat, ezért teszik nyáron az ablakba vagy a fal tövébe. Hasonló célt szolgál az utóbbi években terjedő, virágcserepbe, balkonládába ültetett *szúnyogriasztó* (*Plectranthus*).

A virág szerepe hétköznapiokon és ünnepeken

A virágok díszítő szerepén és gyakorlati felhasználásán kívül nem hanyagolható el a közösség életében betöltött más szerepük sem. Annak jelentőségére, hogy vannak

⁵⁴ Farkas Andrásné közlése

⁵⁵ Nagy M. József közlése

⁵⁶ Bitóné Gera Eszter közlése

⁵⁷ Tóth Imréné közlése

⁵⁸ Ördögh Lászlóné közlése

⁵⁹ BKMÖL XXII. 317. Dobilási könyv 1945. december 11.

⁶⁰ Ördögh Lászlóné közlése

olyan alkalmak, amikor meghatározott díszekre van szükség Péntek János hívta föl a figyelmet Kalotaszeg tanulmányozása kapcsán.⁶¹

A továbbiakban elsősorban saját gyűjtésünkre támaszkodva vesszük szemügyre, hogy a virág milyen szerepet tölt be az egyén illetve a közösség életében. Vannak-e olyan virágfajok illetve fajták a vizsgált településeken, melyek egy-egy alkalomhoz, szokáshoz kötődnek? Melyek azok a virágok, amiknek belső tartalmat, szimbolikus jelentést tulajdonítanak a közösség tagjai?

Ezekre a kérdésekre a templomdíszítés, az ünnepi alkalmakhoz kötődő virágajándékozás és a halottak napi virágkultúra tanulmányozásán keresztül próbálunk meg választ adni.

A templom díszítése virágokkal

Az egyház még a 12. században is ellenezte a templomok belsejének élő növényekkel való dekorálását, mert a szent helyhez csak nemes anyagokból, aranyból, gyöngyökből, drágakövekből készült virágcsokrok illettek.⁶² Bálint Sándor említi, hogy a 17. századi evangélikus zsinatok határozata értelmében megtartandó az a szokás, hogy a diákok pünkösdkor zöld gallyakkal ékesítsék föl a szent épületeket.⁶³ Napjainkban a templomokat szinte kizárólag élő virággal díszítik, az oltárok és a szobrok művirággal nem díszíthetők.⁶⁴

Mindhárom településnek római katolikus temploma van. A templom díszítését a templom gondnoka, a harangozó és a kántor, nagyobb ünnepek előtt az egyházképviseelő tagok és családtagjaik végzik. *„A templomkertbe sok hóvirág van, tavasszal ezzel szoktam díszíteni. Mög aztán azért gondozom a kertembe a virágokat, hogy jusson a templomba is belüle. Van sok gyöngyvirágom, aztán nyáron nyílik a rezgő, szentótt morzsika, van páfrány. Ezekkel mindig lehet szép csokrokat csinálni.”*⁶⁵

Előbb a katolikus egyházi év ünnepeihez kötődő templomdíszítést, majd az életfordulók egyházi szertartásaihoz kapcsolódó templomdíszítést tekintjük át.

Az évkezdő adventtől az évváró András-napig sok ünnepe és jeles napja van a katolikus egyháznak. Igyekszünk közülük kiemelni azokat, ahol a virág általában véve hangsúlyos szerepet kapott. Advent négy hete böjti időszak, ilyenkor a templomot egyáltalán nem virágozzák. Karácsonykor mindhárom településen karácsonyfát állítanak a templomban. Kora tavasszal hóvirág, majd jácint és nárcisz kerül a vázába. Nagyböjt alatt, hasonlóan az adventi időszakhoz visszafogott a díszítés, vagyis az oltárt egyáltalán nem virágozzák, csak a szentek szobraihoz tesznek néhány szálát. *„Nagyböjt negyedik vasárnapján már lehetne díszíteni az oltárt, de mi nem szoktuk.”*⁶⁶

Virágvasárnap Balástyán néhány szál nárciszt és szegfűt tesznek az oltárra. Nagypénteken készítik el a szent sírt. Húsvétkor a főoltár mellett a szent sír a temp-

⁶¹ Péntek 1985. 140.

⁶² Verebélyi 1994. 328-329.

⁶³ Bálint 1998. 446-447.

⁶⁴ Juhász 1996. 35.

⁶⁵ Gulyás Anna közlése

⁶⁶ Gulyás Anna közlése

lom leghangsúlyosabb része, ezt a díszítés is tükrözi. (Az oltárt nagyszombaton díszítik.) Régen mindhárom településen cserepes *hortenziát* raktak a szent sír köré, ma már csak Pusztamérgesen őrzik ezt a hagyományt. Csólyospáloson régen a szegedi piacon vásárolt *primulát* is használtak erre a célra. Balástyán újabban a szent sír keresztjéhez szegfűből, gerberából, kálából, friszből készült virágkompozíciót tesznek, a szent sírhoz vezető utat vázákba rakott szegfűvel és gyertyákkal szegélyezik. A virágok színeit tekintve a fehér és a rózsaszín dominál. Csólyospáloson fehér és piros szegfűt, valamint kálát tesznek a szent sír két oldalán szimmetrikusan elhelyezett vázákba. Pünkösdre piros színbe öltöztetik a templomot, szegfű és gerbera segítségével.

Bár nem tartozik szorosan a templomdíszítéshez, megemlíjtük, hogy a virág az ünnepi körmenetek, elsősorban az úrnapi körmenet elmaradhatatlan kelléke. Az úrnapi körmenetben a pap a supellát alatt viszi az Oltáriszentséget. Előtte fehér ruhás kislányok vagy Mária-lányok kosárból virágszirmokat szórnak. Balástyán a virágszórás az elsőáldozók dolga. „*Régön kosárbul, ma nejlon szatyorbul szórják a gyerökök a virágszirmot. Régebben pipacsot, máma rózsaszirmot visznek otthonrul, de bármilyen virág mögfele.*”⁶⁷ A templomkertben úrnapi oltárokat emelnek, és ott fogadják a virágszirmokon érkező Oltáriszentséget. Csólyospáloson az északi, a keleti, a déli illetve a nyugati, virágokkal és lombokkal díszített sátrakban. A templomkert négy sarkában oszlopokat ásnak le, és zöld lombokkal úgy terítik, hogy azok belső oldalán fehér lepedőket lehessen erősíteni. Ezekre tűzik fel az asszonyok a sok szép virágot.⁶⁸

Meg kell említeni a templombúcsúkat is, melyek minden településen nagy ünnepnek számítottak. A templombúcsú a templom védőszentjének évenként ismétlődő ünnepe.⁶⁹ A csólyospálosi templomot Jézus Szent Szíve tiszteletére szentelték fel.⁷⁰ A balástyai templom védőszentje Padovai Szent Antal, ezért a búcsú a június 13-át követő vasárnapra esik. A balástyai templom díszítése ilyenkor nem különbözik a vasárnapi díszítéstől. A csólyospálosi templomot régen búcsúra viragozták fel a legszebben. „*Simon atya idejibe a templomajtó fölé koszorút csináltunk buxusból és fehér rózsabimbóból. Az Oltáriszentség-tartóra is koszorút töltünk. Mivel Jézus Szíve ünnepén van a búcsú, a templom belsejét piros szegfűvel vagy rózsával díszítjük.*”⁷¹

Keresztelőre és temetésre nem szokták különlegesen díszíteni a templomot, kivéve, ha ezt a keresztszülők illetve a hozzátartozók kérik; ilyenkor ők hozzák a virágokat. A virágzás mértéke függ az egyházi év aktuális ünnepeitől. „*Adventbe tartottak köröszőlőt, az atya mögengedte, hogy díszítsünk, de az oltárt nem lehetett.*” Elsőáldozáskor fehér szegfű díszíti az oltárt. „*Régön az elsőáldozó lányok hajába az elsőáldozó fiúk ingének, mellényének gomblyukába tűztek virágot.*” „*Az elsőáldozók*

⁶⁷ Majoros Mária közlése

⁶⁸ Lele 1995. 203. Az Oltáriszentség elé szórt virágszirom, valamint virág szentelménynek számított. Bárh 1990. 412. Csólyospáloson a hazavitt úrnapi virágot a sublón tartották. De tettek belőle az ól, az istálló horogfája alá is villámcsapás ellen. Lele 1995. 204. Bitóné Gera Eszter szerint: „Ha a lány észrevétlenül lopott az úrnapi sátor virágjából, még abba az évbe férjhez mönt. Az ilyen virágot a lányok lépésölvé őrizgették.”

⁶⁹ Bárh 1990. 366.

⁷⁰ Fodor 1995. 124.

⁷¹ Majoros Mária közlése

egy-egy szál virágot tartottak a kezükben, amit végül az atyának adtak.”⁷² Bérmálás-kor Csólyospáloson rózsaszín, Balástyán piros szegfűvel, gerberával ékesítik a templomot.

Esküvőre régen az adott évszaknak megfelelő kerti virágokat vagy virágszirmokat szórtak az oltárhoz vezető szőnyeg két szélére, ma ezeket üvegházi vágott virág helyettesíti. „Régön százszorszépet raktak a szőnyeg mellé, ma fehér szegfűt szoktak.”⁷³ „Vót, amikor késő őszi esküvőre krizantémmal is díszítöttem a templomot. Mámá mán erre a célra nem kedvelik. Halotti virágnak tartják.”⁷⁴ Újabbban a templom esküvői díszítése a reprezentálás, a társadalmi, vagyoni helyzet kifejezőjévé válik; ennek csak az egyházi tiltások próbálnak gátat vetni. „Az atya nagyon haragszik érte, hogy ennyire fölvirágozzuk a templomot. Itt, Balástyán sok „virágos” van, ők ajándékba adják a virágokat, így előfordul, hogy nagyobb ünnepek előtt közel 1000 szál virággal díszítünk.”⁷⁵

A helyi üvegházi virágtermesztés felfutása előtt, kb. 15-20 évvel korábban a templomok ünnepi és hétköznapi díszítéséhez egyaránt kerti virágokat használtak; olyat, ami éppen akkor nyílt. „Nyáron nagyobb vót a választék: vasrózsát, nyári-rózsát, margarétát; ünnepekre, vasárnapi misére előkelőbb virágokat: rózsát, liliomot töltünk a vázákba. De ha éppen más nem vót, büdöskével díszítötünk.”⁷⁶

A virág a mindennapi életben

Az élő virág és a „csinált virág” hajdan számos népszokás elmaradhatatlan tartozéka volt; nem célunk, hogy ezeket ismertessük, csupán néhány, virággal kapcsolatos jeles napi és életfordulókhoz kötődő népszokásról, recens szokásról szólunk, melyekre a vizsgált településeken emlékeznek, illetőleg amelyek ma is részei életüknek.

Az emberi élet minden örvendetes és minden gyászos eseményéhez virágot szoktak vinni. A lakodalomban a virág – régebben főleg a „csinált virág” – sokféleképpen jelen van. Gondoljunk a „viaszos papírból”, „pergamenpapírból” készült kalapvirágra és mellvirágra, amit a menyasszony tűzött fel a vőfély ruhájára. A koszorúslegények tisztségük jeléül rózsaszín mellvirágot viseltek. Esküvőkor a lovaskocsikat krepp-papírból kivágott, madzagra fűzött virágfüzerekkel díszítették.⁷⁷ Az említett szereplők által viselt művirágok, újabbban élővirágok a házasságkötés szokásköréhez tartozó ünnepi, alkalmi tárgyak, jelvények, melyek azt jelzik, hogy viselőik a lakodalomhoz tartoznak. A vőfélybot, a kalap- vagy mellbokréta vendéghíváskor igazolta a meghívandó előtt a meghívás hitelességét: jelezte, hogy a vőfély a lakodalmas ház képviselőjében jelent meg.⁷⁸ A házasságkötés szemtanúi a vendégek voltak, az esemény tárgyi bizonyítékát, a vendégvirágot a résztvevők évekig őrizget-

⁷² Oláh Jánosné közlése

⁷³ Csóti Irén közlése

⁷⁴ Gulyás Anna közlése

⁷⁵ Csóti Irén közlése

⁷⁶ Gulyás Anna közlése

⁷⁷ Korkes 1995. 225-226.

⁷⁸ Györgyi 1990. 50.

ték. „*Én nem szoktam kidobni a lakodalmas vendégvirágokat – de a gyászszalagot se, – őrizetem őket a fiókba, néha elővöszöm, még az is eszömbé jut, kinek a lakodal- mába kaptam.*”⁷⁹

A virágnak az ismerkedés, udvarlás során is fontos szerep jutott. A 18. század első felére vonatkozóan Bél Mátyás említi, hogy: „Ugyanilyen virágokból (ti. papi- rosból kivágott aranyfestékkel színezett virágokból) csokrokat készítenek a lányok és elküldik szerelmük jeléül annak, akivel jó barátságban vannak. Ahányszor ünnep közeledik, a lány ilyen ajándékkal köti magához a szerelmesét. Örül a legény, másik- nál boldogabbnak tudja magát, az ajándékot süvegére tűzi, mintegy tarajosan jár ve- le.”⁸⁰ A balástyai Gémes Eszter a lakodalomra való készülődésről a következőket írja: „Anyám bement Szegedre kalapvirágot venni. Jártas volt már benne. A kalapvi- rágok, vattabimbók, behúзва, rózsaszín, kék, krémszín vagy fehér selyemmel, viasz- kos zöld levelekkel félig kinyílt rózsákkal. Ez olyan koszorúszerűen volt megfonva, amely a legény kalapját majdnem körülfogta.” „Minden lány az első táncosának kö- teles a virágot feltűzni. Ennek ellenében a legény köteles egész éjjel mulattatni. Ha a virágtűző lányt másik legény táncba vitte, ez hívhatott másik táncost. Ha még megvolt a virágja, feltűzte másik oldalra a legény kalapjához. Nem is kell mondanom, hogy a legénynek ez dicsőség volt...”⁸¹

Csölyospáloson évente egyszer, ősszel tartottak virágos bált. Oda csak olyan lány mehetett el, akinek már komolyan udvaroltak, vagy jegyben járt. A lány virágot vett a legénynek, azt föltűzte neki és úgy mentek el együtt a bálba.⁸² Hasonló szokás volt Tápén, hogy a lány bevonuló udvarlójának csinált *regutavirágot* ajándékozott. A lánytól kapott virágcsokrocsk a legszebb szavak helyett jelentette azt, hogy megvár- ja: ha kitelik az idő, majd hozzámegy feleségül.⁸³ Tehát a lány által ajándékozott vi- rágot a legény a kalapjára tűzte, tudatva a közösség tagjaival, hogy már van válasz- tottja.

Húsvétkor a lányok a locsolkodók kalapjára tűztek virágot. „*A húsvéti virág a rozsmaring vót. Cserépbé nevelték, vót mindön házná. Ebből szakajtottak, és ezt tűzték az ismerős locsolkodók, legényök kalapjára, körbe a kalapszalag mellé.*”⁸⁴ A rozma- ring mellett jácintot, nárciszt is tűztek a locsolkodók kalapjára, kabátjára. „*Akinek mán sok virág vót a kabátján, annak azt mondták, hogy: vigyázz, nehogy tehénnel találkozz!*”⁸⁵ A virág, elsősorban szegfű gomblyukban való viselése 1914 előtt Nyu- gat-Európában a felsőbb társadalmi körökben az elegáns viselet része volt.⁸⁶

A továbbiakban napjaink virágajándékozási szokásairól szólunk. Ma már nincs olyan alkalom, amely ne adna lehetőséget virág ajándékozására. A születésnap, név- napi köszöntés, a nőnap, az anyák napja, a házassági évfordulók megünneplése szinte elképzelhetetlen virág nélkül. A hagyományos paraszti kultúrában ezen alkalmak

⁷⁹ Szögi Lajosné közlése

⁸⁰ Bél 1984. 258-259.

⁸¹ Gémes 1979. 83-84.

⁸² Korkes 1995. 222.

⁸³ Lele 1988. 68-69.

⁸⁴ Oláh Jánosné közlése

⁸⁵ Farkas Antalné közlése

⁸⁶ Tergit 1969. 270.

megünneplésének – a névnapozást kivéve – nem találjuk nyomát.⁸⁷ Vidékünkön elsősorban a férfi névnapokat – Sándor, József, Gergely, Mihály, János, András, Márton – tartották meg, de a virággal történő felköszöntést nem gyakorolták.

A halottak napja

A halottakról való ünnepi megemlékezés gyökerei az ókori Egyiptom nagy ünnepeire vezethetők vissza. A görögök március hónapban tartották a virágok ünnepét, és ez alkalommal tisztelettel áldoztak halottaik emlékének is. Mécseseket égettek, virágkoszorúkat fontak, majd a megemlékezés karnevállal zárult. A kereszténység később jelentősen módosítva, de átvette ezeket az ünnepeket, s ősszel a természet elmúlása idején tartották a halottakról való megemlékezést.⁸⁸ Élők és holtak, a falu teljes társadalmának egybekapcsolódásáról az ősök évente ismétlődő ünnepe, a halottak napja gondoskodik.⁸⁹ A sírok gondozását, díszítését elsősorban a közeli női hozzátartozók végzik. Már Mindenszentek előtt egy héttel kimennek a sírokat tisztogatni, rendbe tenni.⁹⁰

A sírokat a jellegzetes késő őszi virággal, „őszirózsának” nevezett kis virágú krizantémmal díszítik. Az 1920-as években a krizantém Európában ajándékvirágként jött divatba.⁹¹ Halottak napi szerepe miatt újabban a köztudatban temetői virágként tartják számon.

*„Régön az őszirózsát mindönki mögnevelte magának; ha gyűttek a fagyok, pokróccal letakarták a szárán, de vót, aki lészödte és bent vízbe tötte, így is eláll sokáig. Máma mán csak 3-4 szál krizantémot visznek Mindönszentkő a temetőbe; piacon vöszik.”*⁹² A sírok díszítésének régebbi módja, hogy a virágot nem vázába teszik, hanem szálanként szurkálják a hantba, a sír földjébe olykor kereszt alakzatban. Gyakran ültetnek árvácskát Mindenszentek előtt a sírokra, ezek a téli fagyok elmúltával, kora tavasszal kihajtanak.

Koszorút a sírra temetésen kívül halottak napján szoktak vinni.⁹³ *„Az 1940-es évekbe otthon csináltunk koszorút, ezt vittük halottak napján a temetőbe. Fűzfavesszőből hajlítottunk neki kává, erre fenyőgallyat vagy mirhát kötöttünk, ebbe tűzgétük az őszirózsát. Vótak olyanok, akik jobban értettek a koszorúcsináláshon, őket kérték mög, hogy csináljanak egy-egy koszorút. Ha szögény vót az illető, lisztöt, tojást adtak cserébe a munkájáért, de vót olyan is akinek visszasegítették, emöntek neki egy-két órahosszára kukoricát szödni.”*⁹⁴ Napjainkban a műanyagkoszorúkat kezdik kiszorítani a természetes alapanyagokból (mohából, fenyőből, tujából, fenyőtobozból, szárazvirágból) készült élő koszorúk.

⁸⁷ Tátrai 1981. 39.

⁸⁸ Seléndy 1972. 77.

⁸⁹ Kunt 1982. 253.

⁹⁰ Szabó 1995.174.

⁹¹ Tergit 1969. 203.

⁹² Farkas Andrásné közlése

⁹³ Maga a koszorútest a végtelen időt szimbolizálja, az emlékezést és példamutatást, mely a múltat köti össze a jövővel. Seléndy 1972. 143.

⁹⁴ id. Bodor Péterné közlése

„Ezöket a műanyag koszorúkat a régi öregök mög se vönnék. Az élővirág a legszöbb. Lehet kapni mostanába ezöket a selyömvirágot, még ezöket is többre tartom annál az élettelen műanyagnál.”⁹⁵

Halottak napján az élő leszármazottak felkeresik elődeik sírját. A gazdátlanul, feldíszítetlenül maradt sír szégyen, az élő hozzátartozók társadalmi értékvesztéséről tanúskodik. Az egy-egy sírnál megjelenő rokoni, ill. egyéb érdekcsoportok tagjainak nagy száma kifejezi a csoport totális – élő és halott tagokat magába foglaló – egységét, de egyúttal társadalmi erejét is, amelyet a síron felhalmozott tiszteleti jelek bősége is hirdet.⁹⁶ Adatközlöink szerint: „A síron egy szál virág is annyit ér, mint száz. Az a fontos, hogy az embör ne felejtse el halottjait, és néha tiszteletit tögye a sírjuknál.”⁹⁷

Összegzésként elmondható, hogy a virágnak a magyar népi kultúrában évszázadok óta jelentős szerepe van. Kultusza gazdagon hálózza be a néphagyomány különböző területeit, ezért további vizsgálatra érdemes.

Függelék

A „régi virágok” jegyzéke:

árvácska (*Viola tricolor*)
báránykaszáj (*Antirrhinum majus*)
bársonyvirág (*Tagetes sp.*)
császárkorona (*Fritillaria imperialis*)
dália (*Dahlia sp.*)
fehérliliom (*Lilium candidum*)
gyöngyvessző (*Spiraea sp.*)
gyöngyvirág (*Convallaria majalis*)
hajnalka (*Ipomoea rubro-coerulea*)
hóvirág (*Galanthus nivalis*)
ibolya (*Viola odorata*)
jácint (*Hyacinthus orientalis*)
jukkanlilium (*Yucca filamentosa*)
kakastaréj (*Celosia argentea*)
kéklilium (*Iris germanica*)
kövirózsa (*Sempervivum tectorum*)
krizantém (*Chrysanthemum hortorum*)
madárhúr (*Cerastium tomentosum*)
muskátlí (*Pelargonium zonale*)
nárcisz (*Narcissus sp.*)
orgona (*Syringa vulgaris*)
öszirózsa (*Callistephus chinensis*)

---

⁹⁵ Farkas Andrásné közlése

⁹⁶ Kunt 1982. 253.

⁹⁷ Nagy M. József közlése

porcsin (*Portulaca grandiflora*)
pünkösdirózsa (*Paeonia officinalis*)
rezeda (*Reseda odorata*)
rozsmaring (*Rosmarinus officinalis*)
rózsa (*Rosa* sp.)
sárgaliliom (*Hemerocallis pseudacorus*)
szalmarózsa (*Helichrysum bracteatum*)
szákszorszép (*Bellis perennis*)
szívvirág (*Dicentra spectabilis*)
télizöld (*Vinca minor*)
törökszegfű (*Dianthus barbatus*)

Az „újabb virágok” jegyzéke:

aranyvessző (*Solidago virgaurea*)
árnyékliliom (*Hosta plantaginea*)
babarózsa (*Amygdalus triloba*)
cickafark (*Achillea tomentosa*)
cinerária (*Senecio cruentus*)
díszkáposzta (*Brassica laciniata*)
fátyolvirág (*Gypsophila elegans*)
frézia (*Freesia*)
gerbera (*Gerbera cantanbrigiensis*)
gyöngyike (*Muscari* sp.)
gyűszűvirág (*Digitalis* sp.)
hortenzia (*Hydrangea macrophylla*)
írisz (*Iris* sp.)
júdaspénze (*Lunaria annua*)
kála (*Zantedeschia aethiopica*)
kanna (*Canna generalis*)
kardvirág (*Gladiolus gandavensis*)
kerti liliom (*Lilium* hibridek)
kerti szegfű (*Dianthus caryophyllus*)
körömvirág (*Calendula officinalis*)
krókusz (*Crocus sativus*)
kúpvirág (*Rudbeckia laciniata*)
lampionvirág (*Physalis alk*)
mozaikvirág (*Coleus scutellarioides*)
nyáriorgona (*Buddleja variabilis*)
paprikavirág (*Salvia splendens*)
petúnia (*Petunia atkinsiana*)
pillangóvirág (*Cosmos bipinnatus*)
primula (*Primula pubescens*)
sarkantyú (*Tropaeolum majus*)
sóvirág (*Limonium sinuatum*)
szarkaláb (*Consolida cultorum*)

szúnyogriasztó (*Plectranthus*)
tulipán (*Tulipa* sp.)
verbéna (*Verbena hybrida*)
vérehulló fecskefű (*Chelidonium majus*)
vaníliavirág (*Heliotropium arborescens*)
zápor (*Gazania splendens*)

IRODALOM

BÁLINT Sándor

- 1980 A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. Harmadik rész. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1978/79-2. Szeged.
1998 Ünnepi kalendárium 1. Szeged.

BÁRTH János

- 1990 A katolikus magyarság életének néprajza. In: Magyar Néprajz VII. Népszokás. Néphit. Népi vallásosság. Főszerk.: Dömötör Tekla Bp. 331-424.
1996 Szállások, falvak, városok. A magyarság települési hagyománya. Kalocsa.

BÉL Mátyás

- 1984 Magyarország népének élete 1730 táján. Válogatta: Wellmann Imre Bp.

BELÉNYI Gyula

- 1996 Az alföldi városok és a településpolitika (1945-1963) Szeged.

BELLON Tibor

- 1995 Homokba fült tanyák? In: Tanulmányok Csólyospálos történetéről és népeletéről. Szerk.: Fodor Ferenc. Csólyospálos, 309-330.

BORBÁS Vince

- 1890 Kelet virágaitól pörkertjeinkig. In: Földrajzi Közlemények 33-60.

FODOR Ferenc

- 1995 Csólyos és Pálos pusztája története. In: Tanulmányok Csólyospálos történetéről és népeletéről. Szerk.: Fodor Ferenc. Csólyospálos, 79-120.
1995 Templomépítés, egyházszervezés. Uo. 121-126.

GÉMES Eszter

- 1979 Mindig magam. Győr.

GRÜNER Fülöp

- é. n. Pusztamérges község története. Budapest.

GYÖRFFY István

- 1921 A hazai festőnvények és a velük való népi festési módok. In: Herba I-IX. füzet. Herba, IV. évf. 1-12. szám

GYÖRGYI Erzsébet

- 1990 A házasságkötés szokásai. In: Magyar Néprajz VII. Népszokás. Néphit. Népi vallásosság. Főszerk.: Dömötör Tekla Bp., 32-66.

JUHÁSZ Antal

- 1974 Telekelrendezés a szegedi tanyákon. In: Ethnographia 276-314.
1989 A szegedi táj tanyái. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1982/83-2. Szeged.
1990 Falu- és városkép, tanyai településforma. In: Csongrád megye népművészete. Szerk. Juhász Antal. Bp., 33-56.

JUHÁSZ Imre – KORMOS Gyula – Dr. MEDVEGY János – PAPP Endre – SZÉKELY Dénes (szerk.)

- 1996 Sekrestyéek kézikönyve. Eger.

KORKES Zsuzsanna

- 1995 Lakodalmi szokások. In: Tanulmányok Csólyospálos történetéről és népeletéről. Szerk.: Fodor Ferenc. Csólyospálos, 221-246.

- KÓSA Géza – FRÁTER Erzsébet
1997 Hagymás, gumós virágok képekonyve. Bp.
- KUNT Ernő
1982 Temető és társadalom. In: Előmunkálatok a Magyarország Néprajzához 10. Halottkultusz Szerk.: Hoppál Mihály – Novák László Bp., 243-256.
- IFJ. LELE József
1988 Hagyományok Tápén. Szeged. 68-69.
1995 Betegségek népi gyógyítása. In: Tanulmányok Csólyospálos történetéről és népeletéről. Szerk.: Fodor Ferenc Csólyospálos, 210-220.
1995 Egyházi ünnepek, jeles napok. In: Tanulmányok Csólyospálos történetéről és népeletéről. Szerk.: Fodor Ferenc Csólyospálos, 183-209.
- PÉNTEK János
1985 Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete. Bukarest.
- RAPAICS Rajmund
1932 A magyarság virágai. A virágkultusz története. Bp.
- SELÉNDY Szabolcs
1972 A temetkezés története, kultúrája. In: Temetőkert. Magyar és külföldi temetők története és művészete, fejfák, sírkövek kolumbáriumok a temetőkert díszítése és ápolása, a tervezés feladatai- jogok és kötelezettségek, sírgondozási szolgáltatások, növényválasztási tanácsok. Bp., 9-84.
- SURÁNYI Dezső
1985 Kerti növények regénye. Bp.
- SZABÓ Attila – PÉNTEK János
1980 Kerti virágok és dísnövények Kalotaszegen. In: Népismereti dolgozatok. Szerk.: Dr. Kós Károly – Dr. Faragó József. Bukarest.
1996 Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató. Bp.
- SZABÓ Magdolna
1995 Temetkezési szokások és a temető története Csólyospáloson. In: Tanulmányok Csólyospálos történetéről és népeletéről. Szerk.: Fodor Ferenc. Csólyospálos.
- SZIGETI György
1982 Hagyományos földművelés Apátfalván. (Köles, repce, kender, szénamunkák, kertek az apátfalvi határban). Móra Ferenc Múzeum Néprajzi Adattára (821-82) Szeged.
- TAKÁTS Sándor
1932 A kertek termésének feldolgozása a XVI. és a XVII. Században. In: Budapesti Szemle 224. kötet 26-54.
- TÁTRAI Zsuzsanna
1981 Névnepozás. In: Magyar Néprajzi Lexikon 4. Főszerkesztő: Ortutay Gyula. Bp., 39-40.
- TERGIT, Gabriele
1969 A virágok regénye. Bp.
- VEREBÉLYI Kincső
1994 Májusfa, zöld ág. In: Kertészettörténet, néprajz, történeti ökológia. Szerk.: Csoma Zsigmond – Deáky Zita Bp., 324-329.

***Floriculture and landscape gardening at three places
in the surroundings of Szeged***

by *NETTA NAGY*

Flowers see us through life from the cradle to the grave. They are with us at the most significant moments of our lives, including that final moment. They brighten up holidays and weekdays alike. This study focuses on the human attitude towards flowers and the role that flowers play in human life. Why and how did our ancestors surround themselves with flowers? Why and how do we continue to do so? We seek to find the answers to these questions by describing the local flora and the location of flower gardens in scattered farmsteads and villages. In order to be able to do so, we chose to adopt the approaches of ethnography, especially settlement ethnography and ethnobotany. For the purposes of our survey, our starting point was the spatial arrangement of flowers, which meant that we investigated landscape architecture including front gardens, church gardens and parks. We were also curious to know to what extent the type (layout) of the settlement in question, the councillors responsible for managing it and the perception and value system of its inhabitants affected the presence or absence of flowers. Field-work was carried out in Csólyospálos, Balástya and Pusztamérgeš from the spring of 1999 to the spring of 2000.

Our findings seem to substantiate the hypothesis that floriculture and landscape gardening as practised by rural populations are on the verge of extinction, and that only the members of older generations living on scattered farmsteads are still engaged in this kind of activity.

The same holds true for another hypothesis of ours, namely that external influences (like the impact of urban parks and spread of cross-bred species) are increasingly making themselves felt.

Relying on the data collected, we have come to the conclusion that the role that flowers play in human life underwent profound changes during the period under investigation. We assume that the decorative aspect of flowers has by now become more pronounced, without its practical application having been passed down to younger generations.

1. kép. Pusztamérgesi virágoskert. Gyuris Ferenc és felesége 1999 nyarán.

2. kép. Id. Bodor Péterné veteményeskertje

3. kép. A Szent Sír díszítése Csólyospáloson 2000 tavaszán

Egy tápairéti tanya és lakói a 20. században

KEREKES IBOLYA

(Karolina Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium, Alapfokú Művészetoktatási Intézet és Diákotthon, Szeged)

A tanya, amelynek történetét igyekszem bemutatni, apai dédnagyapámé, Kószó Palika Ferencé volt. Reményeim szerint a tanya történetén keresztül lakóiról és a Tápairét életéről is sikerül képet adnom. Mára már csak mutatóba maradtak tanyák ezen a területen, de még sokan élnek azok közül, akik a Réten nevelődtek. Anyaggyűjtésem során családomból ilyen embereket kerestem meg. Visszaemlékezéseikre alapozom dolgozatomat.¹

Tanyák a Tápairéten

A Tápairét Tápéval szemközt, a Tisza bal partján, a Tisza és a Maros által határolt területen fekszik. Északról az algyői, keletről a lelei határ övezi. A folyószabályozások előtt vízjárta terület volt. A *Lebőn és Malajdokon* végzett régészeti kutatások bebizonyították, hogy az őskortól kezdve élnek emberek ezen a területen.²

A kiterjedt, gazdag vízivilág később a tápaiaknak is megélhetést biztosított: A gyűjtögetés mellett virágzott a pákászat, a vejszés rekesztő halászat, marhákat legeltettek erre, a magasabban fekvő területek bőséges szénát biztosítottak, a hatalmas gyékénytermő rétek pedig megalapozták a tápai háziipar létrejöttét és hírnevét.

1715-ben Szeged városa szerezte meg magának Tápét, 1726-ban pedig a hozzátartozó földterületeket is magához csatolta. A tápai rév jövedelme jelentős bevételt jelentett a városnak, mert 1790-ig, az első újszegedi híd megépüléséig a Makó és Arad felé tartó országút a tápai réven és a Tápairéten vezetett keresztül.³

Az 1776-ban Balla Antal, majd 1808-ban Vedres István által készített térképeken még jól láthatóak a Maros nagy kanyarulatai, amelyeket az 1844-es Maros-szabályozáskor vágtak át. Az átvágások eredményeként a Tápéhoz tartozó földterületek egy része a folyó túlszárteréjére, a deszki határba került át. Az elvesztett területekért cserébe ajánlott *Vetyehátat* a tápaiak csak hosszasan alkudozások után, 1866-ban fogadták el véglegesen. Ez lett a tápairét *Pajorok* nevű része. A város *csereföldként (örökföldként)* osztotta ki azok között, akiknek elődei Mária Terézia úrbéri rendelete nyomán 1776-ban olyan kaszálót kaptak a Maros mentén, amely a szabályozás után a túlszárteréjére került.⁴ A *Pajorokba* való eljutást a város azzal segítette, hogy a tápai réven

¹ Adatközlőim: id. Kószó Antal (1920), id. Kószó János (1926 - 2003) és felesége, Paronai Anna (1928), valamint édesapám, Kerekes Ferenc (1944).

² Az első leletek 1840 táján kerültek elő Lebőről, amikor a szegedi Kárász-ház építéséhez erről az ártéri szigetről hordták a homokot. Reizner János volt az első, aki 1903-tól ásásokat végzett Lebőn. Móra Ferenc 1927-ben és 1930-ban vezetett itt régészeti kutatásokat, amelyekről az *Utazás a földalatti Magyarország* című könyvének *Insula Lebő* fejezetében emlékezik meg. 1950-ben, 1956-ban és 1967-ben is folytatták a szegedi múzeum régészei az ásásokat. Ezekről bővebben: Reizner János: *Lebői, őthalmi és ó-bébai ásások*. *Archelogiai Értesítő* 24. 1924. 76–79. Trogmayer Ottó 1971 31.-45.

³ Giday Kálmán 1971, 59.

⁴ Andrásfalvy Bertalan 1971, 327-333.

ingyen kelhettek át a gazdák. Miután örökléssel, adásvétellel elaprózódtak a birtokok, a pajori gazdák akkor is ingyen utazhattak a kompon – szemben a Rét többi bérlőjével.⁵

A folyószabályozások után indult meg a Rét szántófölddé és kaszálóvá alakítása. Szeged város haszonbérbe adta az ármentesített rétet. A bérbeadás nyilvános árverésen történt, ahol egymásra *licitáltak*: az kapta az adott területet, aki többet ígért érte. A *licitálások* nyomán megjelentek a Réten tápaiak mellett makói, vásárhelyi, szegedi, deszki bérlők is.

A szántóföldi műveléssel, az *örökföldekkel* és a *25 éves hosszúbérlettel* jelennek meg a tanyák. A réti tanyák nem *tartozéktanyák* voltak, hanem *szórványtelepek*, mivel gazdák szinte kivétel nélkül eladták belterületi házukat, s véglegesen a tanyára költöztek. Életük egész évben itt zajlott. Piacozni Szegedre, Makóra, illetve Vásárhelyre jártak. Tápéra csak nagyobb egyházi és családi ünnepekkor mentek be, vagy ha hivatalos ügyet kellett intézniük.

A *tanyák* (*szórványtelepülések*) nagy számát jól jellemzi, hogy négy *tanyai iskolát* építettek a Réten: Kutason, Pajorban, Lebón és Városmajorban (Szilvesztermajor). Ezek az iskolák egyházi és kulturális központokká váltak. A tápai plébános vagy a káplán járt ki hittanórákat tartani a gyerekeknek, vasárnaponként más-más iskolában tartottak misét.⁶ A tanítók lehetőséget és helyet adtak a gazdák összejöveteleire, illetve maguk szerveztek kulturális összejöveteleket.

Az 1920-as évektől a téjesesítést megelőző évekig fölvirágzott a Tápairét élete. Ezeket az éveket és a hanyatlást szeretném bemutatni a következőkben.

Egy család a Tápairéről

A 12. század elején Tápé neve azok között a falvak között szerepel, amelyeket Álmos herceg az általa alapított dömösi prépostságnak adományozott. 1138-ban, a faluban lakó 20 családot (*háznépet*) név szerint is felsorolták, s ebben az első összeírásban már ott olvasható a Kószó (Cosu) név.⁷ A korra jellemző egyelemű személynévekből azonban nem bizonyítható egyértelműen család–kontinuitás.

A tápai családokban sok gyermek született, ezért az évszázadok folyamán egyre kiterjedtebbeké váltak. A gyermekek a nagyszülők, szülők, vagy egyes rokonok nevét örökölték, így nyolc-tíz férfi és nő keresztnév öröklődött leggyakrabban a családokon belül.⁸ Előfordult, hogy egyszerre több azonos nevű személy élt a faluban, ezért valamilyen megkülönböztető – pl. tulajdonságra, tisztségre, foglalkozásra utaló

⁵ Molnár Imre 1971, 363.

⁶ Mind a négy iskolánál külön kis harangot csináltattak a környékbeli. A pajori harangot, amely ma a tápai temető lélekharangja, dédnagyapám készítette.

⁷ Kristó Gyula 1971. 49.

⁸ Ezek a következők: András, Antal, Ferenc, György, János, József, István, Mihály, Péter, Pál, Sándor - Mária, Anna, Erzsébet Julianna, Klára, Rozália, Teréz, Viktória. Jellemző, hogy dédnagyapám gyermeki neveinek egy része is ebből a névkörből került ki: Rozália (1908) - édesanyja nevét örökölte, Ferenc (1910) - édesapja nevét örökölte, Anna (1913) - apai nagyanyja, Biacsi Anna nevét örökölte, Antal (1920) - anyai nagybátyja, az I. világháborúban odamaradt Molnár *Tútor* Antal nevét örökölte, Mária (1917), Ilona (1924) és János (1926) keresztnévének családi eredetére már nem lehet biztosan visszakövetkeztetni.

– szót ragasztottak a nevéhez. Ezt a *ragadványnevet*, a könnyebb megkülönböztetést segítve gyermekei és leszármazottai viselték tovább.⁹ A *Palika* ragadványnév keletkezéséről nagyanyám, Kószó *Palika* Ilona testvére, Tóni bácsi így mesélt: „*Úgy történt ez, hogy a 800-as években Tápén kolera vót. És a falunak a nagy része möghalt. Akkó mostan ebbül a családbul ez az egy gyerök maradt mög. ... Aztán azé löttünk Palikák is, hogy aszt a gyerököt, tudod, később dédölgették, hogy Palikám, Palikám, gyëre Palikám. No, így löttünk mi Palikák.*”¹⁰

Kószó *Palika* Ferenc (1884–1956) kilencéves volt, amikor édesapja, Kószó Imre meghalt.¹¹ Édesanyja, Biacsi Anna, egyedül nevelte tovább az öt gyermeket. A földművelésre nagybátyja, Kószó Menyhért tanította. Később, egyetlen fiúként, ő vette át az apai és anyai örökségből származó földek művelését. 1907. január 28-án vette feleségül Molnár *Tútor* Rozáliát (1888–1956).¹² Nősülése után a mai Rév utcában előbb apósáékkal élt, majd nem messze, szintén a Rév utcában vett saját házat.

„*Az is tápai lány vót, akit elvött. Azok ott laktak a Bodó kocsmának által. Harmadik ház vót az öregapáméké. A sarkon vótak a Polyák Tóniék, aztán a Fecskéék, aztán a Molnár öregapámék. Anyám ott születött. Öregapámék háza után vót egy ház, utána vót tovább a Fodor ház. A nagyanyám az Fodor Rozál vót. Cinó Roza. Nagyanyám vót a legidősebb a Fodorok között. Annak a húga vót a Fecskéné, a Fodor Mária. Azok laktak ott előttük. A húga, Fodor Étél ottmaradt a Fodor háznál. Vót még Fodor Annus, mög még egy Fodor lány, mög egy férfi, Fodor István. A család ott lakott egy helyön. Apámék aztán is ott laktak, csak kicsit távolabb. Az öregtemető ahun van, mög a kápolna, odamönt a kerijük lába. (id. K. A.)*

Innen járt ki a családi földekre, s besegített apósa, Molnár *Tútor* Menyhárt pajori földjeinek művelésébe is.

„*A Tápairétön ez a tanya ez pedig az öregapámé vót, a Tútor öregapámé, Molnár öregapámé. Ottan öt-hat hold körül volt öregapámnak, mellette mög vót annak a nényjinek, Tútor Rozálnak a földje. Az ilyen örökföd vót. Ketten vótak testvérök a nényjivel, asztán egymás mellett vót a föld. Egy kút vót építve, a mezsgyére tötték a kútat. ... Csak művelni jártak ki a földet. Azelőtt nem vót ott jószág. Tanya addig is vót, de csak művelni jártak ki a földet. Nősülése után apám járt ki oda.*

Az első világháború után a románok begyűttek a Tiszáig. De a földet művelni köllött akkor is. A halászok vitték át őket a Tiszán. Osztán csak gyalog ... nem möhetött máshogy. Mikor valahogy átjutott, addig vót ott, amíg akart ott dógozni, aztán gyüött haza. Akkor mögint lopakodva gyüött, hogy a románok el nē fogják. Mer' ha a románok elfogták az embört, azok bevitték, oszt a 25 botot, azt használták! Az akkor román területnek számított, oda nem járhattak át. Apám mondta, hogy egyször gyüött hazafelé, oszt elfogták. De akkó nem bántották a románok. Elengedték, nem verték mög.” (id. K. A.)

⁹ A ragadványnevekről bővebben: Lele József-Waldmann József, 1971. 837-846.

¹⁰ Kószó Pál 1827. december 31-én született Tápén.

¹¹ A családi emlékezet szerint megmérgezték.

¹² A *Biacsi* név a 18. századtól követhető nyomon. Feleségének, Molnár Rozáliának családneve pedig a 16-17. századi tápai tizedlajstromokban bukkan föl. Bővebben: Kristó Gyula 1971.48. *Tútor*nak vagy *gyámtyán*nak nevezték hajdan azt a választott képviselőt (*esküdtet*), aki a képviselőtestület tagjai közül a falu árváinak, özvegyeinek ügyeivel foglalkozott.

Apósa halálát követően eladta egyik sógorának (*Jakó sógornak*) a tápai házat. Öt gyermekével (Rozália, Ferenc, Annus, Mancsi és a márciusban született Antal) 1920 júniusában költözött ki a *Tápairétre*, a pajori kis házba. Később még két gyermeke született a tanyán: Ilona és János.

„Osztán kicsi vót az a tanya. Lakható vót az mindönféleképpen, csak kisebb vót. Abba is vót kamra, mög a konyha – onnan fűtöttek, ... mög egy szoba ... Előtte mög egy nyitott gang vót. Mög aztán mellette vót egy istálló, a kamra után. Aztán vót a dudvarakás. ... A kikötözés után is ilyen vót, csak nagyobb lött, mer' 28-ba mögnagyobbították, mög a dudvarakás után építöttek még egy marhaistállót is. Osztán a dülőút felé vót még egy konyha, egy kisebb. Az ereszbű vót csinálva. Vályogbul rakták. Mindön vályogbul vót.” (id. K. A.)

Jó minőségű feketeföld volt ott, s mivel a Rét többi részénél – *Leböhöz* és a *Sír-hegyhez* hasonlóan – valamivel magasabban volt, az esőzések illetve áradások után hamar lefolyt róla a belvíz. Búzát, árpát, zabot, lucernát vetettek elsősorban, a ház melletti veteményesben pedig önellátásra termelték a zöldségfélét: krumplit, babot, paprikát, káposztafélét, paradicsomot. A kiköltözés utáni első években még gyékényeztek tovább – ahogy azt Tápén lakva megszokták.

„Apám művelte a szülémnek a földjét is. Amikó vitte a piacra a herét, engöm elhítt kocspásztornak, mög hát adtam neki lē a herét a pallásrúl, ű mög rakta a kocaira. Szegedre jártunk be piacra.

Anyám mög szűtt, ... szűtt ... Mink gyerökök mög sodrottunk ijant. Mögvót ám a lecke, hogy hát hány karóhoz hány szálnak köll lönnie. Osztán mink sodrottunk, mög hámoztuk este. Elsőbb ami a szélin vót, aszt lē köllött szödni. Simára. Asztán mikó aszt lészödtek, akkó asztán tovább bontottuk. Abbul szűtték a gyékényt. Ami oszt először lēhullott, abbul csináltunk kötelet. Herét kötöttünk vele, mög szárat. Arra jó vót. ... Apám nem mönt gyékényt szödni, asztat úgy vötték a kufáktú. Akiknek lēadták a gyékényt, attú vötték. Csak télön csináltuk, nyáron nem vót erre idő. Később ugye mán mink is mögerősödünk, több földde' vergödünk, akkor mán nem vót arra idő. Elejibe vót az. János mán nem is sodrott ijannal. Tán még Ilus sē. Még Mancsi mög Annus csinálták.” (id. K. A.)

A pajori 6 hold mellé dédapám 25 éves lejáratra kapott még 5 hold földet *Vitéztelepen* az I. világháborúban töltött katonaeveiért.¹³ Emellé az évek során sikerült még vásárolnia néhány hold örökföldet a *Kispajorban*, s a földárveréseken, *licitálásokon*¹⁴ bérelt földekkel együtt 1933-ban már összesen 30 holdon gazdálkodott. A bérföldek a tanyától távolabb estek, volt olyan is, amely a Tisza túloldalán, a *Völgyközben* terült el, sőt az algyői határban is műveltek bérelt földet. Az egész család együtt dolgozott, a nagyobb munkák idején a Tápén lakó rokonok, vagy a tanyai szomszédok kisegítették egymást. A szántóföldi és az állatok körüli teendők ellátásában egy béres segítette a munkát. *„Egy bérös igencsak vót, de hát együtt dógoztunk mi azzal mindég. Egy helyön vótunk, egyet öttünk, nem vót ott külön sēmmi.” (id. K. A.)*

¹³ "Kószó Ferenc: (...) Katonai kötelezettségének a 46. gy. ezredben tett eleget Szegeden. (...) A háború alatt az orosz, olasz és szerb frontokon harcolt, mint tizedes szerelt le." In: Csongrád vármegye – Személyi adattár 1938. Bp., 268.

¹⁴ Ezeket a *licitákon* 5-10 évre adta bérbe a város a földet annak, aki a legtöbbet ígérte érte.

A szántás, vetés, aratás a Tápairéten kialakult általános rend szerint folyt.¹⁵ A földet trágyázták, és bizonyos időközönként lucernát vetettek a termőerő megújítására ott, ahol valamilyen ok miatt nem tudtak trágyázni. Sokáig megmaradt a kaszás aratás. A gépes cséplés mellett az árpát lóval nyomtatták. Kószó Antal bácsi így emlékezett vissza erre:

"Vót mán cséplőgép, de mink még cséplőtünk lóval is. A nagyudvarba' vót a szé-rűs rész. Az aratás után még várni köllött egy kicsit, mert a gabona még ért. A szár, az nevelte tovább, mög érlelte. Egy-két hét múlva mán nyomtattunk. De búzát mink nem nyomtattunk mán, csak árpát. Az könnyebben tört sokkal. De nagy munka vót ám az! Nagy! ... Nagy vót a szűrű, jó 20 méter. Kerek vót, keményre mögcsináltuk, mert mindég úgy vót tartva, hogy szívós lögyön. Nē száraz lögyön, sē nem vizes. Olyan kemény vót ám az alja, mint ez az asztal! Aszt az olyan sima volt, hogy lehetett sōpre-ni aszt a gabonát.

Úgy vót beágyazva, hogy a kalász volt a földön, a tüve vót főfele. ... Négy lóval jó volt, mög vót mikó hat lóval ... Az mégjobb vót, mer' a lovak cibálták egymást, húzták egymást. De hogyha két ló vót, azzal nagyon rossz vót nyomtatni, mert az húzta az embört. Nyakig ért a gaz, meleg vót, belesütött a Nap a szömbe! Nehéz vót! Oszt akkó a ló fordult egyet, akkó egy lépést elébb möntem. Mögént fordult, mögént elébb. Így haladt körű mindég, körű, körű...

No most akkó, mikó mán jó sokáig lētaposták, mán nem nagyon vót kalász rajta, akkó forgatták. Ereggy lē a kocsihoz! Osztán öttek a lovak, oszt akkó apámék mögforgatták. ... Aztán mögént még taposta a ló, aztán egy jó óra múlva mán akkor az kezdött szalma lōnni, a szára puha vót. Akkó a puháját lēszōdték onnan. Kényelme-sebb vót aztán. Ez mönt így. Háromszor négyszōr, ötszōr lē lött szōdve.

Akkó aztán még a szōmet is tapostattuk. A toklászokat lētaposta rúla a ló. Akkó mán könnyű vót. Akkor volt nehéz, mikor az embör nyakig vót szalmával, mög meleg volt. Az nagyon rossz volt! ... Akkor aztán összedúrtuk, összelapátoltuk rakásba a szōmet. Akkor aztán vót ilyen falapát, oszt így földobtuk a lapáttal. Volt még a fölözō, ammög olyan nagy hálō volt. Olyan nagy, hosszú nyélōn volt az a hálō. Olyan vót, mint a halászhalō. Akkor aztán avval fölözte. Fōdobta a koma, a szél valamit kivitt belūle, ami mög piszok rajtamaradt, azt a fölözō szōdte lē. Lēhúzta oldalra. No oszt akkó ez mönt kétszō', hogy át lött dobálva. Aztán mög vót a nagy szelelōrosta. Mönt belefele vōdörrel a mag, oszt aztán azt hajtottuk. A szelelōvitorlák szépen kifijták a polyvát. Akkó mán tiszta vót, möhetött a pallásra.

A szalmáját mög állat alá használtuk. Fūteni nem vót olyan jó vele, mert puha vót. Fūteni a búzaszalma jobb vót, keményebb vót a szára, jobban égött. Ezt inkább aljnak használtuk."

A gabonatermelés volt a család legfőbb bevétele. Saját szükségleteikre hagytak elegendő mennyiséget, a többit nagykereskedőknek adták el.

"A gabonakereskedō mind zsidō vót. Nem vót másnak annyi pénze. Újságban hirdette, hogy mögvōnnē a termést. Mög hát érdeklōdtek a gazdák, egyik a másiktul. Mán elōtte egy héttel mögüzente a zsidō, hogy ekkor hát itt lösz a hajō. Oszt akkó elvitték. ...

¹⁵ Bővebben: Molnár Imre 1971. 365-392.

Mikó mögvót a cséplés, akkó légyütt a hajó a Tiszán. Légyütt Tápéra. Hunnan gyütt, tudja Isten! ... A zsidónak vót bérölt hajója. A komp mellett volt fölállítva, aztán mög Nagyfánál. Ottan vót lënt a Tisza parton. Oda vittük lë a búzát. Odaálltunk a lépcső mellé, a járda mellé. Akkó a hajóbul gyütt fő a járda az útpartra. Gyüttek az embörök, a zsákolók, oszt ahogy gyüttek, úgy adtuk nekik. Vitték befele. Akkó mán mérték. Ott vót a mázsa, ott mérte. Aztán mán dűtötte bele a hajóba, a mázsáruul igyenöst." (id. K. A.)

Kifejezetten az állatok takarmányozására természettek a bérföldeken lucernát, zabot és kukoricát. A háborús években az állam elrendelte néhány ipari növény kötelező termesztését, így a hagyományos termények mellett megjelent a Tápáirét szántóföldjein a cukorrépa, len és a kender.

"Azt nem vetöttünk vóna mink, de ki vót adva, hogy mennyit köllött vetni. Ki vót írva, hogy akinek 10 lánc földje van, annak, egy láncot, vagy fél láncot. A használt terület után vót mögadva. Vethetött többet is, de mög vót adva, amennyit kötelező vót. Lë köllött adni, de kifizették. Maximált áron, amit az állam mögállapított. Nem vót az rossz végtire, ki lehetett vele gyünni. Mögfelelő árat adtak.

Kendört is termeltünk. Ott volt a Vajháton, az algyevi részön a kendörgyár, azt oda szerződtek. De az nem volt kötelező, azt azér' termeltük, mer' érdemös vót. Sok dolog vót vele, de mögerte." (id. Kószó János és felesége, Paronai Anna közlése)

A föld megműveléséhez, a közlekedéshez, szállításhoz nélkülözhetetlenek voltak a lovak. Mellettük két-három tehenet, disznót – egy anyakocát és 8-10 híztót –, birkát és baromfiakat tartottak.

„Nekünk igencsak négy lovunk vót, vagy három lovunk mög egy csikó. Két lovunk mindég mönt. Mikor voltak a bevonulások, akkor behítták, sorozták a lovakat is, a kocsit is. Bizottság gyütt, aztán össze köllött írni. Tudták, hogy kinek hány lova van, osztán akinek két lova vót, annak egyet köllött vinni. Muszáj vót. Aztán apámnak tudni köllött, hogy hogy állnak, mer' esküdt vót. Miénk vót a ló, visszaadták azt, de a katonaságnak köllött, vinni köllött a cumójukat. Akkor a lovak vitték, amikor a bevonulás vót. Oszt amikor vége vót a bevonulásnak, akkor hazagyüttek, lészereltek a lovak is.

Mivel a háború alatt elvitték a lovakat, összefogtak a gazdák, a szomszédok, a rokonok – az mindégy – és a mögmaradt lovakkal együtt művelték földet. Ha az egyik mögvót, akkó a tiedet csináljuk. Möggyöztek, segítötték egymást.

Tehén is vót. Az nagyon köllött, mer' amit elbírtuk adni, abbul éltünk mög. Nekünk két tehenünk mindég vót, de aztán vót, mikó három is. Kacsa is vót, de liba az minálunk mindég vót, mer ugye lányok vótak a háznál, oszt köllött a toll a stafírungba. Köllött a dunna, párna, derékalj. ... Télön vót a fosztás." (id. K. A.)

„Nagytatáéknál arabs meg nónius lovak voltak mindég. Törzskönyvezett lovak voltak, csak azt tartottak. Ezeknek külön passzusa volt, amivel nyilvántartották az állatot. Amikor megszületett, azt be kellett jelenteni Tápén, a községházán. Ahogy megnöttek igára fogták őket vagy eladták. Ha fiúcsikó született, és alkalmas volt, akkor a vásárhelyi méntelepre adtuk el mindig. A szarvasmarhát, ha el akarták adni, azt vásárra vitték Szegedre vagy Makóra." (K. F.)

Ahogy gyermekeik megházasodtak, egyenlő részben 2-2 hold örökföldet kaptak hozományul. Ha kellett, a földek művelését továbbra is együtt végezték. Mielőtt a legkisebb fiú, János 1948-ban megnősült, megegyeztek abban, hogy ők lesznek az

öreg szülők eltartói. Az eltartásért a többieknél nagyobb földet, valamivel több, mint öt holdat kaptak. A szülők halála után ezt az egyezséget Szegeden, közjegyző előtt is megerősítették.

„Apámnak előbb vót ez a tanyaföld. Aztán vót egy másik a Nyikóék előtt, ott vót jó másfél hold, azt Kispajornak hittuk. Aztán ű örökölt itt Tápén az apjától, anyjától, Petőfi-telep alatt is. Azt eladta, mer az kevés vót, mög rossz helyön vót, mindég lop-ták. Nem nagyon szerette azt apám, úgyhogy eladta. Abbúl vött 8 hold földet Csergő-be, ahun aztán mink is laktunk. Az mán örököld vót.

Aztán vót még, anyámtul örökölte, Völgyközt. Az öregapámé vót, a Tűtor öreg-apámé. Ott vót 2 hold. Azt kapta később Annus, mer ű benn vót Tápén. A Mancié mög lött a Kispajor. A Csergő mög négyünké lött: az enyim, a Battancs sógoré, a Ferenc bátyámé, mög az Ilusé. Két-két hold lött mindönkinek. Mögmaradt 5 hold ezervalahány négyszögöl a tanyánál. Az pedig maradt a Jánosnak.

Égyütt dógóztunk mi mindég a Jánosékkal, míg el nem möntek, vagyis el nem vit-ték űket. Mindön nap úgy mönt a munka, hogy mikó mögvót a vacsora, akkó az asszo-nyok lépakoltak, mi mög apámmal beszél-tünk. „Hogy álltok a munkával? Hónap mit csináltok?” Mögbeszéltük mindég. Aztán égyször mondta az apám, hogy ez a tanya nem égynek való, hát úgy gondoltam, maradjatok itten. Akkó még a János legény vót. Hár-man vótunk ott: apám, a János, mög én. Így beszélgettünk. Én mög azt mondtam apám-nak, hogy hát: „Nézze, az öcsém-mel mi mindég jóba vótunk, szeret-tük égy-mást, annyit nem mondtunk égy-másnak, hogy lépjé' arrébb. De hogyha mögnősül, nem biztos, hogy a két asszony bírja-é majd égy-mást égy házon belül. Ezér' inkább én elmönyök.” Hát jól van, tik tudjátok. Akkor építöttünk aztán mink Csergőben kint. '47 októberében möntünk ki. Továbbra is égyütt dógóztunk, csak lakni möntünk külön.” (id. K. A)

Dédnagyapám részt vett a közigazgatásban is. Négy esküdt képviselte a falut, közülük hárman a belterületi lakosok voltak és a faluban élöket képviselték, a negye-dik pedig a külterületet. 1933-tól 1944-ig folyamatosan dédnagyapám képviselte a Tápairét gazdáit. Tekintélye a gazdák között 1944 októbere után, a közigazgatás át-szervezését követően is megmaradt. A képviselőséget és a háború után is megmaradó mély vallásosságát nem nézték jó szemmel az új rendszerben hatalomra jutott veze-tők. Amikor szovjet példára a Rákosi-rendszerben megkezdődtek a megfélemlítések, 1950-ben a tápaiak közül is elhurcoltak négy családot: hármat a faluból, Kószó Fe-rencet és feleségét, a velük egy háztartásban lakó János fiát, és annak feleségét pedig a Rétből. Elhurcolásuk oka nem lehetett az általuk birtokolt és művelt földterület, hiszen annak nagysága nem érte el a kuláksághoz megállapított minimális birtokhatárt és aranykorona értéket. Egyszerűen meg kellett félemlíteni a tanyán lakó embereket, s ehhez egy olyan ember tönkretételét választották, akinek tekintélye volt a gazdák szemében.

A család kitelepítése

Az elhurcolásokról sokáig nem beszélhettek nyíltan "soha, sehol, senkinek". A rendszerváltást követő években kerültek napvilágra a politikai foglyok és elítéltek visszaemlékezései. A földtulajdon-rende-zés után eshetett csak szó a falusi és tanyai

népességet ért atrocitásokról. Ma még sok olyan ember él, akik részesei voltak mindennek. A maguk történetét Kószó János és felesége, Paronai Anna mondta el.

"Közbe' mán nekünk mindég rebösgették ezt a kitelepítésöket, mán előtte is, mög csinálták országos viszonylatban többfelé. Mög vót az szervezve mind.

Száraz esztendő vót akkor is, 1950-ben. Pétör Pál előtt mán nagyba' arattunk. Ekkor is többen vótunk kinn a tanyán: A Tóni bátyámék, Rózsi, a felesége vót a marokszódó, Pucu Feri¹⁶, mög még vót a Halász Feri. Az napszámoként szerepölt, hát így búzát is kapott. Hatan dógoztunk, az vót a hatodik személy. A Feri (Pucu) az idebenn lakott az anyjával, de heteket kinn vót ű ott dógozni, mint unoka. Nem vót űneki külön fizetés, hanem csak így együtt dógoztunk. Őnekik vót egy kis földjük, aztán azt is csináltuk. Aztán ű kint aludt, a Tóni mög otthon aludt a maga házánál. Ű gyüött lovaskocsival. El is végeztük vóna az aratást a hét utoljába.

Ekkor, június 23-án, péntökön röggel herét vágni indultunk. Röggeli előtt még lē akartuk vágni a herét Tóni bátyáddal, Pucu Ferivel, mög a napszámossal, a Halász Ferivel. Pucu Feri pucolta a lovat, én mög készítöttem a kocsit. Közbe a nagy fehér kutya még szabadon vót. Hajnalba', 3-4 óraker jött három rendőr. Mongyák, hogy Kószó Ferencöt keresik. Hát én, mint máskor is, mondom nekik, hogy hun van, hun tanálik mög. Mi mög, mondom, készülődünk, osztán mönyünk herét kaszálni. "Á – aszongya –, nyugodjon mög, nem kő mán maguknak mönni. Majd mögbeszéljük itt a dógokat!" Minket betereltek a folyosóra, és azt mondták, hogy üljünk ott lē. Apámat behították a kisszobába, minket lēültettek, ott vártuk a jószöröncsét. És akkó apám gyüött. – Sosē felejtöm el! Még akkó gatyába vót, tudod, abba, a hosszú fehérbe. "Gyerökök! – aszongya – Pakoljatok, mer' nekünk ezt el köll hagyni!"

És akkor szögény anyám is azt mondta neköm¹⁷, hogy vögyek rám két ruhát is, mer vót olyan, akit elvittek, és csak ami rajta vót, az maradt mög. Akkor ezök aszonták, hogy el lehet vinni a kocsival azt, amit arra föltöszünk, mög egy tehenet utána lehet kötni. De csak egy lovat lehetött a kocsiba fogni, mög egy tehenet utána kötni. Na de ezt is azér', mer' az ottani gazdaság lött vele fejlesztve.

Mög vót adva, hogy két vagy három mázsát lehetött elvinni, de az nem, hogy mit. Nem is fért arra a lőcsőkocsira végtére olyan sok. Hát ugyē ezt a kis cucót, ami két mázsa körül vót, föltöttük a kocsira. Abba vót liszt is, disznóláb, szalonna, mög ruhanemű. A kocsi együttal vitte a portékát. Oszt az is azé vót, mer külön nem köllött még az elhurcoláshoz fogatot mög mit biztosítani.

Olyan hirtelen gyüött az egész (elhurcolás), hogy nem tudtunk gondolkozni. Akkó anyám mondta: „– Haj, lányom, nem töttünk sömmit! Hát mibe főzünk?” De mán vissza a szobába, aszonták az ÁVÓ-sok, vissza nem möhetünk, mer' lē van bélyegözve a szoba. Mer onnan még lehetött vóna mit elhozni. Vót ott egy kis négyliterös fazék, a tejesedény, ami rá vót borítva a léckerítésre. Na azt hoztuk el. Ott vöttünk aztán valakitül fazekat, aki több edényt vitt. Két téglát lētöttünk, és azon főztünk, ha vót valami.

A többieket nem vitték, de minket igen, mert nekünk odaszólt a lakásbejelentőnk, a többieké mög nem. Azt mondta a tata, hogy a Feri, az nem ott lakik. A

¹⁶ Miklós Nagy Ferencről (1930), az egyik unokáról, Kószó Anna fiáról van szó.

¹⁷ Kószó Jánosné Paronai Anna közlése. Tápai szokás szerint anyámnak nevezte anyósát, apámnak apósát.

lakásbejelentőrül tudták, hogy ű csak ottmaradt dógozni. A Tóni bácsirú', arrul tudták, hogy az is csak úgy gyütt oda. A két lánya mög ott aludt a nagymamánál¹⁸. És öket nem is vitték el, elengedték.

Először ide, a szegedi állomásra vittek minket.¹⁹ Ott vót annyi rendőr, hogy egymást érték. Azokon nem bírt vóna körösztülmönni sënki. Mintha nem tudom milyen gyilkosok volnánk. A gyilkosokat nem büntették úgy, mint bennünket.

Hát ott sokan vótunk. Innet is a falubul négy családot vittek el. Innet a Rétrü' csak minket vittek, Tápéru' mög hármat: Török Jánost, mellette a testvérét, mög Molnár Tútor Pált – az az anyám öccse. Azok is úgy vótak, mint mink, hogy vót egy lányuk, aki otthon vót még akkor. Azok mög előtte esküdtek nem tudom mennyivel, és akkor azok is ott laktak. Azokat is elvitték. Mög minket. Ęgyszerre vittek. De nemcsak innet, hanem a környező falukbul mindönhunnan négy család vót.

Az én bátyámekat, mög ödösapámekat értöszöttük, a Tóni mönt el szólni nekik. Akkö aztán gyüttek be az állomásra, de nem engedték oda hozzánk. Ęn próbáltam, mintha elmönnék a kúthoz, hogy vizet vöszök. Úgy töttem, hogy szomjas vagyok, mer' láttam, hogy ott vannak. Oszt akkö mondtam, hogy próbálják elkérni legalább a bútoromat, mög az én holmimat, hogy a hűgomnak elhozhassák. Két évvel azelőtt esküd-tünk mög. Augusztus 18-án löttünk vóna kétéves házások. El is gyüttek aztán a tancsához, de nem adtak nekik sömmit.

- Mindönkinek adtak egy vagont. Abba toltuk be egyik végibe a kocsit, ahhun kötöztük az állatot, tehenet, mög a lovat, másik végibe mög mink. Azér vittük a tehenet, hogy majd abbul lösz tej.

Ęccaka is utaztunk. Nagypád kinézött, azt aszongya: „Na gyerökök, nem Oroszország fele mögyünk. Nem visznek ki Oroszországba.” Mer aszittük, hogy odavisznek minket. Akkö Csapnak mönt vóna a vonat, de minket Tiszafüred felé vittek. Térkép leg Tiszaszentimre az Tiszafüred, mög Karcag környéke.

Péntökön vittek el, amikó' odaértünk Tiszaszentimrére, akkö' szombat hajnal vót, szürkület Oszt láttuk azt a nagy kocsikaravánt. Mer' akkor Magyarországból sokfelöl vittek oda emböroket, oszt mindönki ödgszörre ért ki. És akkö' odaértünk egy nagy majorhoz. Anyám testvére, Pali bácsi azt monda: „Nézze nene, nene! Abba a tanyába, hátha oda elmöhetünk! Milyen jó vóna!” Igen ám, de mikorra mi foglalhatunk vóna helyet, akkorra mán csak a magtár vót. De az alját mán akkorra elfoglalták, nem maradt nekünk csak a pallás. S ott, a palláson voltunk szätzízen!

Szélös vót az a magtár, úgy vótunk lábbal össze. A közepin vót egy szélösebb hely, mög a végin is. Ott jártak. De ottan takaró takarót ért! Csak annyi vót a hely, hogy mög lehessön fordulni. Úgy osztottuk, hogy asszony asszony mellett, férfi férfi mellett. Hacsak lehetött. Ęjszaka gyüttek az ávosok, és végignéztek. Azt monda az egyik a másikának: „Nézd mög, ezök úgy fekszenek itt, mint a heringök.” Nem vót hely neki, hogy oda közémönjön. Szénát vittünk föl, mint a marhák alá. Mink – szöröncsére, hogy eszünkbe jutott–elvittük a subát, az vót alattunk. Mög párna.

Úgy négy–ötszázan voltunk ott abba' a lágérba'. Köröbelül száz család. Mi a 9-es tanyába' vótunk. Sok ilyen lágér vót azon a környékön.

¹⁸ Kószó Rozália (Rózi - szül. 1943) és Kószó Mária (Mari – szül. 1945)

¹⁹ Édesapám elmondása szerint dédnagyapám ezalatt a *Te Deumot* énekelte.

- Ithon a miénket lëarattuk, ott mög még akkor kezdtünk aratni, június végén. Mikor azzal mögvoltunk, akkor kezdődött a cséplés. Utána mög kezdődött a vályogve-rés, mán augusztusban. Azér' nem kaptunk pézt, csak kollektívba csináltuk. Mikor mán mögszáradt a vályog, akkor építöttünk ilyen hosszú, istállószerű házat magunk-nak. Még közbe mög tanyákat köllött bontani. Annak az anyagaibul lött az új épület tetejének az anyaga. Tíz métör hosszú vót, mög hét métör szélös. Négy nagy szoba vót benne. Ebbe mán lehetött emeletös priccsöt tönni. És olyan nagy kályhákka – olajos hordó, az vót kivágva -, és abba' tüzeltek, hogy száradjon ki a fal.

- November 27-én kerültünk lë a pallásrul, addig ott vótunk. Nagyon hideg vót! Itt mán vót kemence is csinálva, úgy, hogy egy kemence két helyiségöt fütött. Fél ke-mence volt egyik felül, a másik felül mögint fél. Ott rizsszalmával fütöttünk. Én is, amit bírtam, összefogtam ölbe. Oszt messzirül köllött oda bevinni, fütteni. Egyik nap az egyik szoba, másik nap a másik szobábul fütöttünk.

Égy szoba vót a gyerökösöké. Tizenhárom gyerök vót három évön aluli. Mi kér-tük, hogy në válasszanak el minket nagyapádéktul, mer' mán öregök voltak, oszt mi lösz velük.²⁰ Ők vótak olyan idős házaspár ottan.

A mosakodás is... Isten őrizzön mög mindönkit! Csak annyit mondok! Vót egy olyan kis nyári konyha–vagy mi vót. Ez ott valamikor olyan cselédlakás lehetött. Na, ott vót egy kis szoba. Hát most mit tudtá' ott? Mire të sorrakerültél... Mögfogta azt az edényt, azt a lavórt–na így mondom mán a mosdótálat–s akkó mönt ki oda a sötétbe, oszt akkó ott mosakodott, ahogy tudott. Mindönki. Így vót... Azután miko' fölépítötték ezöket a lakásokat, ott hátul vót ahun lehetött fütteni. Na, ott lehetött aztán mosakodni. Bezárta az embör addig azt a kis helyet, míg mög nem mosakodott. Na ez vót... Kínló-dás.

Januárban mögszületött a Jancsi.²¹ Nem ott szültem mög, jóval előtte engöm, mög egy másik asszonyt egy rendör bekísért Karcagra, egy olyan szülőotthonfélébe. Azt mondta ottan az orvos: „Anyuka, itt fog maradni. Inkább a helybelieket és a köze-lieket küggjük ki, de magukat ittfogjuk benn.” Tudta, hogy hunnan vittek minket oda. Ez karácsony előtt vót. A rendör azt mondta az orvosnak, hogy látogatót nem ereszt-hetnek hozzánk, de az orvos azt mondta, hogy űk erre nem tudnak figyelni, csak ha a rendörök odaállnak. „Mikor látogatási idő van, akkor álljon ide a kapuba, oszt iga-zoltassa, hogy ki gyün be. Mer' nekünk nincsen arra lehetőségünk, hogy mindönkit igazoljunk.” Hát oda tényleg gyütt a bátyám is, a nagymamád, Ilonka is. Hoztak, amit tudtak, kolbászt is, szappant is.

Szúrópróbaszerüen jött a rendör. Miko' mán benn vótam a szülőszobán, akkor is épp gyütt. Nem akarta elhinni, hogy a szülőszobán vagyok. Még oda is be akart csör-tetni. Rohant befele, mer' azt hitte, hogy a városban vagyok. Mindig nagyon ordított. Elnevezték a lányok ottan–iskolázott lányok vótak–, hogy Néró. És azt mondta neki akkor a Mikuska Rozi, hogy „Néró bajtárs! ...” Az úgy üvöltött rá, hogy: „-A falhoz mázolom. Hát ki mondta ezt magának?”

„-Hát mindönki ...” Hát mikor az gyütt értem, hát tényleg félttem, hogy mi lösz. ... Ezt nem kívánom sënkinék. Szörnyü idők vótak.

²⁰ Kószó Ferenc ekkor 66 éves, felesége, Molnár Rozália 64.

²¹ 1951. január 31-én.

Párnát köllött bevinni, mög a paplant. A párnába dugtam az élelmet, amit kaptam, hogy tudjam bevinni a táborba. A szülés után még ott vótam két hétig vagy tovább, de az uramat egész idő alatt be sē engedték hozzám sosē. Hát miko' gyött értem az a rendőr, hát tényleg féltem, hogy mi lösz. Itt van a csomagom, mög mindön. Osztán azt mondta, hogy „-Na, van fekete levél?” Hát ugye vittem volna be levelet is, ahogy el tudtam dugni. „-Hát akkor tessék eldugni valahova, hogy a parancsnok nehogy mögtudja!” Így beszélt akkor velem, szépen. És akkor kérdözte, hogy vót látogató? Mondtam, hogy vót. „-S akkor a csomag? Hát mit fog mondani? Tudja, hogy milyen a parancsnok!” (Az nagyon durva vót.) És akkor azt mondtam: „-Azt fogom mondani, hogy egy hónapig dolgoztam.” Tényleg. Ha köllött, éccakás vótam a nővérel, még szülesnél is vótam, mer olyan vótam, mint egy nővér. Kiszógáltam a betegöket. Azt mondta az orvos, hogy bennmaradok, de nem ültem benn a szobában, hanem möntem, segítöttem. És mondtam a rendőrnek, hogy én mög fogom mondani a parancsnoknak, hogy én ott annyit dógoztam, hogy ezök a kunmadarasaik hozták. Azt mondta, na jól van, de ettül nē álljak el! Mondom: „-Engöm úgyse fog tudni becsukni a fogdába, mer' a gyerökkel mit csinálnak?” Annyit mondott: „-Amit mondott azt nē másítsa mög ottan! Most már fogja a csomagot, oszt gyerünk!” Egy kocsit – fiákert vagy mit – hívott oda, az vitt ki az állomásra. „Jaj – mondom –, nem bírom a csomagomat!” Mer a gyerököt is köllött fogni. No, oszt az mögfogta a csomagomat, és kivitt a kocsira. Szóval akkor olyan röndös vót, hogy annál már röndösebb nem lehetött. A parancsnok nagyon kegyetlen vót, azt odabenn ahhoz alkalmazkodott.

Mikor hazaértünk, hát nem möhettem be a „gyönyörű” sömmilyen házba, hanem be köllött mönni az irodára, a rendörségre. Ott aztán kiborított mindönt. Litkei Pétörnek – ez volt a lágerparancsnok neve, Kunmadarasról származott – ki köllött borítani mindönt, hogy mi van benne. „-Ezt honnan hozta? Ez honnan van? Hol kapta? Látogatók vótak?” Én azt mondtam: „-Nem vótak látogatók, hanem én sokat dógoztam. Egész egy hónapig, míg a gyerök mögszületött. Ott a kunmadarasiak hozták, tülük kaptam.” Azt mondja: „-Ennyire jószívűek löttek a kunmadarasiak, hogy még egy szál kolbász is adnak?” De akkó sē másítottam mög a szavamat. Kilükte. Ott mindönt kiterögetött. Akkó aztán azt mondta, hogy vigyem a gyerököt az izébe. Egyször mögint behívatott az irodára, hogy möggondoltam-é? Mög mindön. Én nem álltam el tüle, és azt mondtam, hogy úgy volt, ahogy elsőbb elmondtam. „-Hát akkor jöjjön, oszt akkó vigye innen el a csomagját!” Így aztán elvittem. Nem kaptam aztán érte fogdát. Tudtam, hogy úgysē csuk be. Hát mit csináljon a gyerökkel? Amikor visszavittek, a két emeletös priccs közé a nagyapád csinált egy ládaszerű bölcset, abba vót a Jancsikánk.

Úgy vót, hogy csomagot egy hónapban egyször lehetött küdeni. Mögvót, hogy nem olyan nagy csomagot, de lehetött. Szöröncsére mi két család vótunk, így kaphattunk több csomagot is. Egyik hónapban az én testvéreim, másik hónapban a másik család küldött. Ha nem vót lészárva a láger. De vót, amikor lē vót zárva, ha valami nem úgy tetszött a parancsnoknak. Akkor hetekig, hónapokig nem kaphattunk sēmmi.

-Enyhe tél vót. A férfiakat Tiszaigarra vitték rizsgátakat csinálni. Egész télön ástuk a vízvezető árkokat, nem jártunk be éccakára. De ott jók vótak a rendörök. Vót olyan, hogy oda a Tóni bátyád is elmönt, hogy láthasson. Oda elmöhettek, mert az ottani rendörök azt mögengedték. Mikor odamöntek a mi rendöreink, azt mondták az

ottaniak nekik: „-Ti így bántok velük? Hát nem féltök, hogy majd mögbosszulják?” „-Ó, azok akkó mán nem élnek!”-Akik bennünket őriztek, azok ilyenök vótak. Vót köztük egy, az nem látott mög sēmmi, szóval olyan jó vót. Azt azok elnevezték „Kulák”-nak. Az nagyon jószívű vót. De a többi aztán nagyon ...

- A mama egyáltalán nem bírt mönni dógozni, mer' möntünk néha öt-hat kilométert is dógozni. Ott rizst termeltek nagyon sokat. Apám próbált előbb vizet hordani, vízfordónak, de olyan messzire vótak a kútak, hogy szögény, mire odaért egy köcsög vízzel, mögleptük, a sok dógozó ugye, szomjasak vótunk, és akkó mán annyira kifáradt, hogy nem bírta. Aztán kórházba is került, Karcagra vitték be. Aztán űk nem dógoztak.

Jani bátyád közben takarmányos vót az állattenyésztésbe'. Ottan dógoztak, a takarmányt hordták. Marhák vótak ott, mög istállók, és vótak ott gondozók. Miko' mán nem szoptattam, akkor tudtam elmönni dolgozni én is. Addig a nagymama vigyázott a Jancsikára. Előbb a rizsföldeken köllött kapálni, aztán vagy másfél évig csak meszeltünk az én komaasszonyommal, a Tútor Pali bátyádék lányával. Disznóólakat, mög istállókat. Dógoztam mindég, mikor vót munkalehetőség. Mer nem mindég vót ám! Sörba álltunk, és akkor vót, aki nem jutott mán be a munkára. Nem vót annyi munka. Aki elérte a normát, kapott érte 29 Ft valamennyit. Abbul köllött mögéltni.

- Nem vót kerítés. Egy rendőr járt körbe mindég. Röggel, mög mikor hazaértünk, sorakozni köllött. Négyesével álltunk. Végigjött a rendőr, de nem tudta mögszorozni. Miko' végigszámolta, hogy hány sor van, aszongya: „-Hányan vannak?” Osztt akko' mögmondtuk. Vót ott egy kisgyerök, Balázsnak, vagy minek hívták. Azokat később hozták. Az mindég szaladt oda, és azt mondta: „- Anya, gyere, mer' lelődöznek!” Félt a gyerök, hogy mi lösz.

Idegileg is azér kiborult az embör, mer mindég rettögésbe vót. Vót egy, aki elszökött, de előhozták azt is össze-visszaverve. De nem is próbált mögszökni más. Hát hova gyűjjön haza? Hagyja ott a hozzátartozóit? Föl sē merült az, hogy elmék. Akár-hogy vágyott haza az embör.

Röggel a gazdaság munkavezetője (úgy hívtuk, hogy kontra) az vötte át a személyöket. A gazdaság kiírta neki papírra, hogy ide öt személy, emide tíz, amoda tizenöt, mikó aratás vót, akkor 40-50, mög amennyi köllött. Este ugyanúgy köllött a rendörnek átadni. Százvalahány család vót ott.

- Az étköztetés úgy mönt, hogy a személyöknek köllött fizetni az adagot. A keresetbül köllött. Elötte köllött beadni az igényt, hogy ki hány ebédöt akar családonként, és amikor mögkaptuk a pénzt, abbul fogták lē az ebédök árát. Ha maradt, maradt, ha nem, nem. Ha maradt, akkor több ebédöt vöttünk. Néha gyütt ilyen bevásárló teherautó, arrul árultak dógokat, lehetött vásárolni, de csak úgy kimönni, nem lehetött. Rabok vótunk, nem lehetött sēnkivel sē beszélni.

- Mikor én otthonmaradtam a gyerökkel, mög a nagyapádék sē dógoztak, münk csak 20 deka kenyeret kaptunk, vagy 25-öt. Egy napra, egy embör! A dógozó kapott 40 dekát, mög 10 deka szalonnát. És miko' odamöntünk egy másik ilyen kisanyukával, mint én, hogy aszongya „-De parancsnok bajtárs! Azelőtt a szoptatós anyáknak is annyit adtak, mint a dolgozóknak.” Az aszonta, hogy akik nem dógoznak – mint az apád, nagyanyád, mög én is – henyélők, és azoknak nem jár. Már amikor vártam a gyerököt, akkor is mindég éhös vótam, de nem adtak önni, csak 25 deka kenyeret.

Domonkos Irénék is odavótak. Szögény apjuk akko' halt mög, mielőtt hazagyüüttünk ... Hatan vótak testvérök, négyen gyüttek az apjáékkal. Két lány, mög két fiú. Az apjuk olyan nagydarab embör vót. Nagyon nagyok vótak ezök a fiúk is, és éhösek vótak mindég. Nem kaptak úk annyi csomagot, mint münk. Ez az Irén mindég ott állt, hogy munkát vállaljon, és a pénzér' tudjon nekik valamit vönni. De szögényök éhöztek. Szögény anyjuk mindég gyütt a szobába, ha mögvót a kenyérosztás, hogy van-e, aki nem vötte ki a kenyeret, van-e fölöslegös kenyér? Sokszor azt mondta nekik az anyjuk: „Gyerökeim, mindönt kérjetök, csak önni né, mer' nem tudok anni!” Borzasztó vót ám az! A gyerök serdülőkorba', és nincs mit önni!

Engém sokat elfogott a honvágy. Haza, haza...! Szoptattam a fiamat, aztán úgy sírtam. Ott mondta az egyik asszony, zombori vót: „Té Annuska! Hát nem szabad ezt! Hát mi lösz így a gyerökkel? Hát csupa ideg vagy.” Hát az is lött vele. Beszélt, nagyon hamar kezdött beszélni, csak dadogott. És akkor, amikor hazagyüüttünk két és fél éves vót. Már iskolába járt, akkor vittem én Szegedre, a Stefániára, ilyen gyógypedagógiai orvoshoz. És akkor azt mondta az orvos, hogy mit csináltak ezzel a kisgyerökkel? Ütötte? Verte kiskorába' hogy ilyen? Én mondtam neki, hogy mi vót. Akko' azt mondta: „-Anyuka, ebbe a gyerökbe mind ez van, amin maga akkor körösztülmönt. Nagyon szépen bánjanak vele, mög türelmesen! Ha nem úgy mondja ki azt a szót, akkor szépen mondják ki neki, de ně kiabáljanak rá!” És hála a jó Istennek, kinötte.

- Lassan gyütt a változás. Mögajánlotta az állami gazdaság, hogy házhelyeket osztanak, löhet ilyen központot csinálni, mög építközni. Eltelt egy év, mög kettő, de sənki sē jelentközött. Aszonta a parancsnok, hogy illeszködjének bele az itteni helyzetbe, mer innen haza nem mönnek. Ha Nagy Imre nem lött vóna, nem is lött vóna hazagyüüvés.

Apránként engedték el minket. 4-5 családot egyszerre. A betegökön kezdték az elejin. '53 augusztus 27-én gyühetünk mink. A Nagy Imrét mikor mögválasztották, azután. Mi vótunk tápaiak ott négyen, de csak magonkat engedtek akkor el. Kivittek az állomásra, de akkó' mán úgy köllött fogadni vagonat. Arra is vártunk két napot, hogy valaki gyün-ē még Szegedre? Nem vót nagyon hoznivaló sēmmit, mer sēmmit nem adtak vissza. Rőzse vót valamennyi összegyüjtve, hogy télön fűteni lehessön majd. Azt hoztuk el, mer más nem vót. Sēmmit sē adtak vissza, csak a rőzsét hoztuk.

- Jóanyám kérdözte: - Ugye Annuska, ha visszakapjuk a tanyát, akkor ugye gyüttök velünk? -Nem maradunk el. Persze, mögyünk. Aztán nem köllött a tanyába mönni, mer' sēmmit sē vót.

Amiko' mögtudtuk, írtunk haza. Vártak az állomáson estig mindannyian, de hát soká értünk be, akkorra mög mán hazamöntek. Az állomási dolgozók mondták, hogy vótak itt két kocsival is. Manci nénédék akkor mán Petőfi-telepön laktak, de nem tudtuk, hogy hol. Éccaka tíz óra vót mán. Hát hová induljunk így gyalog? Nagyapadék ottmaradtak az állomáson, mi mög fogtuk a Jancsikát a karunkon. Mondom, tíz óra elmúlt már, de még járt a villamos. A levélről ismertük a címüket, oszt a villamoson kérdöztük, hogy ismerik-ē Bódi Mihályt? Négy lánya van neki. Hát tudták! Mondták, hogy hol szálljunk lē, melyik utca az.

Hát ott vótak benn Manci nénédéknél mindnyájan a testvérök. Csöngettünk, oszt úk mög benn viccbül mondták, hogy „Na, gyünnek a Jánosék.” Pedig hát tényleg mi

vótunk. ... Hát..., hogy micsoda öröm vót az! ... Szögény apámék ott vártak a vagonba. Hajnalba' mán möntek a kocsisal, oszt hozták el őket is.

Mindég a hónap utolsó vasárnapján vót mise ottan a Pajorban. Mikó hazagyüütiünk, akkó péntök vót vagy szombat. Nem is tudom. Osz vasárnap möntiünk a misére. Istenöm! Az olyan vót, hogy csuda!”

A tanya és a család további sorsa

1953-ban a pajori ház már nem volt meg. Az elhurcolás után szinte azonnal megjelentek a tanya kifosztói: az állatokat levágták, a berendezést elvitték, a könyveknek lába kelt, az udvari kútból a köveket is kiszedték, minden értéket, minden mozdíthatót magukkal vittek. A tsz előbb disznóólnak használta az üresen álló épületeket, majd elbontották, és az építőanyagot egymás között osztották szét.²²

„Apámnak végülis 17 hold öröködjé vót, mög hét gyereök. Ez nem egy vagyon. Koronája sè vót annyi, mer 350 aranykorona vót a kulákhatar. Űnéki annyi sè vót. Csak hát erős vót a gazdasága, lovak, jószágok mög mindön. Az köllött vóna azoknak, akik akkor hatalomra kerültek. Amikó apámékat elvitték, azonnal lévőgták a disznókat. Elosztották, oszt vitték.

Nem azér' vitték el minket, hogy nagyapadék dógozzanak, hanem azér' hogy mindönt elvigyenek a tanyáruul. Ők akkor már, 1950-ben öregök vótak. Otthon is mán inkább irányítottak. Nagyapád a gyomra miatt már nem dógozott, ki vót neki lyukadva a gyomra. Tóni bátyáddal mög Jánossal összefogtak, együüt dógoztak.

Amikor hazagyüütek, Annuséknál laktak, itt szüütek a gyékényt, és segítettek sokat. Közél volt a templom, mindég eljártak oda is. Vótak, akik látogatták őket, nem fordultak el tőlük. De itt éltek azok is, akik kirabolták őket. Mondta ez a Roza néni, Zomboriné²³: „Tudod, Annuska, mögitták az összes bort, ami ott vót (mer az aratás, mög a közelgő búcsú miatt vót otthon bor), fönn álltak a kocsin, aztán úgy, danolva vitték a párnákat, mög mindönt. A szentképek, azok nem köllöttek, azt kidobálták a szobákbul, mög ugráltak a tetejin.”

Mög köllött a népet félemlíteni. Nyilvánvalóan azokat köllött, akik vezető szerepöt töltöttek be. Közrejátszott, hogy tanácsi esküdt vót. Mög aztán a vallás. Mindön áldott vasárnap fogták be a lovat, és gyüütek be. Osz miko' elvittek minket, akkor a templomban is azok a padok, azok mind kiüresödtek. Mindönki félt, hogy elviszik. Akkor ez egy mögfélemlítés volt.” (id. K. J–né P. A.)

„Amikor augusztus végén hazajöttek, vasárnap összehívták a családot Tápéra Miklós Nagy Ferencékhez, Annus néni házához. Mindnyájan ott voltunk, a gyermekek, családtagjaik és az unokák. A nagy, kazettás mennyezetű szobában hosszan volt

²² ifj. Lele József A tápáirét tanyái című tanulmányában is említi a tanyát: „A dülő Maros felőli oldalán még egy tanya állott, Kószó Palika Ferencé, melyet a gazda internálása után, 1955-ben lebontottak.” (1977. 267.) Az akkori visszaemlékezők azonban tévesen adták meg a tanya lebontásának idejeként az 1955. esztendő. Az ott közölt adatot pontosítani szeretném: 1950. június 23-án internálták a családot és 1953. augusztus 27-én térhettek haza. A hazajövetelkor azonban már nem állt a ház. A tanya elbontása tehát 1953 előtt történt.

²³ „Ez a Zombori Mihályné volt. Ezt azért tudta, mert önekik a tanyájuk fönn volt a Kószó nagytaták mellett a gátórház alatt.” (Kerekes Ferenc)

terítve. Az asztal végén ültek a nagyszülők, mellettük úgy sorrendben, ahogy a családok születtek, férjek, feleségek. Legvégén, a másik szobában fértünk el mi, unokák. Nekiünk, a legkisebbeknek a gyékényön volt a helyünk. Csodálatos öröm, meghitt békeség, szeretet volt.” (K. F.)

A hazatért szülőkről ettől kezdve gyermekeik közösen gondoskodtak: Annuséknál laktak, nyáron pedig fölváltva tanyán élő gyermekeiket látogatták végig. Rövidesen mindketten meghaltak: Kószó Ferenc 72 évesen, 1956. január 27-én, felesége, Molnár Rozália pedig 68 éves korában, 1956. december 24-én. Halálukkal jelképesen is lezárult egy korszak a család életében.

Gyermekeik közül volt, aki egy ideig még megmaradt a maga földjén, de az ötvenes évek után elhagyták a Rétet. Annus Tápéra, Manciek Petőfi-telepre, Antalék Baktóba, Ilonáék Maroslelére költöztek. Egyedül Rozália (Battancs Józsefné) maradt férjével a Réten.²⁴

A legidősebb fiú, Ferenc még 1941-ben a mohácsi szigetre telepedett át.

„Feri bácsi még legény vót, mikor a Marosdülőben fölépült neki a tanya. Aztán a Kerekes Julist vötte el feleségül.²⁵ Aztán gyütt a '32-es víz. Állt a víz a szobafödön. Aztán elköltöztek. Előtte elmönt többször is a Feri bácsi valakivel szétnézni ott. Mögégyezött ott egy svábbal, aki Csáktornyan lakott, annak vót ez a tanyája. Így kerültek ők oda.

'46 februárjában halt mög a Julis, de nem volt sëmmi, amivel elmöhetünk volna a temetésire. Átokházáig kisvasúton möntünk, mer' odáig járt. Onnan mán gyalog möntünk tovább. Eljutottunk Mélykútra, ott estelődött ránk, onnan indultunk el másnap. Onnan még 40 km Baja, Baja után mög még 20 km a sziget, ahun laktak. Amikor beértünk Bajára, fölvött egy lovaskocsi, de rossz makadámút volt, rázott nagyon. Elmöntünk a gyerökökér', a Feriér' mög a Paliér'. Akkor még gimnáziumba jártak Baján, albérletben laktak. Mögebédöltük, aztán indultunk gyalog tovább Nagybaracskára, aztán onnan még 2 km vót a tanya. A Mancis hűga, a Mancis is velünk gyütt. Az aztán ottmaradt. A Bódi Julcsa vót az anyja, az intézte, hogy a Mancis ottmarad, hogy gondoskodjon a gyerökökrül mög a házrul.” (id. K. A.)

„1941. szeptember 20-án, szombaton költöztek el Ferenc bácsiék a mohácsi szigetre. Élesd 41. Ebbe a tanyába költöztek be. Egy nagyon szép virágzó gazdaság volt, szépen berendezett tanya, rendkívülien jó termőfölddel. Hirdetés útján jutott oda. Állami hirdetés volt, ugyanis a svábokat onnan kitelepítették.

Ferenc bácsinak asztmája volt, ángyika pedig tüdőgyulladásból visszamaradó tüdőbetegszerű betegséget kapott. Ezért települtek át a mohácsi szigetre. A levegő-változás végett. És a belvív miatt. Ugyanis 1941-ben nagy belvív volt az egész Tápairéten. Ők a Marosdülőben laktak, és nagyon belvizes volt a tanyájuk. A jobb megélhetés is vezérelhette őket, hátha ott könnyebb lesz. De nagyon rövid ideig volt ott az a komolyabb megélhetés, hiszen háború jött utána, aztán mög jöttek a politikai változások. Az egész mohácsi sziget 1949–50-től állami gazdaság lett, és mind, ami

²⁴ A Battancs-féle tanyát ifj. Lele József részletesen bemutatta és fényképekkel illusztrálta A Tápairét tanyái című tanulmányának 270–276. oldalain.

²⁵ „Kerekes Jóska a dédapád, Kerekes János öccse vót. Annak a lányai vótak a Kerekes lányok, a Julis mög a Mancis.” (id. Kószó Antal)

ott addig létezett jobb gazdaság, azt mind betömörítették az állami gazdaságba. Magyarán munkásokká tették az ottani embereket. Oda kellett nekik járni az állami gazdaságba, megszűnt a magántermelés. Később mögint voltak politikai változások, kaptak vissza valamennyi földet. Önálló szarvasmarha állományt tartottak, mög azt hiszöm volt egy-két lovuk. Ezt mög az 1956 februári nagy jeges árvíz semmisítette meg. A tanyájuk hátulját egy nagy jégtábla vágta oldalba. Azt a gyönyörűen berendezett tanyát a víz teljesen romba döntötte. Az állatok elpusztultak, minden megsemmisült. Újmohácsra, Homoródra és Sárhátra telepítették át az egész mohácsi szigetet. Nagyon szegény módra típusházat építettek. Ott is téeszösítötték őket. Mindig nagy-nagy szegénység uralkodott, pedig rendkívülien jó termőföldjük volt nekik.” (K. F.)

A nagyszülőkkel együtt kitelepített Jánosék egy ideig a Paronai szülőknél laktak Malajdokon, Algyő határában, de később ők is Tápén vettek maguknak házat.

„– Aztán az én szüleimhöz möntünk. Azok ketten vótak. A testvéreim adtak össze annyi pénzt, hogy vögyünk egy tehenet, mer abbul majd árulok.

– Ez vót '53–ba. '56–ba mög möghalt az apósom.²⁶ A többinek vót háza, tanyája, aztán ők mög ragaszkodtak is hozzánk, oszt mink maradtunk ott a tanyájukba. Kifizettük mink azt a tanyát, tíz-tízezer forintot fizettünk a testvéröknek. Annál olcsóbban úgysé kaptunk vóna akkor, '56–ba másik tanyát. Hat hold vót a tanyánál, aztán Algyőnél vótak ilyen állami tartalékok, abbul béröltünk, úgyhogy tíz-tizenvalahány lánc összegyüött. Abbul éltünk négy évig, mer '60–ba mög begyüött a tsz.

Égy vagy két év múlva mögvöttünk lebontásra itt Tápén egy öreg épületöt avval a számítással, hogy újraépítjük mire a gyerökök gyünnek iskolába. Mer akkor mán láttuk, hogy nincs jövője annak az ottani réti életnek. Jancsi egy évig vót a Tóth sógor²⁷ apjájéknál. Aztán ahogy a két lány, az Ani, mög Margit is bekerült, begyüött az édosanyám velük. A hétvégin gyüettek mindég haza a gyerökök Tápéru. Olyankor süöttem nekik a kenyeret. Aztán hozta be a mamának a Jancsi fiam, mer az vót a legerősebb. Égy egész kenyér hátul, elöl a köcsög. Vitték a hétérealót. Sokszor segítöttem ki a tőtésig őket.

A Gyuszi vót még kint velünk. Legeltette a tehenet. Addig, míg mög nem szüött a kutasi iskola. Az 5. osztályt mán ű is idebe' járta. A Tokodi tanító szeretöött vóna még ott tanítani, de nem engedték. Az olajosok teljesen szétnyomták az utakat. Még a nagyoknak is nehéz vót átmönni azokon a düllöutakon, hát még a kicsiknek! Elfogytak hát a dőákok.

Télidőben bontogattuk azt az öreg házat. A család. Eprös sógor vót a napszámos, mög a Jancsi, az Eprös Jancsi, mög a mi Jancsink. A kinti tanya értéktelen lött. Öreg tanya vót az mán. Akkó, még mögvót az értéke, amikor mögváltottuk, de utána mán mindönki csak gyüött elfele a tanyáru, mer nem vót jövője. A téeszösítéssel mindön elértéktelenödött ott kinn. Mindön gyerök, mög mindön szülő úgy vót, hogy tanuljon a gyerök. Vagy itt, vagy bárhol.

'65–be vagy hogy kezdtünk építközni, '70–be, az árvízkor mán idebe vótunk. Begyüöttünk, mög építköztünk, úgyhogy nagyon pénzhány lött. Úgy elfogyott a pénzünk, hogy nem vót mit tönni, a kinti tanyát elbontottuk, az anyagát eladtuk. Nem

²⁶ Paronai János

²⁷ Tóth Mihály (1911)

tudtuk azt az ötvenezröt sē kivönni belūle, amennyiē egykor mögváltottuk. Pedig nagyon köllött a pénz! A tsz akkor még gyöngén fizetött, alacsony munkabér vót, rossz volt a termés, nem nagyon tudunk árulni sē. Vót részes művelés, mer a tsz részibül adtak, de nem termött jól. Lehetött ilyen brigádba dógozni, oszt mögbeszéltük, hogy a Jancsi bátyád olyat vállaljon, ahol mindön hónapban kap pézt.

- Kölcsön nem vót fölvéve. Adtak vóna valamit, dehát mire vögyük föl. Négy gyerök van, hát mibül fizetjük vissza? Aztán mögbántuk, mer vissza tudtuk vóna fizetni.

- Még aztán is sütöttem kenyeret itthon, mikor beköltöztünk. De nem adtak mán a tsz-be sē lisztöt, mög vót mán akkor itt pék. Oda elvitték a kenyérlisztöt, aztán adták érte a kenyeret. Olyan csereféle vót. A kenyér is olcsóbb vót, 3 forint. De egy jó darabig még itthon, a kemencébe' sütöttem. Nehéz vót, dehát kiköteköztünk, és nem vót péz. Tehén vót, de hát azt fejni is köllött. Vitték a tejet, hetenként fizettek érte. Egyik naprul a másakra éltünk elejibe. Nagyon nehéz vót, de aztán szépen alakult mindön.

Amikor begyüttünk, én sē tudtam itt benn Tápén a járást, mer nem vót nekünk itt benn földünk. Ott kinn jártam iskolába is. Csak misére jártunk be. Gyüttünk, oszt hoztuk a cipőt vagy a papucsot a szatyorba, s mikor átértünk a komppal a Tiszán, itt húztuk föl. Mezítláb jobban haladtál. De aztán mögszoktam ezt a benti életöt.

Gyüttek a gyerökök is velem kapálni, mög szénát gyűjteni. Hál' Istennek jók vótak. Nem harcoltak ki ezt, azt. Csak amire kő gyerökeim, csak arra kérjétek! Én nem bírtam fizetni a tanulásukér, de azt mondtam, hogy ha ti úgy érzitek, hogy bírjátok, akkor tanuljatok! Ani is mikor odakerült, hogy egyetemre mögy, a tanárnő azt mondta, hogy igaz, hogy most nem keres a lánya még, de ha ezt az egyetemöt elvégezné – mer szorgalma, az van hozzá – többet fog keresni, mint aki mán dógozik. De aztán nem is köllött fizetni, mer mögkapták a kedvezményt, kollégiumot is kaptak. Margit mög utána mögkapta az ösztöndíjat is, mög el is mönt közbe dógozni. Vót olyan, hogy nem fogadta el a jegyöt, inkább visszamönt mégégyször vizsgázni, hogy möglögyön az ösztöndíja.²⁸

- Ángyikád nem járt el dógozni. Sok vót a jószág. Vót, hogy három tehén is vót, disznó az mindég vót, tele vót az istálló. Sokszor azt gondoltam, hogy jobb vóna elmönni dógozni, dehát itt vótak benn a rokonok, a testvérök gyerökei, mög a nagymama is gyöngélködött. Bár még bírta magát, segítött is valamit, de hát főzni is köllött, munka is mindég vót itthon mög a földjeinkbe. Azt mondtam: Nincs annak sömmi értelme, hogy eljárjál dógozni. Itthon több péz begyün. Mit tudsz vele elérni, ha elmész dógozni 800 forintér?"

Id. Kószó Antal, aki ma a család legidősebb tagja, így emlékezik vissza erre az időre:

„A mi tanyánk a Csergőben valamikor a 215-ös számú vót. De nagyon sok volt olyan, hogy A-s, B-s, vót olyan is, hogy három tanya is egy számon vót. Amikor jónak látták, lészámozták egyszer, de többet nem, hanem elosztották, hogy A, B, C.

'60-ba vót a Tápairétön a téeszösítés. Tudtuk, hogy gyünnek agitálni. Akkó nap, elmöntünk Lelére rokont látogatni. Mög darálatni is köllött. Fölszödtém árpát, kuko-

²⁸ Kószó Anna a pécsi egyetemen, Kószó Margit pedig a budapesti Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen szerzett közgazdász diplomát.

ricát, darálnivalót. Föltöttük a szankóra, osztán mönünk Lelére. Elsőbb beadtuk a dógokat a darálóba – ott vót a daráló a nagymajorba, a sarkon – aztán mondtuk, hogy ha majd mögyünk haza, akkor elmönyünk érte. Úgy is vót. Jancsi²⁹, mög az apukád fogadott benniünket. Mondták, hogy itt vannak a „bojtárok”, de mán itt vótak tegnap is. Mer űket is agitálták az ottani téeszbe. Kifogtuk a lovakat, bevittük az istállóba, osztán mán bemöntünk. Beszélgettünk velük, addig, hogy hát rokonok löttünk ottan³⁰. A cipőgyárbul, mög még valahunnan vótak. A tápai cipőgyárbul. űk mondták is, hogy ezt nem állítja mög egy vagy száz embör. Ez el van düítve. Itt nincs mellébeszéd.

Mink osztán begyüüttünk, bekötöttünk ide. Ott nem möntem be a tsz-be, hanem idegyüttem be (Baktóba). '60-ba gyüüttünk be. Májusba vöttem mög ezt a telköt, aztán akkó nyáron idegyüüttünk. Nagy vót, 600 négyszögöl. Vertük a vályogot itten. Ott kinn elbontottuk a tanyát, osztán ami tégla ott vót, faanyag, cserép, mindön onnan gyüütt.

Akartam én eladni azt, de nem köllött sönkinek sē. Ki vötte vóna mög? Elsőbb nyöszörgött a tsz, aztán annak sē vót pénze. Gondolták, hogy mögvöszik, mer vót ott egy nagy istálló, tíz jószág elfért benne. Oszt azt mondták, hogy akkó istállónak csinálják mög az egészet. Dehát aztán nem vót pézüik, pedig jó lött vóna. Így aztán lebontottuk az egészet, aztán elgyüüttünk ide. Így kerüültünk be.”

Édesapám, Kerekes Ferenc a Réten, Lebő mellett született (1944). Gyermekként élte át a negyvenes, ötvenes éveket, és kamasz fiú volt, amikor elköltöztek onnan. A hajdani kisgyermek szemszögéből ilyen volt az élet a Tápairéten: „Édösapámék nem Lebön éltek, hanem attól körülbelül 300 méterre. Ott édösapámnak, Kerekes Jánosnak³¹ vót 7 hold bérleményfödje. Ő ezt a 7 holdas kis bérleménytanyát 1937-ben vötte 500 pengőér'. Azér' az 500 pengőér' a faluban, Püspöklelén is ajánlottak neki egy házat, de azt nem vette meg. Ő az édösapja házát, tanyáját szerette volna megvenni, ami szintén nagyon jó helyen, a Pajorban volt, de azt az édösapja nem adta oda neki, hanem odaadta az egyik barátjának, hogy az vögye mög a neveltfiának. Aztán édösapám ezt a másik tanyát vötte mög. Ekkor 26 éves volt.

A tanyát Nagy Ferenc³¹től vásárolta mög, aki szintén ott élt kinn. Aztán ez neki mostohaapja lett, és apámnak az édösanyjával Püspöklelén élt, a Damjanich u. 39. számú házban. Oda mindég szeretettel jártunk be nagy ünnep idején. Nagy Ferenc másnéven Füstös tata volt. Nem volt az piszkos, sőt, nagyon is tiszta, pedáns embör volt, csak szivarozott. Ezért hívták Füstös tatának is. Nagyon szeretett minket, mi is őt, őket. Szép kort megélt, 82 éves volt, mikor meghalt 1962-ben.

Emellett a tanya mellett volt egy nagyon régi, nádfedeles tanya, amit a Kiss Ferencék laktak. Szabadkéményes, csömpölyegsárral épített tanya volt. Oszlopra volt építve, hogy a vizek, amikor kijöttek, akkor azt nē mossák el. Ágasra volt építve. Az én apámnak a tanyája szintén nádfedeles volt, és csömpölyegsárral volt csinálva, de kisebb volt, mint az a másik. Egy szoba, konyha, kamra, egy kis istálló. Ez leégett.

²⁹ Kerekes János

³⁰ Tápén rendszerint endogám házasságokat kötöttek, ezért minden régi tápai család leszármazottai között szangvinális vagy affinális rokoni kapcsolat van.

³¹ Kerekes János 1911 – 1987

Valakik fölgyújtották bosszúból. Akkor éppen katona volt. Behívták katonának – akkor sűrűbben kellett menni –, ha jól emlékszem, éppen Orosházán volt. Ő aztán átépítette új tanyára, cseréptetőre.

Apám egyszerű, becsületes ember volt mindig. Legényember volt 1941-ig. Elmult 30 éves, amikor feleségül vette édesanyámat.³² 1941 szeptember 17-én házasodtak össze, ekkor került oda édesanyám. 1943-ban született János bátyám, '44-ben jómagam, '48-ban pedig Laci öcsém.

Apám 1947 augusztusában jött haza az orosz fogságból³³. Akkortól emlékszem én, hogyan is volt nálunk. Amikor hazajött, akkor osztottak a hadifoglyoknak földet, de már akkor nem kapta meg azt, ami neki járt. Pedig három és fél évig odavolt a hadifogságban. Közölték vele az akkori tápai vezetők, hogy maga nő is jöjjön ide, takarodjon, mert maga a Palika Ferenc veje. Az a 7 hold földje volt csak, amit még legénykorában vásárolt magának. Még a nagytatáék elvitele előtt a 7 hold földből a tápéiak elvettek 3 holdat, ami valamikor városi bérlemény volt. Részben azért, mert az apósa „kulák” volt. Maradt 4 hold földje. De ő szorgalmas ember volt, becsülettel dolgozott, és akiknek ezt az elvett földet odaadta Tápé község, azoktól ő visszabérelte. Ezök olyan embörök voltak, akik közel álltak a politikához. Pártfunkcionáriusok. Azok nem jártak ki addig se, később se dolgozni, művelni a földet, de a tulajdonjogát mögkapták. Tőlük bérolta vissza, és mindég pénzben fizetett nekik. Egy kicsit össze kellett szedni magukat, aztán indult meg újra a gazdálkodás.³⁴

Bérleménybe vett ki maroslelei földeket is: Molnár Jánostól, ami a Darabréthe volt, és Hegyesi Laci bácsiéktól. Laci bácsiék földje kinn volt a Laczi Matyi tanyája mellett. Úgy nevezték azt a részt, hogy Kingéc. Itt nagyobb területű földeket bérelt, 4–5 holdakat. Haszonbérbe vette ki, éves haszonbérbe. Hegyesi Laci bácsiék mindég kijöttek csépléskor hozzánk. Az 50-es években volt úgy, hogy két-három napig is ott cséplött a gép. A cséplőmunkásoknak kellett segítenünk, és főzni rájuk. Ezért jöttek ki a tulajdonosok, aiktól béreltük a földet. Segítettek előkészíteni az ételöket, krumplit pucolni, főzni. Nagyon jók voltak ezek a lelei bérbeadó emberek. Értelmes, művelt emberek voltak.

Tápéret 134-es tanya, ez volt a miénk. Nagyon szép, meghitt tanya volt. Beljebb volt az úttól, szép kert volt előtte, virágos is, veteményes is, mindkettő volt előtte. Bővizű ásott kutunk volt, a környékbeliak odajártak ivóvizért. Kerítve nem volt, de sövény volt a bejáratnál. Olyan szép meghitt környezet volt, hogy az ember a mái napig is visszaálmodik oda.

Apámmal '48-tól együtt vittük a makói piacra a lucernát. Kora hajnalban indultunk. Előtte este mindig előkészítettük a lőcsőskocsira: rudasfára raktuk 4–5 sor magasan a kévéket. Másnap hajnalban keltünk, általában hajnali 2 órakor indultunk a makói főpiacra. Az ószegedi úton mentünk be. Édesapám mindig azt csinálta, hogy amikor beértünk a piacra, lépakoltunk, az volt neki az első dolga, hogy elmönt az

³² Kószó Ilonát, aki ekkor 18 éves.

³³ „A Kaukázusban volt nagyon kemény körülmények között. Egy kőbányában dolgozott.” (K. F.)

³⁴ A II. világháború utáni földosztásról Oltvai Ferenc: A felszabadulás és az új élet megindulása. In Juhász Antal (szerk.): Tápé története és néprajza. 119–139. A tanulmány 1971-ben íródott, a kor szellemének megfelelő szemszögből szemléli az 1945 utáni eseményeket. Az itt közölt visszaemlékezés egy másik oldalát mutatja be az akkor történeteknek.

ottani kis kantinba, hozott nekem sóskiflit. Ez volt nekem mindég a kocsipásztori díj. Ott nagyon nagy piac volt – a mostani buszpályaudvar helyén. Amikor léálltunk, mindjárt jöttek ezek a makói szakállas zsidók, akiknek copfba volt tekerve a hajuk a füllük mellett, és fekete kalapban jártak. Erre nagyon emlékszem. Rendes emberek voltak, igazi tisztalelkű kereskedők. Én így ismertem meg őket. Ezek vették mög a lucernát. '52 – 53-ban ezek a zsidók végleg megszűntek, internálták őket. Utána az ottani gazdák vásárolták meg a terményeket tőlünk.

Még dinnyét is termeltek: sárgadinnye, görögdinnye, aztán volt az őszi dinnye. Azt úgy neveztük, hogy turkesztáni, magyarán pocokdinnye, mer' az ilyen hosszúkás volt.

Cukorrépát is termeltünk, de nemcsak mi, hanem általában olyan családok, akiknek egy kicsit több földjük volt. Ezt a cukorrépát a makói vasútállomásra szállították, és Mezőhegyesen dolgozták fel. A feldolgozott anyagból megvolt, hogy mennyi cukrot adtak nekünk, és mennyi répaszeletet. Keveset fizettek érte, mi legtöbbször cukrot kaptunk. Aki többet szállított a gyárnak, tetemesebb összeget kapott. De sajnos sokat elviitt a kötelező beszolgáltatás. Azér' nem fizettek, azt be köllött adni.

Nagyfában termeltek gyapotot az 1950-es évek legelején. Akkor nem rabok voltak a nagyfai állami gazdaságban, hanem civil munkások. Régi, nagy lovaskocsikkal hozták őket haza szombat este Lelére, vasárnap ebéd után, délután mög vitték vissza. Mindég fiatalok vettek ebben részt, akiknek nem volt munkájuk a faluban. Legények és lányok. Ott teljes ellátást kaptak. A gyapotszedésbe ősszel a környék iskolás gyerekeit is bevonták. Én is részt vettem 1952 őszén. Ekkor másodikos voltam. Gyalog mentünk el Nagyfára. A gyapotot szedjük le a gubóról, aztán nagy bálászsákokba gyűjtötték össze. A majorok padlására hordták föl szárítani. Ebédet is kaptunk. Krumplileves és lekváros tészta volt az ebéd.

Ekkor még a Rákóczi–telepi iskolába jártuk. Úgy hívtuk, hogy Vitézkör. 1953 nyarára lött kész a lebői iskola. Az teljesen más volt, új, kulturált kis központ lött az. A tanító Mihály János volt. Ő tanította a felső tagozatosokat ötödiktől nyolcadik osztályig, a tanító néni Héhn Gabriella, pedig az alsósokat. Két tanterem volt, és egy harmadik terem, amiben egy színpad volt. Külön teadélutánok alakultak ott ki. Szép, új iskola volt, parkettás, gyönyörű, hosszú folyosóval, a diákoknak külön szekrényeik voltak. Csak villanya nem volt, mert akkor a környéken sem volt villany. A fákat a diákok ültették. Mi takarítottuk az iskolát, mi fűtöttük. Általában egy osztályba 40–45-en jártunk, volt, mikor 52-en. A két osztályba kb. 90–100-an. A másik három iskolával (pajori, kutasi, Szilveszter-majori) együtt 350–400 gyerek járt az én időmben a Réten iskolába.³⁵

Ez a lebői iskola fönn volt a dombon. A domb a földtől olyan 4–6 m magasán volt, víz sose öntötte el. Magasabb volt sokkal, mint a Sírhögy. Ott régen virágzó gyümölcsös volt. Egy artézi kút is volt fönn. Az iskola köré egy tanyaközpontot akartak létesíteni boltokkal, egyéb kulturális céllal. '53-ban ez volt a terv, '60-ban mög jött a téeszösítés, aztán ez úgy elmaradt. A lebői dombot az 1970-es árvíznél hordták el, mikor felépítették a tápéi belvizes házakat. Utána fásították. Ma is csak egy kicsi

³⁵ Lásd még: ifj. Lele József 1999. 569-574.

domb és az erdő látszik belőle. Később a lebői iskolát is lebontották. A tanítás a '70-es évek vége fele szűnt meg, utána sokáig a múzeumnak szolgált raktárul. Aztán az 1980–90-es években mögötte valaki lebontásra, de a tanítói lakás máig napig mögmaradt.

Édősapám szeretött ott élni azon a tanyán, de szerette mindég Püspökletét is. Az ősei ott laktak a Tóaljon. A baráti köre is Lelén volt. Az 1950-es évek elején, amikor kezdte bérelni a lelei földeket, terve volt, hogy Tápéra vagy Lelére költözzön. Mivel Tápén ilyen csúnyán viselkedtek vele és édősanyámmal, úgy döntöttek, hogy nem mennek be Tápéra, hanem elmennek Maroslelére. Ott több házat, portát megnéztek, végül úgy döntöttek, hogy az akkori Lenin utca–ma Rózsa utca–sarkán lévő belterületi földeket veszik meg. Előbb 3 és fél holdat, majd 6 holdat. OTP fölvétele nélkül építkeztek. Sok megterhelést, kiadást jelentett. Az építőanyagot, a téglát, azt Makóról hoztuk a téglagyárból, és vásároltunk Tápérről, egy lebontott házból is téglát. Lelén is volt valamennyi vályog verve. A maroslelei „téglaháznál” Galló Pista bácsiék verték a vályogot. Nagyon szorgos, jó emberek voltak. Egész nyáron hordtuk László öcsémmel a téglát. 1958. július 19-én költöztünk be, de teljesen a maroslelei búcsúra készültünk el, ami 1958. október 8-án, Magyarok Nagyasszonya ünnepén volt. Akkor hajtottuk be a teheneket végleg a tápéreti tanyáról.

'58 egész telén kijártam a volt tanyára – egyedül. (A nyolcadik osztálynak vége volt már.) Az ottani tanyából egy istálló maradt meg. Egész télen oda húzódtam be, ha esett az eső vagy a hó. Én vágtam ki az összes fát a tanya területén, amit csak kibírtam. Voltak ebben nagy eperfák, nyárfák, nagy gyümölcsfák, akácfák. Kegyetlen sokat dolgoztam vele. 14 évesen! Azért hangsúlyozom ki, mert ezt a mostani ember, egy mostani 14 éves gyerek nem hinné el. Azt mondaná, hogy nem igaz. Édősapám is kijött néha segíteni, de ő is eljárt a Maroserdőbe szintén fát vágni, énrám mög rámbízta ezeket. ... Olyan hideg volt, hogy az istállóban a vizem mög fagyott, a szalonna, amit kivittem önni, olyan jégkemény volt, hogy alig bírtam önni belőle. Ilyen keserves élet volt! Ugyanez folytatódott '59 telén. 1960. január 16-án írta alá édősanyám a tsz belépési nyilatkozatot. Aztán mink arra a tanyára nem mehettünk, mer' az már tsz-födnek számított. Azt hiszem, a Tiszatáj tulajdonába ment át.

Aztán én a maroslelei vasbolthoz kerültem tanulónak, aztán mentem el a vasúthoz, és több tanulás után középvezetőként a MÁV egészségügyet szolgáltam. János bátyám kőművesnek tanult, utána a DÉLÉP-hez ment dolgozni. Laci Vásárhelyen mezőgazdasági technikumot végzett, aztán végezte el ott a főiskolát. És milyen az élet? Olyan, hogy 1976-ban (28 évesen) mégis ezt a „kulákcsemetét” választották meg a maroslelei Rákóczi Tsz elnökévé. Mind a mai napig ezt a pozíciót tölti be. Nemcsak az öcsém volt ilyen pozícióban. A családból többen magasabb iskolákat végeztek, szorgalmas, jó szakemberek, szakmunkások lettek. Mindenki a maga helyén megállta a helyét becsülettel, tisztességgel. A nagyszülőket mögsemmisítették, de az utókor mégis bebizonyította, hogy annak idején nem véletlenül jutottak előbbre.³⁶

³⁶ „Rozi néninek három lánya született: Regina néni (Novák Istvánné) a téeszésítés után a vízügnél, Rozika (Eperjesi Antalné) és Erzsike (Kiss Sándorné) a húsiparban dolgozott.

Új idők jöttek a Tápáirétre. A tanyák többnyire elnéptelenedtek, tsz-ek művelték a földeket, illetve az algyői olajmezőhöz kapcsolódva megkezdődött a kőolaj-kitermelés. Ez már a Tápáirét történetének egy újabb korszaka.³⁷

Az 1960-as évek közepén az egyik kertészet ellátására melegvizet kerestek, ezért a mostani tápéi új temető mellett kutat fúrtak. Nem víz tört fel a mélyből, hanem olaj. Olyan nagy nyomással, hogy nem bírták azonnal elzárni, rámosta az olajat a környező épületekre és a kertészet növényeire. Később a Tápáirétet is próbálták földtérképezni, hol vannak még ilyen olajmezők. Az egész Rétet betelepítették nagy olajfúró tornyokkal. Ekkor szüntették meg a tápéi pontonhidat is, mivel az nem bírta el a nagy daruskocsikat, fölszereléseket. Helyette nagy teherbírású kompot állítottak be. Ez az olajkeresés megnehezítette a tápéreti téészek működését. Mindenütt ott voltak az olajkutak, emiatt nagyüzemben nehezen tudták művelni a földeket.

Néhány évvel később az 1970-es májusi árvíz nemcsak Szegedet, hanem a rétiakat is fenyegette. Ekkor a tanyai lakosok jórészt Tápéra telepítették át. A víz június 8. körül apadt el, de nagyon sok tanya belvizes lett. A téészesítés és az árvízveszély ideje közel esett egymáshoz, így a Tápáirét elnéptelenedése viszonylag rövid idő alatt lezajlott.

Az utóbbi években többször jártam ezen a területen. Az egykori tanyai világnak már csak emléke él. Van még élet a Réten, vannak még lakott tanyák, de ezek csak hírmondói a Tápáirét hajdani életének.

Ferenc bácsinak három családja volt: Ferenc Budapesten szerzett gépészmérnöki diplomát, Pali ugyanott építészmérnök lett, Jutka óvónői diplomát szerzett. Pali az '56-os forradalom után Franciaországba ment ki, ma is ott él.

Annus néni férje, Miklós Nagy Ferenc 1945-ben halt meg. Annus néni özvegyen nevelte föl a két gyereket, a Ferit, mög a Pannit.

Manci néninek (Bódi Mihályné) négy lánya született: Mária közgazdasági, Rózsai húsipari technikumot végzett, Panni a mezőgazdaságban dolgozott, Ibolya pedig szintén közgazdasági technikumot végzett, de ő 1963-ban meghalt.

Tóni bácsiéknál három család született – Rozália, Mária és Antal.

Jani bácsiéknál Jancsi vízvezeték-, Gyuszi meg autószerelő lett, Ani és Margit pedig közgazdászok lettek.”

³⁷ Jó összefoglalást ad erről az időszakról ifj. Lele József A Tápáirét tanyái című tanulmánya.

IRODALOM

ANDRÁSFALVY Bertalan

1971 Állattartás. In: Juhász Antal (szerk.): Tápé története és néprajza. Tápé, 327–360.

BÉL Mátyás

1984 Csongrád és Csanád megye leírása. In A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1980–81. Szeged

CSÍKVÁRI Antal (szerk.)

1938 Csongrád vármegye. Vármegyei Szociográfiák Kiadóhivatala Bp.

GIDAY Kálmán

1971 A török hódoltságtól az I. világháborúig. In Juhász Antal (szerk.): Tápé története és néprajza. Tápé, 57–89.

JUHÁSZ Antal

1971 Falukép, település. In Juhász Antal (szerk.): Tápé története és néprajza. Tápé, 431–442.

KRISTÓ Gyula:

1971 A középkori Tápé. In Juhász Antal (szerk.): Tápé története és néprajza. Tápé, 47–56.

ifj. LELE József – Waldmann József:

1971 Névadás, ragadványnevek. In Juhász Antal (szerk.): Tápé története és néprajza. Szeged, 837–846.

ifj. LELE József

1978 A tápairét tanyái. In A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1976–77. Szeged, 253–281.

1999 A tápairéti és a Szeged tanyai fiatalok művelődési és szórakozási alkalmai. In A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1999. Szeged, 569–589.

MOLNÁR Imre

1971 Földművelés. In Juhász Antal (szerk.): Tápé története és néprajza. Tápé, 365–392.

OLTVAI Ferenc

1971 A felszabadulás és az új élet megindulása. In Juhász Antal (szerk.): Tápé története és néprajza. Tápé, 119–139.

SZ. LUKÁCS Imre

1985 Tábor a pusztán. Bp.

TROGMAYER Ottó

1971 Tápé történetének régészeti emlékei. In: Tápé története és néprajza. Tápé, 31–45.

A farmstead in Tápairét and its residents in the 20TH century

by *IBOLYA KERÉKES*

The farmstead whose story I relate used to stand in *Tápairét* and once belonged to Ferenc *Palika* Koszó, my great-grandfather on my father's side. By relating the story of the farmstead, I seek to present the life of a family and life in *Tápairét* in general.

Tápairét lies on the left bank of the River Tisza, in an area between the Rivers Tisza and Maros. Prior to river regulation, it was an area zigzagged with innumerable river branches. The first farmsteads were constructed there after the regulation of the River Maros in 1844. With the passage of time, all the farmstead owners sold their town houses and went to live on their farmsteads for good. Farmsteads became their permanent residences. Their owners went to marketplaces in Szeged, Makó and Vásárhely. They only visited *Tápé* on religious and family holidays, or when they had to see the authorities on business.

Tápairét flourished between the 1920s and the era of forced collectivisation. The fact that as many as four *schools* were erected was a clear indication of the large number of farmsteads there. These schools also doubled as religious and cultural centres. School buildings housed farmers' meetings, and teachers themselves used to organise cultural get-togethers.

Ferenc *Palika* Koszó (b. 1884, d. 1956) was born in *Tápé*. He was nine when his father died. His mother raised five children, including Ferenc, all on her own. Later, as the only male child in the family, he continued cultivating the land left to him by his parents. He married Rozália *Tútor* Molnár (b. 1888, d. 1956) on 28 January 1907. After his marriage he went on living in *Tápé*. He crossed the River Tisza to cultivate family land on the far side. Following the death of his father-in-law, he sold the house in *Tápé*, and moved to his father-in-law's farmstead in *Tápairét* in 1920. At that time he had five children. Two more were later born on the farm.

The land there was quality chernozem. The crops grown there were mainly wheat, barley, oats and alfalfa. The vegetable garden around the farmhouse provided subsistence farming. In 1930 they already had a total of approximately 43 acres of land. The entire family was engaged in farming and even the relatives in *Tápé* and neighbours from nearby farms were involved in sowing, harvesting and so on. Corn production was the family's main source of income. During the war, in accordance with a government decree, the cultivation of certain industrial plants was compulsory. That is why sugar beet, linseed and hemp were grown on the farm as well.

When the children got married the land was divided into equal shares among them, but they continued to work together. In 1948 the family agreed that János, the youngest boy, and his wife should take care of the ageing parents. In return, their share of land was larger than that of the others. They were given over 7 acres of land.

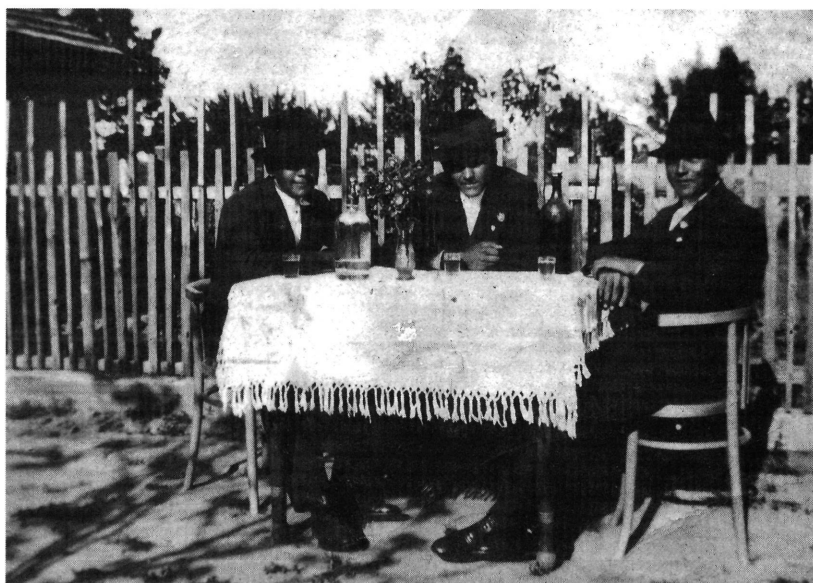
My great grandfather was also a member of the administrative body of the village, which was represented by four *jurors*. Three of them represented villagers and the other juror represented people in outlying areas. Between 1933 and 1944 my great grandfather represented the interests of the farmers in *Tápairét*. The 1944 reorganisation of public administration left my great grandfather's prestige among local farmers undamaged. In the new regime his past as a juror and his deep religious conviction were frowned upon. When terror along Stalinist lines began in the Rákosi era, four families from the *Tápé* area were arrested. Three were from the *Tápé* village and the fourth family was from *Tápairét*, whose members were Ferenc Koszó, his wife, their son János and his wife who lived with them. They were packed into cattle wagons in Szeged and interned in Tiszaszentimre. They lived and worked in a forced labour camp for three years along with five hundred other people. They were only permitted to return home in August 1953. Only by that time there was no home to return to. Soon after they had been dragged away from home, looters from *Tápé* appeared. They slaughtered the livestock and took everything they could lay their hands on. The local co-operative farm first used the empty farm buildings as pigsties then dismantled them and the building material was shared out among its members.

The parents were taken care of by their children. They lived with one of their daughters. In the summer they visited their other children living on farms. They died soon after they had returned home. Ferenc Koszó died at the age of 72 on 27 January 1956, while his wife Rozália Molnár died at the age of 68 on 24 December 1956. Symbolically, their death also closed a chapter in the history of the family.

1. kép. Családi kép a lourdes-i oltár körül (1939)

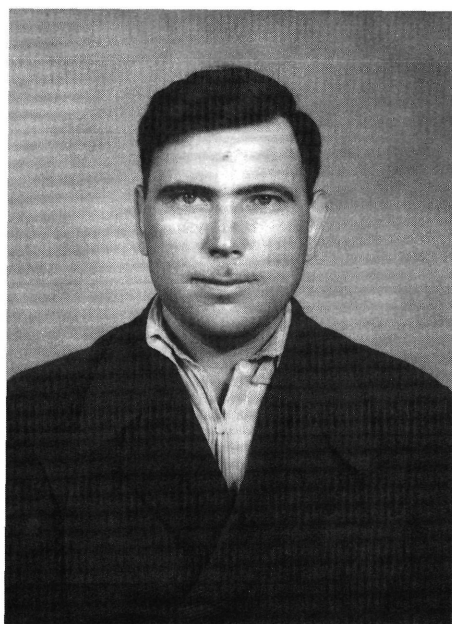
Ülnek: Kószó Ferencné Molnár Rozália és Kószó Ferenc. Állnak (a kép bal oldalán, jobb felé haladva): Kószó Ilona, Kószó Anna, Kószó Mária (Bódi Mihályné), Bódi Mihály; a kép jobb oldalán, balról jobbra: Battancs József, Kószó Rozália (Battancs Józsefné), Kószó Ferenc, Kószó Antal, Kószó János

2. kép. Vasárnap délután a tanyán (1940-es évek eleje)
Balról jobbra: Kószó Antal, ismeretlen férfi, Novák István

3. kép. Rózsafüzér-ima után a kutasi iskolánál, 1939. július 12-én

4. kép. Kószó János (1948)

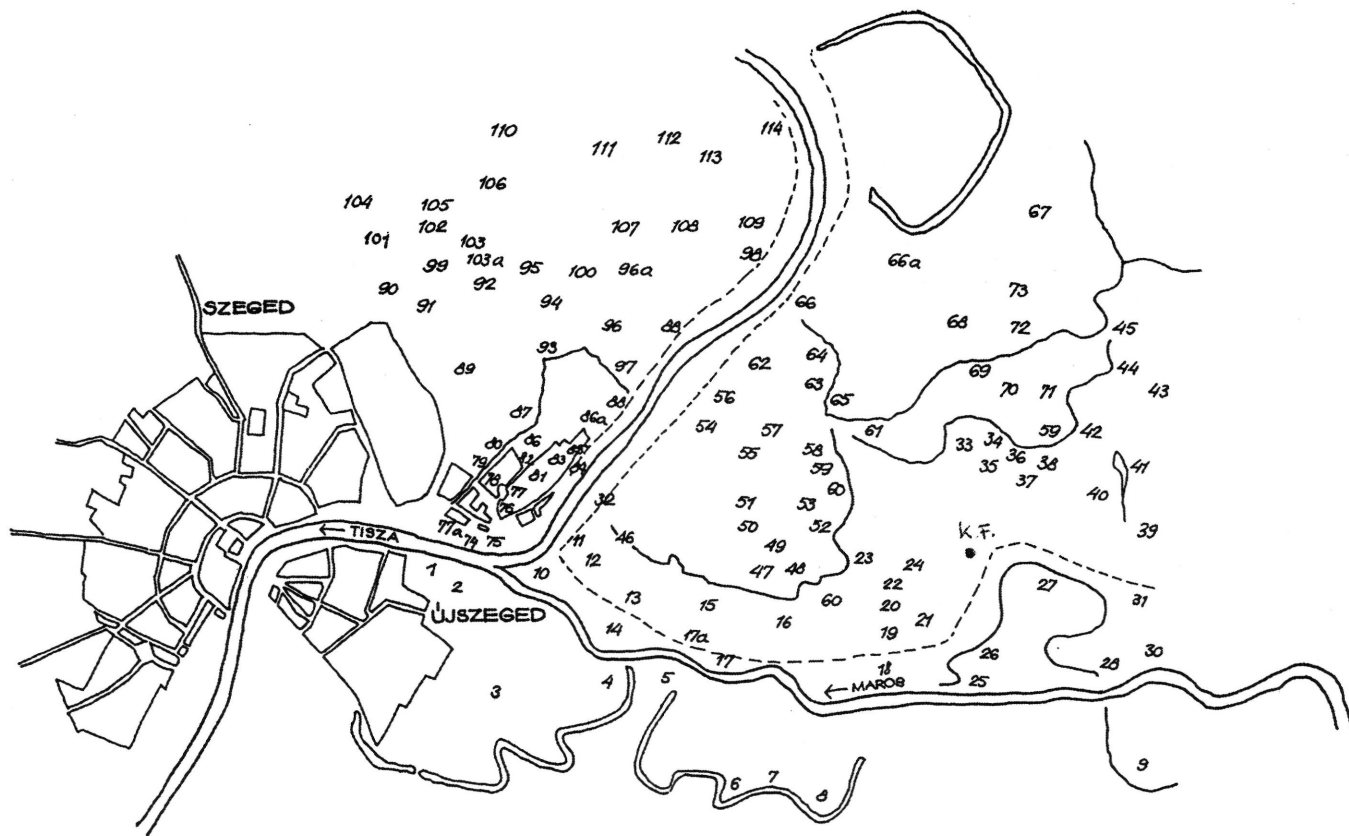

5. kép. Kerekes János és családja (1952) Balról jobbra: Kerekes Jánosné Kószó Ilona, elől: Kerekes László, mögötte Kerekes János, Kerekes Ferenc és Kerekes János

6. kép. A lebői iskola 8. osztályos tanulói 1958-ban. Balról jobbra: Rác István, Széll Erzsébet, Kerekes Ferenc, Makra Antal, Széll Jolán, Kocsis László és tanítójuk: Mihály János (szül. 1908)

TÁPÉ HATÁRÁNAK TÉRKÉPVÁZLATA

A karácsonyi ünnepkör szokásai Makón

MARKOS GYÖNGYI
(Makó, József Attila Múzeum)

A karácsony a kereszténység legnagyobb ünnepe: Jézus születése napja, az egyházi év kezdete.

Az ünnepet valószínűleg Rómában ülték meg először I. Gyula pápa (337-352) idején. Elsőként a Depositio martyrum (Vértanúk jegyzéke) említi. Jézus születését többféle időponthoz kötötték (január 6., április 18-19., május 20, november 25.)

Jézus Krisztus földi születésének emléknapjáról a niceai zsinat határozott, kiválasztva a Mithrasz-kultusz ünnepét, a Nap születésnapját. A Mithrasz napisten emlékére megült Sol Invectus ('Legyőzhetetlen Nap') római ünnep az antik számítás szerinti napfordulóra esett. A népszerű pogány ünnep lehetőséget teremtett a keresztények számára, hogy Jézus születését ekkor üljék meg. Ezzel szinte megkeresztelték a legősibb kultuszok hagyományait és jelképrendszerét.

Európa-szerte számos népszokás kapcsolódik a karácsonyhoz. Összetétele többretegű. Szokásaink a kereszténység előtti időkből, a téli napforduló és az évkezdnet hiedelmeiből, valamint az ünnep keresztény jellegéből táplálkoznak.

A karácsonyi ünnepkör az adventtel kezdődik. Az 5. századtól kialakult karácsonyi előkészületi idő liturgiájába beépült a római katolikusok számára a heti 3 napos kötelező böjt, valamint a hajnali misék (roráték) rendszere.¹

Hazánkban az advent első napja az András-naphoz legközelebb eső vasárnap. Ettől a naptól kezdve tilos minden hangos, zenés szórakozás: mulatság, tánc, lakodalom.

Ez az időszak a karácsonyon kívül magába foglal más vallásos eredetű ünnepet és jeles napot: Borbála (december 4.), Miklós (december 6.), Luca (december 13.), Aprószentek napja (dec. 29.), Vízkereszt (január 6.). Közös vonásuk az évkezdő jelleg: ezeken az ünnepeken olyan jósló és serkentő cselekedetek, szokások lelhetők föl, melyek az új év közeledésére figyelmeztetnek. A szokások gyakorlásában a cél, hogy mágikus módon segítsék elő a következő esztendő sikerét a földművelésben, állattartásban, az emberek egyéni életében.

Az advent időszakában szerveződtek csoportokba és készültek fel a betlehemecek, kántálók s más karácsonyi játékok előadói.

Makón már az advent előtt volt néhány jeles nap, amely kapcsolódott a karácsonyhoz. A karácsonyra való készülődésről sajátos megfigyelést olvashatunk H. Kovács Mihály² visszaemlékezésében.

„A karácsony ünneplésére Makón, szülővárosomban családomban és kiterjedt rokonságomban is a karácsonyi ünnepre való készülődés nem adventhez kötődött. Az

¹ Karácsony, Magyar Nagylexikon 10. 546-547; Tátrai Zs. 1990. 210-221.

² H. Kovács Mihály (1904—1991), József Attila osztálytársa, makói majd miskolci tanár, ill. gimnáziumigazgató. Makói iparos-hagymakertész család gyermekeként egyetemista korában kezdett a népéletre, népszokásokra figyelni, azokat feljegyezni. 1968-84 között jutatta el adatait a szegedi és a makói múzeumba.

1910-1936-os időszakot tekintve az első szó karácsonyi ünnepegről **Mihály napján** hangzott el: ekkor kezdődött vidékünkön a szüret....ezen a napon válogatták ki a csemegeeszőlő javát, szépét, és akkor hangzott el: na, ezeket a fürtöket felfűzzük, s karácsonykor a vacsora után ezekből teszünk az asztalra.”³ Szintén H. Kovács Mihály említi, hogy **halottak napján** is szóba került a karácsony, mert az elhunyra emlékezve legtöbbször a karácsonyi emlékek jutottak a rokonok eszébe.

Katalin nap (november 25.) időjárásából a mai napig következtetnek karácsony időjárására is. Igen változatos kifejezésekkel utalnak Makón ugyanarra: ha november 25-én erős fagy, hó van, karácsonykor enyhe idő lesz.

Katalin kopog, / karácsony tocsog.

Katalin tocsog, /karácsony kopog.

*

Katalin napja locsogós, akkor karácsony kopogós.

*

Katalin koppan, karácsony lottyán.

András-nap (november 30.)

A legjelentősebb házasságjósoló napként tartják számon. Makón is gyakorolták e szokást András napon, de városunkban a férjjóslások gyakoribbak voltak Luca és karácsony napján, valamint Szilveszterkor. A lányok egyrészt magányosan, titokban végezték praktikájukat. András estéjén a fejük alá férfiruhát és fésűt tettek, s úgy vélték, megálmodják a jövődöbelijüket.⁴ Egész napos böjtölés után is próbáltak álomból jósolni. Lányok közös szórakozása volt a gombócfőzés (egy-egy fiúnevet rejtettek a gombócba) és az ólomöntés, amelyek segítségével jövődöbelijük neve, ill. foglalkozása derülhetett ki.

Miklós-nap (december 6.)

Megünneplése fiatalabb (kb.150 éves) népszokásaink közé tartozik. A Miklós-napi ajándékozást a szent alakjával hozzák kapcsolatba. Az ajándékozó Mikulást kísérő krampusz eredete a középkori gondolkodásban kereshető: személye a jóságos ajándékot osztó ellentéte, akit az ördög elképzelt alakjára mintáztak. A virgács a középkori iskolai nevelés kelléktárából került át a népszokásokba.⁵

A gyerekek megajándékozása e napon régen sokkal egyszerűbb volt. A megtisztított cipőkbe jó gyereknek alma, dió volt a jutalom, a rosszaknak hagymát, krumplit, virgácsot hozott a Mikulás. A két világháború közötti nehéz idők ünnepi eseményét olvashatjuk egy visszaemlékezésben: „A Mikulás is mindig úgy tudta a cipőnkbe tenni a kis ajándékot, hogy akárhogy lestem, soha nem sikerült meglátni, mikor csempészi bele Édesanyám a csomagot. Nagy volt aztán a derűtség, amikor bátyám, vagy Édesanyám cipőjébe néhány szem krumpli, hagyma, vagy dália gumó

---

³ JAM NA 186-95

⁴ MFM NA 222-71

⁵ Tátrai Zs. 1990. 219-220.

került. Ezeket gondosan meg kellett őrizni és tavasszal elvetni vagy elültetni, mert az különleges fajta volt, hiszen a Mikulás hozta.”

Makón ma a Mikulás-ünnepségek sorozata található gyermekközösségek (óvoda, iskola) életében, városi rendezvényeken.

Luca-napja (december 13.)

A Luca-naphoz kapcsolódó szokások és rítuscselekmények kettős összetételűek. Egyrészt kapcsolódnak a nap nevének viselőjéhez – akit a mai tudomány nem tart élő személynek – valamint a téli napfordulóhoz.

December 13-a a Gergely-féle naptárreform (1582) előtt az esztendő legrövidebb napja volt. Kalendáriumi szólás szerint „*Szent Lucának híres napja a napot rövidre szabja*”. Ez az a nap, melyen leghosszabb az éjszaka, amely a gonoszok, bűbajosok kedvelt időpontja. A rontani akaró, rosszban sántikáló gonosz szellemeknek bőven van idejük arra, hogy megrontsák az embereket, állatokat és a természetet, végrehajtsák gonosz praktikájukat.

A magyar nép körében kétféle Luca-alak ismert: egy jóságos és egy boszorkányos. A néphit szerint a neve napján végzett munkák (fonás, szövés, mosás stb.) tilalmainak megszegőire büntetést rótt.

Luca napja Makón is jeles napnak számított. A termés és a jószág szaporításának előmozdítására mágikus varázsló cselekedeteket hajtottak végre, s változatos tilalmak szabályozták a napot. A mindennapi élet hagyományaiban a baromfi szaporaságát, a tojáshozam növelését célzó termékenységvarázsló és különböző jósló (időjárás, szerelmi, halál) szertartások maradtak meg legtovább.

A termékenységvarázsló praktikák közül legfontosabb az aprójószág, leginkább a tyúk, de kacsza, liba, pulyka hasznának biztosítása volt. A cselekvéseket általában asszonyok végezték. Ennek oka lehetett az is, hogy a baromfi nevelése a paraszti háztartásokban az ő feladatuk volt. Az abból eredő haszonnal a szigorú patriarchális családban az asszony nem volt köteles elszámolni férjének. A varázslásokat különböző eszközök használatával, gyakran kötött szöveg kíséretében végezték. Ilyen volt az a legáltalánosabb szokás is, amit a **tyúkok megpiszkálásának** neveztek. Luca-nap hajnalán a gazdasszony kiment a tyúkólba. Kivitte magával a kemencében előzőleg megtüzesített piszkafát, s néhányszor bepiszkált a tyúkok közé. Közben mondta: „*Az én tyúkom tojj, tojj, a másé meg kotty, kotty*”. Ezzel azt akarta elérni, hogy saját tyúkjai sokat, a másé pedig keveset tojjanak. Ma már ezt egyszerűbb, lerövidült, dalmatosan mondott szöveggel ismerték: „*Tojzatok, kotojzatok, tojzatok, kotojzatok!*”

E napon különös figyelmet fordítottak a **baromfi etetésére** is. Az etetés legfőbb szempontja az volt, hogy minél apróbb szemű és változatosabb táplálékot kapjanak, mert – vélték – úgy tojnak majd sokat a következő évben. **Hordóabroncsba** (Makón abrincsa) vagy **kocsiráfba** – tehát egy körülkerített területre – adták az ételt a tyúkoknak, hogy azok majd „rakás”-ra tojjanak.

Luca napján a **tilalmak** egész sora szabályozta az életet. A tilalmak közül általánosan ismert volt a városban, hogy nem szabad ezen a napon varrni, foltozni, mert bevarrják a tyúkok fenekét, s nem lesz a jövő évben tojás. Ezen a napon semmit nem

adtak ki a házból, mert kiadnák a hasznot is egész esztendőre. Különösen vonatkozott ez tejre, tojásra, pénzre.

A mosás is tiltott munkának számított, valamint látogatási tilalom is volt ezen a napon.

Sokan – Luca előestéjén vagy napján – ma is sütnek **lucapogácsát**. Ma már nem gyakorolják azokat a szokásokat, amik hozzá fűződtek. Régen a pogácsába pénzt tettek, ami a megtalálónak szerencsét, gazdagságot jövendölt. A kutatók dél-alföldi sajátosságnak tartják a lucapogácsa haláljósító hiedelemkörét⁶: ha az előre kiválasztott pogácsába szúrt toll sütés közben megpörkölődött, akkor a tulajdonos a következő évben meghal – tartották.⁷ A lucapogácsából adtak a baromfi eleségébe, a ló, a tehén abrakjába is, hogy egészségesek legyenek.

A paraszti társadalomban a **jóslás** átszötte a mindennapi életapró eseményeit és a nagy ünnepeket is. A különböző jósló eljárások különösen gyakoriak voltak a karácsonyi ünnepekörben, a valaha évkezdő napokon. Az emberek különböző jelekből szerették volna megtudakolni a következő év eseményeit, egészséget, a várható termést és az azt befolyásoló időjárást. A fiatalok között a szerelmi jóslás különböző formái voltak ismertek annak megtudakolására, hogy milyen jövő vár rájuk, mikor mennek férjhez.⁸ Ez utóbbi illusztrálására egyet említek: Luca estéjén a lány csavarjon egy fésűt, egy tükröt és egy darab szappant törölközőbe. Ezt tegye a feje alá, majd helyezzen egy tányér vizet az ágy elé. Lefekvés előtt mondjon el három Miatyánkot, és akkor álmában meglátja jövendőbelijét.⁹

A jóslásokra különösen alkalmas időpont volt a Lucától karácsonyig tartó 12 nap. Ezeknek a tevékenységeknek a lényege, hogy Luca-naptól karácsonyig naponta kell valamit végezni: tenni, megsemmisíteni, s a cselekvéssor befejezésének karácsony napjára kellett esni.

Időjárásra hagymalevélbe tett sóból illetve dióhéjba tett vízzel is jósoltak, de legelterjedtebb volt a *lucanapi írás* (lucanaptár) készítése. Ma is több helyen szokás.

A *szerelemre*, leendő férjre való jóslás közismert formája volt Makón is az országosan elterjedt *lucacédula* készítése. Városunkban is ismert volt az *almával* való szerelmi jóslás. A lány „*Lucától karácsonyig*” minden nap almába harapott. Az utolsó falatot karácsonykor a kapuban, más változat szerint az éjféli misén a templomajtóban kellett elfogyasztani. Amilyen nevű férfit pillant meg evés közben, olyan nevű férfi, illetve aki arra megy, az lesz a férje – vélték.

A Luca-napi szokások közt sajátos helyet foglal el a **lucabúza**,¹⁰ amely nem más, mint a Luca napján csíráztatás céljából edénybe tett búza. Naponta öntözik, s a növény fejlődéséből következtetnek a jövő évi termésre és a család, valamint a jószágállomány egészségére.¹¹

⁶Kisbán E. 1982. 310. ill. Tátrai Zs. 1990. 226.

⁷ Sem gyűjtésem során, sem adattári anyagban nem találok az országosan ismert „tollaspogácsa” kifejezéssel.

⁸Részletesen Markos Gy. 1987.

⁹JAM NA 186-95

¹⁰Részletesebben Markos Gy. 1998.

¹¹Kiss M. 1980. 471.

A gabonacsíráztatás rítusa eredetileg az analógiás mágia körébe tartozó, a vetés növekedését mágikusan serkentő cselekmény lehetett. Vándorlását, az Adonisz-kerttel való kapcsolatát Vajda László, Dömötör Sándor, Újváry Zoltán tanulmányai részletesen elemzik, s a lucabúzást is innen eredeztetik.¹²

Makón is általános volt, hogy a kicsírázott búzából a jövő évi termésre következtettek. Ha szépen megnő és szép zöld színű, akkor kedvező időjárás és jó termés várható. Ha a kikelt búza gyatra növésű, sárgás színű, száraz esztendő és rossz termés várható gabonafélékből és kukoricából. A lucabúzást fenyőfa alá, asztalra tették Ünnepek után az apró- és lábasjóságnak adták, hogy egészségesek legyenek. Lucabúzást ma is sok helyen csíráztatnak. A hagyománytisztelet mellett elsősorban esztétikumáért.

Luca napján kezdtek a **lucaszék** készítéséhez. Leggyakrabban az éjféli misén került felhasználásra a lucaszék is, amelyről egy kicsit részletesebben itt szólunk.

A makói lucaszék készítéséről és a hozzá fűződő hiedelmekről viszonylag teljes kép maradt H. Kovács Mihály feljegyzéseinek, megfigyeléseinek köszönhetően.¹³ A már említett kéziratában több mese, hiedelemtörténet, feljegyzés található a lucaszékek kapcsolatban. Ezek tükrözik Makó hajdani szokásainak, hiedelemvilágának sokszínűségét, gazdagságát, valamint a szokások változását.

A lucaszék készítése Lucától karácsonyig tartott. Készítője férfi, általában fiatalember. Országosan ismert hiedelem, hogy aki az éjféli misén rááll a kisszékre, az felismeri a település boszorkányait. H. Kovács Mihály feljegyzései szerint a makói lucaszék használata összetettebb volt az általánosnál. Az elkészített szék az éjféli misén nemcsak a boszorkányok, hanem az ördög felismerésére is szolgált. Használták szerelmi jóslásra is, valamint a boszorkányok legyőzésére és kincskeresésre.

A **boszorkányok elleni védekezés** egyik módja az elkerítés (körülkerítés). Adataink szerint rózsavesszővel kellett kört húzni. A mágikus kör alkalmazása mellett 3 próbát kellett kiállni az illetőnek, hogy legyőzze a boszorkányt, illetve a lidércet:

- a) vadállatok rohannak a széken ülő felé, ha fél, fölfalják;
- b) tüzet fúvó bika támad rá, ha fél, eltapossa;
- c) maguk a boszorkányok jönnek, ha fél, halálra kínozzák.

Ha nem ijed meg, minden kívánsága teljesül a széken ülőnek. Nádas, vizenyős helyen, keresztúton a lidérc (ördög, vagy boszorkányos lény) legyőzésével a lucaszéket **kincskeresésre** lehetett használni. Ebben az esetben a 3 próba a következő volt:

- a) szép szóval csalogatja a lidérc a legényt;
- b) szép lány alakjában jelenik meg;
- c) ördög képében kísérlétezik.

Ha a próbát kiállja, gazdag, szerencsés lesz az illető.

Makóról egy adat szól arról, hogy a lucaszék készítőjét felismerték a boszorkányok, s elkezdték üldözni. Az üldözött mákot szórt maga után, s így lemaradtak a boszorkányok.¹⁴ Ellenkező esetben az illetőt megverték volna a boszorkányok. Szin-

¹² Vajda L. 1951, Dömötör S. 1959, Újváry Z. 1969.

¹³ JAM NA 186-95.

¹⁴ JAM NA 193-98.

tén egy adatunk van¹⁵ a már említett elkerítés másik változatáról, amely szerint ha a lucaszéken ülő a templom előtt egy kört húz maga körül a szék lábával vagy a szék sarkával, ő maga a kör közepére ül a székre. Ezzel védve van a boszorkányoktól.

Napjainkra a lucaszék hagyományvilága, hiedelmeköre töredékesen maradt meg az emlékezetben. Általánosan ismert a szólás, hogy úgy készül, mint a Luca széke, de a szék készítésének módját, a hozzá kapcsolódó hiedelmeket, szokáscselekményeket már kevesen, illetve alig ismerik.

Betlehemezés

A betlehemes játékok eredetét a kutatók a misztérium játékokra vezették vissza, amelyeknek célja az volt, hogy népszerűsítsék az evangéliumot. Kezdetben latin nyelven, templomban, a 17. századtól magyar nyelven, iskolákban, egyesületekben adták elő, mutatták be. Az eredetileg vallásos jellegű betlehemes játék számos olyan elemet átvett és megőrzött, amelyből „pogány” vonásokra, ősi mitikus mozzanatokra lehet következtetni. A népi betlehemes játékok általánossá a 19. században váltak, amelyek a Krisztus születése körüli eseményeket mutatják be. Jellemzőjük, hogy vagy az egész közösséget, vagy egy-egy közösségi csoportot, pl. városrészt érintenek.

Makón is az adventban készülődtek a betlehemes játékokra.

A makói betlehemes játékok igen népszerűek lehettek. Korabeli híradások az 1920-as, 30-as években 60-80-100-ra teszik a betlehemes csoportok számát. Adatközlőim mind emlékeztek rá, „szép vót”, „gyönyörű vót”, „sokan vótak” jelzőkkel illették. Olyan emberrel, aki maga is aktív részese lett volna a játéknak, nem találkoztam. A téma földolgozásában saját gyűjtésemén kívül H. Kovács Mihály és Szabó István adattári, valamint Szabó Jenő 1993-ban megjelent füzetét használtam föl,¹⁶ amelynek alapján viszonylag teljes kép bontakozhat ki előttünk az 1920-as évek utáni makói betlehemes játékokról.

A játék menete Makón is általános: a betlehemezők bebocsátást kérnek a házba, majd vallásos énekek és a pásztorok félreértéseinek váltakozásával utalnak Jézus születésére. Adománygyűjtés után kellemes ünnepeket kívánva folytatják útjukat.

A régebbi és a környékbeli betlehemes játékokkal összehasonlítva a makóit, néhány sajátos vonás fedezhető föl benne.

1. **A betlehemes csoportok nagy száma.** A Makói Friss Újság 1925. karácsonyi száma a 65-70 betlehemes csoportot kevésnek tartja. Utal arra, hogy régebben 80-100 csoport működött a városban. Ugyanennek a lapnak 1929. dec. 29-i száma 50 fölötti, a Makói Újság 1935. karácsonyi számában 60 csoportról olvashatunk.

2. **Rendőrségi engedély kellett működésükhöz.**

3. A betlehemes csoportok **működési ideje** az általánosan szokásostól eltérő: a játék első bemutatása karácsony este volt. Ezen kívül bemutatták játéukat karácsony első és másnapján, szilveszterkor, újévkor, utoljára Vízkereszt napján.

4. Az adventi időszak az előkészülés volt. Kántorok, tanítók segítségével történt **fölkészülésük**, amely könyvből vagy följegyzésből történt.

¹⁵ JAM NA 193-98.

¹⁶ JAM NA 186-95, MFM NA 1123-94, Szabó J. 1993.

5. December 23-ra készült el a **betlehem**, ami általában nagy méretű, egy-két-három tornyú, színes papírral bevont, fényes külsejű volt. (Összehasonlítva: Csanádpalotán mintegy régi pajta, ütött-kopott istálló, úgy nézett ki a betlehem.)¹⁷ A makói betlehemben kevesebb a gipsz figura, több a szentkép.

6. **Működés helye:** házról-házra járás mellett éjféλι mise előtt a templomban, katolikus körökben, kocsmákban, valamint a közeli tanyákban. (Tanyákra a környékbeli falvak betlehemesei is elmentek.)

7. **Szereplők száma nagy**, 6-tól 12 főt említenek forrásaink. Általános a 8-9 fős csoport. Tagjai: vezérangyal, 2 betlehem-vivő angyal, pásztorok (egy-egy csikós, juhász, gulyás), valamint kiskirály, szürke szamar, kutyaütő.

8. **Szereplők öltözete:** nem teljesen azonos a környékbeliekével. Különösen a csikós, akit a makói játékok központi alakjának tartanak, tűnik ki ún. magyaros öltözetével: fehér, rojtos szájú ing és gatyta, árvalányhaj, piros mellény rajta, kalapján és fókosán nemzetiszín szalaggal díszítve.

9. **Adományok:** elsősorban pénz. Elhalványult, hogy régen alma, dió, kalács volt a legfőbb jutalma a köszöntésnek, esetleg a felnőtteknek valamilyen ital (bor, pálinka) jutott.

10. **Szöveg.** A legnagyobb különbség a betlehemes játékok szövegében vehető észre. Általában a következő a betlehemes játékok rendje: a beköszöntő végeztével Jézus születésének rövid leírása következik, utána József elmondja, miként próbált eredménytelenül szállást szerezni, majd a pásztorok hódolnak a kis Jézus előtt. Ezek után következik a komikum, a pásztorok tréfás vetélkedése. Miután megtörtént a megvendégelés, a betlehemesek együtt éneklük el az áldást.

A makói betlehemes játékok újabb, a 30-as évekre, talán későbbre visszaemlékező adatai alapján elmondhatjuk: viszonylag kevés szakrális elemet tartalmaz, inkább a profán motívumok az uralkodók. Nem szerepel benne Mária és József szálláskeresése vagy a Heródes-játék sem. Jellemzője, hogy a pásztorok szövege bővült, a csikós és a gulyás önmaga életét, vidámságát mutatja be.

A szövegek alkalmazásánál vőfély-rigmusokat vélek fölfedezni.

H. Kovács Mihály dolgozata részletes játékleírást nem közöl, viszont a betlehemes szövegek legrégebbi elemeit ott találjuk meg.

Beköszöntő rigmusok:

Világot láttunk a házba

Azt gondoltuk, hátha

Beengednek Jézuskával

Máma születött istállóba

Anyjával pihen jászolba.

(H. Kovács Mihály)

Nyissátok meg ajtótokat hív keresztények!

Jönnék ide betlehemmel új jövevények.

Áldást hoztunk reátok, örömet, vígasságot.

Mert ma született a ti üdvösségtek.

(Szabó István)

---

¹⁷ MFM NA 1113-93.

*Nyissátok meg ajtótokat hiv keresztények
Jönnék ide betlehemmel uri vendégek.
Áldást kérnek reátok,
Bocsássátok hozzátok,
Mert ma született, a ti Messiástok.*

(Szabó Jenő)

Üdvözlés:

*E tisztes ház népének engedelmével
E szép betlehemet ide vezéreltem.
Messzi útról jöttünk, igen elfáradtunk,
Mire e lakra végre rátaláltunk.
Dicsérjük az Urat, hozsanna, hozsanna!
Messiást köszöntve, glória, glória!
Kegyelet, áhitat honolják lelkekben,
Szeretet és béke lakozzék szívekben.
Isten áldása szálljon a házára,
Házáról magára, egész családjára*

(Szabó István)

*Engedelmet kérek, hogy Önök házába,
Bátorsággal belépni merészeltem
És e szép betlehemet ide vezéreltem.
Gazdag városunk aranyát-ezüstjét felszedtem,
S e szép betlehemet abból építettem.*

(Szabó Jenő)

Nem található a 20-as, 30-as évek szövegeiben az alábbi rigmus, ami a juhász nagyot-hallásán, félreértésén alapuló tréfa volt:

*De itt van a juhász,
Útet kérdöm meg hát:
Öttél-e mán juhász?
Öt tél után hat nyár.*

Dr. Tóth Ferenc, nyugalmazott múzeumigazgató szóbeli közlése alapján ennek változatáról¹⁸ is tudunk:

*Öttél-e mán kisbojtár?
Öt tél után gyün öt nyár.
Ittál-e mán kisbojtár?
Itt állok én régön mán.*

Általánosan ismert, szójátékon és félreértésen alapuló párbeszéd volt a csikos és a juhász között a következő:

*Jártál iskolába?
Jártam istállóba!
Ismeröd a betűt?
Üsmeröm a kilenc lábú, csikos hátú, csipős szájú tetűt!*

¹⁸ Dr Kocsis Ferenc kántortanító tanította be a betlehemes játékot, s abból maradt meg a részlet.

Ennek egyszerűsített, megkopott változata élt tovább:

*Jártál e mán iskolába?
Jártam istállóba.
Ismeröd a betűt?
Ismerem a fejedbe a csikoshátú tetűt.*

Mint említettem, a pásztorok bemutatkozása az egyik központi téma a makói betlehemes játékokban. Szabó Jenő a következőképp jellemzi őket: „A makói betlehemes játékokban a csikós a legfőbb szereplő, aki fennhéjázó, karakán egyéniség, de a többinek is igen szépmondanivalója van a dicsekvések, odamondások és kínálás, megajándékozásra való felszólításaikkal.”¹⁹ Ennek illusztrálására egy példa (a csikós belépésekor szól így):

*Szerencsés jó estét kívánok a házigazdának,
Annak is a barna pici lányának.
Tudjátok e kivagyok én?
Jászberénybe csikóslegény.
Bú és bánat üldözője,
Barna kislány szeretője.
Ha kipödröm a bajuszomat,
Félre vágom kalapomat, hogy
Nelássák azt a búbánatos arcomat.
Csikós vagyok az Alföldön nem nagy úr,
Káromkodom, ha a ménem megvadul.
Belevágom sarkantyúm a deresbe,
Úgy vágtatok szilaj ménem elibe.
(énekelve)
Csikós vagyok, így eszem a kenyérem-kenyerem.
Az Alföldön nyalka csikós sej-haj a nevem, a nevem.
Csikós vagyok, semmi gondom a nyájra, a nyájra.
Puha ágyra vár a falu, sej-haj szép lánya.
(mondja)
Hej de szép is ez a csikós élet,
Áldom az Istent, hogy annak teremtett.
Juhász, gulyás-nem lennék én semmi áron,
Hisz öregapám sé ült ilyen nagyfülű számáron*

A játékot Makón is a jókívánásokat magába foglaló, adománygyűjtő formulákkal zárták, aminek szép szövegváltozatai vannak.

*Látják, ilyen árva ez a juhász!
Ilyen lössz a Jézuska, ha nem látják.
Azért nézzék mög jászolját, /adják néküink járandóságát!
Haggyuk érte isten áldását!*

---

¹⁹Szabó J. 1997. 8.

*Aggyanak hát sok piros almát,
pár krajcár is mellé még nem árt.
Jó egészséget érte Krisztus át,
jó lössz ehön majd az időjárás,
Evvel jó egészség, jó termés jár!*

(H. Kovács M.)

*Zörgetik a kulcsot. Pénzt akarnak adni.
Ha garaskát adnak, a többihez tesszük,
Ha forintot adnak, szépen megköszönjük.*

Kifelé menet, énekelve hangzik el:

*Nosza, nosza jó gazda, jó gazda!
Sonka, kolbász, szalonna, szalonna.
Kántálóknak jó volna, jó volna.
Az isten áldása szálljon a házára!
Házáról magára, egész családjára,
Házáról magára, egész családjára.*

(Szabó I.)

*Bor, búza békesség szálljon a házukra,
A megszánt ajándékot nyújtsák a markomba.
Hamar-hamar, hogy menjünk dolgunkra,
Mert másutt is várnak a jó mézes borra.*

(Szabó J.)

Bebocsátás hiányában hangzik el az alábbi szöveg:

*De ha elkergetnek,
és nem örvendeznek,
a termést jégeső veri el.
Adnának már akkor!
Most adjanak, mög máskor,
áldás száll a házra akkor!*

A makói betlehemes játékokról az előbbieket alapján elmondhatjuk, hogy bár nagy számban és hosszan adták elő mondandójukat, sajátos típust képviselnek. Ez a folyamat a gyors városi fejlődéssel magyarázható. Mások voltak az igények, elvárások a falusi társadalmakban. Az akkori modern civilizáció hamar begyűrűzött a makói házakba. A Makói Friss Újság 1929. december 29-i számának tudósítója meglehetősen reálisan látja a betlehemezők helyzetét. „Egymásután pusztulnak, satnyulnak, vesznek a régi szép népszokások. A betlehemes játék még a legutolsó években megőrizte Makón a maga őseredetét népies formáját, de már korántsem kultiválták annyian, mint régebben s főleg nem olyan alapos felkészültséggel. Az idén ugyan körülbelül 50 betlehemes társaságnak adott ki engedélyt a rendőrség, de ezek között kettő sem volt olyan, mint a régi betlehemes társaságok, amelyek hónapokon keresztül

készültek szerepeikre s őseredeti, dogmaként őrzött formákat tartottak be, de még nyelvükben is megőrizték a régies stílust." Ebben a cikkben még két fontos dologról olvashatunk: nem csak a betlehemes játék változott meg, hanem a fogadó családok felfogása is. Nem engedik be őket sok helyre „féltek a szobákat, hogy bemocskoljuk”-panaszolták a betlehemesek. A másik tényező: fontos kereseti forrást jelentett egy-egy szegény családnak a betlehemezés, s egy-egy területen való működésért össze-összeverekedtek a különböző csoportok.

Makón viszonylag sokáig jártak a betlehemesek. Olyan adat is van, hogy 1968-ban a Nagycsillag utcában a hagyományos módon kopogtattak be az ablakon az ünnepköszöntők.²⁰ A szokás kihalását az 1970-80-as évekre tehetjük.

A rendszerváltás óta más jelleggel és céllal, inkább színpadi bemutatásra illetve iskolai ünnepekre felújították a betlehemes játékokat. Ebben nagy szerepük van az egyházi iskoláknak. Makón városi kezdeményezésre (természetes anyagok felhasználásával) betlehemkészítő versenyt is hirdettek. Rendkívül változatos, sokszínű betlehemek készültek. Az alkotók között voltak felnőttek is, de többségben gyermekek, gyermekcsoportok.

„Régen volt még egyfajta betlehem-járás, ami tulajdonképpen nem is betlehem-történet. Egy nagyobb szitát vagy rostát kerítettek, beleerősítettek egy sárga papírcsillagot, és azt a belehelyezett gyertyával kivilágították. Ez a játék valójában nem is volt játék, és csak 2-3 személy kellett hozzá. Ok is köszöntötték a Jézuska születését énekekkel és egyéb verseléssel, kiket azután szintén megajándékoztak néhány fillérrel, almával, dióval, süteménnyel.

Ezt a betlehemezést 'Csillagjárásnak' nevezzük. Jellemzése: a három királyt vezető, pásztoroknak megjelenő és a betlehemi pajtánál megálló csillag. A csillagászok kutatták ezt a jelenséget és számításai szerint, abban az időben valóban volt Betlehem felett egy fényes csillag, amelyik a három királyt és a pásztorokat vezette Jézus jászolához.”²¹ – olvashatjuk Szabó Jenő tanulmányában. E szokásra eddig más adatot nem találtam.

Karácsony böjtje, Szenteste (december 24.)

Karácsony böjtje már az ünnephez tartozik. Elnevezését onnan kapta, hogy a katolikusoknál szigorú böjt volt előírva ezen a napon. A böjtölés sokáig tartotta magát, különösen az idősek körében. Ezen a napon zsíros és húsos ételt nem fogyasztottak. Ezek helyett tejben főtt fehér babot készítettek ebédre, utána mákos tészta vagy mákosguba (mákosgubó) volt. Amikor az egyház engedett a szigorú böjtből és megengedte, hogy a hívők egyszer napjában jóllakjanak, az ünnepélyes vacsora helyett sok helyen a karácsonyi böjti ebéd honosodott meg. Ez a magyarázata, hogy Makón is többen ebédéről, mások vacsoráról beszélnek, ha az ünnepi étrendről érdeklődünk.

A szenteste központi eseménye régen a szertartásosan előkészített **karácsonyi asztal** körül zajlott. A karácsonyi asztalra vagy alá helyezett tárgyak, eszközök kü-

²⁰ Olasz Jánosné szíves közlése. Számára azért nevezetes ez a dátum, mert ez alkalommal ismerkedett meg férjével.

²¹ Szabó J, 1993.

lönleges mágikus hatalommal ruházták föl. A karácsonyi asztalra kerülő ételek (fokhagyma, méz, dió, alma stb.) részét képezték ugyan a karácsonyesti vacsorának, de ekkor elsősorban nem táplálékként voltak fontosak: az ételekhez bőség-, egészségvarázsló hiedelmek és jóslások fűződtek.²² Makón is füllelhetők még azok a szokás-elemek, amelyek azt mutatták, hogy az ételeknek fontos szerepük volt abban, hogy a következő esztendőben biztosítsák a család egészségét.

Mi is került a karácsonyi asztalra és alá? A cselekvés időbeni sorrendjét figyelembe véve először vegyük sorra az **asztal alá** kerülő tárgyakat.

A két világháború között még általános volt Makón, hogy 24-én délután a családban rendszerint a férfi (adatunk van rá, hogy időnként nő) egy szakajtókosárban különféle gabonát (búzát, zabot, árpát, csöves kukoricát) helyezett el a szobában az asztal alatt. Tetejére és köré maroknyi széna és szalma is került. A kosárba még alma és dió is kerülhetett, sőt az asztal alá rakhatott a gazda kisebb gazdasági- és lószerszámot is. Az elhelyezés történhetett kaskában, később cipős- vagy más dobozban is. Más adatok szerint a gabona alá egy tojást tettek.²³ Tóth Ferenc említi,²⁴ hogy egy zabla társaságában **egy fej vörös- és egy fej fokhagyma** is került a gabona tetejére. Véleményem szerint ez szoros összefüggésben lehet a makói hagymatermesztéssel, s tipikusan makói szokás. Az asztal alá helyezett tárgyakat aprószentek napján vitték ki, s az állatoknak adták, hogy egészségesek legyenek. „Azér köllött odaadni, hogy ne lögyenek betegök. Úgy elosztottuk, hogy minden kapjon belőlle. A tehén, ló kapta a szénát, alájuk a szalmát. A tyúkok meg kapták a búzát meg a kukoricát.”

A többi tárgy a jövő évi jó termést biztosította. A háziasszony fehér vagy piros csíkos szőttes abrosszal terítette le az asztalt. Ez általában eddig nem használatos vagy csak erre az alkalomra használt abrossz volt, amelyet később kenyérsütésre, esetleg vetőabrossznak használtak. Ezzel a jó termést biztosították a családnak. Feltehető, hogy Makón is ismert volt ez a mágikus cél, de adatot már nem sikerült rá találni.

Az asztalra szertartásosan elhelyezték az étkezéshez szükséges ún. kezdő ételleket (méz, fokhagyma, dió, alma), valamint a vacsora fogásait. Szórványos adatunk van arra, hogy a Jézuskának egész kenyeret és sót is helyeztek a karácsonyi asztalra.

A fokhagyma, a dió és a méz fontos eszköz a népi gyógyításban. Különleges jelentőséggel bírt a karácsonykor mézbe mártott fokhagyma, amelyet torokfájásra illetve ennek megelőzésére alkalmaztak. A karácsonyi dió elfogyasztása egészségvarázsló szereppel is bírt, de a jövő év egészségére is utaltak belőle. Ha a vacsora során feltört dió szép, egészséges volt, akkor a család is egészséges lesz a jövő évben. Ha a dió rossz, akkor valaki beteg lesz a családban, más adat szerint meghal az illető.

Az alma a néphitben és a népszokásokban a termékenység, az egészség, a szerelem szimbóluma. Fontos szerepe van a karácsonyi szokásokban is. Makón a karácsonyi almával kapcsolatban több változat is található. Ezek egy része Luca naptól karácsonyig tart (szerelmi jóslás), más része az aprószentek napjának hiedelmeihez kapcsolódik.

---

²² Pócs É. 1980. 64-65.

²³ MFM NA 1142-95.

²⁴ Tóth F. 1982. 118.

Megszakítva kicsit a karácsonyi asztal körüli teendőket, a karácsonyi almához kapcsolódó szokásokat és hiedelmeket (hiedelem-töredékeket) járjuk körbe.

1. "Karácsony estére két szép almát készítették elő. Az egyiket a böjtös vacsora után annyi felé osztották, ahányan voltak és azt mindenki elfogyasztotta. A karácsonyi almaevés az együvé tartozást jelképezte. Azt tartották, ha valaki távol kerül otthonától, eszébe jut a karácsonyi alma, és akkor visszatér övéihez. (Véleményem szerint ez a szokás a húsvéti tojás-evéssel analóg.) Amikor az éjféλι misére elindultak, a másik almát beledobták a kútba. Aprószentek napján szedték ki, apróra eldarabolták és abból az almából minden jószágnak adtak: tyúknak, disznónak, sőt még a lónak is szórta a céklás polyvájára, hogy egészségesek legyenek."²⁵

2. Más változat szerint annyi almát dobtak a kútba karácsony böjtjének délutánján, ahány jószág volt a háznál. Erről kellett itatni vízkeresztig, utána megetették az állatokkal „*hogy mögmaradjanak, ne pusztuljon el*”.

3. Az asztal alá kaskában kellett elhelyezni annyi almát, ahány jószág volt. Egészségvédő funkciójára már nem emlékeztek.

4. Két szép almát az asztalra kellett tenni a vacsorához, amit nem lehetett megenni. Vacsora után az ásott kútba dobták.

5. Több helyen almát tettek a kantába és/vagy a korsóba. Erről mosdottak és ittak, hogy egészségesek és pirospozsgások legyenek.²⁶

6. Más családoknál a kancsóba vagy kantába tett almáról csak ittak, hogy egészségesek legyenek.

7. „...*de almát önni köllött... hogy a ködbe el ne tévedjön*”

8. „*Hogy a jószágnak jobb étvágya legyen... Hogy mögmaradjanak, ne pusztuljon el.*”

9. „*Abbul mindönkinek enni köllött, hogy ne fájjon a háta. Vagy a dereka? Mán erre se emlékszem pontosan.*”

10. Nagyanyja Újvároson lakott, nála látta a piros almát úszkálni az ásott kútban, amit karácsony este dobtak bele. Nem tudja miért. (ref.).²⁷

Visszatérve a karácsonyi asztalhoz: mikor már mindent előkészítettek, kezdődött a vacsora. Az ima elmondása után a családfő irányításával kezdtek az ünnepi ételek elfogyasztásához. Először az ún. kezdő ételeket (fokhagyma mézbe mártva, dió, majd alma) fogyasztották. Utána a bableves vagy cibere, majd mákostészta vagy mákosguba következett. (A mákosguba vagy -gubó kalácstésztaból készült, 2-3 cm-es kis darabokra szaggatták, tepsibe téve kisütötték. Kisülés után forró vízzel leöntötték, mákkal és cukorral összekeverték. Mézzel fogyasztották.)

Régi szokás szerint szigorúan előírt szabály volt, hogy az asztaltól senkinek sem volt szabad fölállni, mert akkor nem ül majd a kotló („*a kotló elhagyja a tojást*”). Másképpen fogalmazva: „*Egyszerre köllött ülni, egyszerre köllött fölkelni...Mindönt oda köllött készíteni*”. „...*mindönt odakészítettünk előre az asztalra, a gubát, meg bableves vót, a gubát közel töttük, hogy ne kölljön érte fölkelni, meg míg tanyán lak-*

²⁵ Tóth F. 1982. 118.

²⁶ Börcsök A. 1997. 8.

²⁷ Jámborné B. T. 1997. 9.

tunk, mindig vót lepény. Oszttakor ezöket mind odatöttük, hogy ne kölljön fölkelni érte.” Másik régi szabály szerint: *”Mindönki övött mindönbül.”*

Amikor a böjti tilalom lazult, a vacsora étrendjében változás akkor történt. Ezután jelent meg a karácsonyi étrendben a hal, a töltött káposzta és a pulyka.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy találkoztam olyan családdal, ahol a mai napig a hagyományos módon kerülnek az ételek az asztalra, a tárgyak az asztal alá.

Az asztalról a **karácsonyi morzsát** nem szedték le, összegyűjtötték, később magikus gyógyító eljárásra használták. Csanádpalotán és Kövegyen is máig föllelhető szokás, hogy füstöléssel gyógyítottak vele. Feltehetően Makón is gyakorolt szokás volt. Másutt a morzsát vízkeresztkor a gyümölcsfákra szórták, hogy jó termők legyenek. Egyetlen adat tanúsága szerint *„mindig napkeletnek”*. Más adat szerint a karácsonyi morzsát azért nem szabad kidobni, mert akkor a szerencsét kidobják.²⁸

A népi gyógyítás egy mára már elfelejtett szokására is van adatunk,²⁹ ami szerint karácsonykor sapkát vagy kalapot tettek a szoba asztalára. Ha fáj a jószág hasa, azzal kellett simogatni, hogy meggyógyuljon.

A kutatók a népi karácsony sajátosságának tartják, hogy a karácsonyi asztalnál eggyel több terfeket tesznek föl az asztalra. Ennek gyökere a visszajáró halottak hiedelmében található. Makón ezzel a szokással nem találkoztam. Sajátos változatát, ma is gyakorolt szokást találtam egy görög-katolikus családnál. Régi hagyomány náluk, hogy ünnepeken, így karácsonykor is, ahány halottjuk van a családban, annyi szál gyertyát gyújtanak meg szenteste. Azon kívül, az elhunyt legkedvesebb süteményét elkészítik, s emlékére egy ismerősnek elajándékozzák.

A vacsora után a családok általában együtt maradtak, vagy a szomszédok, barátok összegyűltek, s az éjféli miséig kártyáztak (legtöbbször dióra). Az éjféli misére a család minden tagja elment.

Az éjféli mise és környékének időpontja többféle jóslásra is alkalmas volt. Jó-soltak az időjárásra a már ismert módszerekkel (hagyma, dió).

Szenteste az állatokat éjfélkor megetették, hogy jóllakottak legyenek. Az éjféli misére menet vagy jövet jóslatok hangoztak el. Ha keletről fúj a szél, szárazság, ha nyugatról fúj, eső, ha délről, döghalál, ha északról fúj, háború fenyeget.³⁰

Néhány helyen a lányok ilyenkor szokták az András- vagy Luca- napon ismert szerelmi jóslást elvégezni. A szerelmi jóslás időpontja nem egy esetben az éjfél, pontosabban az éjféli mise (mákoscsfk a szenteltvíztartóban; almába harapás befejezése a templomajtóban) volt.

A hagyományos szokásrend felbomlásának tipikus jeleként értelmezhető az a jelenség, hogy a katolikusok szokását átvették a református családok. Például elmentek az éjféli misére. Makón ez a folyamat viszonylag korán megkezdődött.

---

²⁸ MFM NA 1108-93

²⁹ Tóth F. 1982. 118.

³⁰ Börcsök A. 1997. 8.

Karácsonyfa, ajándékozás

A mai karácsonyoknak nélkülözhetetlen kelléke a szépen földíszített karácsonyfa, és a sokszor erőn felüli ajándékozás.

Mindkét szokás ebben a formájában újabb keletű. Az első adatok a karácsonyfa állításról a 17. századból, német protestáns vidékről származnak. Hazánkban a bécsi udvar közvetítésével először az arisztokrácia, majd a polgárság, a falusi értelmiség, s végül a falusi parasztság körében terjedt el.

Hazánkban – a történeti adatok szerint – először Brunswick Teréz állított karácsonyfát 1821-ben, majd 1826-ban a Podmaniczky család, 1834-ben a Bezerédj család. Adatunk van arról, hogy Jáky Ferenc osli plébános, a gróf Hunyady család egykori házipapja 1855-ben karácsonyfa-ünnepet tartott a falu iskolás gyermekeinek, az 1860-as években pedig Sáros megyében a földesúr cselédeinek. Mindezek és az ehhez hasonló események is segítették elterjedését a parasztság körében. Az új szokás elem elterjedésében ennél nagyobb szerepe volt annak, hogy már voltak előzményei hazánkban. Egyrészt a zöldág vagy termőág (boróka, rozmaring) feldíszítése (dió, alma, sütemény, papírdíszek) karácsonykor megtalálható volt korábban is. A kutatók többsége e szokás gyökerét a napforduló idején földíszített, tavaszváró zöldágban látja.³¹ Előzményként tekinthető a bibliai tudás fája is.

A karácsonyfa-állítás szokása a 20. században terjedt rohamosan, a 20-as, 30-as években indult hódító útjára. Szegeden 1900-tól van karácsonyfa, de voltak olyan vidékek, ahol az 50-es években sem ismerték még a fenyő karácsonyfát.

Díszítése elsősorban a termőágéhoz volt hasonló. Az üvegdíszek 1880-tól jelentek meg, a lamették a városokban 1890 után.³²

A régi makói karácsony hangulatát, s a karácsonyfa körüli teendőket H. Kovács Mihály (ref.) visszaemlékezése hitelesen adja vissza: „*Karácsony...jelképe a karácsonyfa volt; ezt már jóelőre beszerezte a család. A kisebbek elől rejtegették is. Karácsony 'vigiliáján', szombatján a kisebb gyerekeket elterelték a nagyszobában földdel telt vederben vagy kisebb dézsában felállított fenyőfától. A díszítésben a felnőttek, meg a nagyobbak már részt vettek; ahogy nőttek a gyerekek, úgy nőttek bele, tudatosodott bennük, hogy ezt a fát mi magunk állítjuk magunknak. Színes papír, 'aranyhaj', viaszgyertya, papírba csomagolt kockacukor, a fa alá tett néhány szerény ruhadarab ajándék, kesztyű, cipő, csizma volt a régi időben is a szegényeknél; nagy, de gyors út a fejlődésben a villanygyertya, a csillagszóró, a szaloncukor, déligyümölcsök: narancs, füge, banán, elektromos motorok, drága ruhadarabok, esetleg pénz adományáig. Egyszerű embereknél ma is a gyermeki csodálkozás ébresztése a cél: a feldíszített karácsonyfa benn áll a szobában, vagy csengettyűszóra hozza fehérszakállas, prémis ruhában, díszes öltözékben valami idősenek látszó ember a Jézuska ajándékait. Ezeket legtöbbször a vacsora után kapták meg az ajándékozottak.*”³³

A fentiek kiegészítésére néhány adat:

³¹ Tátrai Zs. 1990. 247-248. ill. Györgyi E. 1980. 61-64.

³² u.o.

³³JAM NA 186-95.

Makón régen zöldágot, később fenyőt díszítettek fel szentestére vagy első nap reggelére. A legszegényebbek, s a tanyán lakók is gondoskodtak arról, hogy legalább egy kisebb vagy nagyobb ág legyen otthon. „*Nem vót olyan nagy, mög díszes*” a karácsonyfa, volt az általános vélemény. Szintén általánosan gyakorolt szokást tükröz az alábbi megjegyzés: „*Egy kis fenyőfát édösanyám mindig beszörzött, azt földíszította, de olyan nagy ajándékok nem vótak.*” **Csokoládé, csoki figura** alkották a főbb díszítményeket. **Diót** is szoktak arany- vagy ezüstpapírral bevonni, mások saját készítésű **mézest** és **apró süteményt** vagy **perecet** készítettek a fára. Olyan család is volt, ahol a tél, a hó imitálására vattacsomókat tettek a fára. Ez a szokás a családban – a megváltozott életkörülmények ellenére – máig öröklődött. A **szaloncukrot** főzték, vagy a (kockacukron kívül) aprópogácsát csomagoltak be selyempapírba, s azt akasztották a fára. „*Nagy szögénység volt, örültünk akkor, ha vót ennívaló. Vót egy kis fenyő, vót rajta szaloncukor, de ilyen nagy ajándékozás nem vót*” – jellemezték a háború és háború utáni időszak karácsonyát. Az **üvegdísz** „*később, az oroszok után*” jelent meg.

Amint H. Kovács Mihály is említette, a gyerekeknek meglepetés volt a karácsonyfa, amit általában reggelre a Jézuska, vagy valamilyen megszemélyesített személy hozott. „*És egyszer, emlékszem, hogy a nővérem hozta be, angyalnak vót őtözve, és akkor csöngött, megakkor a karácsonyfa gyertyával kivilágítva, meg a csillagszóróval...Nagyon szép vót, megis maradt bennem.*” Gyakran előfordult, hogy szenteste állítottak fát. Ilyenkor a szülők különböző ürügyekkel küldték el a gyerekeket. Pl.: „*Úgy díszítették föl, hogy kimöntünk az istállóba mögitatni a lovakat, akkor anya földíszítette, osztakkor mire bementünk, akkor föl vót díszítve*”.

A fát általában a sublóton helyezték el. Több helyen körberakták agyagból és vattából készült karácsonyi báránnyakkal. Ide kerülhetett a lucabúza is.

A **karácsonyi ajándékozás** a karácsonyfa állításnál is újabb keletű szokás. Ajándékot régen a kántálók, betlehemezők, köszöntők kaptak, ők is inkább ételitalfélét, később pénzt. Már az említett makói adatokból is kitűnt, hogy itt sem volt régi keletű és nagymértékű az ajándékozás. Az idősebbek egyértelműen el is ítélik a jelenlegi gyakorlatot: „*olyan drága ajándék, ami most van, nem volt. Örültünk, ha kaptunk két szép piros almát.*”

Karácsony napja (december 25-26.)

Karácsony a család ünnepe volt régen is, és ma is az.

Mint általában a nagy ünnepeken, komolyabban nem dolgoztak, csak a legszükségesebb munkát végezték el. Főzni, sütni sem kellett, mert karácsony szombatján előkészítették az ünnepi menüt: gyöngyös- vagy tyúkhúslevest, töltött káposztát, süteményeket. Régen az édes tészták nem voltak divatban, hanem gyúrt bélest és kalácsot készítettek. Délelőtt a családok templomba mentek misére, délután felkeresték ismerőseiket, szomszédaikat.

Karácsony első napjának hiedelmei közül Makón is ismert volt, hogy „*férfinak vót szabad mögjelenni legelőször a családba, mer az hozott szerencsét*”.

Makón is a leggyakoribb keresztnevek közé tartozott az István és a János. Este a rokonságban lévő Istvánokat és Jánosokat köszöntötték fel. Régen pálinkával, borral,

egyszerűbb süteményekkel tartották a névnapot, nem ajándékokkal. Itt kell megjegyezni, hogy az ünnepeken elhangzott jókívánságok, köszöntők mást jelentettek régen az embereknek, mint ma. Kodály Zoltán írta, hogy a köszöntés szinte rituális jellegű társadalmi eseménynek számított. „A jókívánság civilizált embernek többnyire üres szó, a régi embernek szinte varázserejű érték lehetett, amit szívesen viszonzott tőle telhetően. Sohasem felejtettem el, egy dunántúli öreg parasztasszony milyen boldog örömmel újságolta, hogy negyvenéves fia, mily szép szavakkal köszöntötte. A sok ünnepi, névnapos köszöntő egy melegebb, barátságosabb, testvéribb, emberszeretőbb népélet emléke.”³⁴

Aprószentek napja (december 28.)

Kiemelkedő jeles nap a két karácsony között. Ez a nap a Heródes által lemészároltatott csecsemők emlékünnepé. Az aprószentek-napi korbácsolás, Makón virgácsolás az ország egész területén ismert. Makón fiatal legények, később gyerekek jártak virgácsolni, vagy másképpen fogalmazva aprószenteket köszönteni. „*Rásuttyogtak*” mindenkire, aki megkérdezte:

„Ódorics, dávodics, hányan vannak az aprószentek?”

Akit megvertek, így válaszolt:

„Száznegyvennégyezren vagy annál is többen”.

Másutt hozzátették:

„Múlasd egészséggel a szent ünnepeket!”

A gyerekek ajándékba pénzt vagy egyéb apróságot kaptak. A városban más szövegváltozatok is ismertek:

„Órodics, Dávidics..”

A szokás a tanyavilágban is általános volt. A vessző vagy órodics fonott fűzfa volt.

Bálint Sándor megállapítása szerint³⁵ a korbácsolás az újesztendei szerencsekívánásnak archaikus fajtája. A *zöldág* az élet ősi szimbóluma. Vele egyrészt a betegség szellemét akarják távozásra kényszeríteni, másrészt a nők termékenységét, a gyermekek növekedését elősegíteni.

Szilveszter (december 31.)

A szilveszter és az új év első napjának szokásai szoros összefüggésben állnak. E szokások és hiedelmek Makón is az emberi életre, az állatállomány és a termés bőségére vonatkoztak.

Régebbi szokások között nem emlegették adatközlőim az általánostól eltérő, más településen ismert, jellegzetes szilveszteri zajcsapást, hangoskodást.

Fiatalok szívesen töltötték a szilveszter estét baráti társaságban, amelyet leggyakrabban vendéglőkben vagy gazdakörökben rendezett bálban találtak meg. Mások – karácsonyhoz hasonlóan – családi körben töltötték az év utolsó estéjét.

³⁴

³⁵ Bálint S. 1973. 128.

Az esztendő utolsó napjának szokási között megtalálható a szerelmi jóslás már említett néhány formája. Karácsony mellett szilveszter volt az **ólmöntés** kedvelt időpontja. Az ólmöntés legegyszerűbb formája az volt, amikor a fiatalok a kályha tűzénél egy kanálban ólmot olvasztottak, majd egy nagy kulcs fején keresztül vízbe öntötték. A hirtelen lehülő ólom szeszélyes formában dermedt meg, amiből a lányok a leendő férj foglalkozására következtettek.

A szerelmi jóslás másik formája a következő volt. Szilveszter estéjén lefekvés előtt tükröt kellett a párna alá tenni. Ha pontosan éjfélkor fölbredt az, aki tette, s az első szemnyitással belenézett a tükörbe, akkor meglátta benne a jövőndöbelijét.³⁶

Emberéltre vonatkozott az a hiedelem, amely szerint szilveszter délután nem maradhatott a szárítókötélen senkinek a ruhája. Azt tartották, hogy akinek a ruhaneműje a kötélén marad, az rövidesen meg fog halni.³⁷

Újév (január 1.)

A január elsejei évkezdés hosszú történeti fejlődés eredménye. A honfoglaló magyarság évkezdeté a nomadizáló életmódnak megfelelő ősz vagy tavasz lehetett.

A télközépre eső, karácsonyi, újévi (a téli napfordulónak megfelelő) évkezdés a napév szerinti időszámítással együtt honosodott meg Európában, s a római birodalomból terjedt el.

Magyarországon a 16. századig karácsonykor kezdődött az év. Nyomokban feltehető volt a régi római január elsejei évkezdés is. Erre utal Galeotto Marzio történetíró feljegyzése, aki Mátyás király udvaráról szólva megfigyelte: a magyarok január 1-én *sztrénát*, azaz ajándékot osztogatnak.

A 16. század elején is – még a naptárreform előtt – január 1-én volt az újévi ajándékosztás. Amikor a hivatalos évkezdés napja is január elseje lett, az újévi szokások részben átkerültek erre a napra, részben a karácsonyi ünnepen maradtak.³⁸

Az újévi szokások abból a hitből nőttek ki, hogy a kezdő periódusban végzett cselekmények analógiás úton maguk után vonják e cselekmények későbbi megismétlődését. Ami az év első napján történik, az a néphit szerint később, az év során megismétlődik. Ezért az emberek újév napján nagyon sokféleképpen próbálták biztosítani maguknak a szerencsét, egészséget, bőséget az elkövetkezendő évre. Többségében az étkezéshez kapcsolódó hiedelmek maradtak meg legtovább. Makón is sok helyen szigorúan betartják, hogy szárnyasokat, tyúkot nem szabad ilyenkor vágni, mert az hátrakapar, ki-, illetve elkaparja a szerencsét. Disznót főztek, mert az kitúrja a szerencsét. Szemes terményt (lencsét, babot, kukoricát) azért kellett enni, hogy sok pénz legyen a háznál. Ugyanebből a célból fogyasztottak pattogatott kukoricát, tejberizst, köleskását. Szilveszterre, újévre rétest sütöttek a régi öregek, hogy hosszú életűek legyenek.

Az első újévi látogatóhoz – a karácsonyhoz hasonlóan – szintén hiedelmek kapcsolódtak. Azt tartották Makón is, hogy férfinak kell lenni az első látogatónak, mert

---

³⁶ MFM NA 222-71.

³⁷

³⁸ Tátrai Zs. 1990. 109, ill. Manga J. 1982. 406., Dömötör T. 1964. 160.

az szerencsét hoz a házhoz. Ha férfi jön a házhoz, tartották másutt, akkor fiúgyermek, születik, illetve a gazdaságra vonatkoztatva bikabornyú vagy csödörccsikó fog születni. Ha az első látogató újesztendő első napján nő, leánygyermek, illetve üszőborjú és kancacsikó lesz. Városunkban még néhány, másutt nem általánosan ismert hiedelem is megtalálható:

Lencsét azért is kell enni, „*hogy szépek lögyünk*”.

Ha újévkor poharat ejt el valaki, jó éve lesz.³⁹

Ha újévkor friss cipót szeg meg a lány, nem megy férjhez abban az évben.

Vízkereszt (január 6.)

Vízkereszt a napkeleti bölcsek látogatásának és Jézus megkeresztelkedésének napja. Katolikusoknál ezen a napon – más adatok szerint vízkereszt előtti este⁴⁰ – történt a templomban a **vízszentelés**. A szentelt víz sok mindenre alkalmas a néphit szerint. Makón „a hazavitt szenteltvízzel kereszt áldásban csapkodtak szét az udvaron, hogy az Isten őrizze meg minden bajtól otthonukat.”⁴¹ A szenteltvíztartóban mindig kellett lennie. Ittak is belőle, de gyógyító céljára már nem emlékeztek.

A vízszentelés után került sor a **házszentelésre**. „Házszentelésre a pap is kiment-bár Makón ennek nagy keletje nem volt. Szenteléskor az ajtószemöldökre a napkeleti bölcsek – Gáspár, Menyhért, Boldizsár – kezdőbetűit és az évszámot írták fel. Pl.: G+M+B-1980 vagy 19-G+M+B-80. Voltak, akik a kutat és az istállót is megszenteltették, hogy az Isten áldása legyen az állatokon.”⁴² Itt kell megemlíteni, hogy előfordult a városban: református család is „áthívta” a szomszédból a katolikus papot házuk megszentelésére, aki ezt meg is tette. A napkeleti bölcsek neve ez esetben nem került felírásra.

További kutatást igényel, hogy a betlehemezésnél említett „csillagjárás” a háromkirályok köszöntőjének maradványa-e?

A karácsonyi ünnepkört vízkereszt napja zárja, hagyományosan ekkor bontották le a karácsonyfát. Makón általános lehetett, sok helyen ma is élő szokás, hogy a lebontott karácsonyfát a tyúktól padlására teszik. *”Oda köllött tönni, hogy a baromfi ne pusztuljon....a mai napig is odatöszöm, osztakkor majd a másik karácsonykor, mikor van új, akkor azt eltüzeljük és ott lösz a másik. Tartom még, éppúgy, mint a diót meg a bablevest, meg a mindönt karácsony estéjin.”* Hasonló szokáscselekmény volt ismert Földeákon, valamint a makói kirajzású Maroslelén: ott a már lekopasztott karácsonyfát nem volt szabad eltüzelni, sem szemétdombra dobni, hanem a disznóólhoz vagy annak eresze alá kellett feldugni.⁴³

Érdeemes megjegyezni, hogy hasonló szokáscselekvéssel a Bakony és a Balatonfelvidék német és magyar ajkú falvaiban találkozni. „...sok helyen a karácsonyfát az ól tetejére dobták, hogy a rontástól megóvják vele az állatokat, amely hiedelem alapja az ünneptől megszentelődött örökzöld paraliturgikus szentelményként való kezelé-

³⁹ JAM A 197-

⁴⁰ Tóth F. 1982. 118.

⁴¹ Uo.

⁴² Uo.

⁴³ MFM NA 1142-95.

se.”⁴⁴ További párhuzamok keresése és az elterjedés vizsgálata túlmutat jelen tanulmány keretein.

*

Összegzésként Makó karácsonyi szokásairól elmondhatjuk, hogy beilleszthetők a délföldi szokásrendszerbe. A városi, polgári fejlődés következtében a legrégebbi szokáselemek elfelejtődtek, a szokások gyakorlását hamar elhagyták. A Luca-naphoz és a szentestéhez fűződő szokások maradtak meg legtovább. A két világháború között egy sajátos betlehemezés alakult ki. Városiasabbak lettek az ünnepi előkészületek, valamint maga az ünnep is. A karácsonyi ünnepkör összetett formáját régi visszaemlékezések és néhány hagyományőrző, katolikus család segítségével tudtuk bemutatni.

Adattárból fölhasznált kéziratok

H. Kovács Mihály: Makói népbabonák. MFM NA 222-71

Népmesék Makóról és környékéről. JAM NA 185-95

Családi élet, karácsony. JAM NA 186-95

Nagyfalusi Ilona: Karácsonyi népszokások Csanádpalotán. MFM NA 1113-93

Rácz Sándor: A téli ünnepkör szokásai Makón és környékén. MFM NA 1142-95

Szabó István: Makói betlehemes játék és kántálás. MFM NA 1123-94

Szilágyi Sándorné: A makói parasztemberek időjárással kapcsolatos megfigyelései. MFM NA 694-77

---

⁴⁴ Lackovits E. 2000. 92.

IRODALOM

- BÁLINT Sándor**
1973 Karácsony, húsvét, pünkösd, Budapest
1977 Ünnepi kalendárium I-II. Budapest
1980 A szögedi nemzet III. MFMÉ 1978/79-2, Szeged, 214-236.
- BÖRCsök Attila**
1997 Karácsony. Makói História 1997/4. 8.
- DÖMÖTÖR Sándor**
1959 Adalékok népszokásaink ismeretéhez. Ethnographia LXX 345-358.
- DÖMÖTÖR Tekla**
1964 Naptári ünnepek–népi színjátszás. Budapest
- GYÖRGYI Erzsébet**
1980 Karácsonyi ajándék; Karácsonyfa. Magyar Néprajzi Lexikon (továbbiakban: MNL) 3. 61-64. Budapest
- JÁMBORNÉ BALOG Tünde**
1997 Ég szülte földet, föld szülte fát. Makói História 1997/4
Karácsony. Magyar Nagylexikon 10. 546-547. Bp. 2000.
- KISBÁN Eszter**
1982 Tollaspogácsa. MNL 5. 310, Budapest
- KISS Mária**
1980 Lucabúza. MNL 3. 471, Budapest
- LACKOVITS Emőke**
2000 Az esztendő jeles napjai, ünnepi szokásai a bakonyi és Balaton-felvidéki falvakban, Veszprém
- MANGA János**
1980 Karácsony. MNL 3. 59-61.
1982 Újév. MNL 5. 406.
- MARKOS Gyöngyi**
1987 „Luca napján ne egyen, hogy szép szeretője legyen”. Szerelmi jóslások Makón és környékén. Honismeret 6. 34-37.
1998 Makó Luca-napi szokásaiból. MMF 90. Tanulmányok. Tóth Ferenc köszöntése, Makó, 135-138.
- PÓCS Éva**
1980 Karácsonyi asztal. MNL 3. 64-65. Budapest
- SZABÓ Jenő**
1993 Betlehemes játékok Makón. (A Makói KÉSZ füzetek 9.) Makó
1997 Betlehem-járás, Makói História, 1987/4. 9.
- TÁTRAI Zsuzsanna**
1990 Jeles napok–ünnepi szokások. In.: Magyar néprajz VII. 210-228. Budapest
- TÓTH Ferenc**
1982 A makói ház. MMF 30. Makó, 115-119.
- ÚJVÁRY Zoltán**
1969 Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórbán, Debrecen
- VAJDA László**
1951 Rítus-tanulmányok II. Egy magyar agrárrítus elterjedéséhez. Ethnographia LXII. 64-72.

Traditional Christmas festivities in Makó

by GYÖRGYI MARKOS

Lying on the River Maros, Makó is a market town in the south-eastern part of the Great Hungarian Plain. Onion cultivation has made it world-famous. A style of living shaped by onion cultivation and selling helped to create a broad urban outlook among the people of the town. Here, the urban style of living accelerated the decline of some traditions more rapidly than those in more close-knit communities.

Our study describes Makó's Christmas traditions. An abundance of traditions, customs and superstitions related to Christmas, the most cherished holiday for Christians and the time of Advent preceding it, can be easily traced against the backdrop of an emerging urban middle-class group.

St Andrew's Day marked the beginning of Advent. This was also the day for guessing prospective future husbands. Young ladies tried to foretell the name, appearance and characteristics of their future husbands either by means of cooking plum-filled dumplings or through their dreams.

It was customs related to St Luca's Day and Christmas Eve that survived the longest in Makó. The ones linked with St Luca's Day mainly had to do with magic and a long list of taboos concerning poultry. For instance, at dawn hens had to be nudged with a hot poker so that they would lay more eggs than the neighbour's hens. They had to be fed inside wheel rims so that they would lay eggs in the same coops. Sewing was strictly forbidden on this day for fear of sewing up hens so they would be no longer able to lay eggs. Forecasts of death and love and for the weather were just as important. So were various superstitions relating to what is called Luca's chair. Activities commencing on St Luca's Day and lasting until Christmas were part of the preparation for Christmas. Most of these rites are no longer performed. What is left includes the traditions of sowing Luca wheat, the grains of which sprout by Christmas, baking savoury Luca scones and noting the weather of the 12 days following St Luca's Day.

Between the two world wars a special performance of the nativity play evolved. Carrying a large-sized crib, a large group went from door to door to herald the birth of Jesus Christ. The story that they related was of a profane rather than religious nature.

Preparations for the holiday became more urban, as did the holiday itself.

The description of the complex nature of Christmas festivities is based on memoirs and was assisted by a few Roman Catholic families who still observe old traditions. Dishes (like white bean soup and 'mákosguba' – chunks of croissants soaked in milk and sprinkled with poppy seeds and castor sugar) were often prepared and served during Lent. Staple foods also included garlic, honey and apples, to which magical – mainly healing – powers were attributed. Later fed to animals, wheat, hay, straw and sometimes onions in breadbaskets (later in boxes) were placed under tables.

Christmas presents were more modest and simple than they are today. So were Christmas tree decorations, which more often than not included honey cakes, small pretzels and Christmas sweets.

On 28th December, the Day of Minor Saints, birching was the order of the day in Makó too. New Year's Eve and New Year's Day saw a series of activities intended to bring wealth and prosperity to people in the new year.

Christmas festivities ended on 6th January, when water and houses were blessed and decorations were removed from Christmas trees. In Makó, it was customary to place them in the lofts of hen houses so as to ensure good health for the animals.

1. kép.
Előkészített karácsonyi asztal

2. kép. Termények a karácsonyi asztal alatt

3. kép. Fokhagyma mézbe mártása

4. kép. Sütemények (kalács, túróslapény, mákos és diós beigli) ebéd után

Vésztői gyermekjátékok (1953–1961)

GRYNAEUS TAMÁS

(Budapest)

Kisgyermekkortól 10-12 éves korukig a vésztői gyerekek egyik legkedveltebb játéka a *sározás*. Idősebbektől, főleg lányoktól már nem veszik jó néven a felnőttek, – játsszék inkább lánynak való játékokkal. De addig nagy leleményességgel és változatossággal készítenek különféle alakokat, eszközöket, főleg pedig a *puskákat*, ezzel *pukkantóznak*.

A kisgyerekeket az idősebbek tanítják sározni. „A kicsinek is adunk sárt, ű is tud sározni.” Kivesznek az árokból egy csomó sarat, a betonjárdán vagy az út szélén félkeményre meggyúrva formázzák. (1. kép)

A leggyakrabban készített *puskatípusok* a 2–12. képen láthatók. Lényege mindegyiknek ugyanaz: a kiformált sárdarabba mély lyukat fúrnak, – „a fenekinek víkonnak kell lenni, mert különben nem lő” – s akkor „odavágom a betonhó’, földhözbaszom”. Mielőtt földhöz vágná, egyik-másik gyerek rálehel a lyukra, „mert akkor jobban szól”.

Ha jól sikerült a puska, messzire elhallatszik durranása: „E’ most lütt!” „Ez oszt zengett!” „Zengett, mint az ég!”

Áthallatszik még a szomszéd utcába is, ilyenkor mondják: „oda is (ti. ott is) *pukkantóznak*”...

A *kerekes puska* készítése (2. kép) a legegyszerűbb, ezt csinálják leggyakrabban. A korong alakúra formázott sárba hüvelykujjokkal-ujjaikkal lyukat vájnak, jobb sarkukkal mélyítik, szélesítik (1. kép, kisfiú). A sarkával azonban nemcsak fúrja, hanem ütögeti is – hogy keményebb legyen – a puska fenekit: „*jaj, de kiállt már a lábam ütögetni*”. Ha nem jól gyúrta meg a sarat, vagy nem elég ügyesen formázta, sarkával könnyen kidűti az oldalát, vagy túl vékonyra sikerül a feneké, s már földhözvágás közben kilyukad: akkor nem vagy csak egészen kicsit szól. Az elrontott vagy már földhözvágott *kerekes puskát* és *kútpuskát* is fel lehet még használni: csak a fenekét kell megigazítani. Így is készül a *ferde puska* (3. kép). A *kerekes puskához* hasonló, csak mélyebb, hengeresre vagy szögletesre készített *kútpuska* fenekére apró sármorzákat szórnak: „*sáros a kút feneké*” (4., 5. kép, változataik: 6. kép).

A *fedeles puska* ugyanolyan, mint a kút-, vagy *kerekes puska*, csak ezt vékony sárlappal lefedik, ennek szélit ujjukkal lenyomkodják: „*Nem engedek bele szelet, akkor nem lű.*” Egy-két keményre gyúrt sárgolyót is tesznek bele, az „*kilő belőle, de meg kell találni*”.

A *kanalas puska* két változata a 7., ill. 8. képen látható. Az utóbbi végébe még több kisebb lyukat is fűrt.

A *sótartó puskán* (9. a, b) szimmetrikusan két mélyebb lyuk van, „fogóját” jobb kezének öt uja között formálja ki.

A *lyukas puska*, *végig lyukas puska* (10. a,b,c,d) lyukait – amennyi kifér („*hátsul még két lyuk van, nem tért ki*” 10. c,d) – mutatóujjakkal csinálták. Leggyakrabban ennél történik meg, hogy a feneké túl vastagra sikerül s akkor nem, vagy csak kicsit pukkan.

„A kannapuska nem szokott löni, csak csattanni.” Téglalakú, 3-4 ujjnyi vastag sárdarabból készül. Rövidebb oldalába két kis gallyat dug, ez tartja a sárból készült „fület”. Mindkét keze ujjjaival fokozatosan felhúzza a kanna nyakát, kiképezi üregét (11a, 1. kép, kislány). Hosszabbik oldalára mutatóujjával lyukat fúr: „*itt folyik ki a víz; ott meg be a szél, és pukkan*”, majd külön elkészíti a tetejét (11b kép), evvel lefedi és széleit lenyomkodja.

Az *üvegpuska* nyakát külön készíti el, vékony gallyal fúrja ki, majd az üveg kifúrt testéhez ragasztja. Ekkor az egészet ellapítva, hüvelykujjával egy kisebb lyukat fúr az üveg nyakára és egy nagyobbat az üveg testére (12a-b kép).

„*Sárból kiskutyát, gyereket, embert* (13. kép) formáltunk – hát tán azt mondják, mink is abból vagyunk” (Ö. Gy.). Készítenek még *asztalt*, rá *csuprot*, *létrát* támasztanak (14. kép) hozzá, hogy fel tudjon menni az ember. Ha rosszul sikerül; „*e’ nem jó, gezmenc vót, csinállok másikat*” mondja. Az ember botja is sárból készül! (13. kép).

Kis lapos korongot hüvelykujjával középen kilyukaszt, szeme elé tartja: ez a *szemüveg* (15. kép).

Kaszát is készít s vastagabb végét megfogva kaszáló mozdulatokat végez vele (16. kép).

Ezek a játékok rövid életűek: a sár hamar kiszárad, széjjelesik: „*ó, szétromlott...*”

A *cson’csikó* (becézve: „*csoncsi*”) és a hozzá tartozó kis szekér már csak gyerekek játéka, 4-10 éves korokban, néha még később is. A csontcsikó a ló körömperc-csontja: „*lónál körömnél az első, az a cson’csikó*” (Ö. Gy.), „*a gyerekek veszik a dögtérről*”, egymásnak 1 forintért (1961) adják tovább. Meghagyják nyersen, vagy pirosra, kékre, feketére befestik. A csont plantaris oldalába négy vagy öt szöveget vernek, ez a *patkó*, illetve a *pöcse* vagy *töke* (18. kép), majd neme szerint elnevezik: „*ez a Csipke, ennek töke van, a másik meg Mancsi*”. A lószerszám (szügyellő, zabla, hasló, kötőfik, istráng) különböző vastagságú madzagból készül, a hám néha bőrből (mikor milyenhez jutnak hozzá). Mikor mindez készen van, egyedül (21-22., 24. kép) vagy párban (20., 23., 25. kép) befogják a szekérbe, ezt megrakják, a madzagjuknál fogva húzzák, jobb kézbe fogott ostorukkal (24. kép) csapkodják, hangos szóval biztatják, szidják lovaikat, káromkodnak velük, mint a felnőttektől látják, hallják. De egyébként inkább becézik, ajnározzák cson’csikóikat. Hogy mennyire szeretik és szinte elevenszámba veszik őket, arra igen jellemző, amit a 7 éves Sánta Imre szomorúan mesélt nekem: „*múltkoriban az egyik csoncsim eltört, – eltemettem a cseresznyefa alá*”.

Az előzőekben két olyan játékot ismertettem, melynek anyaga, mintái a gyermekek környezetében adva vannak, s amiket maguk készítenek el. Feltehető tehát, hogy ezek alakja, készítmódja és „*mesterszavai*” a legarchaikusabbak. Éppen ezért alkalmasak arra is, hogy összehasonlítsuk rokon-, és primitív népek gyermekeinek játékaival. Sőt, talán segítséget nyújtanak a hitvilág (miért támasztanak *létrát* az asztalhoz, miért nem *széket* készítenek melléje; miért *csuprot* és nem *tányért* készítenek?!), a primitív fazekas mesterség technikájának és a lófestés szokásának jobb megértéséhez is.

Adatközlők:

Kaszai Béla 4 éves, Lévai Mariska 10 éves, Lévai Miska 7 éves, Ökrös Gyula 86 éves, Sánta Imre 7 éves, Nagy Imréné Varga Zsófia 68 éves.

Toys from Vésztő (1953-1961)

by TAMÁS GRYNÆUS

The most popular game with children between the ages of 10 and 12 in Vésztő is *sározás* (playing with mud), i.e. making various objects from mud. Older children, girls in particular, are however not supposed to engage in a game like this. Girls are expected to play games more becoming their sex. But while they are still allowed to do so, they relish in the game, showing great ingenuity in making various objects, in particular *guns*, which are used in a game called *pukkantózás* (when struck against the ground, the mud gun goes bang).

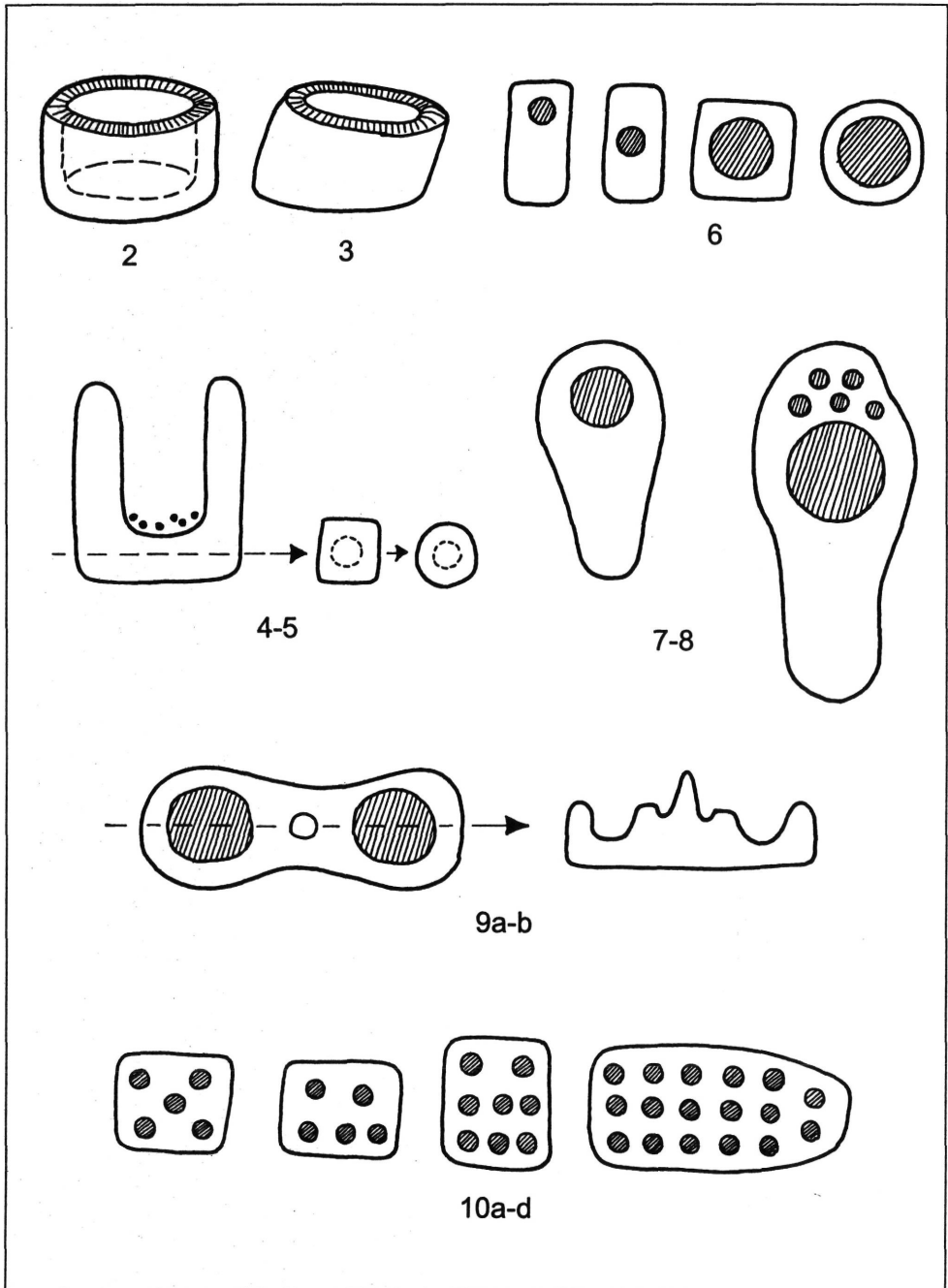
Younger children are taught how to play the mud game by their older playmates. Sitting on the pavement or along the road, they take a handful of mud from a ditch and knead it until it is half solid and assumes some figure. Photos 2-12 show the most common types of 'guns'. What they have in common is that a hole is bored in them. Then they are thrown to ground.

Bone colts with matching carts are toys exclusively for boys between 4 to 10, sometimes even older. Bone colts, as the name suggests, are made from horse bone and are either left unpainted, or painted red, blue or black. Equestrian accoutrements are made of strings of various thickness, and harnesses are sometimes made of leather. When a bone colt is finished, it is harnessed to a cart, either on its own or with another colt (Photos 20-25). The cart is loaded and pulled with the aid of the strings, while the horse/horses is/are 'spurred on' with a whip.

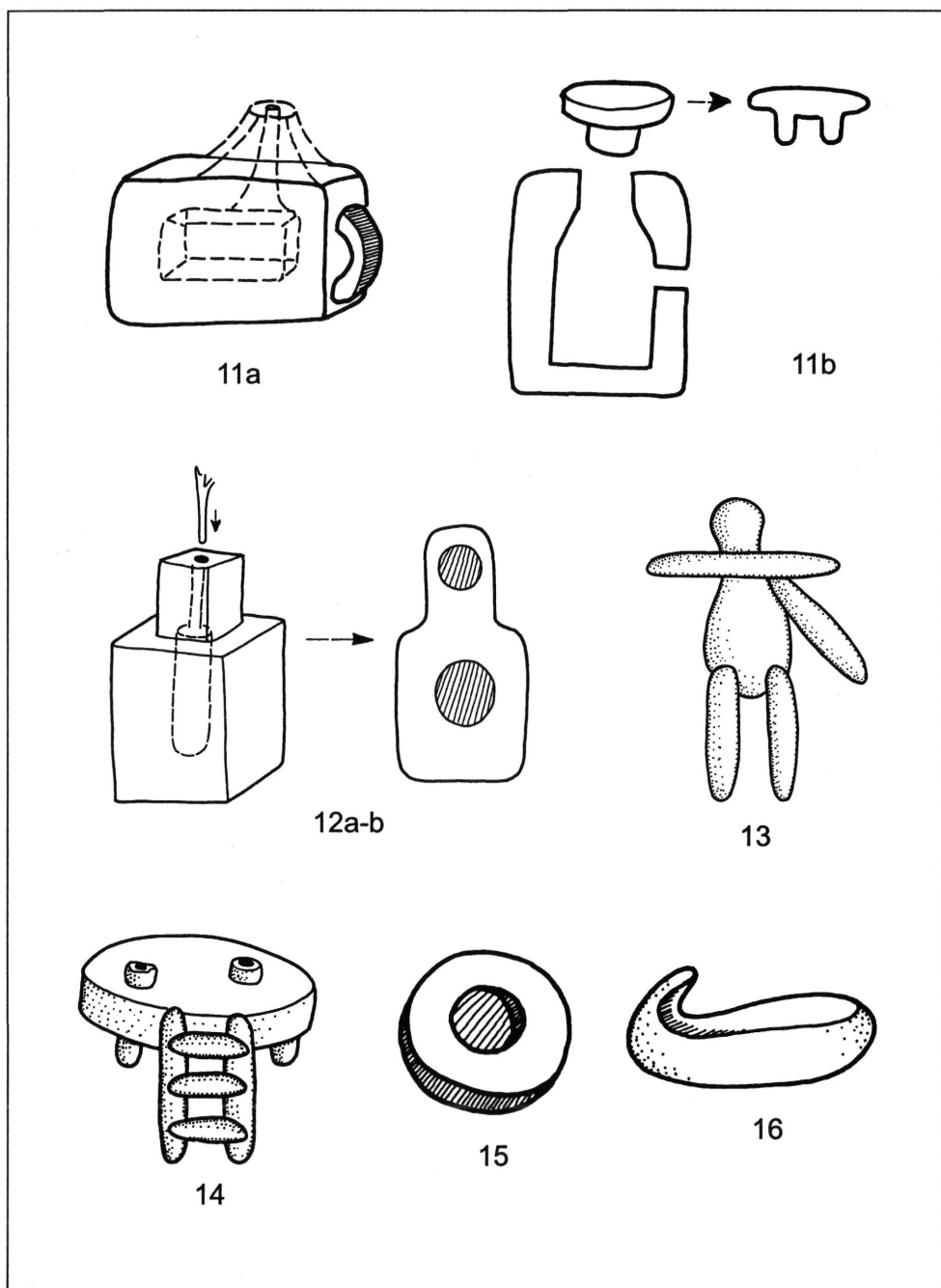
The study describes two toys that children themselves make. It is safe to assume that the shapes of these toys, their preparation and the terminology associated with them are rather archaic in nature. Hence they can easily lend themselves to comparison with toys popular with related nations and primitive tribes. They are likely to help us acquire a better understanding of mythology and the custom of painting toy horses.

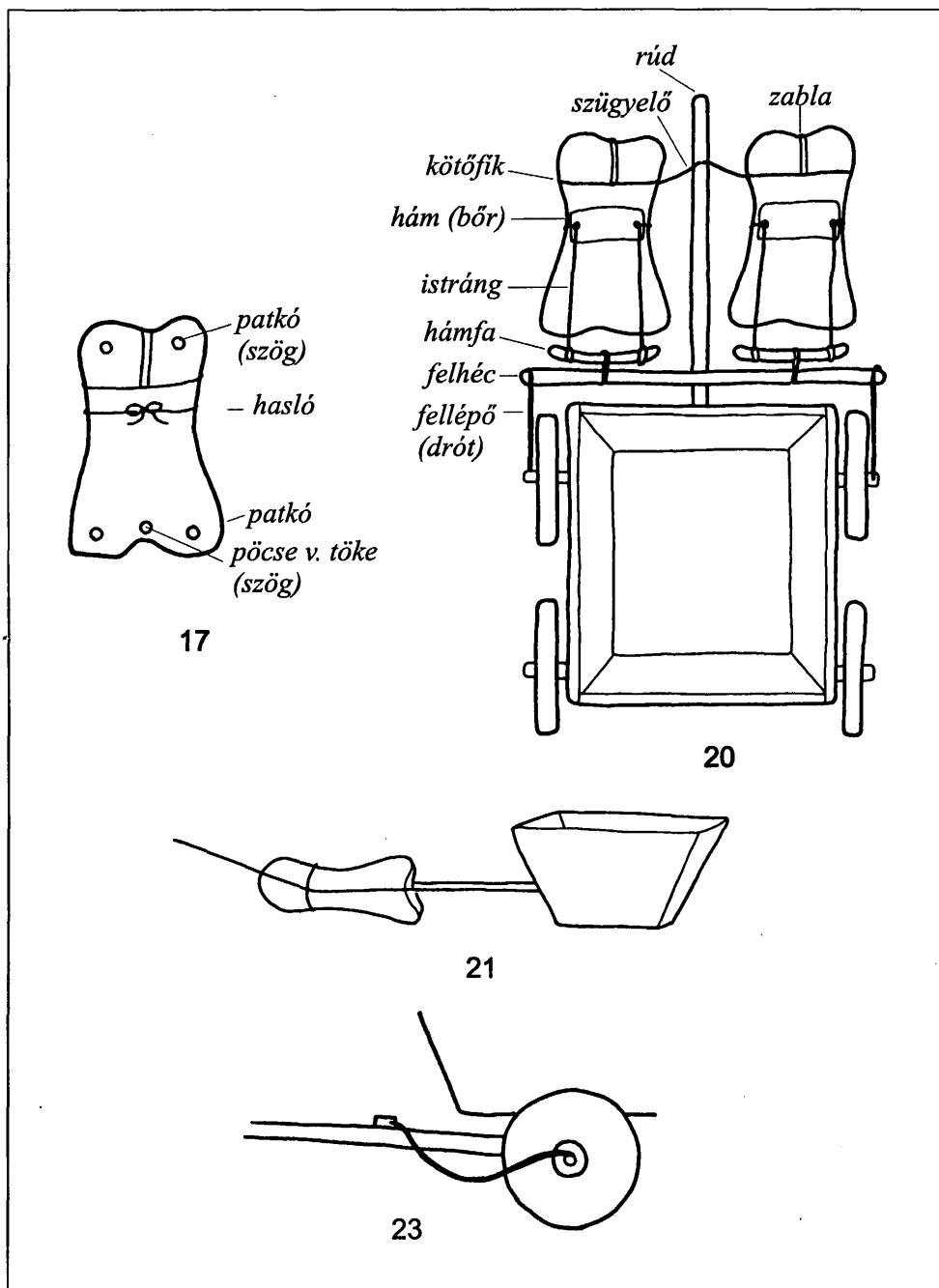
1. kép. Sározó gyerekek

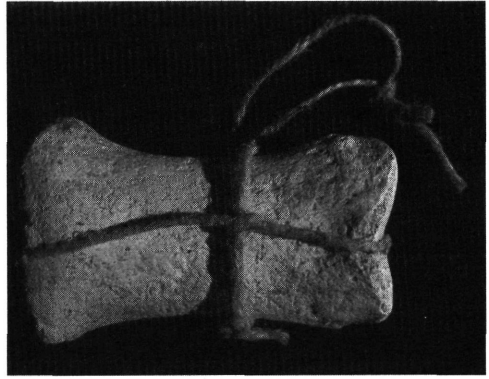
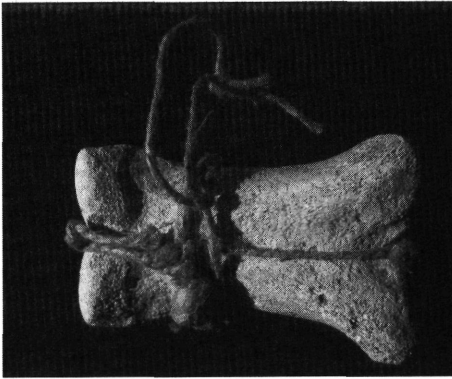

2. Kerekcsuszka 3. Ferde csuszka 4-5. Kútcsuzkák és vízszintes metszeteik
 6. Kútcsuszka változatok (felülnézetben) 7-8. Kanalas csuzkák 9a-b. Sótartó csuszka
 10a-d. Lyukas csuzkák

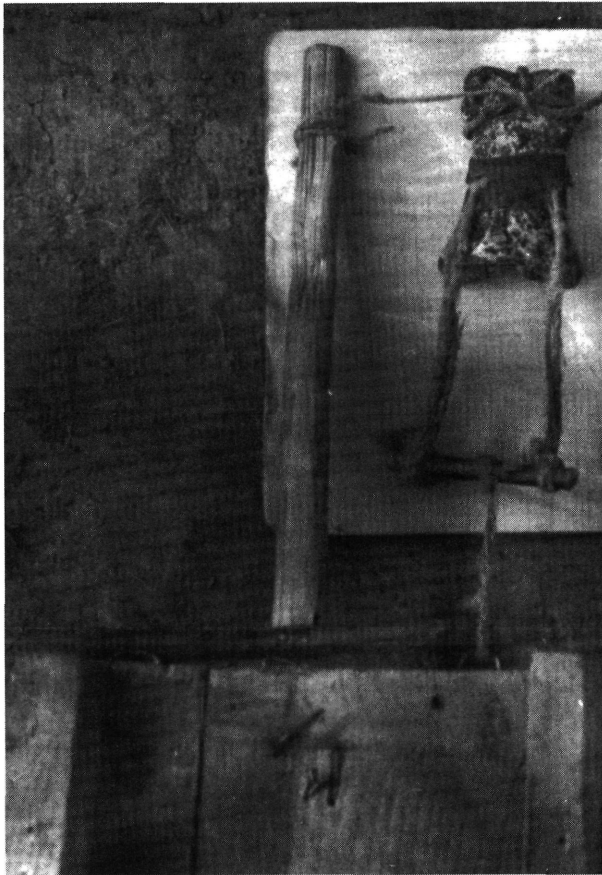

11a-b. Kannapuska készítése és metszetei 12a-b. Üvegpuska 13. Ember, botjával
 14. Asztal, csupor, létra 15. Szemüveg 16. Kasza

18-19. kép. Egyszerűbb szerszámozású cson'csikó (felül- és alulnézetben)

22. kép. Cson'csikó befogva, alája tett füzetlap

24. kép. Cson'csikók befogva, kisszekerek

25. kép. Kisgyermek játék közben, cson'csikóval, szekírrrel, ostonnal

Szentesi sertekarók

Kovácsoltvas házoromdíszek Szentesen

SZAKÁL AURÉL
(Kiskunhalas, Thorma János Múzeum)

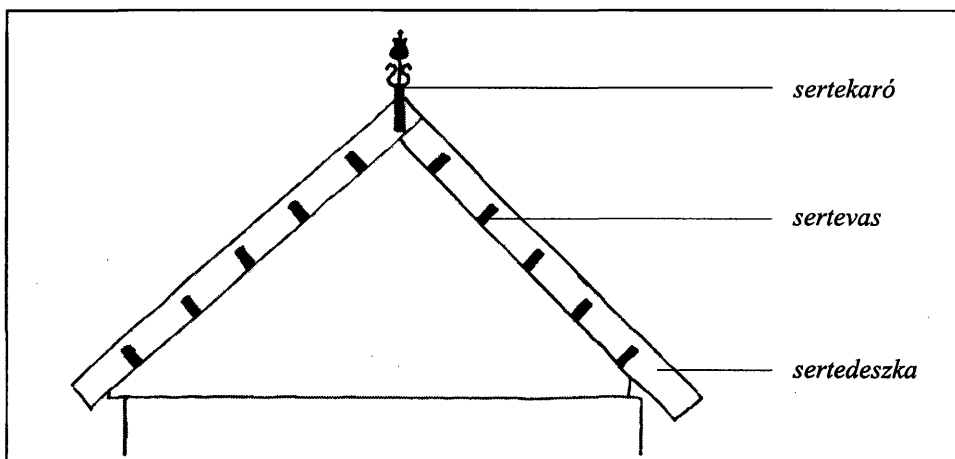
A Magyar értelmező kéziszótár szerint a *sörte* és a tájnyelvi *serte* szó jelentése vad-disznó, ill. disznó kemény, merev szőre és a *sörtehajú* az rövid, merev szálú hajzattal rendelkező. Ez alapján a szentesi nádfedeles házak nyeregtetejénél alkalmazott kovácsoltvas *sertekaró* másképpen rövid, kemény, merev karónak értelmezhető.¹

A nádtetős házakon az oromnál a nádréteg vastagságával megegyező szélességű deszka akadályozta meg a nád leesését és védte a nádréteget a szélétől, az időjárás viszontagságaitól. Ezeket a deszkákat Szentesen a 20. század közepén *széldeszka* néven emlegették.² Régebben azonban Szentesen a *sërte* és a *sertedeszka* szavak egyaránt ismertek voltak.³

A szomszédos Csongrádon a széldeszka elnevezése *sörtedeszka*, *vihardeszka*, *szélvédődeszka*⁴ a közeli Szegeden *sörtedeszka* volt.⁵

Az Alföld más részein is használták ezt a megjelölést *sörtedeszka* (Nagykőrös), *sörtedeszka* (Jászládány), *sertedeszka* (Köröstarcsa, Mezőberény) formában.⁶

E széldeszkákat a nádazatot tartó – a tetőgerinccel párhuzamosan elhelyezett – lécek végébe erősített, derékszögben meghajlítot kovácsoltvas pántok tartották. Ezeket *sërtevas*-nak hívták, amint ezt az 1927. május 13-án született Debreczeni Kis Sándor nádaló (Szent-es, Kéreg u. 53.) 1991-ben elmesélte.

1. ábra. Sertekaró, sertevas, sertedeszka a házoromzaton

¹ Magyar értelmező kéziszótár. Bp., 1982.

² Debreczeni Kis Sándor nádaló közlése alapján

³ Zsíros Katalin szíves közlése

⁴ Palásti Pál 1978. 10.

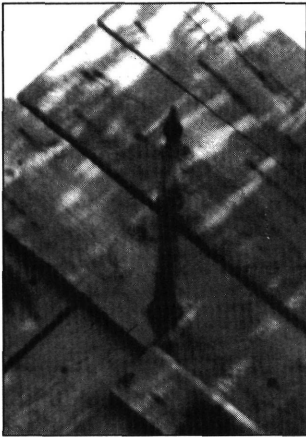
⁵ Bálint Sándor 1957.

⁶ B. Lőrinczy Éva 2002. 878.

A házoromzat egyik felén lévő széldeszka felerősítéséhez 4-6 sertevas szükséges. A csúcsonál lévő sertevas természetesen mindkét széldeszkat tartotta. Így egy házoromzaton 7-11 sertevas volt. A legfelül lévő és a tető síkjánál magasabbra kiemelkedő díszes sertevasat, csúcspdísznek nevezik a szentesiek általánosan *sertekarónak*. Zsíros Katalin szerint mondták zárt *ë*-vel *sërtekarónak* is. Azért is valószínű, hogy Szentesen használták a sertedeszka kifejezést, mert a hozzákapcsolódó kovácsoltvas alkatrészeknek sertevas, sertekaró a neve.

A szentesi Koszta József Múzeum néprajzi gyűjteményébe 1962-ben leltároztak be először sertekarót.⁷ Az 1960-as években Gilicze László szentesi református lelkész gyűjtött néhány sertekarót. Ezek ma is megvannak a Szentes-felsőpárti Református Egyház tulajdonában. A téma iránti érdeklődés meglétét, növekedését jelzi, hogy a szentesi Gilicze András (Gilicze László fia) 1975-ben készítette el *Sertekarók* című 8 mm-es filmjét.⁸

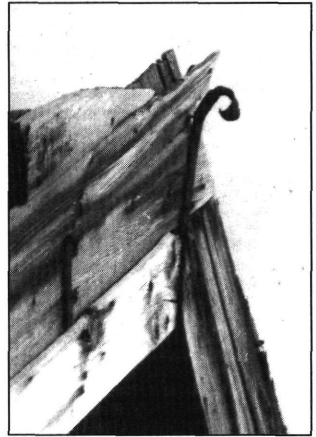
E sorok írója 1991-ben gyűjtött adatokat és készített fényképeket a szentesi sertekarókról és sertevasokról. A szentesi utcákat módszeresen végigjárva a régi házakon könnyű volt

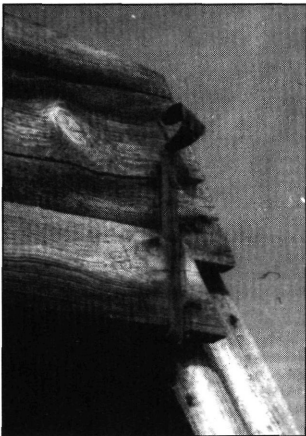
1. kép

2. kép

3. kép

4. kép

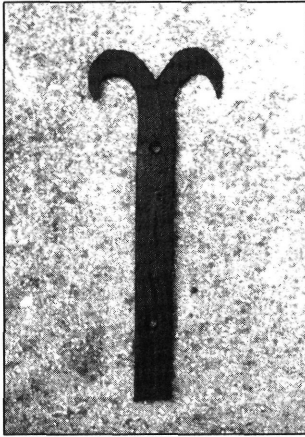
5. kép

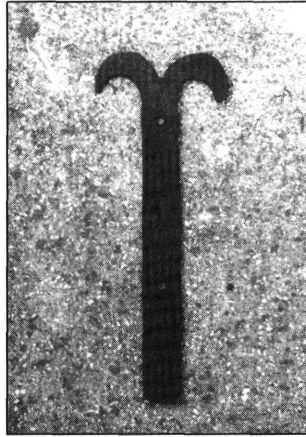
6. kép

⁷ Koszta József Múzeum 62.5.1.

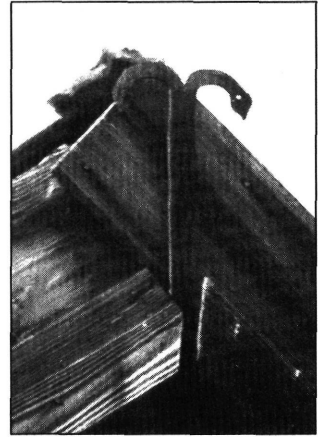
⁸ Gilicze András szíves közlése

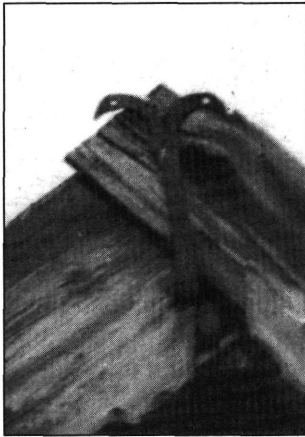
7. kép

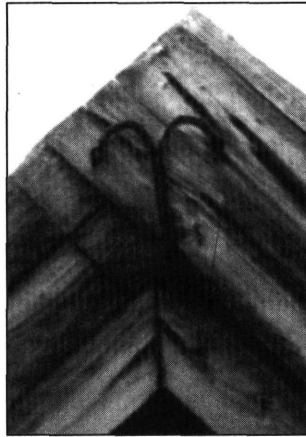
8. kép

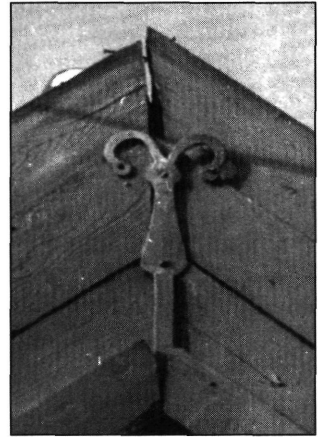
9. kép

10. kép

11. kép

12. kép

megfigyelni a rozsdásodó kovácsoltvas házoromdíszeket. A sertekarók ekkorra már felkeltették néhány helyi gyűjtő érdeklődését. A szentesi múzeum egy (3. rajz)⁹ a Felsőpárti Református Egyház hat, Borbás Lajos két, Zsíros Katalin két (4-5. rajz), Horefsztoz Kristóf egy régi szentesi sertekaróval rendelkezett. Kutatásom során a házakon és a gyűjteményekben összesen 18 jellemző, ill. az átlagosnál érdekesebb sertevas és minden fellelt, azaz 44 sertekaró megfigyelésére, fotózására került sor. (Közülük fotó és rajz segítségével 14 sertevas és 41 sertekaró kerül most bemutatásra.) Ezek fényképei megtalálhatók a szentesi Koszta József Múzeum Fotótárában (a továbbiakban KJMF) a 7432-7433, 7450-7509, 7581-7598, 7610-7613 számokon. A szentesi múzeum néprajzi gyűjteményében még három sertekaró jellegű házoromdísz van. Kettő Fábiánsebestyénről (6. rajz), egy Mindszentről.¹⁰

⁹ Koszta József Múzeum 62.5.1.

¹⁰ Nagy Vera 1990. 433. kép; Koszta József Múzeum 74.33.1., 74.34.1, 81.11.14.

A kovácsoltvas sertevasak és sertekarók hosszú ideig való megmaradását szolgálta tartós anyaguk, ill. védett, magasban lévő használati helyük. Az utóbbi ok miatt az 1990-es évek elején minden igyekezet ellenére csak két sertevasal sikerült gyarapítani a szentesi múzeum tárgygyűjteményét. (1-2. rajz)¹¹

A szentesi *sértevasak* a széldecszkákat tartó vaspántok (1-12. kép, 1-2. rajz). Egyszerűen megmunkált kovácsoltvas tárgyak. A kovácsmesterek azonban itt is leleményesen megtalálták a díszítés lehetőségét. Meg lehet különböztetni hegyes végű (1. kép), előrehajló végű (2-3. kép), befeléhajló, visszafelé pödrődő végű (4-6. kép) megoldásokat. A csúcsonál lévő sertevas sokszor művesebb a többinél (3., 5. kép). Gyakori a felül kétfelé hajló forma (7-12. kép). Némelyiket kígyófejnek is nevezhetjük, ezeknél a szemet lyuk jelzi (9-11. kép). A sertevasak általában nem nyúlnak a nádtető síkja fölé, a megmért négy gyűjteményi példány magassága 23,5 cm és 28,5 cm közötti.

1. kép Zrínyi u. 20.	KJMF 7597
2. kép Nagyörvény u. 82	KJMF 7477
3. kép Rákóczi u. 110.	KJMF 7465
4. kép Nagyörvény u. 82	KJMF 7487
5. kép Borza u. 24/B.	KJMF 7587
6. kép Mikecz u. 16	KJMF 7483
7. kép Felsőpárti Református Egyház (27 cm)	KJMF 7454
8. kép Felsőpárti Református Egyház (26 cm)	KJMF 7455
9. kép Csillag u. 3.	KJMF 7594
10. kép Jókai u. 118.	KJMF 7473
11. kép Jókai u. 83.	KJMF 7507
12. kép Sáfrán M. u. 34.	KJMF 7486

A szentesi *sertekarók* a széldecszkákat a csúcsonál összetartó kovácsoltvas munkák (13-53. kép, 3. rajz). A házorom díszítésére és a sertedecszkák rögzítésére szolgáltak. Általában a tetősíknál följebb magasodtak. Néhányszor a nádat, ill. a széldecszka magasítása miatt már nem ilyennek látszanak, nem magasabbak a széldecszkánál. A 12 megmért példány magassága 50 cm és 82 cm közötti, de csak kettő magasabb 63 cm-nél.

Szembetűnően elkülöníthetők a kereszt alakú sertekarók (45-50., 53. kép). A többinél el kell fogadnunk Debreczeni Kis Sándor nádaló megfogalmazását, hogy a házak lakóinak vallását tükrözi a sertekarók formája: „A református korona, a katolikus kereszt” alakút használt.

A szentesi reformátusok virág, de leginkább tulipán és liliom formájúnak tartották a sertekarókat.¹² A virág formájúnak tartható sertekarók csoportja (13-40., 51. kép, 3-4. rajz) mellett nagyon jól elkülöníthető kisebb csoportok is léteznek. Ilyenek az S alakú (41-42. kép) és a szélmutató, forgó zászlós (43-44. kép) sertekarók.

Nagyon érdekesek azok a példányok, amelyeknél a két kígyófej fölé a virág forma, ill. kereszt magasodik (19., 45. kép). Két sertekaró lándzsahegy formában végződik (27-28. kép). A sertekarók általában – a virág, bimbó fejeket nem számítva – térben lapos kovácsoltvas díszek, de néha előre kiálló, ráerősített rész is megfigyelhető (27., 31-33., 35-36. kép).

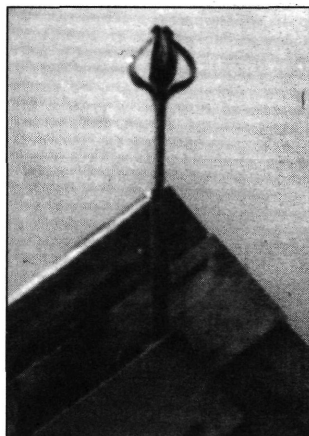
Visszatérve a kereszt formájú sertekarók használatára, nagyon tanulságos a Zsíros Katalin tulajdonában lévő két sertekaró (51-53. kép, 4-5. rajz) története. A Kisér városrészéből való (Sáfrán M. u. 50.) virág formában végződő sertekaró hátlapján 1834-es

¹¹ Koszta József Múzeum 91.15.1., 91.16.1.

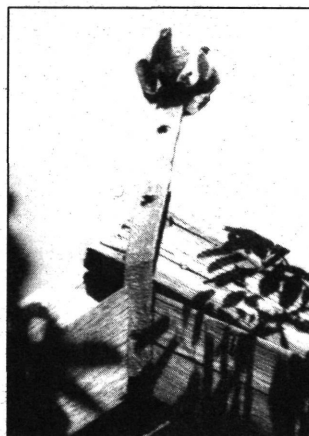
¹² Gilicze László véleménye Zsíros Katalin szíves közlése alapján.

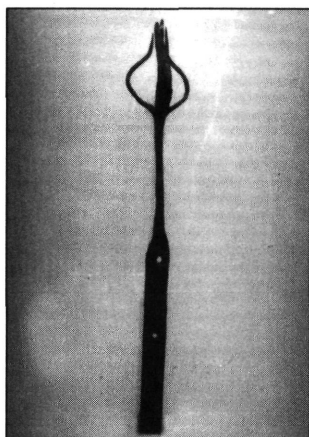
13. kép

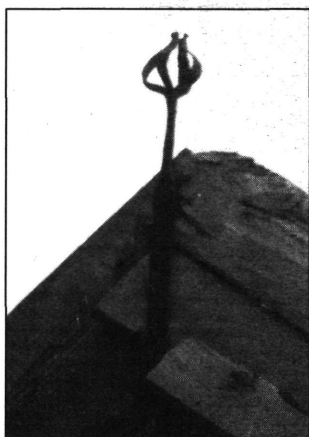
14. kép

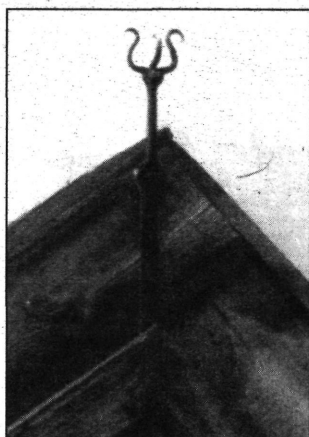
15. kép

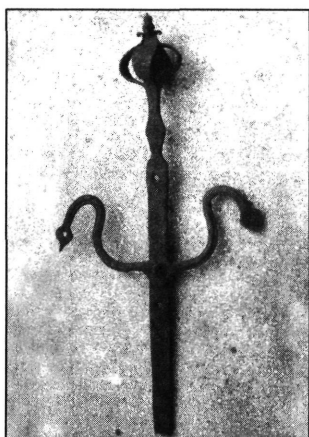
16. kép

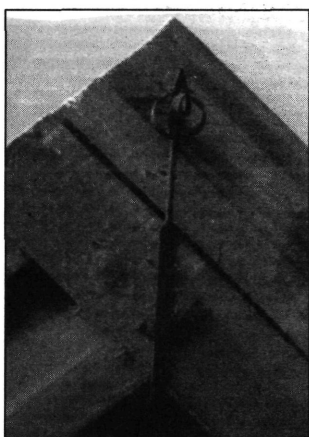
17. kép

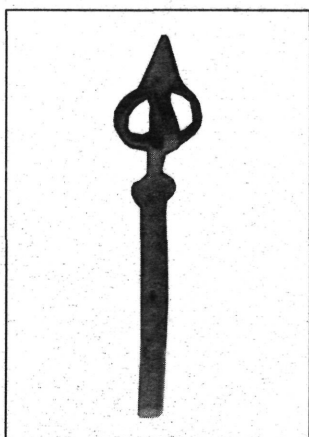
18. kép

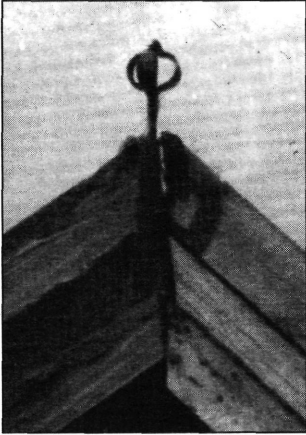
19. kép

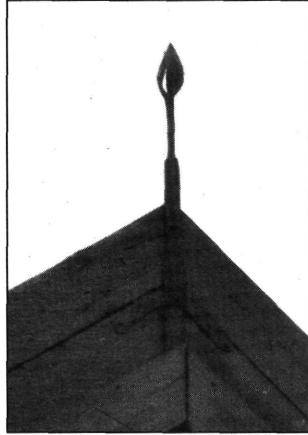
20. kép

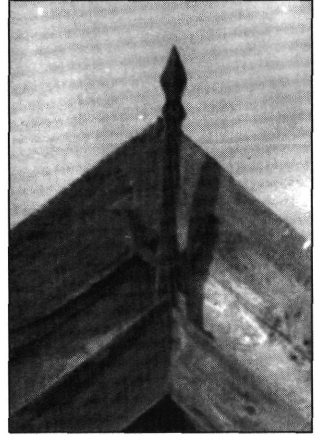
21. kép

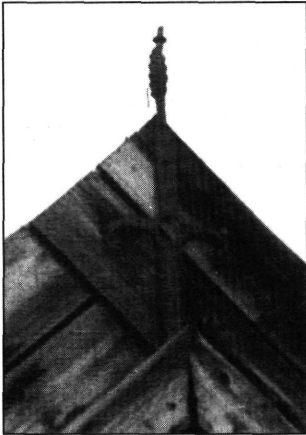
22. kép

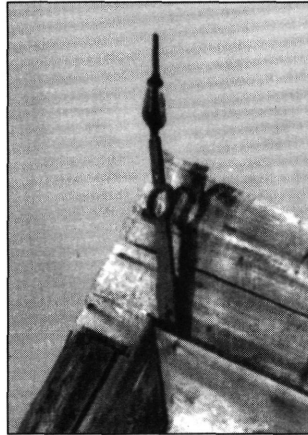
23. kép

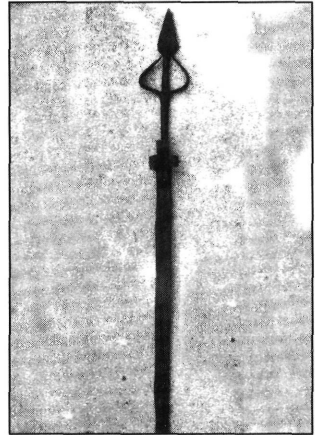
24. kép

25. kép

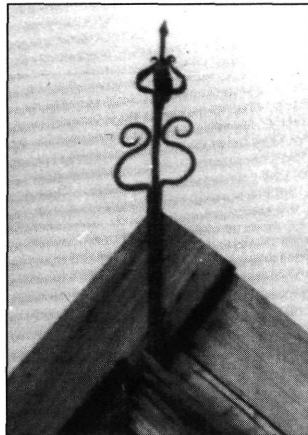
26. kép

27. kép

28. kép

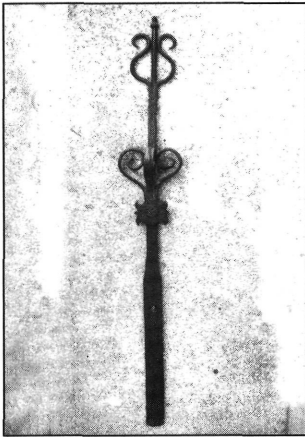

29. kép

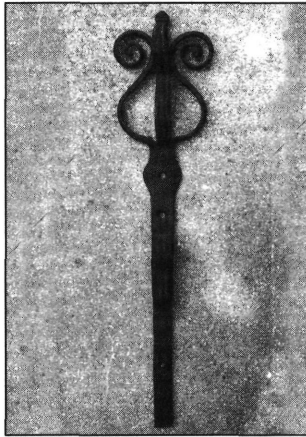

30. kép

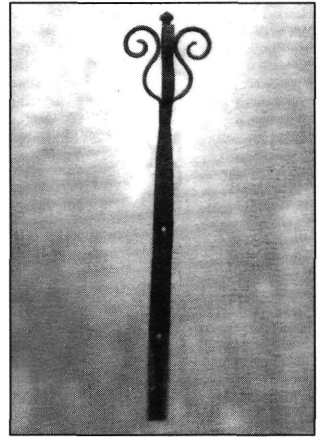

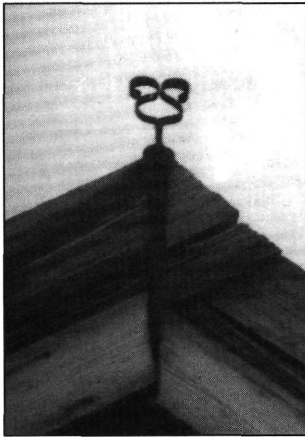
31. kép

32. kép

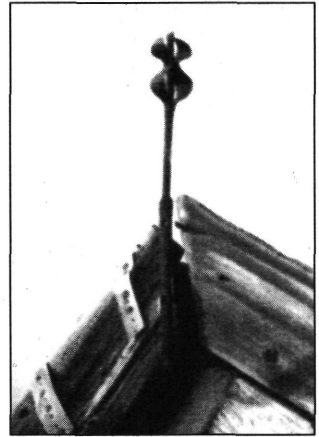
33. kép

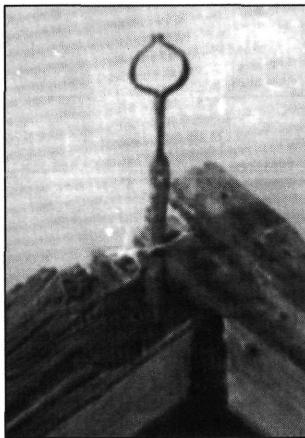
34. kép

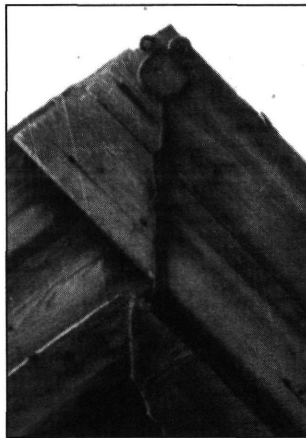
35. kép

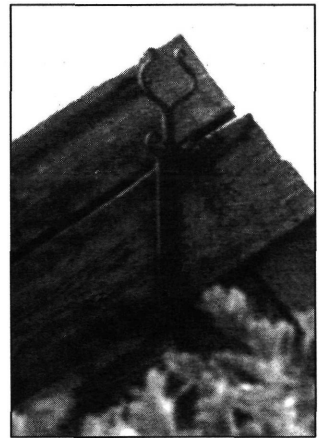
36. kép

37. kép

38. kép

39. kép

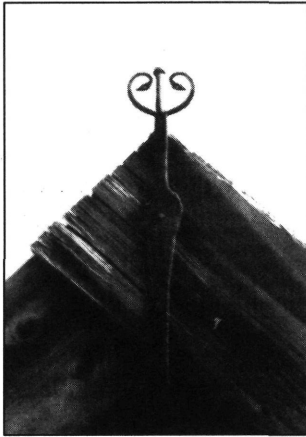

évszám olvasható. A református vallást jelző tárgyra később a lakóház új tulajdonosa korpuszos keresztet szerelt katolikus vallásának jelzésére.¹³

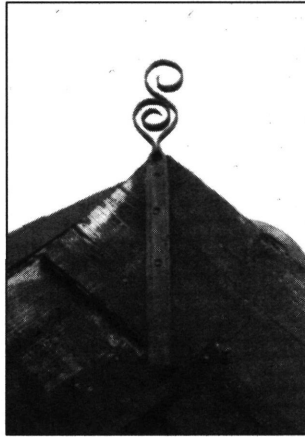
Megállapítható, hogy a sertekarók vallási hovatartozást jelöltek. A kereszt alakú a katolikusok lakta házakon, a változatos formájúak a reformátusok házáin voltak.

13. kép Felsőpárti Református Egyház (60 cm)	KJMF 7452
14. kép Deák Ferenc u. 125.	KJMF 7500
15. kép Batthyányi u. 19.	KJMF 7584
16. kép Borbás Lajos tulajdona (65 cm)	KJMF 7479
17. kép Damjanics u. 158/A.	KJMF 7469
18. kép Jókai u. 103.	KJMF 7506
19. kép Felsőpárti Református Egyház (52 cm)	FKJM 7459
20. kép Bercsényi u. 117.	KJMF 7504
21. kép Boros S. u. 43.	KJMF 7468
22. kép Deák Ferenc u. 103.	KJMF 7496
23. kép Berény u. 34.	KJMF 7482
24. kép Deák Ferenc u. 35.	KJMF 7493
25. kép Bajcsi-Zsilinszky u. 10.	KJMF 7470
26. kép Bajcsi-Zsilinszky u. 10.	KJMF 7491
27. kép Felsőpárti Református Egyház (82 cm)	KJMF 7463
28. kép Felsőpárti Református Egyház (50 cm)	KJMF 7451
29. kép Jókai u. 42.	KJMF 7472
30. kép Deák Ferenc u. 79.	KJMF 7495
31. kép Felsőpárti Református Egyház (63 cm)	KJMF 7460
32. kép Felsőpárti Református Egyház (57 cm)	KJMF 7456
33. kép Borbás Lajos tulajdona (53 cm)	KJMF 7480
34. kép Bercsényi u.	KJMF 7611
35. kép Boros S. u. 46.	KJMF 7497
36. kép Rákóczi u. 171.	KJMF 7499
37. kép Deák Ferenc u. 77.	KJMF 7494
38. kép Bercsényi u. 59.	KJMF 7508
39. kép Rákóczi u. 81.	KJMF 7586
40. kép Vecseri u. 28.	KJMF 7596
41. kép Boros S. u. 45.	KJMF 7467
42. kép Arany János u. 5.	KJMF 7610
43. kép Bercsényi u. 115.	KJMF 7505
44. kép Bercsényi u. 121.	KJMF 7503
45. kép Horefsztoz Kristóf tulajdona (61 cm)	KJMF 7432
46. kép Kőkény u. 9.	KJMF 7476
47. kép Boros S. u. 47.	KJMF 7466
48. kép Mátyás király u. 31.	KJMF 7595
49. kép Zrinyi u. 32.	KJMF 7598
50. kép Sáfrán M. u. 8.	KJMF 7485
51. kép Zsíros Katalin tulajdona (50 cm)	KJMF 7593
52. kép Az 51. és 53. képen láthatok egymáson.	KJMF 7590
53. kép Zsíros Katalin tulajdona (42 cm)	KJMF 7592

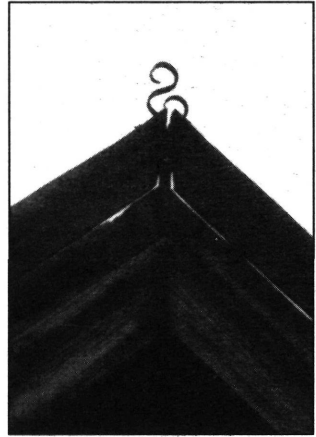
¹³ Zsíros Katalin szíves közlése

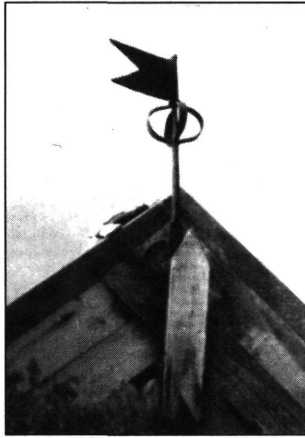
40. kép

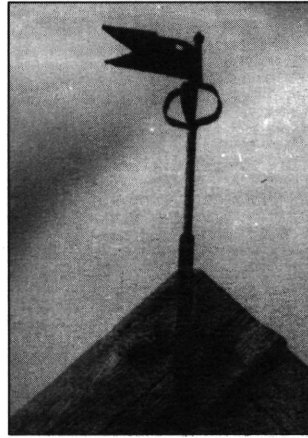
41. kép

42. kép

43. kép

44. kép

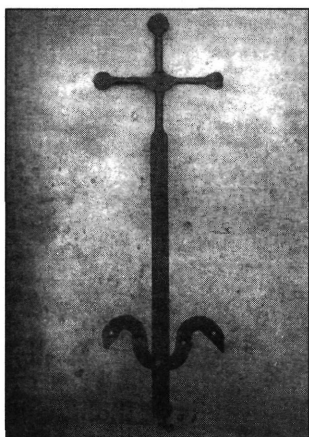
Tájékozódásom alapján kirajzolódott, hogy sertekarókat elsősorban a Felsőpárt városrészben lakó református családok készítettek, míg a nagyjából római katolikusok lakta Kiséren kevés lakóházon lehetett sertekarókat megfigyelni.

Csupán két kovácmesterről sikerült megtudni, hogy készített sertekarót. A Nyíri közben működő Ibolya Károly (meghalt 1940 körül),¹ és a Rákóczi u. 115. alatt lakó Számel Sándor (1904-1999)² ezt a tevékenységet a 20. század közepén végezte.

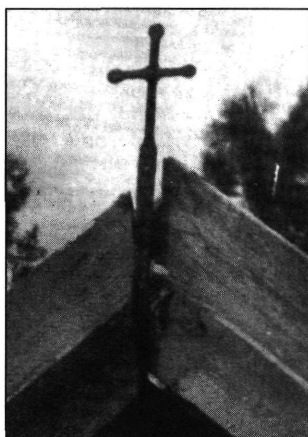
A sertekarók szentesi elterjedése bizonyára összefüggött az alföldi parasztság építkezési szokásának, lehetőségének 19. századi fejlődésével és a magyar parasztság helyzetének javulásával a jobbágyfelszabadítás hatásaként. Más települések példája alapján elképzelhető, hogy a 18. század végén megjelenhetett Szentesen sertekaró valamelyik módos gazda házában, de bizonyosnak csak az 1834-es évszámú példányt vehetjük. Ezek és a 20. századi néprajzi változások ismeretében kijelenthető, hogy Szentesen a sertekaró állításának szokása a 19. század elejétől a 20. század közepéig tartott.

¹ Debreczeni Kis Sándor közlése

² Gilicze András szíves közlése

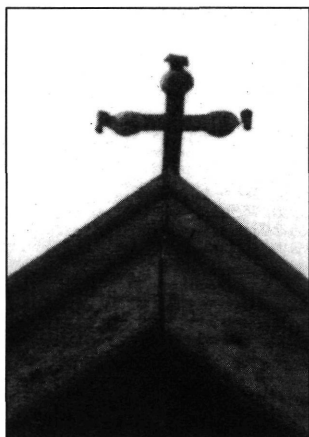
45. kép

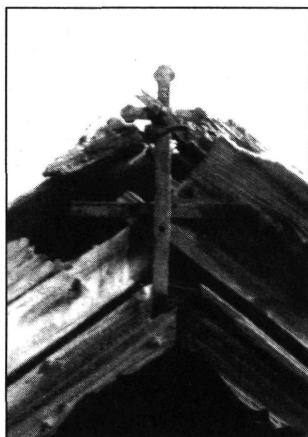
46. kép

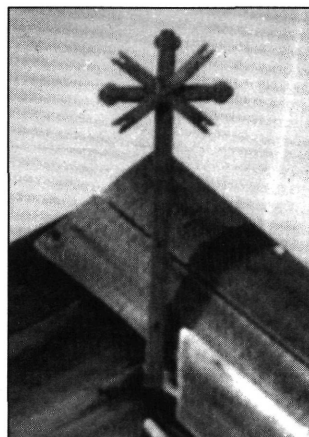
47. kép

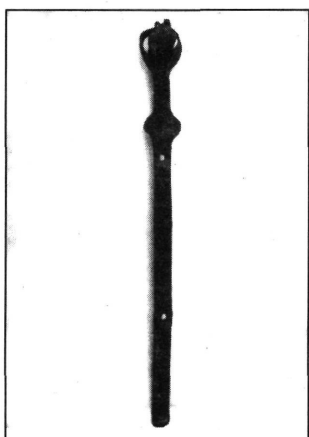
48. kép

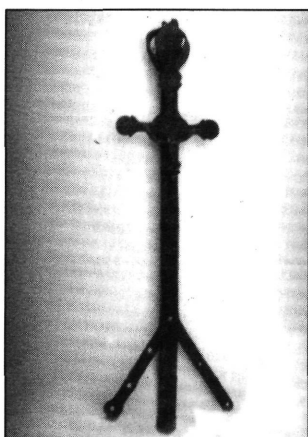
49. kép

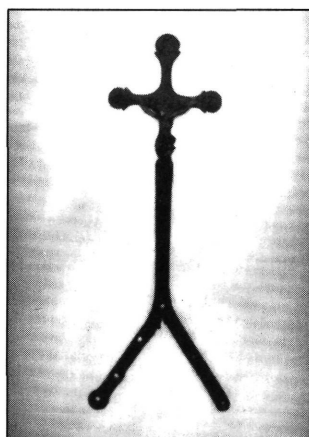
50. kép

51. kép

52. kép

53. kép

Kovácsoltvas házoromdíszeket, főleg kereszt formájút, Szentes környékén is használtak. Ebből a szempontból Szegvár, Fábiansebestyén, Csongrád említhető.¹⁶ Csongrádon azonban a tető fölé magasodó kovácsoltvas kereszt és dísz ritka.

Az Alföld távolabbi tájain is ismertek a nagyobb méretű és vallási hovatartozást is jelző kovácsoltvas házoromdíszek. Tiszazug, Szolnok környéke, Jászság, Tiszafüred környéke településein¹⁷ és a Nagykunság, Sárrét, Békés, Hajdúság tájain.¹⁸ Az említett párhuzamok a Tiszántúlon a Nagykunság és a Hajdúság, a Duna-Tisza közén a Jászság felé mutatnak kapcsolatokat.

Összegzés

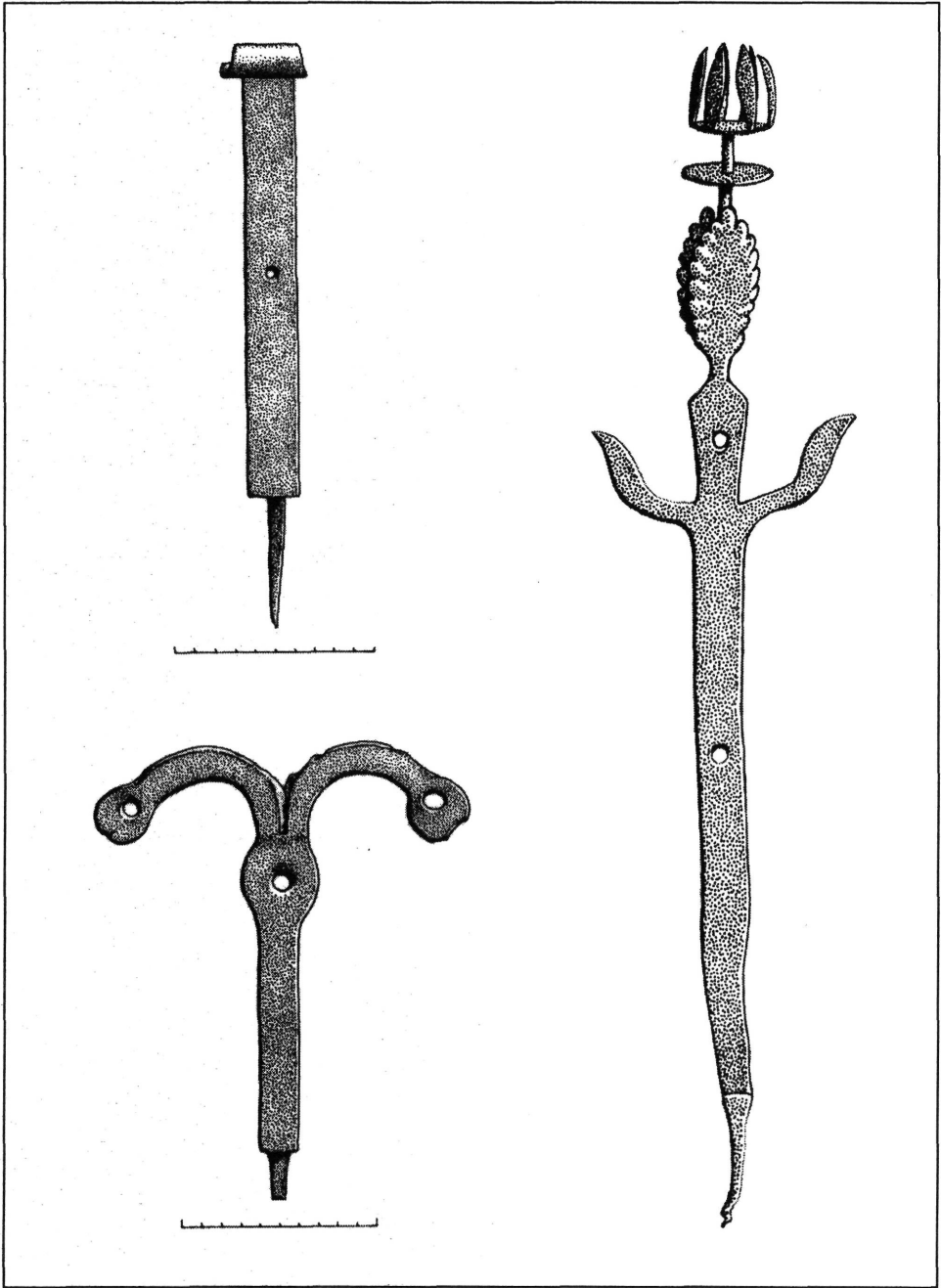
A szentesi sertekarók sajátos, díszes kovácsoltvas házoromdíszek. A nádfedeles házak oromzatánál széldeszka, sertedeszka védte a szélső nádkötegeket. Ezt a kisebb sertevás és a nagyobb, a csúcsnál használt sertekaró nevű kovácsoltvas házoromdíszek tartották. Formai szempontból csoportosított fényképek és rajzok mutatják be különböző megjelenéseiket. Jellemzőek a kereszt, virág, zászló, S alakú és kígyó motívumok. A módosabbak vallásuk szerint különbözőt használtak. A katolikusok kereszt alakú, a reformátusok változatos formájú sertekarókkal jelölték házaikat. A szentesi sertekarók állításának szokása 1834-ben már bizonyosan létezett, s eltartott a 20. század közepéig. Párhuzamai megtalálhatók az Alföld más tájain is.

Végül itt szeretném megköszönni a szíves segítséget Zsíros Katalinnak.

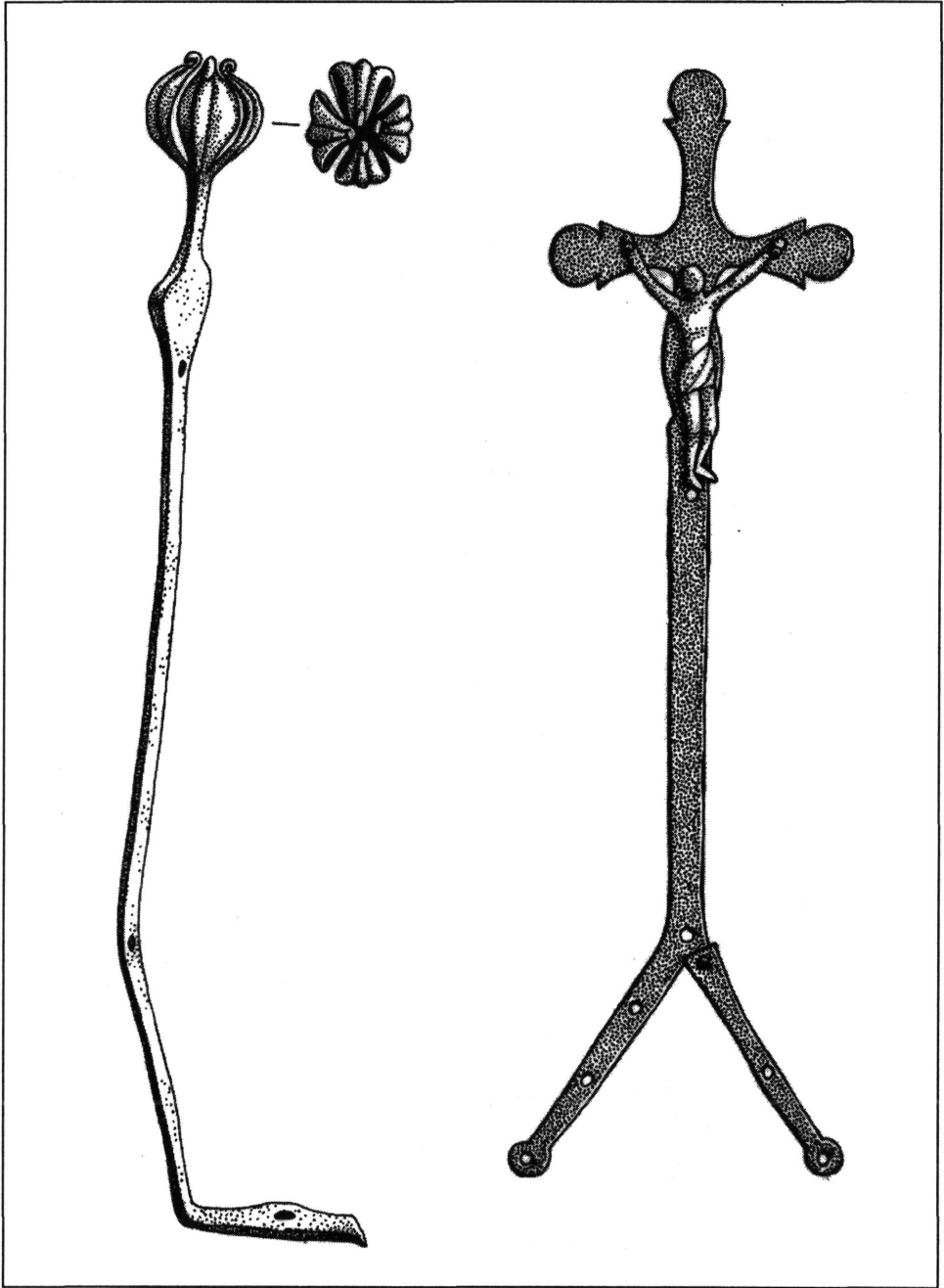
¹⁶ Juhász Antal 1990. 49. kép; Nagy Vera 1990. 433. kép.;
Kosztka József Múzeum 74.33.1., 74.34.1.; Palásti Pál 1978. 17., 18.

¹⁷ Szabó László 1987. 330-339.

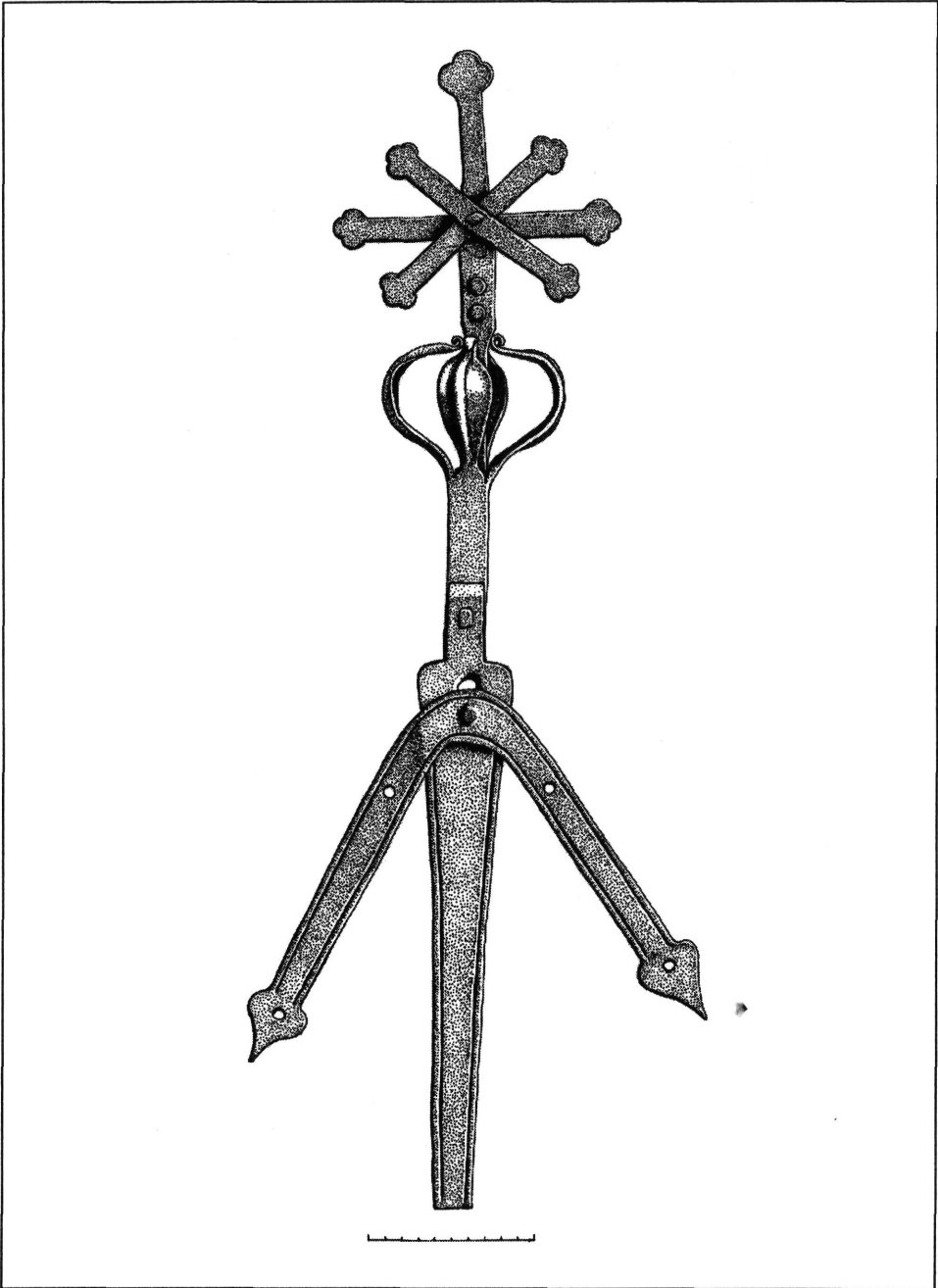
¹⁸ Györfly Lajos 1967. 263-268; Dorogi Márton 1985; Szabó László 1987. 337.

1-3. rajz. Szentesi sertevasak és sertekaró. M: 23,5 cm, 28,5 cm, 73,5 cm
Kosztá József Múzeum, Szentes: 91.15.1., 91.16.1., 62.5.1.

4-5. rajz. Szentesi sertekaró 1834-ből és a később rászertelt kereszt. M: 50 és 42 cm
Zsíros Katalin tulajdona, Szentes

6. rajz. Kereszt alakú kovácsoltvas háboromdész Fábiansébestyénről. M: 69 cm
Kosza József Múzeum, Szentes: 74.34.1.

IRODALOM

- BÁLINT Sándor
1957 Szegedi szótár. Budapest.
- B. LŐRINCZY Éva
2002 Új magyar tájszótár 4. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- DOROGI Márton
1985 Püspökladányi ácsmunkák, díszítések, cirádák. Püspökladány.
- GYÖRFFY Lajos
1967 Nagykunsági házoromdíszek. Ethnographia LXXVIII. 1967. 263-268.;
- JUHÁSZ Antal
1990 Csongrád megye népművészete. Európa kiadó, Budapest.
- NAGY Vera
1990 Fémművesség = Juhász Antal (szerk.) Csongrád megye népművészete.
Európa kiadó, Budapest.
- PALÁSTI Pál
1978 Csongrádi házak oromdíszei. Csongrád megyei könyvtári füzetek 6. Szeged.
- SZABÓ László
1987 Fémművesség = Bellon Tibor - Szabó László (szerk.) Szolnok megye népművészete.
Európa Kiadó, Budapest.

Wrought-iron decorations ('sertekarók') for gables in Szentes

by AURÉL SZAKÁL

'*Sertekarók*' in Szentes are special wrought-iron decorations for gables. The outermost bundles of reeds on the gables of the thatched roofs of houses were protected with flitch-plates held together with small pieces of hoop-iron called '*sertevas*' and bigger wrought-iron gable decorations called '*sertekaró*'. Both of these types were employed on rooftops. Photographs and drawings of such structures show the wide variety of shapes that they came in, the most common being that of a cross, snake, flower, flag or letter S. Photos 1-12 and drawings 1-2 show '*sertevas*', while photos 13-53 and drawings 3-4 show '*sertekaró*'. In conformity with their respective denominations, Roman Catholics used crosses to mark their houses, whereas Calvinists used '*sertekaró*' of various shapes. The use of '*sertekaró*' adornments was popular between 1834 and the mid-20th century. Similar structures were also widespread in other areas of the Great Hungarian Plain.

Bónis György és társai jogi népszokásgyűjtése Tápén (Forrásközlés)

III.

KŐHEGYI MIHÁLY

NAGY JANKA TEODÓRA

(Szekszárd, Pécsi Tudományegyetem
Illyés Gyula Főiskolai Kar)

Adatgazdagsága, kutatástörténeti jelentősége miatt adtuk közre a maga teljességében Bónis György 1948. szeptember 1. és október 15. között Tápén folytatott jogi néphagyománygyűjtésének forrásanyagát publikációnk I-II. részében.¹ Eredeti szándékaink szerint a közlés a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában Népi jogszokások. Tápé. Bónis György és társai címen, EA 2133. számon őrzött 7 lapon, 267 cédulán és 1 rajzon nyilvántartott, egyes cikkekben, tanulmányokban részfeldolgozás, illetve példa szintjén megjelent anyagra terjedt ki.²

Tárkány Szücs Ernő hagyatékából azonban előkerült 35 eddig ismeretlen, tápéi jogi néphagyományokat tartalmazó cédula, amely szorosan kapcsolódik Bónis György kutatásához. A kapcsolódási pontok felvázolása és egy rövid ismertetés után ezek közreadásával kívánjuk teljessé tenni a tápéi jogi néphagyománykutatás forrásanyagát.

A Hódmezővásárhelyi Városi Levéltárban a Tárkány Szücs Ernő-hagyaték XXXVII. dossziéjában található cédulák – hasonlóan a Bónis György vezette gyűjtéshez – a Papp László-féle kibővített kérdőív pontjaira adott válaszok.³ A hivatkozott kérdőpontok a cédula bal sarkában kerülnek megjelölésre, miként a gyűjtés helyét is itt rögzítik. Szembetűnő, hogy a cédulák nem csoportosulnak egy témakör, illetve egy fejezet köré, hanem az 587 kérdőpontból mintegy szűrőpróbaszerűen emelkednek ki (pl. általános helyismeret, pereskedés, helyi bírászkodás, tanúskodás, társulás, vőség, öröklésjog). Kettő kivételével (279, 405) olyan kérdésekhez kapcsolódnak, amelyek nem szerepelnek a tápéi gyűjtés Bónis-féle anyagában.

Az adatközlők köre is teljesen eltérő a két esetben. Tóth András, Tóth Pál, Török Pál, Tari Andrásné, Kozma Mihály és Domonkos Mátyás (53 éves) neve nem szerepel Bónis és társai adatközlői listáján.⁴ Az is szembetűnő, hogy a legidősebb adatközlő is csak 62 éves, míg a másik forráscsoportban 89 éves a legkorosabb személy, a megkérdezettek kétharmada pedig 62 éven felüli.

¹ Kőhegyi Mihály–Nagy Janka Teodóra 1995, Kőhegyi Mihály–Nagy Janka Teodóra 1998.

² Börcsök Vince 1971, Tárkány Szücs Ernő 1981.

³ Ezúton köszönjük a Hódmezővásárhelyi Városi Levéltár munkatársainak kutatásunkhoz nyújtott segítségüket.

⁴ Kőhegyi Mihály–Nagy Janka Teodóra 1998. 220. Mivel a korábbi adatközlői lista nem mindegyikéhez sikerült cédulát kapcsolnunk, bízunk abban, hogy itt megtalálhatjuk a hiányzó adatközléseket. Az a tény, hogy erre nem került sor, megkérdőjelezi azt, hogy a Bónis és társai által végzett gyűjtés részét képező cédulaanyaggal lenne dolgunk.

A 35 cédulából 34 adatközlők által elmondott tényeket, véleményeket rögzít, egy cédula esetében a gyűjtő ad rövid helyzetképet a tápéi temetőről. Tartalom tekintetében elég vegyesnek minősíthető a gyűjtött anyag. Egy-egy adatközlő esetében igen nagy teret enged a gyűjtő a személyes vélemények megfogalmazásának – ezáltal szolgáltatva különösen érdekes kordokumentumot a népi gondolkodás, értékrend, a társadalmi változásokhoz való alkalmazkodás kutatásához is –, más esetekben viszont egy-egy rövid utalás kerül csupán feljegyzésre. A nyelvhasználat, a megfogalmazás egységes volta alapján valószínűsíthető, hogy egyetlen gyűjtő által készített cédula- anyaggal állunk szemben, s az is megállapítható a lényegre törő, de az adatközlő által használt nyelvezet visszaadását is fontosnak tartó megfogalmazások alapján, hogy gyakorlott gyűjtő készítette a cédulaanyagot.

A gyűjtés idejére vonatkozóan konkrét adatot nem találtunk, és sajnos a hagyatékban őrzött, Tárkány Szücs Ernő–Bónis György levelezés sem érinti ezen időszakot. Az az adatokból kiderül, hogy a második világháborút követően, de még a téesszervezéseket megelőzően került sor az adatgyűjtésre – az egyik adatközlő radikálisan baloldali kiszólásait kommentáló, a Nemzeti Parasztpártra való utalás alapján a negyvenes évek utolsó éveiben, minden valószínűség szerint a Bónis-féle tápéi jogi néphagyománygyűjtés idején.

Míndezek alapján meglátásunk szerint Tárkány Szücs Ernő kedves tanára, Bónis György tápéi jogi néphagyománygyűjtéséhez kapcsolódva születtek e cédulák,⁵ melyek jól kiegészítik a már korábban ismertetett forrásokat. Az a tény azonban, hogy adatközlői eltérnek a Bónisék által felsoroltaktól, valamint hogy e beszámozatlan cédulákra nincs utalás a Bónis-féle anyagban, s maga Tárkány sem hivatkozik rájuk a Magyar jogi népszokások című munkájában,⁶ azt bizonyítja, hogy a kapcsolódás nem volt szoros: maga a szerző sem hasznosította e gyűjtés adatait a későbbiekben.

A közzététel az eredeti kérdőív pontjainak növekvő számsorrendje szerint történik. Az eredetileg is gépelt cédulákat az anyagközlés általános elvei alapján – a korábbiakkal egyezően –, csupán a nyilvánvaló helyesírási és gépelési hibákat javítva közöljük. Nem tekinthetünk el az értelemzavaró központozások javításától. A gyűjtő által használt írógépen hiányzott a hosszú í, ú, ű, ezeket a jelenlegi helyesírási szabályoknak megfelelően pótoltuk. Egységesítettünk néhány különböző formában használt rövidítést, kifejezést (Ft, négyszögöl). Érintetlenül hagytuk viszont a helyi nyelvhasználat egy-egy jellegzetességét kiemelő, a sajátos népnyelvi kifejezéseket rögzítő sorokat.

1.

Tápé (Csongrád vm.)

Tóth András, 34 éves

Régebben egészen más volt itt az élet, mint most. A töltés sem volt itt, alig volt föld, amit művelni tudtunk volna. 50 éve még nomádok voltak itt az emberek anyyira,

---

⁵ Tárkány Szücs Ernő 1948.

⁶ Tárkány Szücs Ernő e munkában elsősorban a Börcsök Vince által idézett példákat említi. Tárkány Szücs Ernő 1981. 137, 280, 785.

hogy bográcsban főztek, szabad tűzhelyen. Nem is ettek annyi mindent, mint most, szinte mindig árpakása leves volt krumplival, kukoricagaluskával. A halat nem szeretik most sem az emberek, de régen állatok se igen voltak, hogy annak a húsát ették volna. Búza is kevés volt, amit hajón úsztattak le felülről, azt ettük. Mi nemigen termeltünk, hogy is termelhettünk volna búzát, hiszen a víz mindig a nyakunkon volt. Apám mesélte, hogy sokszor a part melletti házakat elvitte a víz, ezért nem is nagyon építették meg, csak úgy...

Sokan mentek pásztornak innen az uradalomba, azok nem is gyűttek haza. Még az örökségükről is lemondtak, elvesztek számunkra. Pl. apám egyik bátyja Pusztaszer mellett volt urasági cseléd meg pásztor, nem örökölt semmit innen, csak apámnak kapta az egyik kabátját.

Sokan földmunkások voltak. Akkor kezdték építeni erre a vasutakat, a töltéseket. Ide jártak az emberek munkára, végig a Tisza mellett. Aki földet kapott valahogy, az persze nem járt el, de ilyen kevés volt, mert csak a földből nem tudott megélni senki. Amikor pedig elmaradtak a földmunkák is, szétmentek cselédnek a környező tanyákra, még messze Békésbe is eljártak. Pl. apám is sokat járt valamilyen uraságba dolgozni, Gyula mellé. Nem kaptak sokat, de annyit minden nyáron összeszedtek, hogy télire nyugodtan legyen dohányra, meg még borra is. A téli kubikos munka, meg az asszonyok gyékényezése azután némelyik embert felemelt, pl. minket is, mert apám tíz év alatt 3 lánc földet tudott összeszerezni, de ő nem járt kocsmába. Ezek a földek szét vannak a határban, mert darabonként tudta megvenni. Most is úgy vannak, közben megosztottuk szépen egymás között, gyerökök. Úgy vélem, akkor nyugodtabbak voltak az emberek, mint most. De sokat bandáztak, sose voltak itthon, csak az asszonyok.

1.

Tápé (Csongrád vm.)

Tóth András, 34 éves

Az idén elég rossz termés volt, nem termett, mert az egész határt elverte a jég és minden lefagyott tavasszal. Ezért vannak itt sokan a gyékényre utalva, szereznek gyékényt, megkésztik és kis pénzhez jutnak, mert a gabonából nem sok jut nekünk, olyan olcsó a gabona ára. De a gyékénynél meg az a baj, hogy a kofa igen olcsón veszi meg a termelőktől, de annál drágábban adja tovább, akár itt adom át a nagykereskedőnek, akár beviszem Szegedre. Nekünk itt nincs engedélyünk a vele való kereskedésre, ha lenne, jól élhetnénk. A nagykereskedőknek már szép nagy házuk van mindnek, úgy megél. Többen is vannak. Én nem foglalkozok ezzel.

1.

Tápé (Csongrád vm.)

Tóth Pál, 62 éves

Vadászok is vannak a faluban, nem sokan, mert ezt nem szeretik a faluban. Egy társaság van itt, 15-20 taggal, nem tudom pontosan, Biacsik fakereskedő, ő ezek vezetője.

1.

Tápé (Csongrád vm.)

Tóth Pál, 62 éves

Régen mindenki halász volt, vagy nádat vágta. Erről tud Lele Tóni, Cs. Nagy János. Van úgy, hogy a halászok közül többen összefognak, együtt halásznak. Nem nagy hálóval, hanem varsával vagy egyébvel. De ezek nem kizárólagos halászok, mert van földjük is, azt maguk és a családjuk műveli, akinek közülük nem volt földje, az most kapott eleget. De azért halászik is, nem könnyű azt otthagyni, aki benne élt már. Igazi nagyhálósok csak régen voltak, akkor 4-5 ladikkal is összefogtak, együtt dolgoztak. Engedély nélkül is szabad halászni, hiszen "*szemesé a világ, vaké az alamizsna!*".

1.

Tápé (Csongrád vm.)

Török Pál, 58 éves

A faluban igen sok bolt van, úgy tudom, 14. Ezek különbözőek: van itt szatócs, borbély, kocsmás, de legtöbb a szatócs, a falu különböző helyein vannak szépen eloszolva, elég jól is keresnek. De nem annyira, hogy mind megállna a maga lábán, ezért van *amellyett* földjük is. Van itt két Hangya, lesz majd szövetkezeti bolt, azt most akarnak csinálni, nem is tudom ki, valamelyik párt akarja nagyon.

Nem tudom, milyen szövetkezet lesz, de azt mondják, hogy abból nekünk hasznunk lesz. Én ezt nem hiszem addig, míg nem látom. Nem is tudom elhinni, mert ha már kereskedő, az belőlünk csak keresni akar, nem pedig nekünk adni.

1.

Tápé (Csongrád vm.)

Tóth András, 34 éves

Volt a faluban egyszer egy nemesi sarj, valami Nagy Miska volt ez, híres részeges ember. Mindig berúgott, ezt a felesége nem szerette. Amikor egyszer a felesége a részegségét a szemére hányta, azt mondta, hogy én nemes vagyok, nekem szabad. Ilyen joga volt a nemesnek régen. A nagyapámtól hallotta apám, hogy a nemes ember ráült a jobbágy szürkankójára, nem ült arrébb, s a jobbágy csak úgy szabadulhatott, ha bicskájával levágta a sarkát. Milyenek voltak itt a nemesek? Én bizony nem tudom, igazi nemessel sose találkoztam, nem gyűttek azok ide. Szegeden talán voltak, de nagyon rosszak lehettek, mert utálták őket.

1.

Tápé (Csongrád vm.)

Tari Andrásné, 46 éves

Nagy választások voltak régen. A nagyapámtól, Ilia Antaltól tanultam egy kortesnótát régen. Amikor megtanított rá, elküldött a kormánykortes házához, s az ablaka előtt fúttam neki, amíg el nem zavartak:

Lévainak nincs nadrágja,
Eladta a kuplerájba,
Azér' akar követ lönni,
Hogy nadrágot akar vönni.

Éljen a magyar szabadság,
Éljen a balpárt.

Ezt a Kossuth-nóta dallamára énekelték nálunk is. Amikor én kiabáltam, mindenki hallotta, mert nagy hangom volt. A jegyzőnél is bepanaszoltak az árulók, s maga a szolgabíró hívatott be az apámmal. Megkérdezte, hogy kitől tanultam a nótát, nem mondtam meg, ezért nagyapám el is engedték. Hazafelé már együtt fűttük a faluban.

1.

Tápé (Csongrád vm.)

Tari Andrásné, 46 éves

A mi családjunk mindig baloldali volt, most is az. Talán csak mi a faluban. Régen a szegénység se tudta, látta az érdekeit, mint most. A nagyapám, Ilia Antal baloldali ember volt és a 900-as években fiakkeren jöttek hozzá, hogy vigyék szavazni a község házára. De nem ment. Régen szavazáskor nagy cirkuszt csináltak itt az urak. Több helyen bográcsban paprikás főtt, a korteseknél és etették a szegény néppel, közben meg súgták a fülébe: erre meg erre szavazz. Olyan volt akkor a nép, hogy az ennivalóért eladták még a lelküket is. A nagyapám is evett, ivott velük, de mindig az urak ellen szavazott. Mondta is egyszer a szolgabíró: "Hej, Ilia Antal, ha nem úgy cselekszel, ahogy kell, még kötélen végzed!" De nem tudták kényszeríteni semmire, a falusiak mégis otthagyták, lepaktáltak az urakkal. Most már ilyen nem történhetik, mert a nép az úr, s a haladósabb tápéiak már tudják, hogy kit kell támogatni.

1.

Tápé (Csongrád vm.)

Tari Andrásné, 46 éves

A faluban elég sok cigány lakik. Össze-vissza laknak. Már 50 éve lehetnek itt. Lókupecsek ezek, de ha cigány ad el valamit, nagyon vigyázni kell, mert annak a lónak valami baja van.

1.

Tápé (Csongrád vm.)

Tari Andrásné, 46 éves

Itt még nem kulturáltak az emberek Tápén, nagyon zárkózottak, félnek a külső világtól. Nem vesznek részt a pártéletbe sem. Pedig hogy éljenek meg ma azok, akik nem vesznek részt a pártéletben? Ez igen érdekessé teszi az életemet, mert törődhetek mások bajaival és az ország ügyeivel. Most demokrácia van, én is beleszólhatok az ország dolgába, nem úgy mint régen.

11.

Tápé (Csongrád vm.)

Tari Andrásné 46 éves

Nem igen okoznak bajt itt egymásnak az emberek. Mert hisznek egy kicsit az istenbe. Az isten azután nem engedi a bajt, tudja azóta, amióta a "zur Jézus Krisztus" a földön járt. Azelőtt sok baj volt.

Mikor az Úr Jézus ezen a földön járt, minden
ügyel-bajjal találkozott.
Hová mégy tē ügy-baj?
Elmék a tē teremtményedbe. -
Nē mönj az én teremtményembe,
Inkább ereggy a fekete föld gyomrába.

11.

Tápé (Csongrád vm.)

Tari Andrásné, 46 éves

A pereskedés itt ritka. Az ügyvédek miatt vigyáznak, inkább elmennek a itteni bíróhoz, mert a per mindkettőnek sokba kerül. Volt egy idős asszony itt, az sokat pereskedett. Nem szerette az itteni fiait, nem kellett egyik „családja” se itt. Elment egy lányához Máriagyűdre, itt eladott mindent. A lány azután meghalt, a veje újból nősült, az unokáját egy bomba agyoncsapta, ezután az asszony visszajött ide, a fiai visszafogadták, pedig mindene elpusztult és nem szeretik a faluban.

23.

Tápé (Csongrád vm.)

Kozma Mihály, 49 éves

A bírót itt három évre választják. Régebben 9 évre választották nálunk. A régi bíró sokszor azt mondta bíróválasztás előtt, hogy ha megválasztják, lesz bor, 2 akóval. Azt választották meg bírónak, akiről elhitték, hogy tényleg tud adni ennyi bort, akiről nem tudták, hogy van pénze, nem is jöhetett számításba. Mindig gazdagember volt a bíró, tán a leggazdagabb, mert a szögény nem tudott még fél liter bort sem fizetni, nem 2 akót.

Az új bírót a kortesei szellőztették faluhosszában, ők vitték szét, éjjel járták a falut, minden házba bementek, s mondták, hogy mennyi bor lesz, ha ezt és ezt megválasztják. A nép buta volt, oszt azt nézte, hogy lögyön bor, s mindegy volt neki, hogy ki a bíró. Másnap annyit ittak a megválasztott bíró borából, amennyi a bőrük alá fért. Emlékszem, még a kisgyerek is úgy berúgott, hogy sok most is terhelt belé. A rezesbanda fújta nekik késő éjjelig. Mindig az urak céljait szolgálta a bíró. A község józan rétege csak megvetéssel gondol a régi bírókra.

24.

Tápé (Csongrád vm.)

Domonkos Mátyás, 53 éves

A cigány szívesen megy tanúnak, pedig de sokkal kitölt már. Nem kötelesség tanúzni, ha akarok megyek, ha nem akarok, nem megyek. De ha már a törvény szólít, úgy tudom, el kell menni, mert rendőrt küldenek még aznap az emberért. Egy ügyhöz két tanú köll, az tán mindenhez, még a gyilkossághoz is elég. Miért kettő, nem tudom, lehet, hogy a törvény írja elő. A hamis tanúaszt sem büntetik, amíg nem jönnek rá. Itt nem tudok olyant, akit ezért büntettek volna, pedig gyilkos is van a faluban, már kitöltötte a büntetését.

A tanú nem árthat annak, aki möghíttá. Lenézik az ilyent, különösen a család, ha nem a rokonnak fogta pártját. Az eskü erősíti az esküt, úgy tudom, hogy vallani lehet hamisan, de esküdni már nem. Én még nem esküdtem sehol, csak a pap előtt, de ott se hamisan. Ki fizetne a tanúnak, csak a hamisnak fizetnek, mög a *fogottnak*. Vannak itt olyanok, akik még a bírónak is fizetnének, ha lehetne. Az itteni bíró is esket, az Istenre. Neki nehéz hazudni, mert hamar mögtudja az igazat a száj-beszédből.

24.

Tápé (Csongrád vm.)

Domonkos Mátyás, 53 éves

Tanúnak nem szeretek menni. Mindig bajt mög ellenséget szerzek vele. Ilia Pétörnek volt valami ügye Szegeden, s elgyütt hozzám, hogy valljak mellette, nem bánom meg. Én ugyanis tényleg ott voltam egy veszekedésnél a kocsmában, s tudtam, hogy ő kezdte a másik legénnyel a veszekedést, de ű volt a részögebb is. Jóba voltam vele, s köllött volna is az, amit ígért neköm, ha jól vallok, de azért kitértem, mögmondtam, hogy csak az igazat mondom mög.

Itt akit tanúnak felkérnek, csak annak tanúskodhat, aki fölkeri, mert beáll azután a harag közöttük. Nehéz a tanúnak, ha nem akar haragot. De sokan becsülik azt, aki az igazságot szolgálja. Én is szeretem az ilyen embert, inkább nem megyek el tanúnak, de nem hazudok. Sokszor tértem már ki, a rokonok nagyon szeretik az ilyen "*fogott tanút*". Vannak, akik pár pohár pálinkáért elmennek tanúnak... Nemcsak cigány, magyar is. A cigányt nem hívják tanúnak, mert félnek, hogy a másik csöndbe jobban lefizette.

64.

Tápé (Csongrád vm.)

Tóth Pál, 62 éves

A határban nevek vannak régtől fogva. Ilyenek: *Pajoros, Kerekgyöp, Hatvékás, Szőlő* (amely régen szőlő volt tényleg, most nem az), *Új föld, Völgyköz, Ásványöp, Káposztásföld* (mert régen minden ház után adtak egy káposztás földet = 75 négyszögölet, de mióta én tudom, nincs benne káposzta), *Ingenös, Kemös, Szomolya, Rét* (túl a Tiszán), ott tanyák vannak.

224.

Tápé (Csongrád vm.)

Tari Andrásné, 46 éves

A cigányok lókupecsek a faluban, ha cigány ad el valamit, vigyázni kell, mert annak a lóval valami baja van. Lopnak is. A kupeckodással sok bajt okoznak a falusiaknak. Én nem engedném meg a kupeckodásukat. Törvényt hoznék ellenük. (Ellenvetem, hogy egyenlőség van az országban!) Egyenlőség... de aki becsapja a másikat, az nem lehet egyenlő, a cigány meg ebből él, még a muzsikus is, ez mög kihasználja a részeg állapotot. Nem adnék én neki egy fillért se, ha nem tudom milyen nótát húzna is.

(Tariné a Parasztpárt tagja, annak is a radikálisabb vonalán van. Ő a mozgatója az asszonyok szervezetének, nem csinál titkot abból, hogy minden vonalon a "legnagyobb reformokat" kellene behozni, türelmetlen mindazzal szemben, ami van.)

279.

Tápé (Csongrád vm.)

Tari Andrásné, 46 éves

Tokmány István elvállalta a vagyonaért Bullás Katalin meg Nagy Mihály (férjfeleség) gondozását. Amikor az asszony rájuk hagyta a földet és meghalt, jók is voltak hozzá, de azután "*halatták*" az öreget, és ez felakasztotta magát. Ez is mindenét rájuk hagyta. Az ilyen szerződés gyakori nálunk, jók is az öregekhez. Az öregnek fél láncc földje volt mög cserepes háza.

Dékány Pista bácsi szintén felakasztotta magát, mert elvállalták a gondozását, de az öreget napokig egyedül hagyták, csak messziről vetettek neki.

289.

Tápé (Csongrád vm.)

Tóth Pál, 62 éves

Közös erdő van, ez a legeltetési társaságé. Innen nincs faosztás a község minden lakója részére, itt csak a társaságnak van fája, ebből *részibe adnak* fát vágni. Van itt a Körös-Tisza-Maros Ármentesítő Társaságnak is fája, ebből szintén csak *részibe adnak* a község lakóinak.

Legelő szintén van közös: az *Ingyenösbe, Újföldbe* lévőeknek van legelőrészüik. Ennek szabályait azonban én nem tudom, valamelyik okosabb majd elmondja, kérdezze meg attól.

Közös kender- vagy lenföld nincs, régebben sem volt, csak saját tulajdonú. A legelő a tápai sziken, a *Szülisziken* van, a csorda odajár, mindenkié.

405.

Tápé (Csongrád vm.)

Tóth Pál, 64 éves

A rossz vő azt sem mondja, hogy cseréljünk pipát az apósának, mondja a közmondás.

452.

Tápé (Csongrád vm.)

Tari Andrásné, 46 éves

Örök föld = amit szereztek, amit vettek az nem, az nem öröklés, az vett föld. Itt nem nagyon veszünk, inkább örökölnék a fiatalok. Azt sē nagyot, mert sok a gyerekek.

Az ági vagyon nem tudom milyen vagyon. Az ősi, ami a szülékről jött rám, amit ők régen szereztek. (Kérdezem: amit szereztek, vagy amit vettek?) Azt már én nem tudom, mindēgy az, ez csak akkor lenne fontos, ha pl. most válnánk az urammal. Mert akkor én a magamét viszem, meg a közös felét. Ugye ezt mondja a törvény is?

452.

Tápé (Csongrád vm.)

Tóth Pál, 62 éves

Régen a lánynak kevesebbet adtak, mint most. Mi heten voltunk testvérek, 5 fiú és 2 lány. Mind él még, egy fiú a múlt háborúban meghalt, mi a testvérek összepasz-

szoltattuk a földet, amikor az apánk meghalt, én és bátyám voltunk az öregebbek, mi választottunk. A házat a legfiatalabb leány kapta. Ez gondozta az öregeket. A ház közös volt a két szülő között. Az anya felét a lánynak adta a gondviselésért, de az apa nem adta. Negyede a mienk lett az apától, negyede visszamaradt az egy lánynak. Ezt az egynegyedet kifizette a lány, de ő maradt végig a házban. Nem nagyon vettük annak a pénznek hasznát. Mi csak apánk halála után kaptunk egy-egy nagylánc földet, mert 14-en voltunk összesen. Ezeket szüleink egyenként vették. Földünk volt 2 lánc *Pajorosban*, egy föld *Ingyenösbe*. (Két zsákos föld = két öreglánc).

452.

Tápé (Csongrád vm.)

Tóth András, 34 éves

A lányt régebben nem becsülték úgy, mint a fiút, mert sose megy szántani, mint a másik. Nem bírja úgy a munkát, mint a fiú, gyengébb. Most is van kiválasztás, ezért a lány kevesebbet kapott, de csak régen volt ez, mert most a törvény nem engedi meg. A jussból kevesebbet kap a lány. A mi családjunkban úgy kapott a lány is mint a fiú, nem tettek különbséget. (Arra a kérdésre, hogy akkor hol tettek különbséget, csak az válaszolja, hogy ezt úgy hallotta, de most már nem tudja hol, a családjukban soha!)

452.

Tápé (Csongrád vm.)

Tóth András, 34 éves

Az én anyámék öten voltak testvérek, ebből 3 fiú, 2 pedig lány volt. 12 hold földjük volt, de csak egy házuk, és a földet egyenlően osztották meg, de a fiúk egy-egy házzal többet kaptak úgy, hogy a szüleink vettek nekik házat. A káposztás csak 60 négyszögöl volt. Egy idősebb ember eltalálta, hogy legyen mindenkinek káposztása is, és vágta ki ilyen földet is. A káposztás egybe maradt, azt nem vágta szét.

A mi családjunkban is örököltük, de azt nem tudom, hogy melyik fiú kapta, ezt is úgy számítottuk be az örökség kiszámításánál, mint a többi földet, itt nem tettünk különbséget, oda tettük a többi földhöz. Itt most krumpli, uborka terem. Voltak apámnak ökrei is, minden család kapott egy-egy ökröt is, így már tudott dolgozni. Itt nem tudjuk, mi az a *levetkezés*, ezt a szót én sem hallottam még.

460.

Tápé (Csongrád vm.)

Tari Andrásné, 46 éves

Lele Mihály gazdag ember volt. 8 családja volt és 40 hold földje. A tanító fiának végrendelettel csak 3 holdat hagyott, mert a taníttatásra több kellett, mint a többinek. Egy másiknak a kenyeren él, az házat kapott, ez lány. Ezt kapta a temetésre is, ez a falu legszebb háza. Ez a legkisebb lány, ő maradt az öreggel legtovább, a paraszt fiával meg nem egezett, elköltözött tőle.

460.

Tápé (Csongrád vm.)

Tari Andrásné, 46 éves

Végrendelkezni elég sokszor szoktak a faluban. Főként betegségben. Ilyenkor többet akar adni valakinek. Pl. annak, aki betegségében gondolja vagy aki közelebb áll a szívéhez. A lányok-fiúk egyébként is egyformán kapnak nálunk, ha van is végrendelet, csak aki gondoz, az kap többet. Nem sokkal, hogy néki egy láncc földdel többet. (Egy láncc = 1600 négyszögöl, kisláncc vagy kishold = 1200 négyszögöl. Erre lánccot használnak a mérésnél, nem az ölet.)

483.

Tápé (Csongrád vm.)

Tóth Lajos, 62 éves

Az apánk nem szólt, hogy hogy osztjuk meg a földet. A húgom két láncc földet eladott, s vettek a nevükre más földet. Az a húgom 5 láncc földet is kapott. Ezt úgy kapta, hogy az apám végrendeletet csinált. Jobban szerette azt a lányt, mint minket fiúkat, az vele is volt mindig, mi csak ritkán, mer' önállóan szerettünk dolgozni. Mi ezért nem pereskedtünk, nem ügyvédeskedtünk miatta.

Én a legfiatalabb fiammal vagyok rosszba, egy borjúnak a passzusát a fiam nevére írtattam, ez meg beperelt miatta. A legény azután elvett egy lányt, és én otthagytam a házat is. Mi nem is beszélünk vele, kerül az utcán is. Még csak lakbért sem fizet a ház után, annak használatáért.

490.

Tápé (Csongrád vm.)

Tóth Pál, 62 éves

Kitagadás ritkán történik nálunk. Ha valaki az apját fújtogatja, nem köteles neki adni a vagyonból. Az úgy van, hogy az egyik jobban hízeleg, mint a másik, az egyiket szereti, a másikat nem úgy a szülő. A szülő azért nem rekesztheti ki teljesen a gyermekét, arra vigyázni kell. A falu nem szól abba bele, hanem a jó lelkiismerete. Nem is tudnék nyugodtan meghalni, ha tudnám, hogy valamelyik fiamat igazságtalanul megrovidíttem, pedig én is szigorú vagyok a gyerekeimmel szemben. Aki üldözi az apját, persze, hogy ki lehet tagadni. Meg aki bántja a szülőt, az is bűnös. Aki csak felesel a szülővel, az még nem bűnös ilyen szempontból.

508.

Tápé (Csongrád vm.)

Temető

A temető a falun kívül esik. Szakadozott drótsövény veszi körül, általában igen elhanyagolt állapotban van. Teljesen katolikus temető. Keresztek szerte-széjjel, anyaguk kő vagy fa. Legtöbb fa. Ezen az elhalálozás időpontja a név mellett, hónapja és napja. Egyes sírok találhatóak mindenütt. Az egyszerűbb sírok nagyobb részben a temető szélein vannak, középen a módosabbak. A temető közepén 3 nagy kereszt, Krisztus közepén, a vele szembevezető temetőút két oldalán a Zsolnay gyárban égetett egyszerű, Krisztusnak a Golgotához vezető útját ábrázoló égetett porcellán képei

14 képen. Az egyes sírokkal a családok nem igen törődnek. A kerítés mellett futó élő sövény hiányos. A temető előtt kápolna áll.

508.

Tápé (Csongrád vm.)

Tari András[né], 46 éves

Möghalt egyszer a szomszéd apja. A felesége egyszer azt álmodta, hogy halotti torba van a férje. Elment a *szőregi embörhöz*, mit jelentsen ez. Azt a választ kapta, hogy éhös az ura, akkor ebédet csináltak, möghítták a rokonságot, szomszédokat és a szegényeket, gyertyát gyújtottak, terítettek az elhaltnak, hogy világos legyen az útja. Majd később azt álmodta az asszony, hogy petróleumban megégette a kezét, ekkor azt mondta a vén embör, hogy "most már jó helyen van a férje".

547.

Tápé (Csongrád vm.)

Tari Andrásné, 46 éves

A cigányok lólopásból élnek. Nagyon sok lovat lopnak a környékről. Összemennek 4-5-en, s mennek Makó alá, Vásárhelyre a tanyák közzé, s lopnak lovat, elviszik azután Csabára vagy Kecskemétre is eladni. Így azután nehéz rájuk bizonyítani.

569.

Tápé (Csongrád vm.)

Tari Andrásné, 46 éves

Itt erkölcsös a nép, nincs gyilkosság, rendes emberek laknak itt. Aki öl, felakasztják, ez helyes is, de ha éhözött és azért ölt, mög ha gyerekei voltak, azt ugye enyhébben büntetik. Azt magának jobban kék tudni, hiszen tanulta, mi buták vagyunk ahhoz. Ha én büntetnék, bíró lönnék, ezt enyhébben sújtanám. Hát nem szeretnék gyilkos lönni, egyszer láttam Szegeden, két rendőr vitte az utcán, mondták, hogy gyilkos volt, nagyon csúnyán nézett körül, minket is möggyilkolt volna, hiszöm.

574.

Tápé (Csongrád vm.)

Tari Andrásné, 46 éves

Ha nyitva hagyom az ajtót, sem lopnak el semmit. Mindenkinek kicsi van itt, néhány nagykereskedő, ilyen *gyékényös* van, mög gazda, dehát nekik sincs sokkal több, nagyon szögény hely ez.

Egyszer a kishúgom kisfia nyitva hagyta egy napig az ajtót, kimentek dolgozni a földre, senki nem volt ott, mégsem loptak el semmit.

575.

Tápé (Csongrád vm.)

Tari Andrásné, 46 éves

A cigányok csálnak is. Ők azok, akik jóslással is foglalkoznak, persze foglalkoznak ezzel magyarok is. De főleg ezek. Kártyavetéssel. Van egy öregasszony közülük, aki nem régiben járt házról-házra a jóslással, persze nálam is járt, oszt pénzt

kért érte, én odanyomtam neki a kezébe egy csomó mosatlant, hogy mossza el, dolgozon, akkor még kaphat is érte pénzt, de a jóslásért nem. Még vannak sokan, akik hisznek neki... A cigányok zárkóztak, még nem kulturáltak. Semmi nem érdekli őket.

575.

Tápé (Csongrád vm.)

Tari Andrásné, 46 éves

Az *átlómlátó* Szőregen van. Öregember már, 45-50 éves. Ebből él. Ott a Radnai utcában lakik. Ez ügyes ember, a húgom is járt nála és mögmondta, hogy hamarosan hazajön, haza is jött két hétre rá az ura. Ehhez nem tudom mit szólnak a városi emberek, én nem tudok hozzászólni, de sejtem, hogy csalás az is, mert hunnan tudja az a vénembör az igazat. Mönjön el egyször hozzá, de öltözzön át parasztnak, mert mögláttya magán, hogy úriforma, oszt nem mond el semmit. Majd mondja el nekem, mit mondott magának! 5 Ft-ot kér. Tápéről mostanában valóságos búcsú van oda. Ez a "*szőregi embör*".

575.

Tápé (Csongrád vm.)

Tari Andrásné, 46 éves

A csalás nem olyan súlyos nekem, mint a lopás, mert aki okos, művelődött, azt nem lehet becsapni. Miért nem csapnak be engem soha? Mert értöm mindennek a nyitját. Még a kereskedő sem csaphat be, kiválasztom ezer közül a magamnak jót.

Ilyen *maradi* pl. Molnár G. Antalné. Egy szögényasszony oszt egyször valamelyik vén cigányasszony mönt hozzá, hogy "*mögfordítja a szögénységit*", ha ad neki ruhát. Adott is neki selyemkendőket, 7 öltözet ruhát, még aranygyűrűt is. A vén asszony mög is csinálta úgy a szerencsáját, hogy mind elvitte tüle, mert azt mondta neki, hogy ezek mind köllenek a szerencsájéhez. Mind elvitték tőle, az asszony egy kicsit gyenge felfogású. Én nem bánom az ilyet, miért olyan ostoba, hiszen mondjuk mindig, hogy ne hallgasson a cigányra.

Szegeden van olyan, aki mögmondja, melyik utcában lakik a tolvaj. Rostaforatást is csinálnak a foglyokkal kapcsolatban. Régen megfejtették az álmot is, most már nem.

IRODALOM

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1948 A népi jogéletkutatás problémái a Nagy-Alföldön. Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve. I. Szeged, 302-311.

1981 Magyar jogi népszokások. Budapest.

KÓHEGYI Mihály-NAGY Janka Teodóra

1995 Bónis György és társai jogi népszokásgyűjtése Tápén (Forrásközlés) I. In: *Studia Ethnographicae* 1. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged, 195-250.

1997 Adalékok a jogi néphagyománykutatás történetéhez. *CUMANIA*. Bács-Kiskun Megyei Múzeum Évkönyve (XIV) Kecskemét, 207-223.

1998 Bónis György és társai jogi népszokásgyűjtése Tápén (Forrásközlés) II. In: *Studia Ethnographicae* 2. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged, 185-235.

György Bónis and his Colleagues' Research on Folk Law in Tápé (source publication)

In the first and second part of the source publication the authors published an overview of the material collected by György Bónis and his students on folk law in Tápé. Tápé, a traditional community, was still characterised by traditional folk law at the end of the 1940s.

In the third part the authors published so far unknown collection of property and family law topics from the inheritance of Ernő Tárkány Szücs. The authors would like to complete the material of folk law research of Tápé this way.

„Csongrád népelete” című állandó kiállítás leírása

SZÜCS JUDIT

(Csongrád, Tari László Múzeum)

A helyi múzeumban az 1960-as években a gyűjtemény darabjaiból állandó várostörténeti kiállítást rendeztek. (Ennek képeiből helyeztünk el a jelenlegi állandó kiállítás múzeumtörténeti részében.)

A csongrádi múzeumban az 1974–1994 között látható, Kubikosok című állandó kiállítás, az 1980-as évek elején a csongrádi halászház, majd a Csongrád-Belsőváros Gyökér utca 1. számú múzeumház 1985-ben történt megnyitása, folyamatos működése mellett időszerűvé vált új állandó várostörténeti, benne a népi kultúrát bemutató kiállítás megrendezése. Ennek tervébe illesztettük a régészetben az 1960-as években született ötletet, mely szerint egy-egy városi múzeumban egy-egy régészeti kort mutatnak be. Így Csongrádnak a megye bronzkori kultúrája jutott.

Az 1994-től tartó munka – az épület belső terének felújítása, tárlórendszer tervezetése, házilagos kivitelezetése, mindezekkel párhuzamosan sikeres pályázatokkal a kiállítás tárlói anyagának, világításának, a bábuk, azok öltözetének, a kiállítás képei, térképei készíttetése, restauráltatás, a gyűjtemények kiegészítése – eredményeként kezdtük megnyitni a kiállítási egységeket. 2000-ben V. Szabó Gábor régész szakmai irányításával a régészeti, 2001-ben Erdélyi Péter helytörténész vezetésével a történeti, 2002-ben Szűcs Judit néprajzkutató-igazgató irányításával a néprajzi egység készült el és nyílt meg.

A mezőváros néprajzának bemutatására – az említett két múzeumház mellett – 53 m²-es, másfél teremnyi rész jutott. A 170 m²-es teljes területen az egyes témák, korok, egységek arányosan kaptak helyet és teret. Az első teremben a múzeumtörténetet, ennek részeként névadónk életét, tevékenységét, Ellérmonostor ásátását, a második teremben a bronzkor kultúráját mutatjuk be, a harmadik terem és a negyedik egy része a várostörténeté, a negyedik terem másik felében és az ötödik teremben a népi kultúra vázlatát adjuk. A negyedik teremben a 20. század eleje közléte, az első világháború és 1919 helyi eseményeinek dokumentumai jelentenek átmenetet a népeleti részbe.

Víziélet

A 3. teremből a 4. terembe érkeve szemben az **1. (fekvő) tárló elején** (oldalán) Tipity János két kapurajza szerepel. A jobboldali a református parókia kapuja, jelenleg is megvan. A bal oldali egy polgárház kapuja. A két rajz között elhelyezett szöveg:

Tipity János nyugdíjas gépésztechnikus 1981-ben lerajzolta azoknak a csongrádi épületeknek a kovácsoltvas elemeit, amelyeket lebontásra ítélték. Mindkét rajza lemezlábazatú rácskaput ábrázol. Az egyik a református lelkészi hivatal, a másik egy 1924-ben épült polgári lakóház bejá-

rata volt. A század elején divatos szecessziós díszítőművészet legfontosabb jellegzetességeit, a virágmotívumokat, indázó vonalvezetést mutatják.

Az 1. (fekvő) tárlóban vízimalom és a Csongrád–Csépa közötti átjárást biztosító hajóhíd makettjét helyeztük el. Balról a levett tetejű, őrlőszerkezetével bemutatott malom.

vízimalom	TLM. N.GY. ltsz. 99.5.1.1-3. 99.8.1
hajóhíd	2001.3.1. 2001.4.1. 2001.5.1.

Balról a malom melletti szöveg:

Vízimalom őrlőszerkezetével

A gabona, búza őrlésére szolgált. A török időkben, 1545-ben 4 gazdát összesen négy kerekes malom után adóztatták. A 18. század végi térképen 11 malom szerepel. A 19. század közepén 50-60 kis malom működött a csongrádi Tisza partján.

Mindkét makettet Licsicsányi István készítette 1:25-höz méretarányban.

Jobbról a híd melletti szöveg:

Hajóhíd

Az 1896-ban felállított, a Nagyrétbe és Csépa felé a Tiszán közlekedést biztosító hajóhíd méretarányos makettje. 1919-ben a románok robantották föl.

Az 1. (fekvő) tárlóban a hídmakett körül balról jobbra haladva a 3. terem felől érkezve 2 kép. Az egy-egy tárlóban bemutatott kép itt a meghatározott sorrendben tárlón belüli számozást kap.

1. kép aláírása: *Komppal Csongrád és a Nagyrét között.*

Leírása: az áradó Tiszán háttérben a szétszedett híd, előtérben a csongrádi oldalra érkező komp, rajta emberek, két lovaskocsi. Készítette: Kalmár Margit. (Fekete-fehér). TLM. GYSZ. 91.145.

2. kép aláírása: *Komp húzása kézi erővel*

Leírása: három férfi áll a kompon, ebből kettő húzza a kompot. Párkányi István felvétele. (Fekete-fehér). TLM GYSZ. 91.144.

A (fekvő) tárlót megkerülve a másik oldalon is 2 kép.

A 3. kép aláírása: *Az 1903-ban épült Csongrád–Szentes közötti vasúti híd.*

Leírása: feltehetően a csongrádi oldalról fényképezve. Éppen vonat megy át rajta Szentes felé. A Szilber család hagyatékából, Dudás Lajostól kaptuk. 1906–1910 között készült felvétel. (Fekete-fehér). TLM. GYSZ. 91.55.

4. kép aláírása: *Dereglyével a Tiszán át.*

Lefrása: 11 alakos kép, hátul egy férfi kormányoz, elől egy evez. A dereglye a csongrádi oldalról elindult. Párkányi István felvétele az 1950-es években. (Fekete-fehér). TLM. GYSZ. 91.141.

A 2. (fali) három oldalán üvegezett, körbejárható tárló. A tárló felirata: HALÁSZAT.

A kiállított tárgyak halászszerzőmunkák makettjei, amelyeket Maszlag János (Csönki Jani bácsi) készített. (Kézírásos visszaemlékezéseiben a halászatról is ír. Az önéletrajza a TLM. NA. 71-87. leltári számon szerepel.)

A kiállított tárgyak sorrendje balról jobbra:

Alul:

tapogató	TLM. NGY. ltsz.: 58.1.167.
„gusza” kece	TLM. NGY. ltsz.: 58.1.169.
haltartó bárka	TLM. NGY. ltsz.: 58.1.193.
„csónyik”	TLM. NGY. ltsz.: 58.1.189.

A „csónyik”-ban:

merítő szák	TLM. NGY. ltsz.: 58.1.175.
emeli háló	TLM. NGY. ltsz.: 58.1.183.

Függesztve:

dobó v. pöndöl háló	TLM. NGY. ltsz.: 58.1.182.
hegyes kece	TLM. NGY. ltsz.: 58.1.170.
olló háta v. istáp	TLM. NGY. ltsz.: 58.1.176.
villik háló	
vagy „ördögtenyere”	TLM NGY. ltsz.: 58.1.177.

A tárló negyedik, fa borítású oldalán egy fénykép: Dinnyés Márton ül háttal a csónakban, evez hazafelé, szemben a csongrádi oldal, a Templom utca. Szűcs Judit felvétele 1985 áprilisában (fekete-fehér).

A 2. tárlóban a „gusza” kece és a bárka (csapott végű vagy topa bárka) között szöveg:

A Csongrádnál a Tiszából a vízszabályozás előtt gyakran (utána ritkábban) fogott halak: ponty, harcsa, süllő, csuka, kecsege és tok. Korábban is alkalomszerűen fogható halak például: viza, kárász, dubér (persli), sügér, macza (dürgencs), keszegfélék (dévér-, szápa-, karika), tathal, márna, menyhal, ... baráthál, csík (és rák).

(Sövényházy Antal nyomán)

A 2. tárló alatt kis dobogón 2 varsa felállítva. Aláírás:

Egyszíves három karikás varsák. TLM. NGY. 58.1.171., 172.

A 3. (álló) tárló felirat nélkül kapcsolódik az előző feliratos tárlóhoz, és a halászatról szól. Itt van középre függesztve két oldalas (két oldalról olvasható) szöveg a lap közepén, a vonal mentén megfelelően:

„A Nagyrét vizinek a fele hal vót.”

Csongrád a Tisza jobb partján, a folyónak keletre vetett kanyarában, a Körös torkolata fölött fekszik. Szabályozás előtt a több ágra szakadt Tisza (a Nagy- és a Kis-Tisza) és a Körös vizeiben sok hal élt, sok halászt ellátott munkával. A csongrádi halászok a Tiszán Alpárig és Szentesisig jártak. A Körösön is felmentek, a közeli Kurcát is halászták.

A halászok ősei Szegedről jöttek. Többgenerációs halászcsaládok voltak a Benke-Tatórok, a Pozsárok, Mészárosok, Szárazok és a Török nevéek. De kerültek ki halászok a Dinnyés és Ürmös családból is.

Télen a jégen a bakancsra, csizmára kötött jégpatkóval jártak, léket vágtak és véghoroggal halásztak. Jégzajláskor „guszakecével” és hegyes kecével húzták meg a folyóvizek fenekét. Árterületen a víz levonulásakor a marázsa hálót feszítették ki. A medrébe visszahúzódó vízre véghorgokat tettek. „Szirtra”, szakadó partra csapóhorgot raktak ki. Áradáskor az ár-, később a hullámtérbe, alacsony vízállásnál a folyóvíz partjára varsákat állítottak. A dobó- vagy „pöndöl” hálót csónakból terítették. (Ezt inkább hajósok használták.) A sekély vízben a tapogatót, mélyebb vízben a csónakból a nyeles, „reginás” tapogatót, íváskor szigonyt használtak.

A halászati szerszámok kicsinyített változatait Maszlag János készítette. Ezek között vannak még a szabályozás előtti halbőség idején használható kisszerszámok, például a víz felszínén úszkáló halak fogására az ördögtenyere vagy „villing”, az ollóháló és az emeli háló. A fűzfavesszőből vagy nádból font „lészával” folytatott rekesztő halászatot ezen a vizekben gazdag tájon bizonyára ismerték, de már nem emlékeznek rá. A nagyháló a folyóvíz egy-egy szakaszának bérlője adta. Ezt a szerszámot őszi lehalászáskor használták. Az így kifogott nemesebb halakat, harcsát, pontyot és süllőt nagy bárkán szállították Szegedre.

A szerszámokat, gyakran a ladikot is maguk készítették. A kenderfonalat maguk fonták, és a fonálból kötötték a hálót. A fa rudakat, kereteket, kávákat, szapolyt (vízmerítő edényt) kifaragták. Eszközeiket és járművüket kátránnyal konzerválták. A „csónyik” egy fatörzsből, tölgyfából vagy fűzfából faragott jármű. Az 1920-as, 1930-as években Gulu Gábor, Samu Jakab és Csönki Jani (Maszlag János) még használták. Ezt a deszkából összeállított ladik váltotta fel.

A halat különböző nagyságú, zárható, a parton kikötött bárkában tárolták, esetleg szállították. A kifogott halat a halászfeleségek és a kofák zsákban, kasban vagy garabolyban, esetleg kocsin vitték a helyi és a közeli városok piacaira.

A vízszabályozás után, majd az ipari szennyezés következményeként egyre kevesebb halat adott, ad a vizeknek csongrádi szakasza is. Napjainkra már csak néhány halász őrzi a mesterség ismeretét, titkait és szerszámaikat.

Bal oldalt fölülről lefelé:

1. kép aláírása: Az 1953-ban kifogott harcsa súlya 75 kilogramm (Kötőben Keller halász). (Fekete-fehér amatőr felvétel.)

2. kép leírása: Dinnyés Márton a Nagyrétben tavaszi áradáskor átnézi a lerakott varsákat. Itt beemel a csónakba egy varsát. Szűcs Judit felvétele 1985 áprilisában (fekete-fehér).

3-4. kép: Halászejgy 1939-40-ből. Két oldalas, a kirakott halászejgy másolat, az eredeti Dudás Lajos gyűjteményéből került a múzeumba. A néprajzi adattárban ör-zünk ebből az időszakból származó halászejgyet (TLM. NA. 153-2002.)

5. kép leírása: Halászsok a vízparton szerszámokat javítanak, rendeznek, a hát-
térben „gunyhó”. Kalmár Margit felvétele. (TLM. GYSZ. 91.84.)

A képek és a halászejgy alatt nincs szöveg vagy aláírás. Az 5. kép alatt két jégpatkó
felfüggesztve látható. (TLM. NGY. ltsz.: 58.1.58. A két tárgy azonos számon beletá-
rozva.) A jégpatkót a jégen járók, például nádvágók, halászsok kötötték a téli lábbeli-
jükre, hogy el ne csússzanak a jégen. A múzeum 1956. évi alapításánál figyelembe
véve legkorábbi anyagban szerepel. 1984-től napjainkig folytatott gyűjtőmunka során
jégpatkót Száraz Béla idős halásztól gyűjtöttem. (TLM. NGY. ltsz. 87.31.1.)

A tárló alján elhelyezett tárgyak:

egy jégpatkó

TLM. NGY. ltsz. 58.1.59.

puttyogató

TLM. NGY. ltsz. 82.101.27.

TLM. NGY. ltsz. 82.101.26.

hálódarab csont

TLM. NGY. ltsz. 72.1.72.

és cserép nehezékkal

TLM. NGY. ltsz. 72.5.24.

hálókötőtű (a hálóba tűzve)

TLM. NGY. ltsz. 94.8.3.

A tárló „mennyezetére” szerelt hálóról belógatva:

kabak (tök)

TLM. NGY. ltsz. 58.1.51.

hálópara fűzfából

TLM. NGY. ltsz. 58.1.54.

4 darab horog:

csapóhorog

TLM. NGY. ltsz. 58.1.55.

vágóhorog

TLM. NGY. ltsz. 82.101.24.

horog ólomnehezékkal

TLM. NGY. ltsz. 82.101.28.

horog

TLM. NGY. ltsz. 82.101.30.

Jobb oldalt:

egyágú szigony

TLM. NGY. ltsz. 83.49.1.

4. (álló) tárló felirata: HAJÓSOK.

A bal oldalon Kálmán András képeslap nagyságú fényképe bekeretezve (a kiál-
lításra dísztelen fekete keretbe tettük).

A kép alatti szöveg:

*A gőzhajózás kezdetével kialakult a hajósok, kormányosok rétege. A
Tiszán, illetve a Tiszán és a Dunán is jártak, alkalmazták őket. Sok helybe-
li, de főként belsővárosi gyerek álma volt, hogy hajós legyen. Neves hajó-
sok kerültek ki például a Szörfi és a Kálmán családból és rokonságból.*

Az álló tárló terét a hajós-kormányos kabátja (TLM. NGY. ltsz.: 88.7.1.) és a
csizmája (TLM. NGY. ltsz.: 88.9.1.1-2.) tölti be.

Középen felül Maszlag István hajós egyenruhás mellképe látható. Az 1943-ban készült kép korabeli, aranyozott keretben van. (TLM. NGY. ltsz.: 2002.25.1.)

Jobb oldalt a „M.F.T.R. Tiszai Személyhajójának menetrendje az 1948. évre” (másolat). (M.F.T.R. = Magyar Folyami és Tengerhajózási Részvénytársaság.)

5. (fali) tárló: ÁCSOK, MOLNÁROK feliratú.

Középen, a színes házormot ábrázoló kép alatti szöveg:

Faragók, ácsok és molnárok

A vizekhez kötődő tevékenységek közül a vízimolnárok és ácsok (faragók) szakmája összekapcsolódott, a molnár ácsmunkához is értett és vizont. 1820-ban alkottak céhet. Az 1850-es évek végén a kőművesekkel együtt a legnépesebbnek számítottak, hatvanan voltak. A nevezett szakmának ez az időszak a virágkora. Egy-egy családból több generáció tagjai lettek e foglalkozás képviselői. Ilyen volt például a Konkoly, később a Deák család.

1895-ben a helyi hajóácsipar még jelentékeny. Ekkor még 270 iparosból 13 ács volt. A gyáripár fejlődésével a hajókészítő kisipar a 20. század elejére megszűnt.

Középen alól, a párkánygyalu előtti szöveg:

Kárpátokból a Tiszán leúsztatott fenyőfa egyik lerakóhelye Csongrádon volt. A fa egy részét helyben dolgozták fel, például kishajó, vízimalom, házorom, kapu és kerítés, használati eszközök, azok nyele, egyszerűbb bútorok készültek belőle. Majdnem minden házban volt faragószék vagy „faragójancsi”. Nemcsak az ácsok vagy faragók, hanem ügyes kezű gazdák, napszámosok is megmunkálták a fát, elkészítették, megjavították saját szerszámaikat és egyszerűbb bútoraikat.

A szövegek körül helyeztük el az ácsok 20. században is használt szerszámaikat. Ezek többségét Szabó János ács gyűjtötte a múzeumnak a kiállításra. A tárlóban elhelyezett ácsszerszámok:

Egy a bal oldalon felfüggesztve:

függő (vas)

TLM. NGY. ltsz. 95.13.7.

Sorban a tárgyak:

fűrész reszelő állvány

TLM. NGY. ltsz. 95.13.1.

fűrész hajtogató

TLM. NGY. ltsz. 95.13.5.

faragóbárd

TLM. NGY. ltsz. 93.4.1.

párkánygyalu

TLM. NGY. ltsz. 71.1.66.

fűrész

TLM. NGY. ltsz. 2000.6.1.

furdancs

TLM. NGY. ltsz. 95.13.2.

véső

TLM. NGY. ltsz. 95.13.6.

szöghúzó

TLM. NGY. ltsz. 95.9.1.

iszkába (14 db)

TLM. NGY. ltsz. 90.11.1.1-14.

cigányfúró

TLM. NGY. ltsz. 95.13.3.

kétkézvonó

TLM. NGY. ltsz. 95.13.4.

A felsorolt tárgyak közül a középső falon elhelyezve sorrendben balról jobbra haladva a fűrész, a faragóbárd, a kétkézvonó és a cigányfúró. A furdancs előtti rövid szöveg:

A 20. századi (épület) ács szerszámai részben egyeznek a hajóács eszközeivel.

Képek, rajzok, bal oldalt:

1. kép témája: faragott, fa kapu, színes felvétel aláírás nélkül.

A 2. ábra a hajóács szerszámaait mutatja, ebből egyik a „kapus” kép alatt, másik a fűrész és a faragóbárd között elhelyezkedve. (A két ábra a Magyar Néprajz III. Kézművesség kötet 451. és 452. oldaláról származik.)

Képek közepén, a faragóbárd fölött:

2. kép témája: alulról fényképezett faragott fa házoromzat, állóhézagos deszkaromzat. Csongrádon jellemző.

3. kép, valójában rajz aláírása: *Haltartó bárka és ladik (a későbbi múzeumigazgató, Palásti Pál rajza).*

Jobb oldalt fénykép:

3. kép (színes) szövege: *A molnárok az elkopott malomkövet házuk kapuja elé tették. Ilyet még napjainkban is lehet látni.*

Az 5. (fali) tárló alatt kis dobogón (hajópadló tapétán) a hajósélet néhány tárgya:

hajósláda

TLM. NGY. ltsz.: 88.9.1.

hajóskesztyű

TLM. NGY. ltsz.: 88.22.2.

A hajósláda Kálmán András hagyatéka, a kesztyű Kiss József ajándéka.

A CSONGRÁD NÉPÉLETE VÍZIELET feliratú nagy (fves) fotólap képei, szövegei és az itt elhelyezett tárgyak:

Középen 4 színes tájökölógiai térkép.

A térképek aláírása: *Csongrád környéke élőhely térképeinek változása az elmúlt 200 évben.*

A térképekhez tartozó szöveg jobb oldalt:

CLC – CÉT (Conine Land Cover = Conine Élőhelytérkép) típusú tájtörténeti térképsorozat Csongrád környékéről.

Az élőhely-térképezés a tájökölógia eszköze, segítségével képet kaphatunk egy táj természeti állapotáról és annak átalakulásáról. A fentiekben Deák József Áron Csongrád határáról készített élőhelytérképeit mutatjuk be. A négy különböző időpontban rögzített állapot összehasonlításával láthatjuk a folyamszabályozás következményeként a Tisza menti mocsarak, mocsárrétek csökkenését, a tölgy-szil-kőris ligetek megszűnését, a fűz-nyár ligeterdők helyének változását és a Csongrádtól nyugatra elhelyezkedő puszták mesterséges tájjá alakulását.

(A négy színes térkép fekete-fehér változatban a Múzeumi Füzetek – Csongrád 5. számában szerepel.)

Balról a hajóhúzó hámfa kerete alatti szöveg:

Vízi szállítás

A szállítás vízi úton volt a legolcsóbb még a 19. század második felében és a 20. század elején is. A fát uszályokba, lápokba kötve úsztatták le a Kárpátokból. Egyéb árut fahajókon eresztették le, vagy vontatták a Tiszán és mellékfolyóin.

Az 1840-es évektől megindult a gőzhajózás, de olcsóbb működtetése miatt a fahajók – ha egyre csökkenő számban is – a 20. század közepéig járták a vizeket. Ezeket a kisebb hajókat, dereglyéket és uszályokat emberi, állati erővel, az utóbbi időben lóval vontatták. Ezt a Körösön a 20. század közepéig folytatták. A parton 10-12 méteres sávot tisztítottak meg a fáktól és bokroktól, ezt a sávot rendszeresen ellenőrizték, gondozták. Ezen az úton jártak a vontatók. A lótarló gazdák, fuvarosok állataikkal vállalták a hajóvontatást. A hajósgazdák fogadták fel őket.

A négy képet alulról körben fotók veszik körül. Balról jobbra haladva:

1. kép a hajóhúzó hám fölött, cím nélkül. Témája: kishajót a partról 6 férfi vontat. A felvétel 1940 körül készülhetett. Dudás Lajos szerint a képet Forgó Zsuzsanna (VB-titkár, majd ügyész) vitte be a levéltárba. (TLM. GYSZ. 91.41.)

2. kép (bal alsó sarok) térképrészlet. Alatta szöveg:

Ellés dombja

A 18. századi térkép szerint dohánykertészet, majd a 19. század végén halhasító hely volt. Halászok női családtagjai itt tisztították és szárították a sok friss, apró halat. Az így konzervált halat kereskedők szállították a több bőjtöt tartó, görög-keleti vallású lakosság számára például Erdélybe.

(A térképrészlet A középkori Dél-Alföld és Szer. Szerk.: Kollár Tibor. Szeged, 2000. 231.12. A terület első katonai felmérése 1763–1785. térkép alapján készült másolat.)

3. kép (alsó sor) aláírása: *A mesterségesen kialakított Körös-torok a 20. század végén*

4. kép (alsó sor) aláírása: *Őskörös-torok része, hullámtéri holtág, parton éles sásos és fűz-nyár ligeterdő.*

A 3. és 4. kép Szücs Judit felvétele 1986-ban (színes).

5. kép (alsó sor) aláírása javítva: *Tiszai áradás 1880–1888 között*

A múzeumban őrzött képről készítette Dudás Lajos. (TLM. GYSZ. 91.44.) Az áradó Tiszát mutató, halvány kép helyszínét két szakértő kétféleképpen adta meg. Mindkét értelmezést közlöm, véleménynyilvánítás nélkül:

Hajdú Dezső „vizes mérnök” (ahogy magát nevezte saját – irodalomjegyzékben szereplő – tanulmányában) leírása: A kép jobb oldalán látható a cölöpökhöz erősített pallóból készült palánk, amely ezen a töltésszakaszon jellemző védmű volt. Itt feltehetően meghibásodás vagy kezdődő árvíz alkalmával végrehajtott elzárás látható. Az elzárás volt hivatva megakadályozni azt, hogy a Kerek-árokba bejöjjön a víz. A palánk típusú töltést az 1888. évi töltésfejlesztés alkalmával bontatták el, és alakult ki a jelenlegi, egységes típusú védtöltés. A fentiek alapján a kép 1888 előtt készülhetett.

Dudás Lajos tanító, technika szakos tanár, amatőr helytörténész és gyűjtő véleménye szerint: A képen a mai Györfös (ártéri erdő) még sziget, Bodor-sziget néven.

A sziget és a gátoldal között kötődtek ki a tutajok. A Bodor-sziget város felőli felső végét az 1890-es években lezárták a hajóhid miatt. Ezután ez a rész eliszaposodott.

A kép a Szilber hagyatékban maradt fenn. Dudás Lajos őrizte meg, adta át a múzeumnak. A szerző megjegyzése: A képen bal oldalt ökrös szekér és lovas kocsi látszik halványan.

6. kép (jobb alsó sarok) aláírása: *Magányos kaszáló a Nagyrétben.*

A képen háttérben fák, jobb oldalt lovas kocsi.

A kép mellett a kúpkas fölötti szöveg:

Méhészet

A vízszabályozás előtti ártéri rétek virágai eltették a méhészetet. A török kori adóösszeírások szerint 1546-ban 160, 1575-ben 90 méhkas volt.

A vízszabályozás után a mézet adó réti virágokból kevés maradt. 1895-ös adat szerint 7 tanító és 1 iparos foglalkozott szakszerűen méhészetel. Parasztgazdák és földművesek közül többen régi, gyékény kasos méhtartással termeltek mézet.

A 20. század végén a hullámtéri fák odúiba kirajzott méheket merészebb méhészek még befogták. A lépes mézet kiszedték. Ehhez használták a maguk készítette gyékény kúp- vagy befogó kast. Ez az élőfás méhtartásra és a méz gyűjtögetésére utaló tevékenység.

A hullámtéri fák odújába kirajzott méhek befogását, mint a tiszai ártéri gazdálkodás részét Az Alföld folyója, a Tisza című, 12 részes tévéfilm-sorozatban – más témák mellett – csongrádi felvétel alapján megörökítették. A film szerkesztője: Lengyel Gyula, rendezője Orbán Ágnes, néprajzi szakértő Bellon Tibor és Szűcs Judit, operatőr Kátai Balázs volt. A csongrádi felvételek többsége 1986 tavaszán, nyarán készült. Az egyik szereplő László István, aki a kiállított kúpkast készítette, használta befogó kasként, és a múzeumnak ajándékozta.

Az 5. (fali) tárló mellett a nagy íves fotólapon balról jobbra, felülről lefelé haladva a következő tárgyak kiállítva:

hajómosó

TLM. NGY. ltsz.: 88.22.

hajóhúzó hám

TLM. NGY. ltsz.: 58.1.53.

Az íves fotólap alatti dobogón:

Nádverés (tetőkészítés) néhány eszköze

nádverő

TLM. NGY. ltsz.: 89.1.5.

nádazó, „kupázó”

TLM. NGY. ltsz.: 75.2.57.

nádvarró tű

TLM. NGY. ltsz.: 97.19.13

fűzfahasító

TLM. NGY. ltsz.: 87.35.39.

szapoly

TLM. NGY. ltsz.: 78.59.1.

evedző

TLM. NGY. ltsz.: 82.101.20

csáklya

TLM. NGY. ltsz.: 75.2.16.

kúpkas

TLM. NGY. ltsz.: 2002.11.1.

A nádverőtől a kúpkasig a tárgyak a fotólap előtti dobogón vannak, az evedző nyele átlósan elhelyezve a fotólapon, a csáklya nyele a fotólap jobb szélén, annak fölé nyúlik. A nevezett tárgyakat a vizek partján élő halász, gazdálkodó használta.

6. (fali) tárló felirata: KUBIKOSOK

Bal oldalon felfüggesztve:

kubikos hám

TLM. NGY. ltsz.: 75.1.21.

Középen bal oldalon színes fénykép másolat a Kubikosok című állandó kiállításból: gyékényponyva tetejű gunyhó a vándorló kubikos mindennapi tárgyaival.

A kép melletti bőr kubikoshám felfüggesztve (TLM. NGY. ltsz.: 72.1.20.)

A kép és a kubikoshám közötti szöveg:

Kubikosok, vándormunkások

A 19. század második felétől sok kistulajdonos és földnélküli ember kapott munkát a folyók szabályozásánál, gyárak alapozó munkáinál és vasutak építésénél. Ezek többsége talicskával, ásóval, lapáttal dolgozó napszámos volt. De olasz mintára a kordés (a kordé egy ló húzta kétkerekű kocsi) bérmunkások, a kocsi és lótulajdonos vállalkozók helyből is kikerültek.

Egy részük itthon, gyakran lakóként más házában élő családjához hazajárt. Más részük vándorló élete során például Pest és Baranya megyében és a Kisalföldön települt le. A törekvő kubikos bandagazdák kis saját tulajdonú házban éltek, pár hold földet, szőlőt vettek, gyermekeiket polgári iskolába, gimnáziumba járatták.

Az országban egyetlen kubikosokról szóló kiállítás Csongrádon 1974 és 1994 között a jelenlegi állandó kiállítás helyén állt. Az alábbi fénykép ebből a kiállításból származik. A képen a halászköves utcánál átvett kunyhót, a településtől, házaktól távoli munkán dolgozó kubikos szállását és használati eszközeit láthatjuk.

A tárló alján végigterített rongyszőnyeg (LTSZ. NGY. ltsz.: 96.4.1.), ezen a követező, a kubikosok használta tárgyak:

fabőrönd

TLM. NGY. ltsz.: 74.1.12.

gyékény szatyor

TLM. NGY. ltsz.: 79.201.1.

tambura vagy citera

TLM. NGY. ltsz.: 72.1.24.

A 6. tárló alatt:

kubikotalicska

TLM. NGY. ltsz.: 98.15.1.

cserépkanta

TLM. NGY. ltsz.: 70.1.49.

bakancs madzagfűzővel

TLM. NGY. ltsz.: 2002.13.1.1-2.

A kubikosoknak az 1980-as években még gyűjthető anyagát két család, a Víglási és a Jarabek család (az utóbbi Nagy Miklósné ajándéka) jelenti.

A 7. (álló) tárló KATONA IMRE felirattal. Jobb oldalon 3 lap, aláírás:

Részletek

*Katona Imre Csongrád megyei kubikos vegyes néprajzi gyűjtéseiből
(1951–1952)*

A 100., 112. és 139. lap másolat (TLM. NA. ltsz.: 144-99.)

Középen felül fa keretben kubikos fej. (TLM NGY. ltsz.: 2001.6.2.) Aláírás:

Katona Imre múzeumba került hagyatékából. Borbás István kubikos domborműve.

Alatta balról középen fénykép (fekete-fehér). Aláírása: *1991-ben a városháza előtt ünnepi beszédet tart.*

Szemben jobbról a PRO URBE – CSONGRÁD kitüntetése: TLM. NGY. ltsz.: 2001.6.29., ezalatt egy Kádár-rendszer korabeli, feketevár címeres, szabálytalan kör (gömbölyödő) alakú érme (ltsz.: 2001.6.31.). Mindezek alatt K. I. rövid életrajza:

Dr. Katona Imre
(1921–2001)

Csongrádon született. Édesapja makói származású, állatorvosként került a kisvárosba. Fiát nyaranta magával vitte a gazdákhöz a tanyára is. A mezővárosi, tanyai gyermekkori környezet is szerepet játszhatott későbbi foglalkozásválasztásában.

A gimnáziumot szülővárosában és Hódmezővásárhelyen végezte el. Egyetemi tanulmányait a szegedi egyetemen magyar-történelem-földrajz szakon végezte. Ugyanott doktorált néprajzból. 1963-tól kandidátusi fokozattal is rendelkezett. Főbb kutatási témái voltak, a kubikosok, a vándormunkások élete, a népköltészet, a néphit és a közéleti viccek. Budapesten az Eötvös Loránd Tudományegyetemen néprajz szakosok generációit tanította. Élete utolsó szakaszában tanítás mellett a népdalok stílusvizsgálatával foglalkozott.

Szülővárosával tartotta a kapcsolatot, előadásokat tartott, a helyi kiadványokban írt. A Mozaikok Csongrád történetéből kötetei (1976–1989) szerkesztésében, lektorálásában részt vállalt. A helyi újságokból pesti lakosként is folyamatosan tájékozódott a település életéről.

A felső üvegpolcon három kiadvány, középen felül a Forrás című folyóirat 2001. júniusi száma, címlapján jelezve Katona Imre: Sír a Tisza című írása, balról Szépen szóló madárka. Népdalaink szöveges üzenete és K. I.: Néprajz és gyermekvilág című kötetei (TLM könyvtára ltsz.: 2161., 2195., 2196.). Aláírás: *Válogatás Katona Imre munkáiból.*

Az alsó üvegpolcon 2 érme:

1. Batsányi Jánost ábrázoló, nevét is tartalmazó sárgaréz érme 2 szegeccsel világossárga fára erősítve. A fára papír ragasztva, felirata: Dr. Katona Imre Imre A CSONGRÁDI GIMNÁZIUM 75. ÉVFORDULÓJÁN 1995. szeptember 23. (TLM. NGY. ltsz.: 2001.6.35.)

2. Kerek rézérme, leírása: bal oldalon glóriás, hosszú szárú liliumot tartó alak domborműve, a középső mezőt és jobb oldalt a következő szöveg foglalja el: A BATSÁNYI JÁNOS (1950-ig SZENT IMRE) GIMNÁZIUM ALAPÍTÁSÁNAK 75. ÉVFORDULÓJÁRA '95. A plakett bal oldalán Lantos név bevésve. (Lantos Györgyi, Csongrádon élő neves szobrászművész.) (TLM. NGY. ltsz.: 2001.6.3.)

A tárló jobb oldalán fölül szöveg:

Kubikos nóták Katona Imre gyűjtéséből

*Szűröm uja rongyos, cipóm orra sáros,
Nem fogad be engem se falu, se város.
Kopott talicskámmal a világot járom,
Árok partján van az éjjeli szállásom...*

*

*Kubislegény ha bemén a barakkba,
Azt kérdezi: – van-e kenyér, szalonna?
– Nincsen kenyér, nincs szalonna, nincsen píz,
Mer a munkát elöntötte az árvíz!*

*

*A kubikoslegény elmondja az imáját:
Egye meg a mérnök a vállalkozóját!
Csak tizenhat krajcár a köbméter ára?
Szegény kubikosnak nem jut pálinkára.*

Alatta felvétel, a kép aláírása: *Családi és baráti körben kipróbálja a kaszát.*

Több alakos kép tanyaudvaron. A kaszával előrehajló alak Katona Imre. A kép az 1981-ben rendezett csongrádi tudományos ülészak idején készült (fekete-fehér). A Katona Imréről készült képek TLM. NA. ltsz.: 176-2003.

Katona Imre halála után tárgyi hagyatékából 2001.6.1-47. számon ifj. Katona Imre (1-43.) és Felber György, dr. Katona Imre unokaöccse (44-47.) ajándékként került több darab a múzeumba. A kéziratos hagyatékából még életében vásároltunk, melyek a kubikosok gyűjtését és a témához tartozó szakirodalmat tartalmazza. (TLM. NA. ltsz.: 143-99., 144-99.) A hagyaték többi része 2001-ben a városi levéltárba került.

A 7. tárló melletti fotólapon 4 térkép.

A bal oldali térkép aláírása: *Csongrád megye hajóvontatási útjainak tisztításáról készült térkép.*

(Másolat az 1852-ben készült térképről. Jobb oldalt 2 kis térkép, a két térkép közötti szöveg:

Ludrovai Tóth István (1846–1920-as évek eleje)

Mérnök, gazdálkodó és politikus volt. A 19. század második felében a település mérnökeként kapta feladatul a település árvízvédelmi munkálatai megszervezését. E feladat részeként térképeket készített. A múzeumba került hagyatékában selyemre rajzolt, festett térképei maradtak fenn. Ebből közlünk kettőt.

(Ludrovai térképeit 1876-ban rajzolta. A felső TLM. TGY. ltsz.: 88.2.19. alapján készült, az alsó a csongrádi levéltár tulajdona.

Bal oldalt a hajóvontatási térkép alatt szöveg:

Vízélet, gazdálkodás a török időkben

Csongrád a töröknek a 16. század közepén gabona, széna, hal és hordó (bor) után adózott legtöbbit. Tehát földművelés, állattartás, halászat és

szőlő-, bortermelés jelentette a fő tevékenységi (foglalkozási) ágakat, egyben a megélhetés alapját.

A török időkben az állattartásnak adóztatott ágai a bárány- (juh) és sertésenyésztés volt. Marhatartók vagy nem voltak, vagy kibújtak az adóztatás alól. (Az utóbbit látszik igazolni a magas szénaadó. A szénát az ártéri rétek szolgáltatták. A félvad disznótartás a 19. század végéig, a Tisza árterében, a Nagyrétben folyt.)

1693-ból származó adatok szerint a török időkben 84 halászhajó dolgozott, a Körösön és a Tiszán is komp járt.

A csongrádi (a Délvidék északi pontja) kikötő a török kori kikötői vám és átkelési illeték alapján Szegeddel és Tömörkénnyel összehasonlítva, jelentős forgalmat bonyolított le.

Alatta a jobb oldali alsó térkép szövege:

A középkorban az Arad–budai út egyik átkelőjeként is használt Böldi rév Shener György 1827-ben készült térképén.

Az 1. és 4. térkép eredetijét a szentesi levéltár őrzi.

Az 5. teremben balról jobbra haladva vesszük sorra a tárlókat, fotólapokat és dobogókat. A tárlók számozása folyamatos.

8. (fali) tárló ÁLLATTARTÁS felirattal.

Bal oldalt két kép aláírás nélkül.

1. kép témája: négy tehen az itatóvályúnál, az egyik tehenet kalapos férfi feji. Háttérben száradó kender.

2. alsó kép témája: három ló és egy kalapos férfi a karámban.

Mindkét kép az Ornyik-Ormos családban készült. Dr. Ormos Lajosnak, a parasztgazda fiának volt fényképezőgépe. Az 1945 előtt készült, albumba rendezett képekből dr. Ormos Lajostól 2 lapnyit – ami a háború után megmaradt – megkapott a múzeum (fekete-fehér).

Középső oldalon vagy falon:

3. kép aláírása: *Bokrosi juhász ünnepi öltözetben az 1930-as évek elején.*

Mütermi fotó, Nagy Veronika gyűjtése a Csongrád város gazdálkodása tanulmányához (TLM. NA. ltsz.: 171-2002.)

4. kép az előző mellett, aláírás nincs. Témája, tárgya: ló vászoninges, gatyás, fekete mellényes, árvalányhaj kalapos juhással, profilban. Ez a kép is az Ormos család albumából származó kép másolata.

A két, 3. és 4. kép között a tülök függ. A jobb oldali falon a képek magasságában szöveg:

Juhászat

Csongrádon a juhtenyésztés jelentős ágazata volt az állattartásnak. Az 1558. évi török adóösszeírásban a legtöbb juhot tartó gazdának 2250 állata volt. Ebben az évben volt a báránytized a legmagasabb, 2383,5 akcse. Ennél csak a haltized magasabb. Később, 1814-ben a Károlyi uradalomban 1348, 1828-ban 8303 juhot tartottak.

A 19. század végére a juhtenyésztés jelentősen lecsökkent. De a gazdák a 20. század közepéig valamennyi juhot is tartottak, így a bokrosi pásztorok között juhászok is voltak. Ezek egy része a saját 60-100 állatát legeltette, mások gazdákhöz szegődtek, azok állatait legeltették. Október 26., Dömötör napja volt a juhászok szegődtésének ideje. Kommencióban egyeztek meg, a gazda gabonát, szalonnát, sót, valamennyi kukoricaföldet és tüzelőt adott a juhásznak. Az állatokat hodályban tartották, fejőkalodában, úgynevezett isztrongában fejték. A tejből túrót, főként sajtot készítettek.

A tárgyak balról jobbra haladva:

A tárló alján nyeregváz TLM. NGY. ltsz. 58.1.96. Szövege:

Nyeregváz

A nyeregtalp és kápa keményfa, bőr tartozékai hiányoznak. Formája, meredek állású kápája és díszítményei alapján tiszafüredi nyergesek korai munkája (19. század).

A nyeregváz mellett balról jobbra haladva:

kengyel	TLM. NGY. ltsz.: 79.258.1.
karikászabla	TLM. NGY. ltsz.: 79.29.1.
nagy rézcsengő	TLM. NGY. ltsz.: 78.31.1.
pergő (réz)	TLM. NGY. ltsz.: 94.9.1.
kolomp	TLM. NGY. ltsz.: 58.1.84.

Aláírás a csengő, pergő, kolomp előtt:

Kolomp, csengő

Kolompot vagy csengőt vezérállatra tettek, pergőt juhokra raktak. Ezek hangja segítette a pásztort és kutyáját az állatok terelésében.

birkanyíró olló	TLM. NGY. ltsz.: 58.1.88.
-----------------	---------------------------

Előtte szöveg:

Birkanyíró olló

Április végén, május elején fogadott nyírók jöttek a városból, akik ilyen ollóval lenyírták a gyapjút.

A középső „falon” a 3., 4. kép alatt:

tülök	TLM. NGY. ltsz.: 72.1.7.
feszítő zabla	TLM. NGY. ltsz.: 79.19.1.
kis kolomp	TLM. NGY. ltsz.: 87.34.5.
fokos	TLM. NGY. ltsz.: 79.260.1.

A fokos nyele ferdén elnyúlik a mellette, alatta elhelyezett tárgyak között.

A bal oldali falon a JUHÁSZAT című szöveg alatt:

kutyanyakörv	TLM. NGY. ltsz.: 79.62.1.
palóka	TLM. NGY. ltsz.: 79.36.1.

Alatta szöveg:

Palóka

A nagyobb borjú orrára kötötték. Így, ha szopni akart, a palóka szúrta.

9. (fali) tárló, PÁSZTORKODÁS felirattal.

Bal oldalon 1. kép témája: subán ülő férfi csikos ingben, bő gatyában, fején kalap, előtte újságon üveg, pohár, benne kanál. A kép a Szántai-Szepesi családból került a múzeumba. Amatőr kép? (fekete-fehér).

Középen jobbról a 2. kép, aláírása: *Bokrosi pásztor családjával és két bojtárjával az 1950-es évek elején.*

Az eredeti kép TLM. NGY. ltsz.: 171-2002. található.

Jobb oldalon a 3. kép aláírása: *A Szent György-napi bokrosi kihajtáskor készült kép.*

A középső négy alak állattartó gazda, bal oldalt 3, jobb oldalt 2 pásztor. Háttérben cserény. Elmosódott kép, amatőr felvétel lehet. Az 1930-as években készülhetett. (TLM. NGY. ltsz.: 91.24.21.)

Tárgyak:

A 2. kép mellett balról	csikóskalap	TLM. NGY. ltsz.: 85.5.5.
a kalap alatt	szőrtarisznya	TLM. NGY. ltsz.: 74.1.2.
	cseréppipa	TLM. NGY. ltsz.: 71.1.49.
az előző kettő mellett	fa szárral	TLM. NGY. ltsz.: 58.1.76.
alatta	csiholó acél	TLM. NGY. ltsz.: 58.1.232.
Alul balról jobbra haladva:		
fakulacs		TLM. NGY. ltsz.: 58.1.30.
fakanál		TLM. NGY. ltsz.: 88.5.461.
borotvatok		TLM. NGY. ltsz.: 2000.13.1.
sótartó (szaru fadugóval)		TLM. NGY. ltsz.: 71.1.86.
rühzsírtartó (szaru fadugóval)		TLM. NGY. ltsz.: 71.1.85.

Szövegek:

Bokrosi pásztorok

Az állattartó gazdák pásztorokat (csikóst, csordást) fogadtak, akikkel igavonásra nem használt lovaikat ménesben, ökreiket, teheneiket (anyabarom, szűzbarom) csordában a közeli Bokros nevű pusztán legeltették. A számadóval kötöttek szerződést. Az úgynevezett szájbér vagy pásztorbér búza és szalonna volt, amit a gazdák adtak. A számadók bojtárokat fogadtak, akiknek az állatok gondozásáért ruházatot és malacot adtak.

A pásztorok cserényben tartották személyes és az állattartáshoz szükséges tárgyaikat, eszközeiket, és itt aludtak egy subával letakart priccsen. Általános viseletük vászon ing, gatyá és mellény, nyáron bocskor, télen csizma, szűr vagy suba. Csúcsos tetejű kalap védte őket az esőtől.

Rühzsírtartó

Marhaszarvból készült, fa dugója és talpa van. Tartalmát a juhok gyógyítására használták. Karcolt virágmintája elmosódott.

Csiholó acél

Kovakővel és taplóval tűz gerjesztésére, csiholására használták.

A tárló alatt: Tüzet jelző szenesedett fadarabok fölött szolgafán bogrács, alatta, a „tűz” körül bélyegzővasak, „billogok”. A bélyegzővasak előtt szöveg:

Bélyegzővas, billog

A faparázson megtüzesített vas monogramot (a gazda nevének kezdőbetűit) az állatok nyakára, tomporára sütötték.

A tárgyak:

bogrács TLM. NGY. ltsz.: 74.1.24.1.

bélyegzővas TLM. NGY. ltsz.: 83.56.49.

bélyegzővas TLM. NGY. ltsz.: 78.72.1.

bélyegzővas TLM. NGY. ltsz.: 71.1.77.

A 9. és 10. (fali) tárlók közötti íves fotólap egyik fele cserényrészlet, másik fele tanyaudvar. A cserényrészlet náddal bevonva, benne

suba felakasztva TLM. NGY. ltsz.: 89.15.1.

viharlámpa felakasztva TLM. NGY. ltsz.: 2002.15.1.

A dobogón elhelyezve:

csobolyó TLM. NGY. ltsz.: 58.1.38.

kisszék (a csobolyó alatt) TLM. NGY. ltsz.: 79.148.1.

béklyó TLM. NGY. ltsz.: 58.1.99.

Rövid szövegek:

Béklyó

Éjszakára a legelésző ló lábára tették.

Csobolyó nádszál szívével

Pásztorok, aratók, kubikosok is használták, ivóvizet szállítottak, tároltak benne.

Az íves fotólap másik felén a paraszti gazdaság néhány eszközét állítottuk ki.

A tárgyak sora balról jobbra a fotólapon:

fejőedény TLM. NGY. ltsz.: 2002.14.1.

favilla H. I. monogrammal TLM. NGY. ltsz.: 85.15.4.

favilla S. I. monogrammal TLM. NGY. ltsz.: 91.10.1.

acatóló TLM. NGY. ltsz.: 78.47.1.

szénahúzó horog TLM. NGY. ltsz.: 78.97.5.

A szénahúzó után színes kép

A kép után, alatt:

szárvágó TLM. NGY. ltsz.: 90.12.2.

szárvágó TLM. NGY. ltsz.: 87.34.14.

Mellettük:

kaszapenge TLM. NGY. ltsz.: 88.2.1.

kaszanyél TLM. NGY. ltsz.: 97.103.1.

Fölül, oldalt:

lámpás

TLM. NGY. ltsz.: 78.2.1.

Alatta:

koppantó

TLM. NGY. ltsz.: 58.1.20.

Jobbra, a szárvágók fölötti kép tanyaudvart ábrázoló színes kép. Szűcs Judit felvétele az 1980-as évek végén Faragó Mátyás tanyáján.

A 10. (fali) tárló FÖLDMŰVELÉS felirattal.

Bal oldalon 2 kép egymás alatt.

1. kép aláírása: *A marokszedők megálltak inni.*

Nyolcalakos kép. Csépai János családjában készült. Ifj. Csépai János a kép bal oldalán a második. Csépai Jánosné ajándéka (fekete-fehér).

2. kép aláírása: *Kaszakalapálás.*

Kalmár Margit készítette (fekete-fehér). TLM. GYSZ. 2000.21.

Középső oldal felülről lefelé:

Szöveg:

Földművelés

Csongrád határában jó minőségű szántóföld, homokos és szikes talaj is van. A gazdák a 19. században és a 20. század elején a kiskunfélegyházi és a Kétemető úti, a kettőshalmi földek jelentős részét szántóként használták. A vízszabályozás után a Nagyrétben is feltörték a kiszáradt rétek földjét, egy része ennek is szántó lett.

Kenyérgabonaként búzát és rozsot, kisebb mennyiségben kölest, takarmánynak árpát, zabot termeltek. A kézzel vetést a 20. század elején kezdték vetőgépek felváltani. Az aratást kaszával végezték, a rávágott gabonát sarlóval szedték fel. Családtagok és fogadott aratórészesek párba álltak, a férfi kaszált, a marokszedő nő a lekaszált gabonát összeszedte és kérébe kötötte. A kérékből a szemet a 20. század elején még lóval nyomtatták, majd a két világháború között terjedt el az önjáró gőzgép. Kezdetben az aratórészesek dolgoztak géprészesként is, majd a gépész hozta őket.

A kukoricát elsősorban takarmánynak termelték. A kukorica vetése, többszöri kapálása után a törés, főként a kukoricafosztás a családnak és a szomszédoknak sok tréfára és udvarlásra adott alkalmat.

A szöveg alatt:

3. kép aláírás: *Kévehordás közben*

A Hajdú családból került a múzeumba. Amatőr felvétel, készítőjének neve ismeretlen (fekete-fehér). (TLM. NGY. ltsz.: 91.24.12.)

A fenti szöveg és a 3. kép mellett MARHÁS-LEVÉL és alatta szöveg:

Vásárok

A 19. század végén hetivásárt kétszer, országos vásárt évente négy alkalommal minden évszakban tartottak. 1907 áprilisában tartott állatvásár hivatalos adatai:

<i>felhajtattott szarvasmarha 840, gazdát cserélt 282,</i>		
<i>ló</i>	<i>1903,</i>	<i>832,</i>
<i>juh</i>	<i>725,</i>	<i>172,</i>
<i>sertés</i>	<i>1115,</i>	<i>512.</i>

Tiszavidék, 1907. május 5.

Jobb oldalt, felülről lefelé:

4. kép felirat: *Alkukötés. (Utána jön az áldomás)*

Kalmár Margit felvétele (fekete-fehér). (TLM. GYSZ. 2000.22.)

5. kép témája: garaboly vásárlása. Az 5. kép alatti szöveg:

Kereskedelem

A település 19. század végére kialakult kereskedelme a 20. században, békés időben némi emelkedéssel és szerkezetváltozással hasonló volt. A helyben megtermelt gabonát, bort, gyümölcsöt, marhát, lovat és sertést nagyobb, házi szárnyasokat és tojást jelentékeny mennyiségben szállították el a kereskedők. A birka és gyapjú kereskedelme csökkent.

Tárgyak a földművelés feliratú szöveg és a 2. kép mellett a sarokban:

tokmány

TLM. NGY. ltsz.: 85.26.33.

kaszakó

TLM. NGY. ltsz.: 87.34.15.2.

Alatta szöveg:

Tokmány

A marha szarvát kitisztították, kifőzték. A kaszát, fenőkövet tartották benne. Évtizedekig használták.

Középen a tárgyak sorrendje balról jobbra:

Alul:

kaszaálló

TLM. NGY. ltsz.: 85.14.17.

korsó

TLM. NGY. ltsz.: 75.2.41.

kukoricafosztó

TLM. NGY. ltsz.: 2001.11.3.

kerek húzós mérleg

TLM. NGY. ltsz.: 2002.16.1.

(hosszúkás) húzós mérleg

TLM. NGY. ltsz.: 83.5.14.

A 10. (fali) tárló alatt a piaci vásárlás jelképeként felfüggesztve:

tányéros mérleg

TLM. NGY. ltsz.: 94.5.21.1-2.

A téli megnyitón almát tettünk bele. Más, ünnepi alkalommal éppen aktuális gyümölcsöt vagy zöldséget teszünk bele.

A 11. (álló) tárló felirata: ZÖLDSÉG GYÜMÖLCS SZŐLŐ BOR

Balról jobbra, fentről lefelé haladva bal oldalt:

permetező puska

TLM. NGY. ltsz.: 88.12.13.

metszőolló

TLM. NGY. ltsz.: 97.17.1.

kancsó

TLM. NGY. ltsz.: 98.1.2.

kis lapát (fa)

TLM. NGY. ltsz.: 80.1.3.

gyümölcsszedő kosár

TLM. NGY. ltsz.: 98.1.1.

Mindhárom tárgy, az eredetileg vizes kancsó, lisztes lapát és gyümölcsszedő kosár a kékkövel permetezéshez másodlagos használatban.

Balról jobbra haladva alul:

permetkeverő lapát

TLM. NGY. ltsz.: 97.104.1.

szőlőtőke

TLM. NGY. ltsz.: 86.30.1.

csumiszoló

TLM. NGY. ltsz.: 78.98.8.

kiscsákány

TLM. NGY. ltsz.: 96.3.3.

Középen fentről lefelé:

1. kép témája: virágzó szőlőfürt, színes.

(Megjegyzés: a ZÖLDSÉG GYÜMÖLCS egység színes képeit, ahogy a többi színes képet is Medgyasszay Béla készítette az 1990-es években.)

Az 1. és 2. kép közötti szöveg:

A szőlő-, gyümölcs- és zöldségtermesztés, borkészítés a középkori és török kori előzmények után a 18. századtól a jelenkorig hozzátartozik a helyi családok gazdálkodásához, étkezéséhez és a település kereskedelméhez.

Sövényházy Antal által 1895-ben összeírt termesztett szőlőfajták a következők: „... fekete, fehér és keselykadar, cigányszőlő, góhér (bajor), a dinkák több faja, magyarka, fehér tökszőlő, gyöngyszőlő, bogdányi (csipkés-, tök- és kereklevelű). Újabb időben kezdik még termelni: az olasz dinka (rizling), rózsza tökszőlő (török dinka), piros bakator, kövidinka, rak és tokaji fajokat (furmint és hárslevelű). Csemege szőlők: piros, fehér, sárga, hamburgi és alexandriai muskotály, fehér és piros sasza fajok. Telelő szőlők: sárga, fehér, zöld és fekete kecskececsű, piros és fehér juhcsecsű, izabella (york madeira) és fekete tökszőlő. – Szőlő kivitele még most csekély, ámbar folyton emelkedő, de borkivitele nagy, évenként 20-25 ezer hektoliter.”

A 20. század második felében a szőlő Szovjetunióba kivitelének emelkedésével a csongrádi termesztés is jelentős mennyiségi növekedést ért el. A 20. század végére az új, főként vörösbor szőlőfajták (például Kékfrankos, Cabernet fajták, Zweigelt), emellett fehérbor fajták (például rajnai rizling, zöld veltelini, csereszegi fűszeres, Bianca, Kunleány) terjedtek el. A szőlő- és bortermesztés átalakulóban van.

2. kép témája: férfialak kapálja a szőlőt, a szőlősorok között zöldhagyma (színes). A kép aláírása:

A szőlőben a háromszintes művelés, ugyanazon területen zöldség-, gyümölcs- és szőlőtermesztés általános szokás. A szőlő közé korai borsót vetnek, zöldhagymát duggatnak, burgonyát, elszórtan gyümölcsfát ültetnek.

A képek és a szöveg alatt balról jobbra:

réz permetező

TLM. NGY. ltsz.: 89.12.1.

oltókés

TLM. NGY. ltsz.: 2002.17.1.

A két tárgy mellett szöveg:

Gyümölcsstermesztése adottságai révén, nemes fajták terjedésével, a termelők számának növekedésével egyre jelentősebb lett. Főként a hajdani ártéri földeken, a szőlőben vállalkozó gazdák termeltek nagyobb mennyiségben. A nemes fajták terméseit nemcsak közeli városok piacaira, de helyben csomagolva külföldre is szállítottak. Legnagyobb mennyiségben kajszibarackot, kisebb tételben cseresznyét, meggyet, körtét, almát és szilvát is el tudtak adni. Saját fogyasztásra sokféle alma, őszibarack, dió, a Szentessel közös kistájon „noszpolya” is termett.

A 19. század végétől a bolgár rendszerű kertészetek terjedésével a zöldségtermesztés jelentősebb lett. Vidéki piacra is szállítottak babot, burgonyát, káposztát, salátát, étkezési paprikát, paradicsomot, hagymát, dinnnyét, főzőtököt. Helyi szükségletre (fűszer) paprikát, sárgarépat, gyökeret, tormát, karalábét és borsót termeltek. Egykor virágzó dohánytermesztése lecsökkent.

A puttonyos, réz permetező alatt:

fonott csuhé (1 köteg)

TLM. NGY. ltsz.: 87.35.10.1.

Alatta felirat:

Fonott csuhé (kukoricahaj) szőlőkötözéshez

3. kép témája: érett fehér szőlő fürtjei a tőkén (színes).

Mellette 3 szőlőmetsző kés vagy kacor:

kacor

TLM. NGY. ltsz.: 83.15.1.

kacor BM véset

TLM. NGY. ltsz.: 58.1.28.

kacor

TLM. NGY. ltsz.: 2002.18.1.

Jobb oldalt felülről lefelé:

4. kép témája: boroshordók és egyéb tárgyak a borospincében (színes).

A kép alatt:

tőtike

TLM. NGY. ltsz.: 75.2.70.

hordócsap

TLM. NGY. ltsz.: 94.10.24.

A 11. (álló) tárló melletti íves fotólapon összesen 7 darab színes kép, felül 4, alul 3. A képek alatt nincs szöveg. A felső sor balról jobbra haladva:

1. kép témája: őszibarack kosárban, a kosár kerékpár-kormányon, háttérben „gunyhó”.

2. kép témája: szőlőbeli részlet nyáron. Szőlősorok, középen, hátul gyümölcsfák.

3. kép témája: szilvafa ágai érett szilvával.

4. kép témája: körtefa, ágán termés, közelről 3 gyümölcs.

Alsó sor balról jobbra haladva:

5. kép témája: őszibarack a fán

6. kép témája: érett szőlőfürtök a tőke alján

7. kép témája: pirosuló alma a fa ágán.

Az íves fotólap alatti dobogón balról jobbra haladva, a bal sarokban felállítva:

csumiszoló

TLM. NGY. ltsz.: 78.98.6.

karasoló (kaszapengéből)

TLM. NGY. ltsz.: 2002.30.1.

nyitóka
csőbőr vagy véka
garaboly (szüreti szőlőszedéshez)
Az íves fotólap előtti nagydobogón:
borsutu
Előtte szöveg:

TLM. NGY. ltsz.: 2002.19.1.
TLM. NGY. ltsz.: 98.3.1.
TLM. NGY. ltsz.: 2002.20.1.
TLM. NGY. ltsz.: 2002.32.1.

Felülhajtós középsős sajtó (sutu)

A 19. század végén, 20. század első felében használták. Nem általános forma. Szögletes léccgaratját négy átkötő fa rögzíti. Módos szőlőgazdáé lehetett, aki bérpréselésre használta.

A múzeum egyik szép, mutatós darabjaként részletes leírást érdemel:

Valószínűleg a 19. század végén, a 20. század elején használták. Az orsója vas, az orsó felső vége nem átlukasztott, hanem egy külön karika, gyűrű szolgál arra, hogy a hajtófával vagy -vassal forgatni lehessen. (Ez a megoldás nem általános.) Szögletes léccgaratja van, ebbe rázták a megtaposott, megcsömöszölt (a csongrádiak nyelvén megcsumisolt) szőlőt. Előtte a szőlőt kádba helyezett zsákban taposták; ahogy a lé ment ki, úgy csavartak a zsák száján.

A gerenda és az orsó két vaspánt segítségével leemelhető. Így lehet megtölteni a garatot, illetve az első préselés után a törkölyt kiszedni, átkeverni és újrapréselni. Egyéni lelemény, hogy az elülső átkötő fán vésett csatorna szolgál a must elvezetésére. Ennek akkor lehet szerepe, amikor teli van a prés, kezdődik a sajtolás, és a garat felső részén is szivárog a must. A léccgaratot 4 átkötőfa rögzíti. A léccgaratot törkölyládának, ha kerek, préskosárnak is nevezik.

Ezt a „sutut” bérpréselésre használták. Nagyobb gazdáé lehetett. Húzták házról házra, akinek préseltek (sutultak), többnyire musttal fizetett. (Simon András szíves közlése.)

A sutu alatt taposószák

TLM. NGY. ltsz.: 86.18.1.

Jobbról a sajtó mellett bábu férfialak, vele szembeni dobogón bábu nőalak. A kapcsolódó szöveg a rekonstrukció alapjául szolgáló fénykép alatt, a kiállítást záró kis fotólapon szerepel.

A férfialak „kékbeli” posztóruhában, kalapban, csizmában, a bal kezében töklőpó, jobb kezében borospohár.

A férfialak mellett kétoldalt 1-1 demizson:

(nagy) demizson

TLM. NGY. ltsz.: 82.108.15.

(kis) demizson

TLM. NGY. ltsz.: 94.10.22.

A 12. (álló) tárló felirat nélkül.

Bal oldalon felül:

1. kép: barna-aranyozott kiállítási keretben csoportkép, aláírása: *Varga szitás családja és alkalmazottai körében*

1930-as években hivatásos fényképész felvétele (fekete-fehér, TLM. NGY. ltsz.: 2002.26.1.)

Középen felül:

2. kép: eredeti, festetlen vésett díszű keretben csoportkép, a képen felirat, cím:
Csongrádi Ifjúsági Közművelődési Egyesület

1910-es felvétel, a képen szereplők nevével. (TLM. NGY. ltsz.: 2002.27.1.)

A 2. kép alatt:

furdancs TLM. NGY. ltsz.: 94.3.1.

A felső üvegpolcon asztalos szerszámok (ez a meghatározás feliratként is):

falcgyalu TLM. NGY. ltsz.: 99.6.1.

profilgyalu TLM. NGY. ltsz.: 87.2.5.

kalapács TLM. NGY. ltsz.: 87.1.1.

Jobb oldalon a felső polc felett:

szögbeállító TLM. NGY. ltsz.: 87.2.1.

Az alsó üvegpolc és a fölötte lévő „fal”:

baloldalt 4 feszítő, ebből 1 darab baloldalt, 1 darab a középső falon, kettő darab baloldalt az alsó polcon.

feszítők (4 db azonos számon) TLM. NGY. ltsz.: 71.1.63.

Előttük felirat: *Feszítő (szitaszövéshöz használták)*

Középső falon, a feszítő mellett:

3. kép témája: fazekasműhely részlete, csirkeitatókkal.

Alatta, a polcon:

csirkeitató (kiszáritott agyagedény) TLM. NGY. ltsz.: 72.1.52.

Az alsó polc jobb oldalán a csirkeitató előtti szerszámok:

felhúzó kések (3 db) TLM. NGY. ltsz.: 70.1.4.

lyukasztó fa TLM. NGY. ltsz.: 70.1.3.

lyukkivágó TLM. NGY. ltsz.: 70.1.2.

A tárló alján felirattal:

A kádár munkaeszközeiből

körző TLM. NGY. ltsz.: 94.10.12.

abroncsfeszítő

palázó kalapács TLM. NGY. ltsz.: 87.2.2.

kapacs TLM. NGY. ltsz.: 78.75.1.

hajógyalu TLM. NGY. ltsz.: 87.2.4.

kézkézvonó TLM. NGY. ltsz.: 79.238.1.

paraszt (női) bicska TLM. NGY. ltsz.: 89.19.6.

szemző bicska TLM. NGY. ltsz.: 89.19.8.

szemző bicska TLM. NGY. ltsz.: 89.19.9.

Középen a középső rész:

2. kép témája: kötélfonás, előtérben Józsa Ferenc kötélgyártó szalmakalapban.
Szűcs Judit felvétele az 1980-as évek végén.

A kép alatti szöveg:

Kötélgyártó

A paraszti gazdaságokat kiszolgáló iparosok közé tartozik. Termékét, a kenderből készített, az állattartásban, közlekedésben használt köteleket (például kötőféket, istrángot) a lakóházban kialakított műhelyben készítette, helyi és vidéki vásárrban árulta. Csongrádon a 19. század közepén letelepedett Gresso család három egymást követő generációja folytatta az ipart.

A szöveg alatt a mesterség néhány kisszerszáma. Ezekhez szöveg:
Néhány a kötélfonás műveletéhez tartozó kisszerszám

fonáltúk (4 db) TLM. NGY. ltsz.: 79.227.16.,17.,18.,19.

zsinórozó horog TLM. NGY. ltsz.: 79.227.33.

kötél összeresztő fa TLM. NGY. ltsz.: 79.227.14.

3. kép témája: a pék kemencében Hegedűs Péter pék igazítja a kenyereket.

A 13. (fali) tárló felirata: IPARTÖRTÉNET.

Bal oldalon szöveg:

Késesek

A 20. században a késes ipar kevés nyersanyagot, igényes megmunkálást kívánó iparként néhány mesterral Csongrád nevét, a helybeli ipar jó hírét terjesztette és megtartotta a település vásározó körzetében. A Csatári család mesterei három generáción keresztül (közben benősüléssel Kéri József) dolgoztak a szegedi és pesti mestereknél szerzett szaktudásukkal. Tarjányi és Papp műhelyében is nagy vásározó körzet ellátására alkalmas termékek készültek.

A fényképek Papp Sándor öregműhelyében készültek 1995-ben. A kiállított késeket, bicskákat Csatári László ajándékozta a múzeumnak.

Középen felül, bal oldalt:

1. kép témája: Papp Sándor a köszörűn dolgozik késesműhelyében (színes).

A kép alatt bicskák (Csatári László késes mester termékei) egy fekete, ferdén rögzített lapon sorrendben felülről lefelé:

nagy fejes bicska

TLM. NGY. ltsz.: 88.1.4.

náder (férfi) bicska

TLM. NGY. ltsz.: 89.19.5.

náder (női) bicska

TLM. NGY. ltsz.: 89.19.4.

szalonnázó bicska

TLM. NGY. ltsz.: 88.1.2.

szalonnázó, középpaklis

TLM. NGY. ltsz.: 88.1.1.

nagy juhászbicska

TLM. NGY. ltsz.: 88.1.6.

női juhászbicska

TLM. NGY. ltsz.: 88.1.5.

nagy halbicska

TLM. NGY. ltsz.: 88.1.3.

női halbicska

TLM. NGY. ltsz.: 2002.22.1.

paraszt férfi bicska

TLM. NGY. ltsz.: 89.19.7.

A 3. kép alatt két veknikosár:

vegni kosár, ovális alakú

TLM. NGY. ltsz.: 2002.23.1.

vegni kosár, kerek

TLM. NGY. ltsz.: 2002.24.1.

Aláírás: *Vekni kosár. A kiszaggatott tésztát kelesztik benne*

A **14. (fali) tárló** felirat nélkül az ipartörténethez tartozik.

A csongrádi ipar történetének 19. századból fennmaradt írott és tárgyi dokumentumait mutatjuk be.

Középen balról, 1 felül, 2 jobbról alul:

kékfestő dúc

TLM. NGY. ltsz.: 58.1.12.

kékfestő dúc

TLM. NGY. ltsz.: 71.1.67.

kékfestő dúc

TLM. NGY. ltsz.: 58.1.13.

Az első és a harmadik kékfestő dúc a leltárkönyvi bejegyzés szerint Verner Antal kékfestő műhelyéből származik, amelyik a Szárazmalom utcában állt. Ez a két tárgy egyeztethető levéltári forrással, Verner Antal hagyatéki leltárával. Az első dúc alatt szerepel részlet ebből a leltárból (másolat). Az eredeti a szentesi levéltárban.

A leltárhoz és a dúcokhoz rövid szöveg:

Szegedi kékfestő Csongrádon

Részletek a Szegeden született, mesterségét ugyanitt tanuló, majd iparát Csongrádon gyakorló, 1856-ban elhunyt Verner Antal kékfestő leltárából. Verner Antal műhelyéből a leltár szerinti „100drb mestersegehez való forma”-ból leltárkönyvvel igazolhatóan ránk maradt formák, más néven kékfestő dúcok.

Verner Antal leltára mellett Komáromi Imre magyar szabó tanulólevele (Győri Zoltántól, Komáromi Imre egyik leszármazottjától kaptuk ajándékba.)

tanulólevél

TLM. NGY. ltsz.: 2002.29.1.

A tárló alján balról jobbra haladva nyitott vándorkönyvek (3 darab).

1. vándorkönyv, elején kinyitva a Lánchíd metszetével (TLM. TGY. ltsz.: 91.12.2.)

2. vándorkönyv, a kétnyelvű személyi adatok leírásánál kinyitva, eszerint Kiss Ignátz kötélgyártó könyve (TLM. TGY. ltsz.: 91.12.5.)

3. vándorkönyv, Fölföldi Imre kőműveslegény vándorkönyvében bejegyzés (TLM. TGY. ltsz.: 91.12.1.):

*Fölföldi Imre csongrádi születésű
18 éves legény vándorkönyvéből
egy bejegyzés:*

*„Hogy ezen Ifjú Kőműves Legény
nevezett szerint Fölföldi Imre
a mi Czéhbeli Társunknál Hopp Károly
Kőműves társunknál 15 hetig ide
haza dolgozvánéz idő alatt betsületesen
viselvén magát mint egy mester
Legényhez illett.
Költ Kis-Kun Félegyhazai September
hó. 28-ik napja 1851 évben
Fő Czéh Mester István János*

*All Czéh Mester Nagy Mihály
Ki adván az Áts Molnár
... Kőmives egyesült Czéh
.....”*

(A kipontozott rész olvashatatlan.)

A vándorkönyvek melletti szöveg:

A legények tapasztalatszerző útjukra vándorkönyvet kaptak. Ez egyszerre volt a személyi igazolványuk és az egy-egy mesternél végzett munkájukról szóló igazolás. Három Csongrádon megmaradt vándorkönyvet mutatunk be.

A két kékfestő dúc előtt egy pólyásbaba formájú mézeskalács dúcot helyeztünk el (TLM. NGY. ltsz.: 58.1.15.). Mellette szöveg:

Mézeskalácsdúc

Csongrádon a 19. század közepén három, Gyovai nevű mézeskalácsos élt és dolgozott. Működésükről gazdag levéltári forrás maradt, korabeli munkaeszközükként ezt a pólyás baba formát tudjuk bemutatni. Bizonyára sok kislánynak okoztak örömet az ezzel készült mézeskalács-baba vásári ajándékkal.

A 14. és 15. tárló között dobogón egy céhládát helyeztünk el. Az értékes tárgy restaurálására 2003-ban került sor. (A jelenlegi kék festék alatt eredeti festés várható. Vígh László restaurátor vállalta a munkát.)

céhláda

TLM. NGY. ltsz.: 2003.31.1.

Fölötte szöveg:

A céhes iparok emlékei

A céhek mint az iparosok érdekvédelmi szervezetei a 14. századtól kezdtek működni. A 18. századtól egységes szabályzattal engedélyezték őket. Az inast legénnyé avatták, a legény több éves gyakorlatszerzés után készíthette el a mesterremeket.

Egy-egy (vagy több) iparág képviselőiből kialakult céh működéséhez tárgyak is tartoztak, például zászló, láda, pecsét és kancsó. A tárló felett a helyi szücs céhzászló látható. A zászlóval ünnepélyes alkalmakkor vonulhattak fel a céh tagjai. (A magyar szücsök a birkabőr a zsellér, telkes jobbágy és az iparosok egy része viseletét készítették. Egy céhláda is maradt ránk. Ebben iratokat, pecsétnyomót és más értékeiket tartották.

Csongrádon 1776-tól a céhes korszak végéig 11 ipar 6 helyi, önálló céhet alkotott. A csizmadiák, a takácsok, a szabók és szücsök (a két utóbbi együtt) 1776-ban, az ácsok és molnárok, a kerékgyártók és kovácsok 1820-ban kapták meg céhlevelüket. A többi iparos vagy más települések céheibe tartozó mesterként, vagy kontárként dolgozott.

A 15. (álló) tárló KOVÁCSOK felirattal.

Bal oldalon felül Makó Imre patkolótanfolyamon kapott bizonyítványa (eredeti üveg alatt).

Középen a patkolótanfolyam résztvevőinek csoportképe, mindkettő szövege:

Az 1907-ben rendezett patkolótanfolyam tagjai és az egyik résztvevő,

Makó Imre bizonyítványa

1. kép bizonyítvány TLM. TGY. ltsz.: 93.44.1.2.

2. kép keretezett csoportkép TLM. TGY. ltsz.: 93.44.1.1.

A bizonyítvány alatti szöveg:

A kovácsok és a bognárok

E két ipar a parasztgazdaságok működéséhez nélkülözhetetlen volt. A vasalt kocsit, a vasalással ellátott szerszámokat, kovácsoltvas eszközöket ők készítették, javították. (Bizonyos tárgyakat cigány kovácsok csináltak.) Első céhlevelüket a szentesiekkal közösen nyerték. Az egyesült céhnek az 1860-as években 25 tagja volt. Számuk egyre nőtt. A köves-, kavicsos utak terjedésével a szekeret, kocsit húzó állatok lábát rendszeresen patkolni kellett. 1896-ban Csongrádon az önálló iparosok között 28 kovács és 18 bognár volt. Az 1907-es államilag segélyezett patkoló-tanfolyam résztvevőiről készült fényképen 27 frissen végzett patkolókovács szerepel.

A két mesterség a motoros szállítás terjedésével, vagyis a lovas kocsik, illetve a kéziszerszámok használatának csökkenésével, a gyáripar szerepének növekedésével az 1960-as évektől a század végére fokozatosan megszűnt.

A kiállított kovácsszerszámok Szabó Péter Pál Szentesi úti műhelyéből származnak.

A szöveg alatt felfüggesztve:

kézi vágó	TLM. NGY. ltsz.: 95.5.41.
kézi tűzifogó	TLM. NGY. ltsz.: 95.5.40.
pántfogó	TLM. NGY. ltsz.: 95.5.37.
patacsípő fogó	TLM. NGY. ltsz.: 95.5.136.

3. kép témája: kovácsműhely részlet fújtatóval és kohóval (színes).

4. kép témája: MRÁZ I. kocsifényező kiállításon szereplése, parasztkocsi közepe.

A 4. kép alatt a lópatkolás néhány szerszáma:

kalapács	TLM. NGY. ltsz.: 95.5.29.
patkó	TLM. NGY. ltsz.: 95.5.129.
patavéső	TLM. NGY. ltsz.: 95.5.138.
ráspoly	TLM. NGY. ltsz.: 95.5.134.

Jobb oldalon fentről lefelé:

5. kép: Szabó Péter mesterlevele (TLM. NGY. ltsz.: 2002.28.1.)

6. kép leírása: a kép közepén egy felhajtott tetejű, ernyőjű fiaker, a bakon ül a kocsis, fiakeros.

A kép alatt drótra erősítve:
festéktörő márvány
(A kocsifényező egyik eszköze)

TLM. NGY. ltsz.: 85.25.1.

A 16. (álló) tárló VISELET felirattal.

A háttérben, a tárló két oldalán fehér vászon függöny, fehér hímzéssel.

nagyfüggöny

TLM. NGY. ltsz.: 84.2.9.1-3.

Előtérben állványon fekete, kétrészes menyasszonyi ruha. A másolat eredetije.

ruha

TLM. NGY. ltsz.: 72.1.33.1-2.

A ruha alatti szöveg:

A textilgyűjtemény legkorábbi darabja egy fekete kétrészes menyasszonyi ruha az 1880-as évekből. Ennek másolatát Forgó Edit készítette.

A 16. (álló), a 17. (fekvő) tárló és a kis faliszekrény között felakasztva egy vésett feliratos, évszamos (1923) és vésett díszítésű.

mángorló

TLM. NGY. ltsz.: 71.1.59.

A mángorló felirata a kisszekrényen:

*feliratos mángorló
(Legény készítette a neki tetsző lánynak)*

Kis fali szekrény LAKÁSTEXTÍLIA felirattal. Összehajtott, részben összehajtott textíliák balról, felül kezdve:

3 stelázi takaró

TLM. NGY. ltsz.: 86.4.1.

asztalterítő

TLM. NGY. ltsz.: 97.1.1.

törülköző

TLM. NGY. ltsz.: 82.9.17.

törülköző

TLM. NGY. ltsz.: 2002.7.2.

törülköző

TLM. NGY. ltsz.: 82.9.23.

párnahaj

TLM. NGY. ltsz.: 87.16.1.

Egymást részben takarják, a stelázi takarók pirossal, az asztalterítő több színnel, a párnahaj fehérrel hímézve, a három törülköző piros szövött csíkkal.

A faliszekrényen jobb oldalt alul rövid szöveg:

Válogatás a lakás díszéből: hímzett asztalterítő, párnahaj és „stelázi csík”, takács szötte törülközők.

A 17. (fekvő) tárlóban középen felül szöveg:

Előnyomó, „drukkoló” műhely

A Bukátos István műhelye 1920-tól az 1980-as évekig, több mint hatvan évig működött. Más rövidebb ideig funkcionáló, kis műhelyek mellett fűtcai helyével, igényes sablonkészítéssel, előnyomó munkájával és kézimunkák kézi, gépi varrásával a legismertebb volt. A lakások fehér hímzéses, lyukacsos, „riseliős” függönyei, ágyneműi, női fehérneműi, templomi lobogók és terítők mintáival, később az iskolai és kisdobos, úttörő életkélei (például zászló, karszalag) mintáival álltak a megrendelők, vásárlók rendelkezésére.

Jobb oldalt középen felirat:

Viseleti darabok a 20. század elejéről

Balról, hátulról előre haladva:

varrósár

TLM. NGY. ltsz.: 98.12.9.

cérna gurigával (spurni)

TLM. NGY. ltsz.: 98.12.12.

görögvállas ing

TLM. NGY. ltsz.: 82.9.39.

hímzett, száras bugyi

TLM. NGY. ltsz.: 85.2.26.

mellette:

pruszlik

TLM. NGY. ltsz.: 85.2.27.

ágykabát

TLM. NGY. ltsz.: 86.21.1.

mellény

TLM. NGY. ltsz.: 72.1.34.

fekete kötény

TLM. NGY. ltsz.: 87.35.27.

A néprajzi kiállítást, az 5. termet körbejárva, a női bábu és mögötte 4 képet bemutató kis fotólap zárja. A fotólapon a felső, középső kép aláírása:

A felvétel Túri Sándor Herke-telepi varrodájában készült 1917-ben. A kép egyszerűen mutatja egy korabeli kisüzem működését, alkalmazottait és a korabeli női viseletet.

Eredeti felvétel, kissé halvány, szürkés, eredetileg barna-fehér kép. A felvétel készítőjét nem ismerjük, hivatásos fényképész lehetett. A kép hátuljára került szöveg szerint idős, Pestre került családtag küldte a képet vissza Csongrádra.

Az alsó, középső kép aláírása:

A két bábu öltözete, az ünneplő ruhás asszony és a bort kínáló férfi alak a Csongrádon 1860 táján készült fénykép alapján készült. A helyi hivatásos fényképészet kezdetén fotografált, módos gazda házaspárt ábrázoló kép a Sági családban került elő.

A kétalakos kép 1995-ben került a múzeumba, másolatként. A képen látható férfialak nagy valószínűséggel azonos lehet az 1828-as összeírásban szereplő Sági Mihály telkes jobbággal.

A bal oldali egyalakos kép aláírása:

Idős ember a fényképész műtermében a 19–20. század fordulóján

A kép TLM. ltsz.: 86.2.1.

A férfi ruhájának szabása, kék posztó anyaga hasonló lehet az 1860-as felvételen szereplő férfiéhez.

A jobb oldali kétalakos kép aláírása:

Esküvői kép az 1870-es évekből

A kép Forgó G. László és Piti Rozália esküvői képe. Forgó G. László csongrádi, Piti Rozália szentesi nagygazda leszármazottja.

A képek alatt:

Reprodukciók: Dömötör Mihály

5. terem női alakos bábu mögötti levélajtón a Csongrád-Belsőváros, Gyökér utca 1. számú múzeumház 1930-as évek stílusában berendezett szobabelsője. A színes felvételt Vincze László készítette 1985-ben.

Frízképek a kiállításban

A tárlók és a mennyezet közötti tér egy részét tölti ki. Megjegyzés: a termek mennyezetstukkóit – 1.,3.,4. és 5. teremben eredeti, a 2. terem az 5. terem stukkóinak másolata – felújítottuk, a fal pasztell színét halványabb árnyalatban kapta a mennyezet, a stukkók fehérek. A termek stukkói különbözőek (2., 5. kivételével a termek falainak színe is más és más, 1. terem vajsárga, 2. terem almazöld, 3. terem galambszürke, 4. terem halványsárga, 5. terem ciklámenrózsaszín.)

A 3. (álló) tárló fölött:

1. frízkép: színes képeslap a hajóhídról, felirata: *Csongrád. Tisza part.*

A képeslap 1896–1914 között készülhetett. A fekete-fehér másolat: TLM. GYSZ. 91.188.

A 4. (álló) tárló fölött, a tárló címe HAJÓSOK.

2. frízkép témája: Megrakott lovas kocsi a fahídon. A kocsis 8-10 éves kisfiú. Kalmár Margit felvétele (fekete-fehér). TLM. GYSZ. 91.51.

3. frízkép témája: a SZENTENDRE nevű gőzhajó a Tiszán. (A hajó a teljes képet betölti.) Kalmár Margit felvétele (fekete-fehér). TLM. GYSZ. 91.2.

Az 5. fali tárló fölötti, a tárló címe: ÁCSOK, MOLNÁROK.

4. frízkép témája: házoromzat, faragott fa. Medgyasszai Béla felvétele (színes). CSONGRÁD NÉPELETE, VÍZIELET feliratú fotólap fölött:

5. frízkép témája: a Tiszán csónakból emeli hálóval (ún. ördögtenyere) halászat. Egyik férfi evez, a másik (fiatal fiú) a hálót kezeli. Dr. Tari László felvétele az 1930-as évekből (fekete-fehér). TLM. GYSZ. 91.69.

6. frízkép témája: tutajok a csongrádi Tiszán. Kalmár Margit felvétele (fekete-fehér). TLM. GYSZ. 91.3.

7. frízkép témája: kishajóra deszkát rakodnak. A hajóról a partra palló vezet. Hét férfialak látszik a képen. Dr. Tari László felvétele (fekete-fehér). TLM. GYSZ. 91.242.

A 6. (fali) tárló – KUBIKOSOK feliratú – fölött:

8. frízkép témája: belső felvétel Dányi László talicskás műhelyében 1950-ben. Háttérben középen fűrész(?)gép, körülötte talicskák, balról a mester, jobbról a felesége, középen alul kisleányuk babakocsiban. A fénykép a család tulajdonából Székelyné Dányi Katalin ajándékeként került a múzeumba. Az eredeti kép barna-fehér, a kiállításban fekete-fehér.

A 7. (álló) tárló – KATONA IMRE feliratú – fölött:

9. frízkép témája: kordés kubikosok munka közben megállva a felvétel kedvéért. A képet Kócsó Mihálytól kaptuk. A felvétel az 1950-es évben készülhetett. A kép fekete-fehér.

10. frízkép témája: révátkelés a Körös-torokban. Két ülő és egy álló alak. Párkányi István felvétele az 1960-as években. TLM. GYSZ. 91.25.

A kis fotólap fölött:

11. frízkép témája: kubikosok víz fölött pallón talicskával hordják a földet. Kalmár Margit felvétele (fekete-fehér). TLM. GYSZ. 91.13.

Az 5. terem frízképei (a képek és a tárlók számozása folyamatos):

A 8. (fali) tárló – ÁLLATTARTÁS feliratú – fölött:

12. frízkép témája: vászoningbe, gatyába, fekete mellénybe öltözött gazdalegények vendégfogadásra felsorakoztak a kor szokása szerint. Ez volt az ún. bandérium. (Csépai Jánosné közlése alapján.) Kalmár Margit felvétele (fekete-fehér kép). TLM. GYSZ. 2000.16.

13. frízkép témája: juhnyáj, a kép bal oldalán szamár legel. Háttérben fák. Kalmár Margit felvétele (fekete-fehér kép). TLM. GYSZ. 2000.16.

A 9. (fali) tárló – PÁSZTORKODÁS feliratú – fölött:

14. frízkép témája: tehén szopó kisborjúval, a gazda (a tulajdonos) kötőféken, kötélén tartja. A felvétel vásárban készült. Kalmár Margit felvétele (fekete-fehér). TLM. GYSZ. 2000.2.

15. frízkép témája: előtérben három legelő disznó, a kép közepén a gazda és felesége. Jobb oldalt 2 kazal. A felvétel tanyán készülhetett. Fehér hússertések 1940 után kerültek Csongrádra, tehát leghamarabb az 1940-es évek elején készült a kép. Kalmár Margit felvétele (fekete-fehér). TLM. GYSZ. 2000.18.

Az ÁLLATTARTÁS, PÁSZTORKODÁS és FÖLDMŰVELÉS feliratú 9. és 10. (fali) tárló közötti, nagy fotólap fölötti képek

16. frízkép témája: 3 lóval szántó férfi, előtérben a befogott állatok. Regner Ferenc felvétele 1945-ben. (Kása István szánt, Dudás Lajosné Kása Rózsa ajándéka.) TLM. NGY. 91.26.13.

17. frízkép témája: asztagrakás ökrösszekérről. A kép 1939-ben a Csépai családban készült (fekete-fehér kép). A képet Csépai Jánosné Atkári Annától kaptuk.

18. frízkép témája: nő köti be a kévét. Előtérben a kéve. Kalmár Margit felvétele (fekete-fehér kép). TLM. GYSZ. 2000.20.

A 15. és a 18. kép félig a nevezett tárlók és a fotólap fölött van.

19. frízkép témája: kukoricafosztás a tanya udvarán, előtérben a fosztást végző emberek, 2 férfi, 2 nő, arcuk árnyékban. A kép bal oldalán a két kendős nőalak között egy 6-7 éves kislány néz szembe. Kalmár Margit felvétele (fekete-fehér kép). TLM. NGY. 2000.3.

A ZÖLDSÉG GYÜMÖLCS SZÓLÓ BOR feliratú 11. (álló) tárló fölötti kép:

20. frízkép témája: krumpliszedés. Háromalakos. Dudás Lajosné ajándéka. Garaczi Pál fényképész-mester felvétele. TLM. NGY. ltsz.: 91.26.2.

A nevezett tárló és az íves fotólap fölötti további 21–26. képek Medgyasszay Béla felvételei, ezek színes képek.

21. frízkép témája: tavasz a szőlőben, „guggon ülő”, nem kordonos szőlősorok, a baloldali úton kerékpáros jön, diófa ága nyúlik be, háttérben gyümölcsfák és „gunyhó”.

22. frízkép témája: férfialak a szőlősorok között kikelt borsót kannából locsolja, szemben jön. Háttérben kordonos szőlő. Tavasz képe, a szőlő még nem hajtott ki.

23. frízkép témája: „guggon ülő” szőlő sorai. Háttérben gyümölcsfák, középen bódé. Nyáron készült felvétel.

24. frízkép témája: előtérben érő szőlő a tőkén, háttérben gyümölcsfák. Őszi (kora őszi) felvétel.

25. frízkép témája: tőkén érő szőlő (lila) közelről.

26. frízkép témája: szőlőprés működés közben felülről.

Az IPARTÖRTÉNET feliratú 12. (álló) és 13-14. (fali) tárlók fölötti

27. fríz: a csongrádi szücs céh zászlója, anyaga: olajzöld félselyem damaszt, formája: téglalap, végén fecskefarok alakú végződéssel, körben zöld rojttal.

Katkóné Bagi Éva restaurátor leírása mellékletként szerepel.

A céhláda és a KOVÁCSOK feliratú 15. (álló) tárló fölötti képek:

28. frízkép témája: Bukátos István, felesége (középső nőalak) és két varrólány; a nők varrógépnél ülve hímeznek, a férfi a háttérben áll. Az 1920-as években készülhetett. A képet Kovács nevű, csongrádi fényképész készítette. Két hasonló képet Bukátos Istvánnétól 1985 táján kaptam. Az eredeti képek barna-fehér színűek, a kiállításban szereplő nagyítás fekete-fehér.

29. frízkép témája: Vincze János utcasarokra épített kovácsműhelye, mellette bognárműhely. Nyitott sarki műhelyajtó, fölötte és az ablakok között az iparral kapcsolatos rajzok, fölül feliratok. Elöl kocsik, szerszámok, öt férfialak, kettő kabátban, három felgyűrt ingben. TLM. TGY. ltsz.: 2001.1.1.

A VISELET feliratú 16. (álló) tárló fölötti

30. frízkép témája: esküvői kép, a kerethez képest kicsit barna, fakult kép, körülötte a menyasszonyi koszorúval és fátyollal, aranyozott eredeti keretben. Kalmár Illést és menyasszonyát ábrázolja. TLM. NGY. ltsz.: 2002.10.1.

A LAKÁSTEXTÍLIA feliratú (fali és fekvő) 17.,18. tárlók és a kis fotólapok fölötti

31. frízkép: festett, virágos fa keretű, Bukátos Istvánnét fiatalasszony korában ábrázoló, ülő alakos fénykép halványan színezve. A keret festését Bukátos István készítette. TLM. NGY. ltsz.: 2002.12.1.

32. frízkép: barna keretben halványan színezett fénykép (ovális alakú). A kép bajszos, középkorú férfi mellképe. Máté József gazdálkodót ábrázolja. TLM. NGY. ltsz.: 94.16.1.

33. frízkép: fénykép, műtermi, 1 női alak. Felirat a kép hátulján: Gyurkó Borbála varrónő, kereskedő (rófős) vásári (1884–1947), református. TLM. NGY. ltsz.: 97.21.2.

A tárlókon elhelyezett szövegek:

A 8. tárló oldalán (a 4. teremből az 5. terembe átérve olvashatja a látogató):

A képek egy részét Kalmár Margit (1930–1940), Medgyasszay Béla (1990–1998), Szűcs Judit (1984–1988), Tari László, illetve más hivatásos és amatőr fotósok készítették (1920–1944), illetve a múzeum törzsanyagából és Dudás Lajos gyűjteményéből származnak.

A zárójeles évszámok a felvételek készítésének idejét jelzik.

A 15. tárló oldalán (az 5. teremből a 21. terembe áthaladva olvashatja a látogató):

Kiállítóterem, stukkók felújítása:

Almási Mihály

Szabó Károly

Tárlók:

Tervező: Kamarás Borbála

Asztalos: Hajdú István

Tószegi Mihály

Világítás: Sebestyén Lajos

Restaurálás, tárgyrekonstrukció: Vígh László

Bábuk:

Készítő: PYXIS-II. BT.

Viseletrekonstrukció: Katkóné Bagi Éva

Szűcs céhzászló restaurálása: Katkóné Bagi Éva

Szabó Tamás

A múzeum munkatársai a rendezés közben:

Bencsik Józsefné, Illés Jánosné, Kókai Józsefné és Soós Lászlóné

A kiállítás rendezői:

Szűcs Judit néprajzkutató

Vígh László restaurátor

Magyar András kiállításrendező

Megjegyzések:

A régészeti és a történeti rész is Magyar András és Vígh László közreműködésével készült el. Így lett az öt, körbejárható teremben az állandó kiállítás egységes kivitelezésű.

A tárlók a kiállításban nincsenek számozva. A számozást a forgatókönyvben használom csak. A tárlók zárójeles elnevezése a kiállítási fotók és kiállítást megtekintve érthetővé válik.

A kiállítási szövegek és a szakirodalom kapcsolata szakemberek számára érthető. A hivatkozást feleslegesnek tartottam.

A kiállítás, más kiállításokhoz hasonlóan a gyűjtés, a feldolgozás és a kiállíthatóság egyszerre szervezhetősége és esetlegessége miatt mozaikszerű és vázlatos. Ezt a gondot, ellentmondást az ezután publikálásra kerülő tanulmányok, újabb tárgygyűjtések és a meglévő tárgyi, fotó- és dokumentumanyagból időszaki kiállítások, a nagyobb méretű tárgyak (paraszti lakáskultúra, gazdasági eszközök, kisipari műhelyek, szerszámegyüttesek) raktárkiállításban történő bemutatása oldhatja fel.

Megköszönöm a forgatókönyv készítésében nyújtott türelmes segítségüket munkatársaimnak, név szerint: Bencsik Józsefnének, Erdélyi Péternek, Kókai Józsefnének, Soós Lászlónének és Tóthné Farkas Andreának.

A néprajzi állandó kiállításba válogatott fényképek többségének három fő forrása van. Az 1930-as és 1940-es évek elején, közepén készültek képek Kalmár Margit és parasztcsaládok amatőr fotósainak felvételei. Medgyasszay Béla MTI-fotós készítette a kiállítás színes képeit.

Kalmár Margit (Nagyvárad, 1900 – Csongrád, 1995) családja 1908-ban került Csongrádra. Tanítóképzőt végzett, 1926-tól alkalmazták Csongrád környékén, majd a városban. Az 1930-as, 1940-es években sokat fotózott, fizetésének jelentős részét erre fordította. A tanítónő mindennapos munkája mellett néprajzos módszerességgel (talán a tanítóképzőben ebben is szerzett alapképzettséget) és nőies érzékenységgel fényképezte – más témák mellett – a gazdálkodás munkafolyamatait, vásárt, halászatot és a vízi közlekedést is. Az *Élet a Tiszán* című kiállítás megnyitóján jelen volt. Teljes fotós hagyatékát halála előtt Dudás Lajos szerezte meg, majd 2002 nyarán átadta a múzeumnak.

Medgyasszay Béla (Csurgó, 1944 – Csongrád, 2002) a Magyar Távirati Iroda Csongrádon élő külső munkatársa, fotóriportere volt az 1970-es évektől az 1990-es évekig. A néprajzi témák iránt érdeklődve fotózott a múzeum számára. Az állandó kiállításban a faragott fa házoromzatokat, kapukat, a szőlőbeli gazdálkodás, az iparok színes felvételeit az 1990-es években Szűcs Judit kérésére, téma meghatározásával készítette. Tudta, hogy a képekből az állandó kiállításba válogatunk, a kiállítás megnyitását sajnos nem érte meg.

Kalmár Margit amatőrként profi volt, Medgyasszay Bélának munkája, foglalkozása és hobbija is volt a fényképezés.

Az amatőr fotók történetéhez

Az 1930-as években a városi birtokos és parasztgazda családok ifjai fényképezőgépet vettek, kaptak. A hivatásos műtermi és vándorfényképészek mellett az ő képeik is a kor, a népelet dokumentumai. Ezek az alkalmi fotósok családjuk mindennapi életét, a gazdaságot, munkájukat is bemutatták. A múzeumba Csépai János, a Forgó-Ornyik-Ormos, a Hajdú és a Szántai családban készült képekből került be. Ezekből válogattunk a kiállításba.

Az állandó kiállítást megelőző, előkészítő időszak kiállítások:

1. Terülj, terülj asztalkám! (A népi táplálkozás tárgyi világa) Bárkányi Ildikóval közösen rendezve 1990–1991-ben Szegeden, Makón és Csongrádon.

2. *Élet a Tiszán*. 1991-ben Csongrádon, 1992-ben Orosházán.

3. „Cifra gúnya, fakilincs...” 1995–1996. Szentes, Csongrád. Társrendezők: Forgó Edit és Mitlasovszki György

4. Csongrád halászata. A Halászati Kutatóintézet történetével a szarvasi múzeumban Medvegy Lászlóval rendezve 1995-ben, a helyi anyagból a csongrádi múzeumban 1996-ban rendeztünk kiállítást.

5. Csongrád néprajza fotókon és tárgyokban. 2000-ben Csongrádon.

Az 1. és 5. kiállítás fotóanyagát Dudás Lajos gyűjtéséből válogatta a rendező. A másolatokat Dudás Lajos készítette.

Rövidítések jegyéke:

TLM = Tari László Múzeum
NGY = Néprajzi Gyűjtemény
GYSZ = Gyarapodási szám
ltsz. = leltári szám
NA = Néprajzi Adattár
TGY = Történeti Gyűjtemény

Melléklet

A csongrádi szűcs céh zászlaja (1870)

Félselyem damaszt, 140 cm × 160 cm

Ltsz.: 82.2.1.

Leírása:

Olajzöld, egylapos, kétoldalas, festett, fecskefarkú zászló, szélét 5 cm-es sötétzöld rojt keretezi. A zászlólap mindkét oldalát olajfestmények díszítik. Egyik oldalának közepén ovális keretben Mária megkoronázása ábrázolás és a kép köré szerkesztett álló, nyomtatott betűkkel felfestett felirat látható. A középkép alatt és a rúdrész felőli részen szimmetrikusan három kifestmény van elhelyezve: kettő közülük a magyar címert, egy pedig a szűcs céh címerét ábrázolja.

Felirata: A CSONGRÁDI ÉRDEMES SZŰCS CZÉH ZÁSZLÓJA. / BOLD. SZŰZ MÁRIA MEGKORONÁZÁSA. / KÉSZÜLT 1870 JUNIUS 5-ÉN. Másik oldalának közepén Szent Imre ábrázolás látható, a kifestmények elhelyezése és ábrázolása megegyezik az előző oldalon levőkkel.

Felirata: SZ. IMRE HERCZEG / A CSONGRÁDI ÉRDEMES SZŰCS CZÉH ZÁSZLÓJA. / KÉSZÜLT 1870 JUNIUS 5-ÉN.

Állapota:

A félselyem damaszt vetülékszálai elporladtak, a láncfonalak szabadon lebegnek, sok hasadás keletkezett, a zászló lengő részén a fecskefarkak elvesztek, hiányzik a rúd bemeneteli része is. A festményen szignó nincs, a festék lepergett, kopott, sok hasadással, a kép hosszanti részén hiánnyal. Az egyik magyar címeren a korona kitöredezett, hiányzik.

Restaurálása:

Állapotfelmérés, fotózás után a feliratok és a festmény levédése következett, ami a tisztítás előkészítésének részét képezte. Tisztítása mechanikus poreltávolítással és üveglapon kifeszített állapotban, helyi foltkezeléssel történt. A damaszt színezéke erősen levérzett, ezért a vizes tisztítástól el kellett tekintenünk. A védőanyag eltávolítása következtében a festett részek megtisztultak. Az alátámasztáshoz és a kiegészítéshez szükséges mennyiségű damasztot és csipkecernát, a zászló színéhez hasonlóra festettük és varrással történő teljes alátámasztással restauráltuk. Analóg példákat figyelembe véve, a zászló esztétikai külalakját javítandó, a hiányzó fecskefarkakat

kiegészítéssel pótoltuk. A festmény restaurálása élberagasztással, a kipörgött részek kiegyenlítésével és retusálásával történt.

A restaurálást Katkóné Bagi Éva textilrestaurátor és Szabó Tamás festményrestaurátor végezte. A leírást készítette: Katkóné Bagi Éva.

IRODALOM

BÁRKÁNYI Ildikó

1997 Gyermekek és fiatalok öltözködése Csongrádon az 1930-as években. In: Oppidum Csongrád 1997. Szerk. Georgiádes Ildikó, dr. Sebestyén István.

BARTA Gábor

2000 Csongrád története a középkorban és a török hódoltság idején. Oppidum. Csongrád, 2000. Szerk.: Georgiádes Ildikó, Sebestyén István. Csongrád. 19–61.

DEÁK József Áron

2002 A Csongrád környéki táj története a XVIII. század végétől napjainkig élőhelytérképek tükrében. In: Múzeumi Füzetek – Csongrád 5. 33–72.

DUDÁS Lajos

1979 A Tisza. Tizennyolc kép egy gyűjteményből. In: Mozaikok Csongrád város történetéből 1979. Szerk. Bálint Gyula. Csongrád. 237–247.

1980 Csongrád központja a század első évtizedeiben (17 kép egy gyűjteményből). In: Mozaikok Csongrád város történetéből 1980. Szerk. Bálint Gyula. 175–187.

1999 Régi csongrádi újságok. Cikksorozat a Csongrád c. lap 1988–1989. évfolyamaiból. Csongrád. 1–16.

ERDÉLYI Péter

2000 Egy csongrádi mérnök-gazdálkodó-politikus, Ludrovai Tóth István naplója 1903-ból. MFMÉ Történeti Tanulmányok 3. Szerk. Zombori István. Szeged. 151–157.

FÜVESSY Anikó

1979 A tiszafüredi fanyerges és faragott fa díszítmények. Múzeumi Levelek. 75. sz. 11:359–368.

HAJDÚ Dezső

2002 A csongrád-felgyő-csanytelei öblözetek árvédelmi művei kiépítésének története. (Csongrád-Sövényházi Ármentesítő Társulat). In: Oppidum. Csongrád 2002. Szerk.: Georgiádes Ildikó, Sebestyén István. Csongrád, 3–43.

KÁROLYI Zsigmond–NEMES Gerzson

1975 Az ősi ártéri gazdálkodás és a vízi munkálatok kezdetei (895–1846). Budapest.

KATONA Imre

1980 Bér-bérfizetés, kereseti és megélhetési viszonyok kubikosmunkán. A kubikos otthona és családja. In: Mozaikok Csongrád város történetéből 1980. Szerk. Bálint Gyula. Csongrád. 95–116.

LICSICSÁNYI István

2002 A csongrádi tiszai hajóhíd. In: Oppidum Csongrád 2002. Szerk. Georgiádes Ildikó, Sebestyén István. Csongrád. 45–68.

NAGY Veronika

2000 Csongrád város paraszti gazdálkodása. Múzeumi Füzetek – Csongrád 3. Csongrád.

POZSÁR István

1912 A csongrádmegyei céhek története. Csongrád.

SÖVÉNYHÁZI Antal

1896 Adatok Csongrád monographiájához. Csongrád.

1926 Csongrád rendezett tanácsú város. Kézirat. 1–4. TLM. TA. ltsz.: 23-2003. TLM. TA. ltsz.: 23-2003.

SZÜCS Judit

- 1989 Egy csongrádi tanya története és tárgyleltára. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1988-1. Szeged. 141–166.
- 1991 A csongrádi halászladik. Csongrád. IV. évf. 11. sz. június 7.
- 1992 Férfiviselet Csongrádon (Egy megkezdett vizsgálat tanulsága). In: Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1991. Szerk.: Lengyel András. Szeged. 43–47.
- 1995 Csongrád iparosainak szerepe a 19. századi mezőváros társadalmában. IV. Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpózium. Veszprém, 1994. 11. Szerk. Dóka Klára, Éri István. 9–11.
- 1995 Női inventáriumok és a társadalom rétegződése (Csongrád – XIX. század közepe). Oppidum Csongrád, 1994. Szerk. dr. Sebestyén István–Gál Ildikó. Csongrád. 56–61.
- 1995 Society and Clothing. Társadalom és viselet. Editor/Szerkesztő: Szücs Judit. Csongrád. 1–17. Kétnyelvű kiadvány.
- 1996 A vizekhez kötődő munkák, iparok képviselői Csongrádon a 19. században. Oppidum Csongrád 1996. Szerk. Georgiádes Ildikó, dr. Sebestyén István. Csongrád. 89–102.
- 1996 „Ott még a nevetés se esett jó.” Nagycsaládok, ház- és vagyonközösségek néhány alföldi település példáján. In: A társadalom néprajzi vizsgálatának eredményei és lehetőségei az Alföldön. Szerk. Szilágyi Miklós és Szücs Judit. Csongrád. 99–116.
- 1997 Gyovai Antal mézeskalácsos levéltára (Forrásközlés és elemzés). In: Luxusiparok. Szerk.: Horváth Sándor–Szulovszky János. Budapest–Veszprém. 125–140.
- 1998 Revízió ürügyén a csongrádi múzeum néprajzi gyűjteményéről. In: Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1997. Szerk.: Lengyel András. Szeged. 205–218.
- 2000 A csongrádi múzeum néprajzi gyűjteménye. In: Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1998. Szerk.: Nagy Imre. Szeged. 187–192.
- 2001 A csongrádi múzeum néprajzi gyűjteménye II. In: Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1999–2000. Szerk.: Erdélyi Péter és Szücs Judit. Szeged. 151–159.
- 2001 Ház-család-ipar. In: Ház és ember 14. 205–222.
- 2001 A csongrádi vízi teherszállítás a Szórfi család példáján. Irodalmi Műhely Csongrád. II. évf. 2. sz. 42–44.
- 2002 Verner Antal képfestő leltárának forrásközlése, rövid elemzése. In: Kézművesipartörténeti Szimpózium. Szerk.: Szubovszky János. Budapest. 161–170.

Script of the standing exhibition "The daily life of Csongrád"

by JUDIT SZŰCS

The archaeological, historical and ethnographic sections of the new standing exhibition at the László Tari Museum in Csongrád each provide an insight into Bronze Age culture, the history of the city of Csongrád and the daily life of the city. The ethnographic section has been open to the public since 2002.

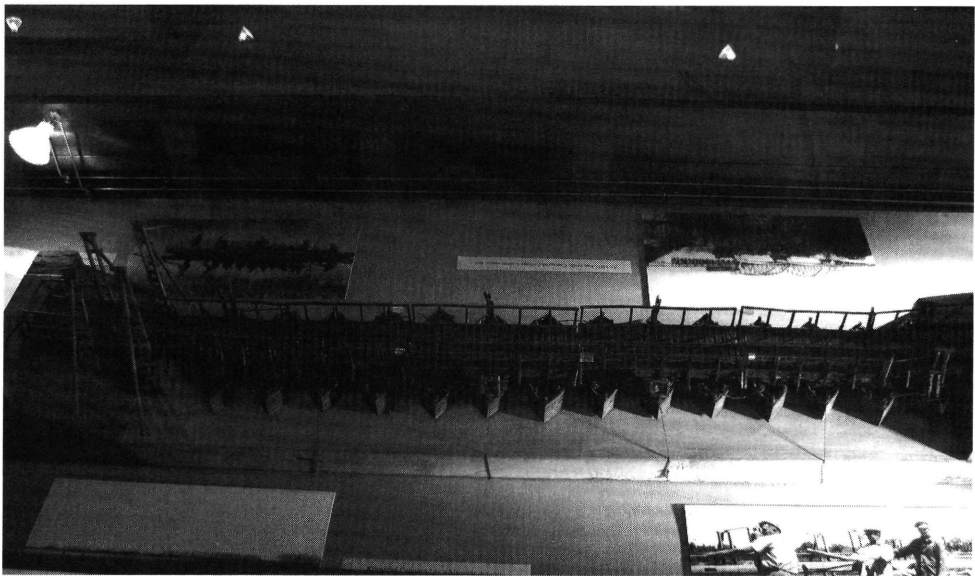
The exhibition occupying a floor space of 53 m² offers the visitor a unique glimpse of river life along the River Tisza (the life of fishermen, ferrymen, carpenters, millers and navvies), agriculture (including animal husbandry, farming, market gardening, fruit growing, viticulture and winemaking), rare crafts, home furnishings, and traditional local wear. The objects and photos on display have been selected from the ever-growing ethnographic and photo collections of the local museum. The five temporary ethnographic exhibitions held between 1990 and 2000 were the prelude to the standing exhibition opened to the public in 2002.

The spatial limitations of the exhibition only permitted a rather sketchy and mosaic-like arrangement of the individual topics. The space beneath the showcases and in front of the photos readily lends itself to the open display of exhibition materials. The high ceilings of the showrooms also made it possible for some photos of friezes to be hung over the showcases. These blow-ups illustrate and help broaden our understanding of the topics to which the individual showcases are devoted.

Előtérben a HALÁSZAT
felíratú 2. (fali) tárló.

Az 1. (fekvő) tárló részlete
a hajóhíd makettjével.

Kiállításrészlet a 4. teremből, mely mutatja a frízképek, a tárlók és a tárlók alatti tér elrendezését, egységét.
(4., 5. és 6. fali tárlók, a két utóbbi tárló között fotólap.)

A VISELET és a
LAKÁSTEXTÍLIA
című egység.

Az IPAROK tárlóinak
együttese.

Az ÁLLATTARTÁS és a PÁSZTORKODÁS feliratú 7. és 8. (fali) tárló a hozzá tartozó frízképekkel.

Az 5. terem részlete előtérben a szőlőpréssel.

